

HOLMI

VI. évfolyam 2. szám

1994. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Ludassy Mária,
Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kányádi Sándor*: Ahogy • 171
Rába György: A jelenlét ára • 172
A megkergült árammérő • 172
A siratás visszavonása • 173
Kettős portré • 174
Takács Zsuzsa: A hasonmás • 174
Lukácsy Sándor: Női regény • 176
Gergely Ágnes: A Café de Lutèce-ben • 187
Végel László: Visszanézés a képzeletbeli jövőből • 189
Határ Győző: Álladalom és társaság • 201
Orbán Ottó: Az amfora cserepei • 213
Halmai Gábor: „Az intolerancia tolerálása” • 214
Jászay Antal: A társadalmi döntések és a tudás fája
(*Babarczy Eszter fordítása*) • 225
Jurij Miloszlavszkij: Megerősített városok
(*M. Nagy Miklós fordítása*) • 233
Lászlóffy Aladár: Angyalbandi fellegekben könyököl • 241
Egyezmény • 241
A többi homok • 242
Reuven Tsur: Hipnotikus költészet • 243
Kohl Ferenc: Szöveg(szöveg) • 266
Somlyó György: Hommage à Kavafisz (III) • 275
Eszkhara • 276
Ronsard nem tudja mit gondol
s nem gondolja amit tud • 277
„Valami szépet”? • 277
Tandori Dezső: Egyszer vívó • 278

Petri György: Alternatíva • 284

FIGYELŐ

- Szabó Magda*: A póre élet (Lakatos István: Paradicsomkert) • 287
- Báthori Csaba*: Ellen-vetések és aratás (Rába György: Kézrátétel) • 291
- Gács Anna*: A visszaszámlálás naplója (Oravecz Imre: 1972. szeptember) • 296
- Bazsányi Sándor*: Egy félbemaradt tapasztalás regénye (Csaplár Vilmos: Momi lába) • 300
- Ambrus Judit*: Nincs történet (D. M. Thomas: A fehér hotel) • 302
- Tóth Sára*: Az ezredes és a tábornok (García Márquez egy korai és egy kései hősről) • 305
- Weiss János*: Horkheimer társadalomkritikai modelljei (Max Horkheimer: Traditionelle und kritische Theorie) • 309
- Csorba János*: Lelken innen, pszichológián túl (Hans-Peter Waldrich, Thorwald Dethlefsen, Michèle Curcio, dr. Milan Ryzl, J. van Rijckenborgh, Rudolf Steiner, L. Ron Hubbard könyveiről) • 314
- Dolinszky Miklós–Retkes Attila*: Két bírálat egy lemezről (Bartók Béla: Dalok) • 318
- Laki Péter*: Ránki Dezső Brahms-lemeze • 322
- Levél egy ifjú költőhöz
(Kukorelly Endre levele) • 324
- A HOLMI postájából
(Deréky Pál levele) • 325

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
Terjeszti a Magyar Posta és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
A fényszedést az ARGOS Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft.
Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

ISSN 0865-2864

Kányádi Sándor

AHOGY

ahogy tenyered homlokodra
ellenzósited meg-megállva
ahogy el-elmagányosodva
meg-megszállsz egy-egy éjszakára

ahogy az üres polcra bámulsz
s nem hiányoznak már a könyvek
ahogy reggelente az ágy híz
és nem-fölkelni volna könnyebb

ahogy otthonod még hiányzik
van-e otthonod igazában
ahogy a szó is el- s kivásik
az otthonokban most lakás van

ahogy nyelved a rímre rájár
mint ujjaid a billentyűkre
ahogy foncsorosodva már-már
arcod lesz tükrödnek a tükre

ahogy a tűznek csak a korma
senki senkinek számadással
ahogy elfacérul a forma
s a múzsa markát tartva házal

ahogy az ismerőst felejtet
s az ismeretlen ismerősül
ahogy a rég magadba-rejtett
titok veled öregszik őszül

ahogy az isten észrevétlen
beléd épül minthogyha volna
ahogy te is valamiképpen
vagy a ház és annak lakója

ahogy az erek mint a húrok
aztán csak száll elszáll a lélek
vagy sortűz nyomán tova surrog
rajban akár a seregélyek

Rába György

A JELENLÉT ÁRA

Aznap háromszor loholtam a Régi
Kikötőbe If szigetére vágytam
de árva utast nem vesz föl a bárka
és nem akadt rémséget lesni társam
csalódásomat fél liter fehérrel
nyelvhallal tompítottam egy ivóban
s megpendülve egy csupa ideg barna
lányt kifelé menet leszólitottam
ám amikor közölte tuniszi
villogásától gyorsan elköszöntem
mivel hirtelen kilenc bátyja kését
éreztem máris hátamban csípőmben
azóta ráészméltem soha másképp
mindig így porlottak el napok évek
betöltetlen sóvárgás szörny torokba
határaitra pislognom a létnek
s szomszéd fenyegetés közt riadozva
engedményes jelenlétemnek ára
ez az imbolygás képletes kötélén
véges egyensúlyba zárva

A MEGKERGÜLT ÁRAMMÉRŐ

Árammérőm számlálója bolondmód
egy szép napon csak visszafele forgott
gyújthattam lámpát tévémen a gombot
csavargathattam csökkentek a számok
a kacagás kis híján szétvetett
égettem égtem egyre szilajabban
mégis közelebb-közelebb
kerültek hozzám a kezdetek
életem szakadatlan
hátrafelé lett téresebb
s fájlalva bár az ízületi ingert
eltöprengtem nem volna-e szerencsés
javított kiadással a megismert

esetben friss eséllyel megjelenni
mintsem kerengni ismét úgy előre
hogy a tekintet látatlanra essen
vérfagylalóra vagy szívderítőre
s megőrültem az ember mégse műszer
hogy holnapom szerelőjét keressem
perdül a kocka titkot rejt a gyógyszer
így múlok nem is pislantva a túlra
én döntöttem és más végez helyettem

A SIRATÁS VISSZAVONÁSA

Szegény fűzöm az elmaradhatatlan
jelzőt egyik-másik már pusztá névhez
kit nem látok többé földi alakban
s hiába szólítom nem hall nem érez
kárpótlásul adom neki e jelzőt
de van-e s akkor mi a vesztesége
szánjam „szegény” végleges játszmavesztőt
hisz az ő kontinense is megérte
jégkorának tengerré olvadását
a lármát ahogy tenyészeté ébredt
s hogy a vágy mézgája termésre vált át
és veszett szív kongat légiveszélyre
sújtson le rá az ágyban vagy az égből
sajnáltnám mert nem kell lekötve nézni
hogy körötte a sűrű egyre gyérül
s jelfának hagyva nem zúghat a férfi
nevezték rohanó dörgő folyamnak
medréből kitört partjaira hágott
sirassam mint azonosíthatatlant
ki névjegyül kapta a nagyvilágot

KETTŐS PORTRÉ

Könnyű volt neki libegett
parázson nem a talp a láb
s vizen siklott belső szárnyai
ragadták tovább

De aki gyalog sorsokat
vett magára éles kövön
botorkált zúzódott inyén
keresű íz az öröm

Égben repes a himnikus
a másik merő disszonancia
és ki tolongna újabb
teherért hogy legyen miért
földvonzásra gondolnia

Takács Zsuzsa

A HASONMÁS

A legrémesebb kényszerképzetem az volt
a szakításunk után, hogy téged látlak
az Oktogonon valami rossz eszpresszó
utcára kitett asztalainál,
valahányszor a tanítványaimtól hazafelé
mentem, láttam, hogy ott téblábolsz,
és kisebb szívességek fejében egy pogácsát
vagy egy sajtosrolót fizetnek neked.
Minden alkalommal elállt a szívverésem:
ugyanaz az alkat, fejforma, körszakáll,
és – ne is haragudj – ugyanaz a kissé
kéregető testtartás, kiéheztettek?
vagy csak szeretetet koldulsz?
és az arcod kéjsóvár mindeközben.
Elképzeltem, hogy te vagy az,
kényszerítettem magamat, hogy elengedjem
a buszt, titokban néztelek, féltem persze,
hogy feltűnő lesz a viselkedésem,
és félreérti az a másik,
hogy biztosan nem hiszi, miért csinálom ezt,

még jó, ha megúszom annyival,
hogy fizetek egy pogácsát neki, azaz: neked,
mert hogy második személyben beszéltem
magamban róla. De indokolatlan volt félnem,
mert észre se vett, azaz: vettél,
s a kínzó gondolat, hogy nem tetszem többé
az ilyen típusú férfiaknak, mint ti,
mély sebet ütött az önérzetemen.
Míg tűnődtem mindezen, borzasztó helyzetbe
sodortad magadat, följajdultam szinte,
egy cédulát bíztak rád ugyanis,
a szomszédos OFOTÉRT-ba kellett menned,
a taglejtésekből erre következtettem,
a cédulán valami durva ajánlat állhatott,
melyet ha visszautasít a fényképész
kisasszony, téged pofoznak fel,
s melyet ha nem, beáll majd ő is
kínzóid közé; de te nyilván azt remélted,
ha visszatérsz lihegve, leülhetsz újra
a kártyázók közé, s bár elveszítetted minden
pénzedet, hitelt kapsz (ismertem ráadásul
a játék iránti szenvedélyedet).
Vártad tehát a cédulát,
magasból nyújtották először, majd hirtelen
visszavették, s alulról, az asztal lábai
közül lógatták elő, te utánakaptál
valahányszor, szakasztott, mint egy kutya
a csont után, én már rosszul voltam,
te készségesen neveltél; a nevetésed
ostorcsapásként zuhogott rám; így szoktál
nevetni az egészen magasröptű vicceken.
A közönség közben cserélődött,
a buszok jöttek-mentek.
Csakhamar befejezted a küldetésedet,
pénzzel tértél vissza. Pecsétes öltönyödet
nem ismertem, trópusi nyakkendődet sem:
egy pálmafáról majmok lógtak alá rajta.
Túlzás volna azt mondani, hogy sírtam,
de a könnyeim peregtek befele.
Révültségemből az unokatestvérem
vert fel, azt hitte, buszra várok,
nem tudta, hogy tőled veszem végső búcsúmat.
Együtt szálltunk fel, kérdezte, mi történt.
Mondtam, hogy meghaltak a tanítványaim,
utoljára jövök ezen az útvonalon, ősz van,
korhadnak a fák, kell-e még magyaráznom,
dőlnek a sírkerecsztek,
nem kell, azt mondta, megért.

NŐI REGÉNY

Amit tankönyvek és más közkézen forgó kiadványok fölmutatnak a régi magyar irodalomból, nem sok és egyoldalú: szabályák Szigetvár falainál, sokféle részegesek, néhány hitvita címe, „*hol vagy István király*”. Ami az ismeretlenség takarója alatt marad: a mindennapi élet, különösen a női, kert, konyha, betegágy, szoknyasuhogás, „*tombj Kató*”.

Régi irodalmunkból nem hiányzik az, ami nélkül nincs irodalom: „*az élet s minden alakjai*” (Vörösmarty szavaival) – megvan az, megírták, csak föl kell fedezni, kereső lámpással bevilágítva a rejtett zugokba; amihez persze olyan szemléletre van szükség, mely nemcsak a szépirodalom kanonizált műfajaira mereszti szemét, hanem az írott szó egyéb változataira figyelni sem rest, legyen az levél, perirat, gyászbeszéd, diákdévajság, akár egy vagyonteltár, bármi, ami életet őriz, ami becses emlék akkor is, ha nem irodalomnak szánták, s ami megőrzendő hagyomány, mert nyelvünk króziusi kincseit rejtegeti.

Persze van mulasztása is régi literatúránknak. Túlságosan férfias: harc, hím-szerelem. Nőíróink voltak, árva Bethlen Kata szépen panaszkodott, de a női élet regényét nem írta meg sem ő, sem más. Számon kérni anakronizmus volna, inkább megpróbálom pótolni. Van miből, csak össze kell szerkeszteni.

(A „regény” fejezetei a következő könyvekből és folyóiratokból valók: ÁRPÁDIA. Szerk. Kovacsóczy Mihály. 1833; Deák Farkas: MAGYAR HÖLGYEK LEVELEI. 1879; Radvánszky Béla: MAGYAR CSALÁDÉLET ÉS HÁZTARTÁS A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN. 1879; Lampért Géza: RÉGI MAGYAR LEVELESLÁDA. 1923; Eckhardt Sándor: KÉT VITÉZ NEMESÚR. TELEGDY PÁL ÉS JÁNOS LEVELEZÉSE A XVI. SZÁZAD VÉGÉRŐL. 1944; Századok, 1869, 1873; Irodalomtörténeti Közlemények, 1892, 1909.)

Lukácsy Sándor

Szerelem

Csáky Pál levele ismeretlen hölgyhöz a XVII. század elejéről

Teljes életem fogytáig való alázatos engedelmes szolgálatomat ajánlom, szerelmes, én édes holtomig való, édes Szerelmem, világi kincsem, lölköm, Édesem, minden Szívem.

Édes írásodat alázatosan vettem. Adja az Úr Isten, szerelmes Szívem, Édesem, hogy holtomig megérdemelhessem. De Szívem és édes Szerelmem, bizony nagy kín csak reménységben lenni, hanem az Úr Isten adná már azt a szerencsés óráját, Szerelmem, Szívem, hogy éjjel-nappal veled élhetnék, halhatnék, szerelmes Szívem. Bizony, Szívem, szerelmedben s szerelmedért csak nem tudok hova lennem. Szerelmes Szívem, alázatosan kérlek, megbocsáss, hogy röviden írok, Szívem, Szerelmem, az német borbély hólyagot akar rajtam vonni, mert édes Szívem, Szerelmem, bizony rosszul voltam az fejemre. Mindazonáltal, Szívem, édes Szerelmem, megadhatja az Úr Isten azt is, talán meggyógyít ő szent Felsége, én szerelmes Szívem. Most semmit nem küldhetek,

mert rosszul vagyok, mindazonáltal el nem felejttem. Ajánlja magát kegyelmedbe, holtig való szeretetedbe, édes kebeledbe
 árva, holtig való rabszolgád

Gróf Csáky Pál

Lánykérés

Bakits Anna levele Mátyás deákhoz, 1586

Fáncsy uram megizené, hogy ő az mi leányunkat, Zsófiát elvinné, ha uram ő kegyelme atyafiúságát és szolgálóját elvenni akarná. De a leánynak nem tetszék. Fáncsy uram igen szorgalmaztatá a dolgot; mi váltig voltunk azon, hogy haladjon, de a leány azt mondotta, hogy ő felfogadta, hogy ez farsangon tudni akarja, kit rendelt Isten neki; három is vagyon szerencséje előtte, azért ha akarják, most adjanak választ.

Mi is bizony mindent meghánytunk-vetettünk magunkban, azt is, hogy az fő ember szűk, és mi halandók vagyunk, az dögös idő körülünk szünetlen vagyon, és minékünk több gyermekeink is vannak; azt is, hogy leányoknak az válogatással mint szokott eltávozni szerencséjük. Így kellett hirtelenséggel választ adnunk Fáncsy uramnak, és neki ígéré ő kegyelme uram leányunkat, Zsófiát; gyűrűt adtak egymásnak. Még semmit nem végeztünk kézfogások felől, hanem most idejöttére halasztottuk Fáncsy uramnak.

Mátkaság

Telegdy Pál levele menyasszonyához, Várady Katához, 1588

Nem tagadhatom, szerelmes atyámfia, mi tagadás benne, én bizony csak alig várnám, hogy az vadságnak immár vége szakadna, és úgy beszélgetnénk egymással, azmint kívánnám. Nem tudom, mindketten micsoda szemérmes planéta és csillag alatt lettünk volt, hogy össze nem szokhatunk, és annyi bátorság egyikünkben sem találtatik, hogy minden szemérem nélkül egymással beszélhetnénk.

Kérlek, mint énnekem kedvem szerint való szerelmes atyámfiát, édes mátkámat, írj énnekem választ, ha többre nem is immár, akár csak ez egy levelemre. Hiszen nem fáradsz avval meg. Nem is tudja felőlünk senki, úgy küldheted az én inasomtul, kit most Ecsedre küldtem. Ezelőtt is egynéhányszor úgy kértelek levelem által, hogy írj nekem. Nem tudom, mi az oka, hogy ily kemény szívet mutatsz hozzám, mert ha az szemérmetességet veted előmbe, az igen kevés mentség, mert miköztünk immár meg kell annak alunni, és lassan-lassan bátrabban szólhatunk egymásnak, hogysen mint ezelőtt, mert régen ismerjük személy szerint egymást, és jórészt erkölcsünkben is. Kérlek azért, én édes atyámfia, szerelmes mátkám, írj nekem, bizony senkinek nem mutatom, senki is nem látja egyéb nálamnál.

Az te mindennél jobb akaró atyádfia, szerelmes mátkád

Telegdy Pál

Hozomány

Anno 1743. november 6-án Berettőben jegyzetem fel, hogy leányomat, Aiszdorffer Zsuzsánnát férjhez adtam Brezinai Tamás vóm uramhoz, mit adtam neki: Gyöngyös fejkötőt, két gyöngyös pártát, kilenc arany boglárt, hajnyomtatónak; melléje tizenkét aranyból álló arany láncot. Háromszorra való fülbevalót; egyet gyémántost, kiért adtam kétszáz rénes forintot, másikat rubintost, harmadikat gyöngyből körtvélykét. Nyakra tizenkét sor orientális gyöngyöt; más rendbeli hat sor nagy arany nyakszorítót, szederjes kővel; mellre valót, gyémántos nagy rózsát; kézre huszonnégy aranyból álló arany láncot, vörös klárist is, vörös kláris övet, más ezüst övet, harmadikat királyszín selyem övet. Aranyos szoknyát, ahhoz vállt is aranyos matériából, nagy arany csipkével; más fehér fényes szoknyát, három sorba apácavarrás ezüsttel, arannyal s mindenféle selyemmel; közötté három sorban arany kötés, ahhoz vállt is aranyos matériából; harmadika vörös karmazsin új előruhával, nagy öreg ezüst aranyos csipkével, ahhoz kék bársony váll; negyedik: zöld szoknya, ahhoz zöld aranyos váll; ötödik: narancs színű új atlasz, ahhoz váll is olyan; hatodik szoknya; királyszín virágos atlasz, magyar csipkével, ahhoz királyszín bársonyváll is; hetedik: mindennapra új kék felselyem kamuka; nyolcadik: bomba büdöskőszínű szoknya; két új mente, egyik selyem matériából, nyusztal prémezett, arany kötéssel, másik barackszínű posztóból, paszamánnyal. Adtam egy mentének angliai posztót és egy szoknyának tarka selyem vörösmatériát, kamuka superlátot, paplant is olyat, mást mindennapra paplant; alsó ingvállat, egy: vörös tafotán varrott ezüst arannyal, másik: sziléziai gyolcon, karmazsin selyemmel varrott; ahhoz tisztességes fehér ruhát, amint nemesember gyermekét illeti. Abroszt, asztalkendőt, szegre való kendőt, vánkos-hajat, alsó és felső lepedőt, tizenkét ezüst kanált, tizenkét óntálat, tizenkét tányért, két ón gyertyatartót. A bártfai házat, tizenkét bőrszékkal, faszékkal, asztalokkal. A hátulso házban kemencében nagy réz fazekat, egy réz katlant, akiben szoktak, mikor sert főznek, komlót főzni. Vasas szeke- ret, négy béres ökörrel, boronával s ekével, négy tehenet, holmi apró házi edényre tizenkét magyar forintot. Hús köből vagy talán több gabonát, búzavetést, földet őszi alá; a sógorommal levő osztályból kitetszik, mennyi szántóföldeket és réteket, nemkülönben kerteket is birtam, azokat egészen odaadtam, s azonkívül egy majorházat; félföldelű házacsát is adtam; három gyűrűt, egyik gyémántos, kilenc kővel, más zöld smaragdos, harmadik rubintos.

Árva Lipóczi Keczer Judit

Lakodalom

Jegyzék a Nyáry Krisztina menyegzőjén, 1618-ban elfogyasztott étel-italról

Gyömbér – 15 font

Fahéj – 4 font

Szerecsendió – 1 font

Mandula – 25 font

Tengeri szőlő – 32 font

Mazsola szőlő – 10 font

Nádméz – 40 font

Bárány – 60

Juh – 241

Borjú – 20

Malac – 50

Kappan és Tyúk – 310

Lúd – 75

Tojás – ezer

Mindenféle konfektumbul – 16 font	Császármadár – 70
Narancs – 100 darab	Süketfajd – 2
Fehér liszt – 21 szapu	Nyúl – 50
Középső liszt – 35 szapu	Szarvas – 2
Cselédnek való liszt – 16 szapu	Őz – 1
Bor, először 7 hordó	Csuka – 55
azután még 11 hordó	Ponty – 169
Ser – 160 akó	Pisztráng – 100
Ökör – 17	Fehér hal – 500
Héring – 600	Írós vaj – 29 icce
Borecet – 6 akó	Zab – 283 szapu
Serecet – 2 akó	Széna – 60 szekér
Szalonna – 8 oldal	Szalma – 100 szekér
Főtt vaj – 54 icce	

Táncnóta a XVII. századból

Esterházy Páltól

Fényes palotákban, ékes kőfalokban
Vigadjunk,
Vetett asztalhoz járuljunk,
Malozsa borokat igyunk.

Az soproni bort is, ha előhózzák is,
Nem bánom,
Jó kedvvel azt is megiszom,
Barátaimat is jól tartom.

Hozzanak jó étket, de nem túrós étket,
Házunkban,
Légyen részünk az sült lúdban
Avagy kövér pókahúsban.

Keljünk föl asztaltól, ha jóllaktunk bortól,
S táncoljunk,
Szóljon hegedű, sétáljunk,
Dudás is bógjön, mulassunk.

Gyer, járjunk egy táncot, ki ne lásson gáncsot,
Lassacskán,
Ugorjunk bizvást vígacsán,
Lábunkat rakjuk cifrácskán.

Fordítsd már az táncot, s vonj szép oláh táncot
Ékesen,
Hadd járjuk ezt is elmésen,
Sőt igen kellemetesen.

Magyar táncot vonhatsz, te dudás is fújhatsz
Immáron,
Az közrend is hadd táncoljon,
Innét senki ne oszoljon.

Kobzos ide járulj, engem el ne árulj
S muzsikálj,
Pöngesd húrjaidat s itt állj,
Lássad, senkit meg ne tréfálj.

Trombita, dob szóljon, vigasság hadd folyjon
Ez házban,
Légyen minden vigasságban,
Senki nem lesz szomjúságban.

Keresztelő

Darholcz Kristóf meghívó levele, 1598

Bizodalmas uram és szerelmes atyámfia, hiszem, hogy kegyelmednél immár nyilván vagyom, hogy Isten minket házasságunkban megáldja, és az feleségemet egy fiú magzattal meglátogatta, melynek megkeresztelésére napot rendeltünk, ez jövő húsvét nap után első vasárnapot az régi kalendárium szerint, demecsei házamnál. Kérem ez okáért, hogy kegyelmed azon a napon reggel legyen az én demecsei házamnál, kit hogy kegyelmed meg nem cselekednék, az jó atyafiság helyt nem adna, Isten is bánná. Nagy bizodalomom vagyom, hogy kegyelmed eljő még az napnak eleire, kire igen kérem kegyelmedet.

Asszonyi foglalatosságok

A konyhában

Ételrecept a XVII. századból

Májusban köll szedni azt az gyökeret, kit kukuriknak hínak, egy dézsával; azt szépen meg köll tisztítani, vízben köll áztatni egy éjjel, de ha reá érkezhétel, az nap elvégezhetnéd, annál jobb. Meg köll vagdalni apróra, és az minémű vafazékban égetik az égettort, abba köll tenni. Megirányozhatod: ha nagy a vafazék, kétszáz tyúkmonyat köll vened, azt igen meg köll főzni, csak az fejeit köll kivenni az tyúkmonynak, igen meg köll vagdalni apróra, egy cipó feje kenyernek az bélit köll belétenni, apróra szakasztani, két limoniát köll bele apróra metéltni, három diónyi nádmézet köll belé tenni, kecsketejet rátölteni, úgy égetni.

A pipereasztalnál

Morocz Erzsébet levele Radvánszky Györgynéhez, 1684

Isten sok jókkal áldja meg kegyelmedet ezen levelem által. Akartam kegyelmedet megtalálnom, kérvén szeretettel: azminémű Afrozia vizet ígért kegyelmed énnekem, azon vizet ezek alkalmatossággal, egy kevés rózsavízzel együtt, megküldeni ne neheztelje.

A gyerekszobában

Lorántffy Zsuzsánna levele férjéhez, Rákóczi György fejedelemhez, 1621

Az gyermek állapotja felől kegyelmednek azt írhatom, hogy tegnap három óra tájban az gyűjtvány hideg kezdte lelni, de Isten kegyelmességéből megint csakhamar elállott róla. Az doktor eléggé biztat, hogy addig el sem megyen, míg jó állapotra nem hozza az gyermeket. Igen gelesztásnak mondja lenni és arról is italt csinált, s minden nap azt adjuk innia; reá felelt, hogy kiveszi belőle azt is.

A virágoskertben

Forgách Zsuzsánna levele anyjához, 1600

Szerelmes Asszonyom anyám, meghozá igen szépen az kegyelmed követe az rózsabokrokat, kiket, ha Isten éltet, meg igyekezem szolgálnom kegyelmednek, mint szerelmes asszonyomnak anyámnak. Bizony mindjárást azmint elhozták, én is szépen elültettem, és ha Isten azt adja érnünk, hogy virágozni fog, az én szerelmes uram az kegyelmed egészségéért meg akarja az virágát viselni. Én édes szerelmes asszonyom anyám, azonképen az szőlőt és barackot meghozták, kit nagy jókedvvel az én szerelmes urammal egyetemben elköltünk, kegyelmed jó egészségéért.

Házastársi figyelmességek

Bakics Anna levele férjéhez, 1556

Szolgálatomnak utána, szerelmes uram, nagy szívem szerint kívánom hallanom, hogy az Úr Isten te Kegyelmedet jól vitte Pozsonyba, én hála Istennek jól jöttem haza. Kegyelmednek egyéb újságot nem küldöttem, hanem valami két ludmonyát küldtem Kegyelmednek. Továbbá szerelmes uram, kérem Kegyelmedet, hogy kegyelmed ve-gyen apró gombot harmincat az én spanyol köntösömre, feketét, mert egyébként kész volna, csak annak híjával vagyon. Kérem Kegyelmedet, szerelmes uram, hogy küldje el Kegyelmed az gyöngyöt, és az zöld selymet el ne feledje.

Ha vétkes az irás, Kegyelmed megbocsássa, mert estve nagy sietve írtam.

Milyen legyen a jó asszony?

Ismeretlen költő verse a XVII. századból

A jó gazdaasszonyt, ékes háziasszonyt, ha ki meg nem esmérted,
 Senkitől, mint tőlem, csak nézd ez énekem, hamarébb meg nem érted,
 És amiket rólok énekemben szólok, tudom, meg is engeded.
 Tudja a jó asszony, hogy ő csak alacsony férje böcsüje nélkül,
 Kit ha minden módon ő magához nem von, fél, hogy ő tőle elhül,
 És osztán éltében nem férhet kedvében s marad reménytelenül.
 Soha ennek nyelve férje ellen kelve senkitől nem hallatik,
 Ha mit mástól hall is, sajnálja még azt is, s rajta igen bánkódik,
 Hogyha pedig lehet, rossz hírt is eltemet, mert néki sem jól esik.
 Nem nyitja úgy száját, férjének orcáját, hogy azzal megpirítsa.
 Vendég hallatára nem morog urára, akkor nem is búsítja;
 Hogyha mi nem tetszik, inkább várakozik, vagy csak titkon megsűgja.
 Ha indul haragra, nem szab ő urára csúfondáros titulust,
 Maga mérsékelve száll csendes elmére, mert szereti a virtust,
 Tudja, hogy a dagály ártalmasb akadály, mint a részegítő must.
 Nem hívja Jánosnak, Lukácsnak vagy Pálnak, midőn ötet szólítja,
 Te s tu beszédekkel, vagy ami ezekkel egyez, nem szomorítja,
 Ellene nem dül-fül, nem is nézi rúttul, sőt soha meg nem szidja.
 Ha eszébe vette, hogy a férjét érte valamely felől rossz hír,
 Ő sem vigad akkor, bár legyen közel bor, de szívében csaknem sír,
 Míg pedig férje víg, ő sem komor addig, de vidám elmével bír.
 Ő kétszer hat napon, vagy minden szombaton férje lábát megmossa,
 Ha van szolgálója, annak parancsolja, hogy azt el ne múlassa,
 Ha pedig főasszony, parancsol nagy gyorsan, s leszen arra inasa.
 Így keresi kedvét, ha szereti férjét, urának a jó asszony,
 Sőt ha nem szereti, úgy is elköveti, hogy jó híre maradjon,
 Mert a becsületnél s a csendes életnél nincs nála nagyobb haszon.
 Férje távol lévén s vendége érkezvén, velük egy széket nem ül,
 Hanem magányosan, külön való padon, de mégis asztalnál ül,
 Kivált ha ifjú rend, ki házához menend, mert gyanuságot kerül.
 Kelletlen vendégek oda hogyha mentek urának kedve nélkül,
 Minthogy sokan vannak, kik hasat hizlalnak minden szemérem nélkül,
 Hosszú konyhát nem üt, hanem tyúktojást süt s maga dologhoz készül.
 Ha mi félszegséggel, vagy mi betegséggel férje látogattatik,
 Nem búsítja azzal, hogy az Isten által bűnéért verettetik,
 hanem éjjel-nappal szorgalmatossággal mellette forgolódik.

Féltékenység

Révay Erzsébet levele Radvánszky Jánoshoz, 1706

Ma vettem levelét, kiben azt írja az én uramról (kit elmúlt hétfőn a trencsényi hévízhez vártak), hogy azonnal erre felé indul, de ha csak oly formán bánik velem, mint Kassán, bizony inkább akarnám, ha ott lakna, de ha eljön, kegyelmed bölcs tanácsához alkalmaztatom magamat. Látja Isten, attól félek, eszéből ki ne forduljon s valami gyalázatos halált magának ne szerezzen, kitől Isten óvja s oltalmazza. Nem is csudálom, hogy elidegenedett kegyelmedtől, és egy jóakarója sincsen. Oly idegenséget szerzett szívemben, kit hosszas bujdosása sem vihetett végbe; ha tovább ezt cselekszik, bizony nem házastársamnak, de ellenségemnek tartom. Raksányi Zsigmondot, az ifjat, Lip-tóba küldtem, végére járni, ott van-e Okolicsányi Mihály urammal; ha ott van, vegyék ki belőle: miért jött? s mit hozott? Bárcsak azt a levelet megkaphatnák, azkit a kurvájától hozott, mindjárt megzaboláztatnék vele. Én bizony nem kínoztatom magamat tovább; vagy mondja meg, mi legyen szívében, vagy hagyjon el. Inkább kívánok magános életben Istennek szolgálni, hogysen mint véle bünt vallani.

Ezen leveletem, kérem, szakassa el, ne jusson más ember kezébe. Ma érkezően Bócz Gáspár, azt beszéli, hogy uram ide hozza feleségét s fattyait, hogy taníttassuk és neveljük őket. Nem tudja a hamis kutya, hogy később volnék meghalni, mintsem uram fattyaira és kurvájára nézni.

Parázñaság

Tolvaj Borbála kötelezvénye 1711-ből

Én, ifjabbik Tolvaj Borbála adom tudtára mindeneknek, valakiknek illik, hogy én megvetvén mind hazámnak, mint Istennek törvényét és parancsolatit, elfelejtkezvén az én jó hites uramhoz, nemzetes vitézlő Krucsay János uramhoz ő kegyelméhez a szent házasságnak kötele által összeszövetkezett hites állapotomról s tartozó kötelességemről, testnek és az ördög incselkedéseinek s kívánságinak inkább, hogysen Isten parancsolatának kívánván engedelmeskedni, bizonyos esztendőktől fogvást nem kerülvén a sok rossz társaságokat, sok rendbeli irtóztató és Istent méltó haragra indító parázñaságnak undok fertelmes vétkeivel életemet megfertőztettem vala, mely gonosz, égbe kiáltó mocskos életemet az én jóéletű keresztény uram, nemzetes vitézlő Krucsay János uram nem szenvedhetvén bennem, mint rosszéletű feleséget (szabad lévén velem) megfogatván, a kisvárdai várban árestombban tartatott, és a vármegye törvényszékén sok parázñaságaimat nemcsak elegendő tanúkkal megbizonyította, sőt törvényesen fővételre való szentenciám is prononciáltatott. Mely ellenem méltán kiadott szentenciának exekucióba kellett volna menni, de interveniálván mellettem a nemes vármegye, nevezett jó uram Krucsay János uram őkegyelme meggráciázott, s életemet meghagyta és magához vett. Azért én az én nagy irgalmú Istenem előtt aláztatosan fogadom, és annak szent malasztja által ígérem és kötelezem magamat, hogy undok és fertelmes vétkeimért egész holtom napjáig való töredelmes penitenciar-tásommal életemet megjobbitom, és nemhogy többé azon vétkekbe esném, sőt még azoknak alkalmatosságától, gyanúságitól is, nem különben rossz szóktól, vénasszonyok, ámitók, kerítők, részegesek és rossz életben evezők társaságától magamat töké-

letességgel elvonom és megoltalmazom. Uramat nemcsak megbecsülöm, sőt magam jámbor, tökéletes jóviseléssel, eddig való vétkeimet is ő kegyelmével elfelejtetni igyekezem, őkegyelme ellen való járással, zúgolódással, visszafelelgetéssel, gondviseletlenséggel, pazarlással, durcassággal és egyéb haragra indító állapotokkal soha többé meg nem bántom, sem meg nem szomorítom.

Tudós nők

Telegdy Kata levele Sennyey Annához, a XVI. század végéről

Szerelmes Asszonyom, a kegyelmed mesterségesen gondolt, jó akaratjából formált és bölcsességesen írt levelét megolvastam, kibem úgy gyönyörködöm, mint az gyöngyhalászok, mikor hálójok gazdag szép prédával megtelik gyöngyökkel. Azok között alig hiszi örömben, melyiket kaphassa, tegye kebeliben, avagy mint az szép parlagon sétáló kis nyulakat kik nagy mulatsággal vadásszák ebekkel, mikor félésekben egynéhányat látnak, véletlen találják, ő nagy örömben nem tudják, hamarban melyiket költhessék, indítsák űzésben. Avagy csak házunknál (tudom, voltál annál) mikor kerteskémbe megyek be kedvembe, hogy ha megtekintem, melyeket két kezem ültetett vagy vetett az sovány homokban, nem tudom, melyiket szakasszam elébben. Így én az kegyelmed gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró szeretettel megrakott levelét olvastatván, ugyan nem tudom, melyik részibe gyönyörködtessem szívemet, vagy melyik részit vegyem elő, kire választ írjak. Látom, szerelmes Asszonyom, és értem, hogy immár kegyelmed Pallas és Minerva istenasszonynak kedvét találta, szép füvekkel, fákkal, virágokkal, zúgó, csorgó folyás mellett sok szép szavú, kiterjedt szép ágú és gyönyörködtető fákon nagy ékesen szóló madarakkal, megékesített forrással, szép kúttal, mint egy áldozattal, holott fürödjenek tisztelven szép barlanggal, kiknek tudom, hogy az kegyelmednek énhozzám való szeretetiért kegyelmed engem is esmeretibe, kedvibe juttat. Noha az szép forrás, feredés, tisztaság, erdei szép barlang, hegyeken-völgyeken mulatság, nyájasság nem Pallast, Minervát, hanem csak Dianát illeti mint asszonyát; mert Pallas, Minerva kulcsos városokat laknak, erdőket, hegyeket, völgyeket, mezőket nem járnak. De ezeket csak az köztünk való mulatság kedvéért írtam, csak hogy az kegyelmed szekretáriusa ne állítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták. Mert sütnék az homokba is néha tikmonyát, noha csak ritkán.

Anyai intelem

Zsigér Anna levele fiához, 1584

Ezelőtt írtam vala bővebben, fiam, kit nem tudom, ha megadták-e vagy nem, azért most is azon kérlek az Úr Istenért, hogy mindenkor előtted legyen az Istennek félelme, és az keresztyén jámbor életbe tartsad magadat, mert tudod azt, hogy akik az gonoszágért Istennek büntetésébe esnek, nehezen szabadulnak az ő ostorától. Másodszor arra kérlek, én édes fiam András, hogy ha az Úr Isten meg adja érnetek, hogy közel lesztek egymáshoz, legyetek egymást szerető atyafiai, hogy mikor az földbe feküszöm is, nyugodalommal lehessenek és nyughassam az ti Isten szerint való életetek miatt.

Özvegyi sors

Hédervári Anna levele fiához, 1668

Édes fiam uram, kérem kegyelmedet az Istenért is, válasszon egy hetet avagy kettőt és jöjjön ide arra a nyomorult osztályra, mert lehetetlen dolog, hogy immár tovább legyek együtt az Mihály fiammal és Zsigával, mert engemet nem úgy bölcstlenek, mint anyjokat, hanem szolgálónál is alább, semmiben szómat nem fogadják, cselédemet undokul szidják, öléssel fenyegetik, sőt nemcsak az cselédemet, hanem még az én szegény árva két leányomat is, hogy ha én meghalok, meglátja minden ember, mit fognak velük cselekedni. Valamit akar mindkettő, azt cselekszik; teli pince boromat Isten tudja hová tették, csak hogy ötven forintnál többet kezembe nem adtak; ha számot akarok venni tőlük, még ők haragusznak; ha magam káráért szólok, mindjárást cselédemre támad mindkettő, minden cselédem búcsúzik miattok. Szegény üdvözült uram miatt nem volt annyi törődésem, mint ő miattok ez kis idő alatt.

Betegség

Máriássy Kata levele fiához és vejéhez, 1707

Szerelmes s kedves gyermekim! Most is csak az ágy fenekét nyomom, nehezen esik szólanom, balkezem felől való tagjaimat nem bírhatom, annyiból könnyebbséget érzem, hogy székben az háznál helyről helyre magamat hordoztatom s ételhez s italhoz meglehetősen appetitusom vagyok; mivel pedig tokaji bornál másféle bort doktor uram inni meg nem engedi, ártalmamra lévén másféle bor, olyat pedig itten sehol nem kaphatok, kegyelmeteket felettébb igen kérem, ha valaha kívánt jót tenni velem, most igyekezzen ezen, mentől hamarább s mentől jobb tokaji bort öt vagy hat átalaggal szolgáltatasson számomra.

Gyászjelentés 1681-ből

Valaminthogy az halandók közül senki az szomorú halált mint bűnnek zsoldját el nem kerülheti, úgy az mi kegyelmes asszonyunk és édesanyánk helyett való napánk is, néhai méltóságos Báthory Zsófia fejedelemasszony, az néhai boldog emlékezetű második Rákóczy Görgynek, Erdélyországa fejedelmének megmaradott özvegye, életének 51. esztendejében, az elmúlt esztendőben, Szent Iván havának 14. napján, sok keserves óhajtozási, szent sakramentumokkal való élése és egy heti betegsége után lelkét az ő teremő Istenének ajánlá. Melynek meghidegedett testének eltemetését böcsületes úri főrendek tetszéséből rendeltük szabad királyi Kassa városában, megemlétt méltóságos édesanyánk, napánk őnagysága által építettett páter jezsuiták templomában, ez jövő Bőjtmás havának 16. napjára. Kegyelmeteket azért böcsülettel kérjük, ez temetésbeli solemnitásán néhai méltóságos, böcsülettel való jóakarójának, magokat reprezentálni ne terheljék. Kegyelmetek jóakaróját kívánjuk örvendetesebb dologban böcsülettel megköszönni, s kívánt válaszát kegyelmeteknek elvárjuk.

Zrinyi Ilona

Halotti beszéd a jó asszonyról

Elmondattott Mara Lőrincné Dániel Kata temetésén, 1795. március 8-án,
Kolozsvárt, Szilágyi Ferenc református pap által

Mely sok hosszú és kellemetes tulajdonságú plánta a jó feleség! De kár, hogy ritka helyt terem, hasonlatos lévén a szőlőhöz, mely kedves gyümölcsöt, édes bort oly bőven, hogy a költségen s fáradságon kívül gazdag nyereséget is hajtson, nem terem akármely helységben. A jó feleség, kiből több legyen a haszon, mint reá a költség, s emellett kedvességet, vidámságot okozzon virtussa gyümölcseivel, szintén nem akárhol s könnyen találtatható. Hol vagyon tehát ezen hasznos plántát hozó termékeny tartomány? A kegyes, szorgalmatos anyának kertében nevekedik azon szőlővessző, melyből idővel ama titkos termő szőlő, a jó feleség leszen.

Amaz példabeszéd, hogy a leány a pad alatt is felnő, csak az ő hirtelen növésebből vette eredetét, de nem azt teszi, hogy akár mint neveljék, mégis jó feleség lesz. A legnagyobb szorgalmatossággal és vigyázással kell ővele bánni, mint a jó szőlővel. A férfiú, mint kemény természetű gyümölcsfa, akárhol megterem, még a csupasz kősziklán s a tenger közepén is. A gyengébb nem azonban a szorgalmatos dajkázkodás legkisebb része elmulasztásának is keserves következtét érzi. Oh mely sok anyák sirathatják ezen okból elenyészett reményéseket! És mely sok férfiak isszák az ő miattok egressé maradott szőlőnek keserű borát!

Hallátok eddig a jó feleség és a termő szőlő között való hasonlatosságot, ennek helye és művelése módjában. A művelés után haszonvétel következik. Megvagyon itt is a hasonlatosság. Palesztinának lakosi szőlővel szokták házaikat körülplántálni. A szőlő, virágjában lévén, bétölti a házat kedves illatjával. De a szép hír kinyílt virágjában lévő értelmes feleség hathatósabb még a drága kenet illatjánál is; előzi a rágalmazás és irigység bűzhödött mételyét, élesztésére vagyon férjének, gyermekeinek, háza népének, és minden jóknak gyönyörűségére. Kedves, kellemetes illat!

A háznak ablakára felfutott szőlő gyönyörűség továbbá a szemnek is. A házban levők örömmel nézik, a mellette kívülről elmenők kedvekre szemlélik. Ilyen a jó feleség férjének házában. Örvendezve húzza magára minden mozdulásakor annak tekintetét, sőt nehezebbre esik, ha szüntelen előtte nincsen, mert ilyenkor, mint a párjától eltévedt gerlice, a búsulás száraz ágára száll. Az ilyen feleséget férje, távollétében utána való sóhajtozásával, együttlétében szemeiből kitetsző örömeivel dicséri.

A szőlő beárnyékozván a házat, kirekeszti belőle a napnak hévségét és kívánatos hívséget csinál. Hasznos plánta tehát, kivált nyári időben. Már e tekintetben annyival drágább dolog a jó feleség, hogy az időnek minden szakaszában lehet élni ebbéli hasznával. A fájdalmak és nyomorúságoknak hévsége, bánatok és keserűségeknek hervasztó ereje az emberre akárhol és akármikor reá süthetnek. Ezekről őket megoltalmazni vagy megenyhíteni nincsen a jó feleségnél hathatósabb eszköz. Ilyennel áldatik meg a férfiú, aki féli az Urat.

Gergely Ágnes

A CAFÉ DE LUTÈCE-BEN

Találkozni mindjárt a kerék mögött,
 amely lépést továbbít, lisztet, vizet továbbít,
 és világos küllőivel nyolc részre osztja
 a várakozást: mindjárt adok egy falás
 kenyeret, lépj beljebb, itt a korsó, mindjárt
 kapsz egy korty vizet, lépj idebb, törj le
 a kenyérből, most sült ki, most jött
 a liszt a kordén, más jószág nincs errefelé,
 csak számár, a tőzeget is az hordja föl
 a hegybe, ahol a menedékház neve
 Stasztlívec (Happiness), boldogság, nyolc
 boldogság, egy életre elég. Ösvények vezetnek
 szerte, csipkés várhoz, legyező boltívek
 alatt sorakozó liliomos, oroszlanos,
 holdas zászlókhoz: a presztízsre osztott
 világ. Rózsás ablakok mögött a lovagok
 életének kicsinyített másolatai,
 ki vásárol, mi másol, Windsorra,
 Versailles-ra, Schönbrunnra figyel, akinek
 a kerékküllőnél reménytelibb a kőház
 s a két kőházat összekötő kőhid, örök
 sóhaj a túlsó part után. Örök sóhaj
 a templomtér tetővel lepecsételt
 végessége után: a csoda, mint a kordé
 számára, befogható. A tó a partjával,
 az omló ház a fapántjaival, a tűz
 a katlannal, a sóhaj az oltárral
 kimerevíthető; előbb-utóbb az „És
 mégis mozog” is szentesül, és megy
 a hajó, még csak evezni se kell, sorjáznak
 a nemzedékek, lelki nemesség és lelki
 restség orgonasípjai, örvénybe bukó életek
 s néhány hatalmas arc. Szól az orgona,
 de villany van a vezetékben is, és megy
 a szerelvény, a harmadik Párka kezéből
 régen kiszakadt a végállomás, a kariatidák
 egy érintésre kettéhasadnak, Pál fordított
 értékeket prédikál: szeretet peng az érben,
 amelyet régen megraboltak. Az oroszlanos
 kapu mögött üres a kincseskamra, Epidaurusban
 részvétet zeng a cimbalom, Delphiben a múltat
 ígéreti a jósda, Ráchel mindjárt a kerék

mögött a hinni-bátor Leonidasszal
találkozik: „Megcselekedtük, amit
megkövetelt a *világ*.” Ezt a semlegességet
ön sehol sem fogja megtalálni, mondja
a palotában egy svéd hadvezér, mert
ez nem a könyvekben lakik: politika
az, amit végre lehet hajtani. Hát tovább
lengenek a lilimos, oroszlanos, holdas
lobogók, atomreaktorok között, és a
templom védőszentjeinek kidolgozott
kezében borona, dárda, sip és fakalapács;
és orgona szól, de az országhatáron túl
betiltják az orgonaszót, a másik határ
mögött pedig előírják a Bach-jegyzékszámot,
vagyis mindegy. Lesz-e idő, hogy nem fogod
tudni, hol lakott Rembrandt, Anna Frank,
Vörösmarty Mihály? S hogy mért olyan kétségbeejtő
egy üres kottaállvány? S a stockholmi
palota fölött a majdnem-telihold, amely
számodra sosem ér utolsó fázisába?
S a helsingborgi kikötő, amelyet a tiéid
halászbárkája egy evezőcsapás híján
elért – de a második Párka kezéből
régén kisiklott az út. És az erény. Ha mégis
partra úszol, keresed a fapántokkal
megerősített magtárákat, malmokat,
a kerekeskutat, a katlant, az oltáron
a kulcsot és a kőtáblát, a porhanyós
földön a csillagórát jelző köveket, és
mindenütt a keréknyomokat, a létrát,
amely alatt Jákob a túlélő-bátor Leonidas
kedveséről álmodik, birkózik érte, és
hiába rabolják szét a civilizált hordák
a csengő márványt és a pengő fémekeket,
s tombolva kapcsolják rá a villanyt a
létra legalsó fokára, amely már régen
kicsúszott az első Párka lábnyomaiból,
orgona szól a majdnem-teliholdban
Moszkvától Párizsig, Rekviem, Kaddis,
Úrangyala-imádság, megállnak most a
faekék, lecsüggednek a lilimos,
oroszlanos, holdas zászlók, üres minden
thonet-szék a Café de Lutèce-ben, mert az erő
mindent odacsordít, odahúz, odaérint,
ahová örökidőktől kell: az első
kerék mögé, az első kerék nyomába,
az első nyikorgó, madárlátta fakerékig.

Szigliget, 1993. november

Végel László

VISSZANÉZÉS A KÉPZELETBELI JÖVŐBŐL

Egy napló epilógusa

A béke betömködi a háború gödreit, amelyek felett, mint a névtelen sírhantokon, kékeszöld ködpárnák lebegnek, és elmossák a háború és a béke közötti józan különbséget, permetük beszivárog legszemélyesebb érzelmeimbe, mintha velük háltam volna, cseppfolyóssá oldják a dolgokat, s az egymásra üledő palimpszesztus-időrétegek sem tudják megfejtetni a bennem lejátszódó változásokat; azt, hogy miért bámulom kitarotán a napfény aranyára szomjúhozó galagonyabokrot, miért köti le a figyelmem a fák lombozatának ideges rezegése, miért vagyok képes rendületlen kintartással magamban akár tízezerig is számolni, habár nyugtalan természetemtől semmi sincs ennél távolabb. Magamban ismételve a számokat, és érthetetlenül kérdezem, miért tüzelnek váratlanul egymásra polgárok a belvárosban vagy a perifériákon. Mindenhol ugyanaz a jelenet fogad. A minap valamelyik Duna menti városkában hat napig dült valamilyen háborúféleség. Senki sem kérdi, miért. A tegnap lejátszódó kezdetek azonnal homályba vesznek, s csodák csodájára, a gyűlölet sem lángol fel többé. Sem a jónak, sem a gonosznak nincs következménye, tehát okokra sincs szükség: sterilizált, szórazokoztató vágóhíd a világ. Fellángolnak és lecsillapodnak a harcok, észre sem vesszük őket. Ez nem háború, hanem polgárháború, vigasztalódnak a derűlátók. Mások azzal hitegetik magukat, hogy a bűnözők számolnak le egymással. Kínosan együgyű magyarázatokkal verjük ki a fejünkből, hogy a háború szorosan kötődik létezésünkhöz, főleg most, amikor *az ok nélküli halál vírusa hódít*, hiszen mindenki meg van győződve: mégis beköszöntött a várva várt béke, amelyben idő előtt „boldog barbárok” lettünk.

Az igazi megváltás a Balkánon, vagy – merjek-e őszinte lenni az itt élő népek hártalan büszkesége láttán? – az euforikus, az örökös másnaposságban szenvedő Kelet-Közép-Európában, az irodalmi logomániában gyógyulást kereső Duna menti térségben, hogy mindannyian *Hans Kasparokká* váljunk, újratanuljuk a szavakat, vánszorongjunk el az egyszerű, világos mondatokig, előttük ássuk a földbe magunkat, és esküdjünk meg: nem tovább. Csak a tiszta *igent* és a tiszta *nemet* becsüljük meg, a többit felejtjük el. Ezen túl életveszélyes révületbe esünk, a bonyolult nyelv olyan tapasztalatba sodor, amelynek köszönve létezőnek tartjuk azt, ami nincs, de nem veszünk tudomást a láthatatlanról, amely körülkerít bennünket. A szavak öntörvényű hatalma megsemmisítette tapasztalatainkat.

Nézem a béke harsány színekkel kikozmetikázott arcát, és felháborodom, mert a tökéletes álca bájos bohóckodást rejteget. Reználtan legyintek, hiszen részese vagyok az eseményeknek, s látom, hogy megint követeljük a szép és az okos hazugságokat, tehát nem ajánlatos egyszerű érzelmeinkkel előjónnunk, csupán önmagunkat és másokat kell elkápráztatnunk a rajtunk ejtett sebekkel, mint ahogyan a baljós naplemen-tében is csak azért szabad gyönyörködnünk, mert szép látványnak kiáltottuk ki. Azzal áltatjuk magunkat, hogy a vulkánkitörés is afféle formajáték. A szépségeszményünk ravasz öncsalás, elegáns félrevezetés lett, és az marad mindaddig, amíg cinkos bűnrésszességének nyilvánvaló bizonyítékai nem borzongatnak meg bennünket.

Komikus kor az, amelyben a téboly és a boldogság ollója ily tágra nyílt. Nagy, látványos komédiásként toporog az ezredvég, amelyben senki semmiért sem akar meghalni, tehát bármikor tömeghalálba terelhetnek bennünket. Győzött az elitista nyájszellem, mert többé nem akarjuk hallani az égi lépcsőkön dobogó kemény lépteket. Nem akarjuk látni a mennybe menetelő súlyos bakancsokat. Lelkünk azért olyan érzékeny s kifinomult, mert testünkkel durván hazudunk.

Gyűlölöm a természetet, mivelhogy közömbösen méri az órák fogyatkozását. Ha becsülném és fejet hajtánék előtte, akkor elborulna az agyam. Az út végi fenyegetésnek – ezen a ponton nem kell a köveken szikrát vető vagy az aransárgán csordogáló fény, hiszen egy szál gyertya lángja is nagy ragyogást teremt – tiszta fejjel megyek elébe; kifinomult a látásom, a gyertyafény rendet teremtett bennem. Végre minden tárgy megtalálja biblikusan pontos helyét, visszanyeri eredeti rendeltetését. Megtanultam: csak akkor keressem a helyem, ha véglegesen kijelölték azt. Mindaddig lebegjek, mint a homokszem a szélviharban vagy a hópehely a téli itéletidőben. Az idő úgy forog velem, ahogy én keringek lebegés közben. Zöldell a lugas, a fű kisarjad, reggelente dagadva-duzzogva ömlenek a kerti teraszra a rozsdavörös fénysugarak. Így muszáj kezdenem a napot, puha árban ringva, szeszélyes hatalmának engedelmeskedve. Az éghatáron szétszóródnak a napkelte mívesen ívelt felhőinak utolsó pihéi, a felhőhullás felkelti bennem a boldogságszomjat, megszakítja az élet nyomasztó egyhangúságát. Nincs szükségem önazonosság-nyomozó hely- és időváltoztatásra. Mozdulatlanságomat a magányérzet gyöngyzápora jutalmazza. Beavattattam a képzetek varázsába. Nem félek többé attól, hogy szótlannul is megszólalok, s ezzel akaratlanul leleplezem magam, hiszen már a szavak is megkímélnek, akárcsak a gyorsan múló órák.

Esténként számon kérő pillantást vetek az Almási úti pravoszláv templom kivilágított tornyára. Évtizedeken át figyeltem, s nem értettem, miért nem növekszenek körülötte a juharfák. Vagy az ágak is imádkoztak, s ami fohászkodik, az undorodik a változástól. Csakis erről lehet szó, mert hiszen a pár száz méterre odébbra levő tömbház körül szépen terebélyesednek a juharfák koronái. Meglehet, ugyanabban az esztendőben ültették el őket, mégis mekkora különbség van közöttük. Melyik fa töprengett igazságosabban? A fákat nézem, de magamat keresem. Szeretném tudni, melyik csoportba tartozom. A testem már törékeny, a szélfodor is meghorzsol és könnyedén elsodor. A Duna felől fekete viharfelhők közelegnek, de nem csukom be az ablakot, befogadom a szobámba a szelek homokfelhőit. Hozzák csak az üzenetet! Végre lesz kikkel elbeszélgetnem. Szép sorban faggatózom majd. Melyik esztendőben ment véglegesen tönkre a televízióm? Az íróasztalom vagy húsz centiméterre elmozdult a könyvespolctól. Mikor történt ez, és miért? Nem találok a nagyapámtól örökölt töltőtollamat? Eltűnt F. ajándéka, egy vászon könyvjelző, amelybe saját kezűleg hímmezte be a nevem. Lehet, hogy ezzel együtt nevem is elvesztettem. Kotorászok a fiókokban, de hiába. Megállok az ágyam előtt, és eltűnődök, hová tűnt el a fehér ágylepedő. Melyik évben kallódott el a párnahuzat? Pedig a frissen vasalt lepedő, párnahuzat meggyőzőne arról, hogy a saját időmben élek. Miért csúszok le az ágyról álomban? Meddig fogok még álmodni? Nem akarok semmiről sem tudni, úgy szeretnék üldögelni az ágy szélén, mintha egy hosszú szólóéneket hallgatnék. Ne szakadjon meg soha! Szívemnek nem volt elég ideje a változásra.

Azt mondják, a művészet: emlékezés, de ki hisz még ilyen közhelyekben, amikor a jobb társaságokban neveletlenségnek számít rákérdezni a közelmúltra, amelyet elsikkasztottunk, mint a nevünket vagy a szavak eredeti jelentését. A legnagyobb hazugság

a múlt lett. A gyilkosok elviselhetetlenül józanok és találékonyak; igazuk van: élni kell. A történelem a szobatudósok dolga, mondják, ez alatt az értendő, hogy az élet a bűnrészesek égi mezeje. A millenáris közérzet nyomasztó optimizmusa uralkodik feletünk. Vidám apokalipszist mímelünk, de még annyi eredetiség sincs bennünk, mint amennyi száz évvel ezelőtti elődeinkben volt. Szinte valószínűtlen, hogy valóban lejátszódott néhány botrányos esemény. Védekezésből *nonszenszé gyúrjuk át a tragédiát*, s a permanens háború is olybá tűnik, mintha az újságok pletykarovataiból költözött volna a valóságba. Vagy egészen másként játszódott le, mint ahogy én megfigyeltem? A vánszorgó időből kiemelkedik az öntelt csend, amelyben halkan, a leghalkabb sutogásnál is halkabban görög le-föl a történelem. Néhány silány évre érvényes belépőjegyvel körülkémelek benne. A szemem előtt előregomolygó múltbeli eseményekből levontam a tanulságot: kitaszítottva figyelem őket: egy-egy ponton ideiglenesen megtorpannak, várakoznak, megpihennek. Ezeket a pihenőhelyeket katasztrófaaként éljük át, de csak a szemünk kárpázik, a történelem csupán elszenderedett, hogy aztán látványosan meggörnyedve vessem rám egy pillantást, a szemvillanásnyi idő elég ahhoz, hogy üres, közömbös tekintete megdermesszen. Miért élek, miért? Ezekért a kocsonyás szemgolyókért? Ezért a medúzaarcért? Létezésemnek meghátrálási esélyt teremt a felismerés, hogy minden, ami velem történt, nélkülem fog befejeződni. Vidámság honol a Balkánon, csak a bűn lapít bennünk, ettől vezérelve türelmetlenül követeljük az ezredfordulót, a felejtő megváltást, a Szörnyű Csodát. Közeledtét egyelőre csak a Nagy Alföld széle felett süvítő hideg Kosava jelzi, mire önkéntelenül is a fűtőtest mellé húzódok fogvacogva. Pedig a szobában olyan meleg van, mint a gőzfürdőben. Nyáron is így melegszen, nem az aranysárgán-ezüstsziürkén tűző napsütésben. A bőrömlőn táncoló perzselő napsugár csak feltételezés, a hideg fűtőtest a hiteles valóság. Olajból, sóból, cukorból, lisztből is van elegendő. Sok borsófőzeléket készítettem be, ez az egyedüli főzelékféle, amelyet gyermekeim fogyasztanak. A húskonzerveket szép sorban elhelyezem a polcokon. Mindezeket, akárcsak a kenyeret és egyéb szükséges dolgokat, bármikor megvásárolhatom a szomszédos draggstorban. A gyermekeim is saját útjukra tértek, csak időnként nyitnak rám ajtót. De mégis bekészítem a tartalékot, nem a régi, félelemteli reflexeim működnének, hiszen immár akkor sem érzem az éhséget, ha napokig nem eszem, hanem az a felismerés ösztökél, hogy egyre lassabban emelem fel a kezem, és néha nagy gyengeség kap el. Évekkel ezelőtt az agyamba véssődött, hogy mindennek kéznél kell lennie. Egy határvonalon túl az élet természetes adományai mellékesekké válnak, csak azok a tartalékok fontosak számunkra, amelyekre soha semmi szükségünk nem lesz.

Olyan vagyok, mint a gyümölcsfa késve beérő egyetlen szem gyümölcse. A természet másra készülődik, nem a szüretre. Nem bocsátják meg nekem a percek, hogy valamennyivel később születtem, és ezért néhány nappal tovább kell élnem.

A fehér papír elsötétedik a szemem előtt, már megint áramszünet van, gondolom magamban. De nem a múlt kísért, csak a szemem hunytam le, mivel egy elképzelt dolog valósághitelét akartam ellenőrizni, ezért tévesztettem össze a fény és a sötétség váltakozását. Nem nyitom ki a szemem, nem folytatom az írást, amely éppen arról szól, hogy átölelt, megcsókolt egy ébenfaarcú balkáni szerb lány. De csak egy pillanattig tartott az egész. Nme érzem arcomon az ajkát, sem a leheletét a bőrömlőn. Csak egy árnyrajz rajzolódik ki a szemem előtt megvillanó késpengén. Az élmény hitele az időtáv dolga; minél jobban eltávolodik a velem megtörtént esemény, annál hitelesebb a rám kimért csapása, vagyis semmi sem távolodik el, csak a vánszorgó idő nem cipeli

magával az eseményeket, amelyek továbbra is körülöttem ólálkodnak. Felejtennem kell az emlékezést, mivelhogy nincs mire emlékeznem. A valóságos események sorra meghazudtolódtak, csak a késpengén kirajzolódó ébenfaarc árnyképe maradt utánuk. Csak ennek alapján feltételezhetem, hogy átölelt az a lány, hogy valóban érzékelttem testének bűnös illatát, miközben arról faggatott, miért léptem arra az útra, amelyik nem az enyém. Miért tolakodtam közéjük? Miért lézengek haszontalanul a Balkánon? Hiszen úgysem tudtam azonosulni semmivel. Úgy mért végig, mint egy zsebmetszőt. Nem tudta eldönteni, szeressen-e vagy gyűlöljön azért, mert egyszer lefeküdt velem. Vagy azért gyűlöl, mert láttam bűneiket. Együtt estünk át a sunyi balkáni próbatételre, de hiába: magunkra maradtunk, egymással szemben – idegenül, gyűlölettel. Még egy kívánatos női test is a késpengevillanásban mutatja meg magát, de mást nem várhatok, hiszen a hazátlanoknak nincs szerelme, jutalmuk a tárgyaltalan sóvárgás. Pedig úgy szeretnék hazára találni, mint a szeretetre, hogy akadjon egy asztal, amely mellett nem ülök egyedül, s legyen valaki, akinek a szobájába lábujjhegyen besurranok, ha éjszaka villámlik, és recsegés rázza meg a toronylakást, hogy becsukjam az ablakot, nehogy megfáztassa testét a beáramló hideg levegő. A zaj azonban felriasztotta, régi becéző szó hagyta el az ajkát, nekem ennyi gyengédség is elegendő volna. De ezután tágra nyitja a szemét. Ki bízza rá magát a szavakra, int le türelmetlenül. Hiszen nem te állítottad, hogy egyik napról a másikra megváltozott a jelentésük? Nem te mondtad, hogy legnagyobb csapdánk a szavak feletti győzelem, a jelentések kihullottak hüvelykükből, és láthatatlan kísértetként kóborolnak körülöttünk. Felszabadítottuk a szavakat, amelyek hálátlanul megbosszulják magukat. Hát igen, megint játszunk a szavakkal, bölintottam kényszeredetten. Ilyesféle csonka párbeszédfoszlányok maradtak kettőnk után. Országok omlottak össze, átharaptuk egymás torkát, házhoz járt a gyűlölet, végre feltártuk, kik vagyunk. A háborúban megpillantottuk az igazságot, s felháborodva tiltakoztunk: ez tiszta hazugság. A békében viszont nem maradt más hátra, mint eltüntetni az igazságot, ami nem lesz nehéz, hiszen a történelmet úgyis átírják a tudósok, pontosan annyira lesz romlott és annyira szelid, pontosan annyi értelemmel rendelkezik majd, amekkora hazugságot megérdemel.

Lehet-e még a szülőföldről beszélni? Szabad-e még szeretni azt? Kell-e még ájtatosan hízelegni neki? Az is romokban hever, de jönnek még újabb balga nemzedékek, amelyek betemetik a beomló sírhantokat, megpuhítják az időt, hogy kényelmesen elszenderegjenek benne. Pedig úgy tűnt, hogy a szülőföldet könnyebb lesz megvédeni, mint a hazát, hiszen az még a tenyeremben is elfér. Elvesztettem mindent, olyan lett a táj, mint egy üres lakás. Az éjféle vihar többé nem ébreszti fel bennem az aggodalmat, hogy az ég aranyszálakkal emelheti magához a várost, s annak csak makettjét hagyja idelelni. Szorongva csatangolok a makettutcákban, hogy felfedezzek legalább egyetlen ismerős arcot. *Saját szülőföldem száműzöttje lettem*, ezért sóvárgok arra a szeretetre, amely gondolataimmal, élettapasztalataimmal fordított irányba hív. Szülőföld: ez azt jelenti, hogy a kövek, a fák, a hópolyhek, a homokszemek is szeressenek. Ez a vak szenvedély azonban egy ponton túl istenkáromlással ér fel, mert végül is csak azt a szerfölkött kellemetlen felismerést tudatosítja bennem, hogy a szeretkezés idejéből csak néhány perverz óra őrződött meg. Az asztalon száraz virágcsokor-törmelék, ce-ruza, szalámihéj, joghurtos zacskó, kenyérmorzsák a zsírfoltos papírszalvétán, mintha éppen most fejeztem volna be a vacsorát; töltőtoll, félig teleirt papír, olvashatatlan feljegyzések, velem szemben egy üres tonetszék. Ütött-kopott szőnyeg. A széken felejtett piszkos vagy vasalatlan ingekről hiányoznak a gombok. Az előszobában félreta-

posott cipők. Évekkel ezelőtt meghibásodott a bejárati csengő. Búcsúzik fattyúgyermekétől a század. Mivelhogy jobb dolga nem akadt, unalmában rendszerint a hajnalra várakozott. Régóta mehetnéke volt már, kissé elunta a dolgot, de ki kellett tartania, ugyanúgy, mint nekem, szórakozottságból élte túl saját romlását. Kizárólag ezt az öncélúságát becsülöm benne. Mostohám volt, de végül is együtt várakozunk. Egymásba botlottunk, mire ő durván eltaszított magától. Magatokra hagylak benneteket, mondta, de képtelen volt folytatni, meg megbénult a nyelve. Testamentumot sem hagy maga után, hiszen ő is csak néhány órányi perverzítésre emlékezik. Látványosan érkezett, és sértődötten elsántikál, zsebei ki vannak tömve azokkal az ajándékokkal, amelyeket szét kellett volna osztogatnia közöttünk. Nem tehet róla, hogy rendszerint kihagyott az emlékezete.

A környező utcákban virágoznak a hársfák, belélegzem édeskés-kesernyés illatukat, amitől valamennyire kitisztul a fejem. A hársfák júniusi virágzása figyelmeztet, hogy újra elmúlt egy év. A Futaki utcai piacról eltűntek a valutaüzérek, a cigarettacsempészek, a kávé, a WC-papírt áruló roma kölkök. A tölgyfák lengetik leveleiket, amelyeknek nincs többé alkalmuk arra, hogy megbotránkozzanak. Csak egy puffadt arcú rendőr ácsorog a sarkon, a járókelők rá se hederítenek, senki sem lesi a felbúgó szirénahangot. Nem fékez a rendőrkocsi, amelyből gumibotot szorongató rendőrök ugrálnak ki, hogy összefogdossák a zugkereskedőket. A pultokon gyümölcsök virítanak, mellettük üvegházi paradicsom, elsuhanak a hónapok, az árusok kiteszik a pultra a hagymát, kaprot, sárgarépát, kelkáposztát, sokszor még ananászt is látok. S minden változás ellenére az élősövény tövében csillognak az üres golyóhüvelyek. Elkapom a tekintetem. Esténként rendszeresen mossák az utcákat. Reklámok ragyognak a házak homlokzatán, természetesen európai cégeket hirdetnek. Sunyin besompolygott közénk a gyilkosok pénzével barátkozó nagyvilági tőke.

Csodálatos fickók, lelkendezik valamelyik bank rendésze, aki nem oly régen a Szarajevó környéki hegyekben orvlövész volt. Egyikük autójában két telefon van, mondja, fax, kávéfőző és televízió. Az egyik bankár szeretője a boszniai harcterekre volt kíváncsi. Én kalauzoltam el, meséli a rendész, elől vezettem a kocsimat, a nő mögöttem a sajátját, amikor ő fékezett, hogy fényképezzen, akkor én is fékeztem. Ha fontos színtérré értünk, akkor bevártam. Beavattam a háború titkaiba. Hol gyilkoltuk a muzulmánokat. Hol gyilkoltak minket a horvátok. A fordító kapásból lefordított mindent, aztán kocikáztunk tovább. Egyszer csak a visszapillantó tükörbe néztem, s a meglepetéstől majdnem az árokba fordultam. A nő a térdével kormányozta az autót. Ilyet még nem láttam, pedig nem vagyok mai gyerek: a háborúban megtörtént, hogy az egyik kezemmel a harckocsit irányítottam, a másikat pedig a gépfegyver ravaszán tartottam. De ettől a látványtól hányinger kapott el. Unom már, hogy folyton a harcmezőkre küldjenek a banktulajdonosok, hogy hiteles turistavezetőként szórakoztassam az üzletfeleket. A volt harcosok rendszeres szombat esti kávéházi találkozóira sem járok el többé. Összejöttünk mi, a volt bajtársak, hogy felidézzük a közelmúltat. Valóban érdemes volt oda eljárogatni, morfondírozott tovább, mert aki ebben a városban ér valamit, az mind megjárta a harctereket. Banki rendészként is ők alkalmaztak, én voltam ugyanis a legjobb orvlövész. Érték a revolverhez. A kezem még most sem remeg. Azóta csak sétálok a hallban, és megsaccolom a szőrmebundás nőket. Látszik rajtuk, hogy hisztérikusak, esténként nem bírnak elaludni, ha nem isszák le tökre magukat. Még a szexet is holtrészegen gyakorolják, szemük kimered, és szétrakják a lábukat. A világfájdalmuktól, a mélabújuktól felfordul a gyomrom. Bezzeg nem így volt a hábo-

rúban. Akkor rugalmasak voltak, mint a macskák. Izmos volt a testük, rúgkapálóztak és karmoltak. De őszintén szólva, elegendem van a háborúból, meguntam már, hogy amerikai és német üzletembereknek mutogassam a helyszíneket. Ezt csinálták belőlünk. Ezért harcoltam, hogy félmegtelen, illatos nők fényképezzenek? És a karizmaitat tapogatva faggassanak, valóban elvágtam egy bosnyák torkát? Így degradálják a balkáni háborút. Azt gondolják, hogy örök időkre térdükkel kormányozzák az autót? De nem! Egyszer még megfizetik ezt a kéjelgést is.

Néha-néha megremeg egy emeletes ház, tudom, mi történt, már megint kézigránát robbant. Még a fejemet sem kapom fel. Egy családapa forgatta a kezében a régi trófeákat, kíváncsiságból szét akarta szedni a gyújtószerkezetet. A városszálen gránátokkal játszanak a gyerekek. A búzamezőkön időnként aknák robbannak. A vállunkat vonogatjuk. Eltűnt a különbség a véletlen baleset és az időnként fel-fellángoló, majd derűsen elcsituló harcok között. Vagy mégis megkülönböztethetjük a kettőt: az utóbbiakban állítólag cseppet sem gyűlölik egymást – sovány vigasz, hogy a békében sokkal nagyobb a gyűlölet, mint ezekben a villámháborúknak. Csak átvergődünk valahogy a következő évezredbe, hitegetjük magunkat. Nem sok idő maradt hátra, csak néhány esztendő. Micsoda milleniumi tűzijátékra számíthatunk majd szilveszter éjszakáján. Az ég krétafehér lesz, földöntúli világosság ragyogja be a tájat, az ablakokban kattognak a gépfegyverek, az ég felé világító kéziratok repülnek. Csodával határos módon kapcsolatba kerülünk az istenséggel, hogy megfélemlítve felriasszuk.

Mit nyomozok magamban, ha odakinn minden a helyére került? Vagy az a betegség gyötört, amely megszünteti az odakinn és az idebenn közti neurotikus feszültséget? Rám telepedett a harmónia, mint a betegség, elviselhetetlen szellemtompító csapdába estem, amely álmatlanságra emlékeztető ébrenlétbe taszít, ahonnan nem lehet kimenekülni.

Hol vannak a nehezen megtakarított pénzemből vásárolt riasztóberendezések? Hol van az erkély szögén csüngő gázálarcom? Hol van a halogénlámpám, amely olyan gyéren világította meg komputer tasztatúráját, hogy senki sem tudta, ha a lakásban tartózkodtam? Hol van az, akit szerettem? Akinek megesküdtem. Hová tűntek az utak, amelyekről nincs visszatérés? Istenem, mire várok még a lombok foszlányos árnyékában töprengve, hogy miért nem sötétedik el soha az ég? Hová repültek el az éjszakáim? Úgy érzem, másik ember voltam, aki találkozott egy idegennel.

A fiam nyit ajtót rám, megáll a szoba közepén, és titokban kémleli az arcom. Szemből kiolvasom, hogy felderengnek előtte azok az első rosszul exponált fotók, amelyeket Budapesten készítettem rólam. Ezek a sárguló fényképek őrzik emlékemet, az órákat, amikor kilobbantak belőlem a vágyak. Lehet, hogy éppen ott lobbant utolsót, E. I. lakásában, amikor éjszakánként felriadva Maggi levest kerestem, ő pedig fényképezőgéppel a kezében lázálomszerű dadogásomat hallgatta. Méreg rombolta szívemet, ő pedig időnként felemelte a gépet, és megörökítette a múltat. Azokat a szavakat, amelyeket nem értett, amelyekre nem emlékszem, holott kizárólag azok őrzik a titkot, hogyan került testembe a méreg. Ezért sohasem tudom meg, hogy ki és miért akart halálra ítélni, ezzel is elismerem, kizárólag a tudatlanságomnak köszönhetően vagyok kapcsolatban az igazsággal, amely ellen időnként fel lehet lázadni. A fiam kezében bőrönd, inge vasalatlan, úgy tűnik, ő is évek óta ébren van már, akárcsak én. Akar valamit? Vagy csak meglátogatott? Vagy távozik éppen? Bármiként legyen, búcsút vesz tőle, ami azt jelenti, hogy nem mondok el neki mindent, amit fontos lenne tudnia. Jobb, ha nem tudja meg, hogy valamikor bennem is lobogott egy láng, csakhogy én

belenyugodtam, hogy a lázadásra nincs gyógyír, ezért rejtegetem, mint a betegséget. Nem tudom, mibe zuhantam, feleslegesen faggatóztam, hová rohanunk az istenért? Már nem akarok beleszédülni a hitelesség sóvárgásába, annál is inkább, mivel megtapasztaltam, a lemondás a logikai túlzás testvére, ezért inkább ide sáncolom be magam. Hol van, kérdezi tőlem habozva. Ki, kapom fel a fejem. Nem tudom, mondja, és gyermekkorára emlékeztető bizonytalan mozdulatot tesz. Akkor tárta szét így a kezét, amikor azt akarta, hogy szeressék. Sehol, válaszolom neki. Akárcsak számomra, számára is csak az életidegen fotográfiák maradtak fenn a rövid ideig tartó közös történelmünkben, egyedül ezek állnak ellen a valóságban megtörtént események vak híreszteléseinek. Csendesen behúzza maga után az ajtót, neszezése elárulja, hogy sokáig álldogál az ajtó előtt, mivelhogy még valamit kérdezni akart.

Az újvidéki pályaudvaron megilletődve szemlélem a tolató villanyozdonyokat, a világ négy sarkából érkező teher szállító vagonokat. Nemsokára érkezik a Meridián Expressz. Egy-egy utazás feltérképezi mindazt, ami nem lehettem, ezért kockázatos utazás, akkor is, ha ezredszer teszem meg ugyanazt az utat. Betérek az ajándékboltba, gondosan kiválasztok egy fehér hamutartót, egy fekete kávéscsészét, mindazt, amit boldogan ajándékoznék F.-nek. A bejárással szembeni ekránon villogó számok mutatják a vonatok érkezési és távozási idejét. Dél irányába nem közlekednek néhány napig, mert felrobbantották a vasúti síneket. Kockázat nélkül megtehetik, hiszen egy női táskába elfér annyi robbanóanyag, amennyivel városokat romba lehet dönteni. Céltalan *portable-terrorizmus* leselkedik mindenütt, ahol a Meridián áthalad. Amikor berobog a pályaudvarra, mérlegelni kezdem, valóban akarok-e utazni. Elemenkülni könnyű, csak egy csillogó-villogó szenvedélyt kellene kitalálnom hozzá és némi dölyföt, a maradás balga vakmerősége viszont a tárgyaltalan remény szerelmébe taszít, amivel elismerem, hogy a világ egyik biztos pontján megszűnt a holnap. Nincs lelkerőm felszállni a vonatra, halasztgatom az indulást és a megérkezést, hiszen a kezdet és a cél annyira viszonylagos lett, hogy értelmét veszíti minden mozdulat. Mozdulatlanságom mindenhová begyökereztet. Kezemben szorongatom az ajándékokat, visszatérek a lakásomba, kicsomagolom a holmimat, holott biztos vagyok benne, hogy pár nap múlva mégis elindulok. A kockázat, mint minden más, ami valóságos élményt ígér, úgyszólván a véletleneken múlik immár.

Úgy szeretnék élni, mintha még volna esélyem az egyszerű, dísztelen történetre. De ezeket szétrágták a kor divatos érzései. Vegyem őket sorjába? A kétségbeesés csupán a baklövés szakszerű eszményítése, képmutató cinkosság a szükségszerűséggel, a cinizmus órája viszont elnémítja az értelmet, egyformán szürkére festi a jót és a rosszat. Legyek ironikus, játékos, hazudjak magamnak fensőséges helyzeteket? Vagy éljek a művészetnek? Hogyan, ha magamnak sem tudtam? Legyek kesernyésen fölényes neofrivól? Rágcsáljam a Semmit, lakjak jól a csömörrel? Szégyellem ezeket a változatokat. A lehetőségektől való rettegés, a menekülés elutasítása, a megoldás gyűlölete, sehol semmi szentesitenivaló: ez a fikció ideje. Rendben van, megkötöm az alkut, aláírom a szerződést. Ha már beleszülettem a Balkánba, akkor nem viselkedhetek benne előkelő idegenként, mivelhogy bárhová meneküljek, nem törölhetem ki magamból pecsétjét, amelyet belém égetett. Kacéran repült el felettem az idő, elszántan végigkóboroltam egy zúrzavarba vesző utat, ezért az elsötétedés óráiban élesedjék ki a tekintetem, a kétségbeesés legyen virrasztó, de ne jutalomdíjként részesüljek benne. Inkább kárpótoljon az apró, képzeletbeli dolgok váratlan felmerülése, mint a minap, amikor a belvárosi nagyáruház kirakatában megpillantottam egy dohányzöld-barnás-

zöld színű kockás inget. Nem hittem a szememnek, pontosan erről írtam első regényemben. Sokáig váraкоztam képzeletem jutalmára. Köszönöm a súlyos terheknek, egyedül ezek segítették elő álmaim megvalósítását, egyedül ezek élesítették ki látásomat. Jellemünk azon a mélyponton szilárdul meg, amikor tudatosul bennünk, hogy nem alkudozhatunk az étellel és nem vigasztalódhatunk a szellem gyógyító erejével egyszerre. Az utóbbtól azért félek, mert nem akarok semmiféle igazolást az étellel szemben.

Immár úgy vándorolnak a népek, hogy a nagyvárosok túlszűfolt befogadótáborokra hasonlítanak. Párizsban, Berlinben, Rómában félreverik a harangokat, nincs többé emberjog, nincs humanizmus. Európa olyan, mint egy klimaxos asszony, aki az Istenre leskelődik, nemes szavakkal vigasztalódik, mert silány tettekkkel éli az életét. Ennek árnyékában eltörpülnek néhai szorongásaim. Hol vannak a tegnapi menekültek? Hova kanyarodott a vészterhesen hullámzó boszniai, bácskai menekültáradat? Akik miatt biztonsági zárat szereltem az ajtóra. Akik ide menekültek, mostanra megtollasodtak. Akik innen elmenekültek, szintén megtollasodtak. Végül is sokaknak szerencsét hozott a nagy balkáni etnikai menstruáció. Csak egy csepp volt mindez a tengerben. Egyedül mi maradtunk hiteles menekültek, akik a balkáni zűrzavarban tévelyegtünk, és sehol sem fogadtak be bennünket. Hová rejtették el a polgárok a fegyvereiket? Megkopott az ég fekete-piros bibora, ragyog a láthatár, de a szemünk sarkából gyanakodva lessük egymást. Csepereg az eső, az urak egyszerre nyitják ki az esernyőjüket, a hölgyek pedig gyengéden beléjük karolnak. Mindenki ugyanúgy, ugyanazt, ugyanakkor. Kezdődik az újvidéki promenád. Most már szégyenkezem a sétányok láttán, de főleg azért szégyellem magam, mert nekem nincs bátorságom egyedül sétálni le-föl, hogy lengessem a kalapomat, és jó éjszakát kívánjak a szomszédoknak. Mintha mi sem történt volna ezekben az években.

Csak egy igazi menekültet ismertem, nem tartott velem a száműzetésbe. A háborús években sokat sétáltunk az újvidéki utcákon. Aztán mintha egy lány fuvallat sodorta volna tova, boldogan engedte át magát az Erinnűszeknek, akik megkínózzák a házuk küszöbét cserbenhagyókat. Nem kérkedett menekült mivoltával, csak annyit mondott, hogy elmegy Párizsba meghalni. Ez volt az utolsó szava, és a Meridiánban infarktus végzett vele. Bizonyára téves vonatra ült, vagy pedig ártatlan szívére hallgatott. Utólag jöttem rá, hogy amikor a szíve rendellenesen kezdett dobogni, akkor döntött a bolyongás, a vándorlás, a kóborlás mellett. Nem volt hajlandó kiszállni a kupéból, rögeszmésen folytatni akarta útját a végtelenségig, mert hiába az értelmünk parancsa, bőrünk alatt hevesen lüktet a vér, és gonosz szenvedélyek ágaskodnak szívünkben. Ha az időnként rám törő harag hatására önkéntelenül a levegőbe lendül a karom, akkor olyasféle érzés vesz erőt rajtam, hogy övele fogtam kezét.

Néhány évvel ezelőtt kivirágzott az élet, és felelőtlenül elképzeltük, hogy békesség borul ránk. Elértük, amit akartunk: a nyugati emberek szörnyűséges unalmát. Ölünkbe hullott anélkül, hogy meg kellett volna változnunk. A halottakat elhantoltuk, az élők pedig bátorságukkal hivalkodnak. Kíváncsi vagyok, ugyan ki fog lemondani a bosszúról.

Gyanakodva felkapom a fejem, ha a megsárgult újságokban találkozom a nevemmel. Bele akartam szólni a történetesorok egyhangú kigyózásába. Le-föl csatangoltam a piszkos Futaki utcán. A kirakatokban a kockás ingeket bámultam. Ravaszul elhintették bennem az érzést, hogy gyanús alak vagyok, holott csak tanácstalan voltam. Lehallgatták telefonbeszélgetéseimet, azt is tudták rólam, amit én nem tudhattam. A ki-

látástalanság fokozta kitartásomat, kudarcaimat képzeletemmel kárpótoltam. Miközben a másik oldalon dörögtek az ágyúk, félelmemet legyőzve kimerészkedtem a Duna-partra. Csak azt akartam, hogy szeressenek. Reményektől elbizonytalanítva felszálltam a Meridiánra, de a Keleti pályaudvaron ugyanúgy éreztem magam, mint az újvidékin. Azt sem tudni, a piszkos pályaudvarok vonzottak jobban vagy a robogó vonatok. Sehol sem éltem valóságosan. Küzdöttem a nyelvvel, mint Odüsszeusz a szirénekkal, de nem volt szilárd pont, amihez odakötöztem volna magam. Majdnem úton voltam. Majdnem a Meridiánban. Majdnem mindenhol. Volt még néhány hasonló célkitűzésem, amelyek majdnem megvalósultak.

Aki hisz az Istenben, az megoldotta a legfontosabb paradoxont. Aki nem hisz, az az értelmezés hatalmát választja, vagyis üzletel a paradoxonokkal.

Reggelre talán lesz elegendő akaraterőm arra a gyalázatosan nevelés feladatra, hogy összeszámláljam vétkeimet. Vagy este. Vagy a nap folyamán. Vagy éjszakánként mindig előlről kezdve a felsorolást. Titokban persze, mert erről sem szabad beszélni többé. Szándékom mindeddig kudarcba fulladt, mivel makacsul megjelenik előttem Jézus vereségének látványa, amikor a bős tömeg a színe elé rángatta a mózesi törvények ellen vétő bűnös asszonyt. Nehéz elismerni, de igaz, hogy Jézus kínos vereséggel felérő módon gyakorolt bűnbocsánatot, mondván a tömegnek, az vesse az asszonyra az első követ, aki ártatlan. Erre szétszéledt az igazságtevő nép, ő pedig rádöbbenhetett arra, hogy kiknek a Jézusa volt. Ha akadt volna legalább egy kéz, amely felemeli a követ, akkor bizonyára az asszony megérezte volna a kegyelem szerelmét is. Akkor a Jézus – Jézus maradhatott volna. De így? Beleremegett a névtelen tömeghazugságba, és kegyelmet osztogatott. Elismerem, legalább szenvedett, és egyedüli érdeme, hogy tudta, hogy miért. Minket még ettől is megfosztott.

Kincseit kínálja az istenverte táj. A kávéházakban a turisták harsányan gesztikulálva kóstolgatják a balkáni különlegességeket. Az utak mentén nyársat sütnék. Nem az öldöklés volt a legborzalmasabb a háborúban, hanem az, ami utána következett. Minden magyarázatom az értelem kárát szolgálná, ezért bágyadt kézmozdulattal letörölöm számról a zsirt. Egy autóbusz fékez a nyárson sült bárány előtt. A fővárosi kar tanárai az értékválságról szóló tudományos konferenciára utaznak. A gazda házibort önt a poharakba, rázendít a fúvószenekar, a tanárok lelkesen dicsérgetik egymást, a tudományos életről csevegnek, a szájuk széléről csurog a zsír, a tanárnők – mint Eliot ladyjei – szerényen mosolyogva főnökeik karjába támaszkodnak, az adjunktusok az asszisztensnők előtt brillíroznak az értékválság ürügyén, a külföldi turisták fényképezik őket. Folyik a vita az írástudók árulásáról. Miféle árulás lehetséges még itt? Kik ezek, kérdezi tőlem az egyik külföldi. Farmerok, mondom, hogy ne kelljen sokat magyarázkodnom. Felkapja a fejét, és gépét kattingatva hosszas okfejtésbe kezd. Lám, mit jelent a természettel való közvetlen kapcsolat? A mindennapi munka? Ez fogja gyógyítani a háborúban megsebzett lelkeket, a természet nyugalma, mondja, és elégedetten fényképezi az ugrabugráló közép-kelet-európai értelmiséget.

A kocsmában nagy kriglikben habzik a sör. A vendégek koccintanak egymással, az egyik csoport rajong az éppen uralmon levő diktátorért, és megvetéssel beszél a halott diktátorokról, a másik csoport viszont lelkesen emlegeti a megboldogult diktátorokat, hogy elegendő erőt gyűjtsön össze magának a jelenlegi diktátor gyűlöletére. Szorgalmasan ismételtük a ravasz játékot, amire beidomítottak bennünket. Eddigi tapasztalatainkkal úgysem kezdetünk mást.

Esténként felöltözködöm, mintha sétára indulnék. De valójában megelégednék az-

zal is, hogy elüldögéljek a szemben levő fagylaltárus teraszán, aki olasz receptek szerint készíti portékáját. Nehezen jegyzem meg a fagylaltfajták nevét és ízét, de azt tudom, hogy a diófagylaltot szeretem legjobban. Igazából nem a fagylalt kedvéért járok oda, hanem azért, mert a pult előtt mutogatva alkalmat kapok, hogy emlékezetem megmérkőzzék a tárgyak világával. Meg kell küzdenem az evidenciákkal, hogy megőrizzem emlékezetemben az ezerszer látott dolgokat, színeket, formákat. Felhúrom a cipőm, de nem távozom a lakásból. Gyáva volnék? Vagy elismertem vereségemet? Szét-húrom a függönyöket, kitéárom az ablakokat, hogy akadály nélkül hatoljon be az ártó virágillatot hozó friss sötétség. Szavamat merném adni, hogy reményeim beteljesültek.

Fogadj be, gonosz világ! Fertőzz meg! Megérdelem, hiszen túlon túl elnéző lettem, és tudomásul veszem a megváltoztathatatlanság tényeket. Nem bízom többé semmiféle tudományban. Vagy legalábbis erre törekszem. Jól tudom, hogy szeretőkkel a legbanálisabb kapcsolatuk az érzékiséget legjobban hajszoló nőknek lesz. Csakhogy annyira félnek ettől a beismeréstől, hogy idegzavarokkal palástolják mindezt. Önsajnálattuk meggyűlölteti velük azt, akit legjobban szerettek, aztán éveken át átkozzák magukat, mert képtelenek voltak önkéntes száműzetésben élni.

Ott születtem, ahol haldoklik az anyanyelvem. Vele együtt játszódik le az én agóniám is. Most értem csak, milyen önpazarló erő gyülemlett fel abban a zsidó értelmiségiben, aki a nemzetállamból kitaszítatva, pusztá dachból az emberiséget akarta megváltani. De mi legyen azzal, aki a kisebbségben is kisebbségi, aki nem lehet zsidó sem, és semmi más, aminek köszönve a megnevezés jelentéstöbblettel ajándékozza meg. Aki akkor lép be Jeremiás kertjébe, amikor mindenki elhagyta azt. Csak az üres kert tátong előtte. Igyekszik valamerre a buja gazban, kitepi az egyik szálát, aztán a másikat. Aztán eltűnik a bokrok között. Akiknek ott kellett volna maradniok, most a kertek emlékére zengik a dalt, hogy feledtessék az igazságot, hogy éppen ők árulták el a kertet. A sznob szalonokban tapsolnak nekik, könnyebb és hálásabb foglalatosság ez, mint eltévedni egy tenyérnyi helyen, amit a bibliai Jeremiás kertnek nevezett, amikor arra szólította fel a hívőket, ne hallgassanak a hamis prófétákra, a szabadulás órája nem fog egyhamar bekövetkezni, de ennek ellenére műveljék kertjüket. Ma mindenki Jeremiásként viselkedik, amint eliszkol a kertből. Aki marad, az reménytelenül gyakorolja az univerzalizmus melankóliáját, nem azt ismételteti, hogy milyen kicsinyke ez a kert, hiszen a gatzengerből semmiféle határt nem lát, csak az elboruló eget.

Pesten átkozom magam, mert egészen más élményeim vannak, mint a barátaimnak. Ez olyan érzést kelt bennem, mintha nem is léteznék. Nem volt egy hazám sem, hanem két képzeletbeli, ezt a kettőt veszítettem el, ami sokkal rosszabb, mintha az ember elveszti egyetlen valóságos hazáját.

Fiatalemberek megrovóan kérik számon rajtam, miért vetettem minden reményemet Európába. Hogy miért rajongtam, amikor ledőlt a berlini fal? Miért hittem naívan a híreszteléseknek, miszerint a gyilkos fegyvereken kívül mást is küld a mesebeli Európa. Jól tudtam, hogy a reménykedés egyik napról a másikra nevetséges lehet, azért, mert egy egészen közönséges délután úgy emeli fel a vizespoharát, mint egy méregkelyhet. Hogy magyarázzam meg nekik, amikor minden remény elapadt, akkor kellett volna még valamilyen szalmaszál, ez volt az én Európám. Az utolsó szalmaszálam. Ne aggódjanak, és ne marasztaljanak el. A gyenge szalmaszál nem képez előttük akadályt. Zúzzák csak össze, nekem akkor is jut, marad belőle egy gombostű nagyságú. Nem állítom, hogy Európa jutalmat osztogatott, nem, soha. Csak megalá-

zott és büntetett. Prométheusznek is csak azért kellett a tűz, hogy aztán gyalázatos körülmények között behódoljon az isteneknek.

A szerelmvágyam taszított az örökös szorongásba. Ha ez is elhamvad bennem, akkor a szorongásra sem lesz szükségem. Pedig mindössze ennyi történt az életemben: egy ajtó váratlanul kicsapódott előttem, egy pillanatra nyitva maradt, és soha többé nem tudtam elmozdulni előle.

Az ablakomból lesem Újvidék csillogó fénymezőit. Annyi dolgot szerettem volna megcsodálni benne, ha már nem volt időm megtapasztalni. Nemcsak időm volt fogytán, bátorságom sem volt hozzá. A tapasztalatszerzés a zökkenőmentes időkben szép melankolikus foglalatosság, viszont a barbár korokban sivár és teljességgel értéktelen szenvedély, hiszen az a kevés, amely akaratumk ellenére ránk zúdul, előbb vagy utóbb neveltségessé tesz bennünket.

Naponta leltárt készítek a lakásomban. Az evőeszközfőkből eltűnedeztek a kések és a villák, a kanalak pedig a használattól már kopottak, foltosak. Némi kárörömöt érzek, mivelhogy túléltem őket, valamiféle gyöngédség ébred fel bennem irántuk. A vasaló, a személtapát, a súrolókefe, lám, kitarzott. Ezek a mindennapi használati eszközök makacsul leegyszerűsítik az élet és a halál dolgait. Az evőeszközök ügyében azonban nem tehetek mást, mint hogy újakat vásárolok. Gondosan számba veszem, melyik üzletbe menjek, és melyik utcán haladva közelítsem meg a kiválasztott üzletet. Legalább egyszer célirányosan járom be a várost. Mint aki éppen ünnepel, egy belvárosi üzletbe térek be, ahol jól szemügyre veszem az üvegpult alá helyezett evőeszközöket. Elhatározom, hogy nem afféle ízléstelenül cifra készletet választok ki, hanem darabszámra vásárolok. Az elárusítónő közömbösen megkérdezi, hány kanalat, kést, villát akarok venni. Úgy teszek, mintha magamban számolnék, holott egy régi legenda értelmét szeretném megfejteni, mely szerint az asztalra mindig egy terítéssel többet kell tenni, hogy a Megváltónak is jusson hely. Szeretnék megszabadulni minden önigazolási esélytől, és számlálom magamban, hány tényért készítek elő, tudván tudva, hogy az asztal körül helyüket követelik a tanúk, akik semmit sem láttak, és a bírák, akik semmiről sem tudnak, abból, ami velem kapcsolatos, és pusztán szakmai kötelességből jelennek meg. Szórakozottan helyet foglalnak, és fecsegnek, mivelhogy ez a hivatásuk. Idegen vagyok nekik, mint ahogy ők is idegenek számomra, habár közös asztal mellett ülünk. És közös a nyelvünk. Nem fontos, hogy hányan lesznek, mindez a véletlenül múlik, és azon, hogy hánynak lesz éppen szabad ideje kimondani a verdiktumot felettem. Nem vonom kétségbe, hogy ez így van rendjén. Csak azt akarom, hogy eggyel több teríték legyen, mint ahány ők jönnek. Csak egyvalaki jelenjen meg, aki nem ismer, aki sohasem hallott rólam, nem akar sem tanúskodni, sem ítélni, csak azért foglal helyet, hogy együtt várjuk a hajnalt. Hiszen ez az egyetlen, ami még történhet velem. Könnyű dolgom volna, ha tudnám, hogy hányan kívánnak mellettem vagy ellenem beszélni, hányan fognak felettem ítéletet mondani. Akkor megvigasztalódnék a várva várt látogató elmaradása esetén, és azt állítanám, nem a tudásom tévesztett meg, hanem a valóság játszott ki. Ilyen olcsón engedjem át magam a hazugságnak? Nem kérem a sorstalanság ajándékát, ha már az események nem ígérek semmi jót, akkor világos értelemmel megyek elébük, legyenek a következmények kellemetlenek, legyenek bírám felszinesek, ügyesek, találekonyak és befolyásosak, akkor sem fogok magamnak semmiféle igazolást kitalálni. Felvásárolok az egész készletet. A késeket, a villákat, a kanalakat, még új tényérokat is veszek, így játszom ki a múltó időt, hiszen a túlélő egyetlen reménye, hogy sokan és igazságtalanul ítélnének felette,

miközben kitartóan ismételtetnek valamilyen előre megírt banális és ünnepélyesen hangzó szöveget. Így is történik. Szaporodik a vendégsereg, a látogatók az elhivatottak szokásos komolykodásával végigmérnek, és mondják a magukét. És jönnek mindig újak, és mindnek új tényért tesztek elébe. Nem aggódom. Aki hisz a Messiásról szóló legendában, az eleve tudja, hogy a legfontosabb látogató nem érkezik meg, de mégis fontos, hogy ennek ellenére maradjon egy felesleges tényér. Vannak, akik egy idő után felkelnek az asztaltól, és dolgukvégzetten távoznak. Jönnek az újak. Csak jöjjenek. Ünnepe ez. Végre hallom a világ hangját. Ebben éltem, ezekben a beszédfoszlatokban, ilyen szaggatott, tudálékos félmondatokban, unalmas utalásokban, agyoncsépeelt fogalmakban. Amikor az utolsó vendég is távozik, előveszem a tiszta tényért, hogy elmossam, mintha csak egyetlenegy vendégem lett volna.

Először a képzelet feleselt az értelemmel. Aztán minden az értelem ellen fordult. A hóhullás csillapodik, kifehéredik a táj, a fagy nem enged fel, márványszerűvé nemesíti a látványt. Az értelem jobban csodálkozik, mint a képzelet és az érzelem. Végre magamra találtam!

Nem. Nem kopogtatott az ajtón senki. Nem zaklatnak, nem csalogatnak sehová, nem kényszerítenek semerre. Szabad vagyok. Kitisztítom a cipőm, kivásalom az ingem. Felkészültem a nagy tettekre.

Hol vagyok? Pesten? Újvidéken? Ki tudná ezt pontosan meghatározni?

Megnyugodva tapasztalom, hogy napnyugtakor az ég sárgásbarna, az éppen lehasnyatló nap pedig néhány percre dohányszínű lesz.

Kora reggel kitárom a szemem. Azt mondom, köszönöm.

Egy kéz megérinti a homlokom. Aztán egy másik. Akik szerettek.

Felemelném az egyik bőröndöt. Nem bírom megmozdítani. Teli van.

„László”, hallom az üres lakásban.

Két fekete hamutartó. Egy nagy fehér teásbögre. Halogénlámpa. Zöld kulai posztó az íróasztalon. Egy forgószelek, szakadozó bútorszöveggel. Rossz öngyújtók. Régi táskák. Iratkapszok. Egy fénykép Görögországból. Akribiát követel a kor.

Néhány tárgy újra eltűnt a szobámból. Lassan kiürül a lakás. A könyvespolcok hézagosak, néhány üres bőröndöt pillantok meg az üres szoba közepén.

Egy korszak lopakodik ki. Kitárom az ajtót előtte.

Tárva-nyitva minden.

Határ Győző

ÁLLADALOM ÉS TÁRSASÁG

Srapnelszilánkok

Szükség-utópia

*(Újsághír: N. községben, ládában le-
szögezve száznál több hímveszőre ta-
láltak. Sem a hímveszőkből, sem a le-
metszett herezacskókból nem lehetett
megállapítani, hogy szerb, horvát
avagy bosnyák hímveszők, ill. here-
zacskók voltak-e.)*

A *Pax Romana* idején, a birodalom hatalmi tetőzése harmadfél évszázadában az annalesek feljegyzései szerint nemegyszer jelentek meg messzi barbár törzsek követői a Fórumon, hogy a Szenátus elé terjesszék kérésüket: hazájuk felvételét/bekebelezését a Római Birodalomba. Tudunk róluk más forrásokból is, s napnál világosabb, hogy nem cifra komédiásokkal megjátszatott, alkalmi diadalmenetbe beiktatott „közjátékról” van szó: emisszáriusok voltak, akik tolmácsolva hazájuk óhaját, törték a latint

mert megirigyelték, amit szomszédaik élveztek, és maguk is megkívánták a beneficiumokat, ami az adófizetőnek kijár. Róma védelmének kiterjesztését hazájuk határraira. A római utakat. Róma jogtisztelő közszellemét – jogalkotását. Közigazgatását, közbiztonságát utakon, városokban. Tanácsstermeit – bazilikáit. Szakértelmét, mestereibereit. Meg hallgató megértését; minden téren érvényesülő toleranciáját. Civilizációját.

Még ha a harmadfél évszázad nem volt is igaz, s ebből a történelmi diadalívből csupán az enyészpont feltündöklése ragyog ránk olyan szemvakító fénnel: ha csak száz, ha csak ötven évre volt igaz – akkor is

az eszménykép érvénye, univerzalitása mindmáig a szemünkbe tűz.

Mit ér hát, a múltak történelmi szakításában mit ér az ezredforduló „vívmánya” a világtérkép apróra töredezésében: mit, a nemzeti/törzsi sovinizmusok fellángolása?

Kontinensről kontinensre végigkövethetjük ezt a futótűzet

balkanizálódás. Bomlás. A cement kipuhulása, az alapok kavicsokra romladozása garmadával keletkeztek az életképtelen törpeállamok, amelyek hörcsöglegkű féltékenységgel őrzik kétes értékű, gyanús vagy imaginárius „kincseiket”: „gyökereiket” – „önazonosságukat”. A tacitusi prognózis...?!

A barbárság újrafelfedezése. Megimádása. A totemoszlopnak a más identitású emberáldozatból semmi se drága

az interregnum „gépesített” átértékelése: olyan ökoljog, ahol közel az idő, és megjelennek az atombanditák

fogylyul ejtett, tüzszul tartott városok sarcolása/zsarolása, égése, „életformává” rombolása. Pincék, szükségóvhelyek telitalálata, kórházak szitává lövése. A gazda gazdát cserél: ezek rongyboszkoros csürhébe terelése, elhajtása – kicsapása

gazdátlan népiértások, megtorlatlan tömegbüntények
földönfutó kisnemzetek beletörődése a kisérdőnfitásba – lassú kiselhullása. Kompromittált egyházak, szepegő papság; megváltók és szent könyvek megszegyenülése
hiénakacagásra emlékeztető gazdátlan zokogás nem tudni, honnan, nem tudni, hová

egy ponton túl a balkanizált kontinensen, az életképtelen törpeállamoknak az abahagyhatatlan háborúba belefáradt romvidékén a rom lelkek kezdik megvágyni a *Jó Gonoszt*

a nyomorékállamok, az operettdiktatúrák, a karikatúrademokráciák megszülik, létrehívják és magukra csábítják az új Univerzális Államot, amely máris ott van keletkezőben bennük/velük/körülöttük, valamely nagy, sokszorta nagyobb nyelvi-etnikai egység erőközpontjában

másodrendű kérdés, hogy a befolyásövezetből hogyan lesz szoros érdekszféra, az érdekszövetségből katonai egységek vendégeskedése/odalátogatása/ottfelejtkezése: megszállás. Az új Univerzális Állam szecsckává aprítja az egykori hulladékállamokat, a törzsi sovinizmusok dohogva visszafulladnak a földbe, az újrafeltalált-de-lóhalálában-elfelejtett barbársággal egyetemben, a felvonulások rájuk döngölik a földet

(holtukban is keservesen fel-felszortyognak: csemetéik szédületes, gyorsított feledekenysége kétségbe ejti lelkük lidércét)

az Univerzális Állam bevezeti a kötelező közbiztonságot. Elrendeli az atomterroristák hullájának beszolgáltatását dúsitott fegyvereikkel/urániumtartalékaikkal egyetemben; az építési láz, a helyreállítások második nemzedéke értetlenül forgatja sovinizta/fundamentalista törzsi őseinek sár és dágvány alól mentett ódon daguerrotyp-albumát – hogy a tömegsírok, a tömegmészárlások, lincselés, népharag, haláltábor és népiértő fegyverek körülfüstölése/megáldása: az a vérzivataros három évtized mire volt jó? mi volt az értelme? De – mi abban a felháborító, hogy unokáinkban, a gyalázatosokban, a Haza hűlt helye napirendre tér fölötte, s nem kutatja többé – – –

– – – Hol késsel, Világállam?

Egyesült Nemzetek! Annak lidérce ráült-e álmaitokra, felérezitek-e, hogy annak a *nucleusa* vagytok...?!

Nagyhatalmak! Mikor helyezitek át szuverenitástok nagyobbik felét ebbe a *nucleusba*? Mikor költöztetitek külügyminisztériumaitokat, mikor hadügyminisztériumaitokat az ENSZ főhadiszállására? Mikor?!

– – – Jövel, Világállam! Jövel, végletes „lehetetlenség” a végszükségben
ments meg a kötésig tevéredben gázoló törpe sovinizmusok trogloditáitól
asszonygyalázó sorozatleműrjaiktól
a permanens faluháború martalóc fúriáitól

Neo-ludditák

A politikusok elfojtással, eufemizmusok tömegével próbálják elhallgattatni/elkenni azt a minden nappal világosabban kibontakozó tény, hogy a munkanélküliség közvetlen okozója a robotika és a komputerizálás

a robotizált gépgyár és a mindent racionalizáló komputer – ez az a két munkaeszköz, amely milliószámra fölöslegessé teszi az overallba-munkaköpenybe beöltözőket
ennek a gorombán és ügyetlenül elkendőzött társadalmi megrázkódtatásnak a lo-

gikailag helyes következménye nem a magastechnológia elítélése, nem újabb géprombolás kell legyen, hanem a „munkanélküli” státusának újjáértékelése. A „szabadidősök” státusba vétele, fizetése/eltartása. A szabadidő értékesítése/betöltése, ill. odabocsátása szabad rendelkezésre, ki-ki tetszése szerint

A politológia diadala – a demokrácia nyomorúsága (I)

A második ipari forradalom könnyen végzetessé válhat a demokráciára nézve. A kettős fenyegetés: (1) a robotika; és (2) a komputer technológia

(1) a robotika gyakorlatilag a gyártáseljárások „embermentesítését” jelenti. Bele tudja-e építeni a demokrácia a maga rendszerébe, hogy azontúl fiatalok/középfiatalok/élemedett korúak beláthatatlan tömegeit kell kirekeszteni munkából/termelésből (bár a fogyasztásból soha) – gondoskodnia energiája levezetéséről, figyelmét elterelnie, elméjét-izmait foglalkoztatnia, szórakoztatnia, narkotikumellátásáról gondoskodnia milliós szám...?!

(2) ha betör a komputerinvázió, a jelszó: minden otthonba komputerkonnektort a Központi Országos Főkomputer felé. Szavazótáblát mellé; a fejekbe betáplálni a politológiai szellemet, a szakértelmet, a szavazókészséget. Ellentmondást nem tűrő posztmodern igazság, hogy a komputerizált demokrácia az eszményi népuralom: nem marad ki senki, mindenki szavaz. Fölöslegessé válik a parlamenti küldöttek primitívizmusa

elvben a komputerdemokrácia eszménye a harmadfélezer éves politikai spekuláció diadala, gondolkodásunk koronáriuma; a gyakorlatban országos elálmósodás; a diktatúra Nagy Alkalma; önmaga karikatúrája. Az eszmény közönybe, feledékenységbe és közneveltségbe fullad. Vizsgáljuk meg közelebbről – – –

A politológia diadala – a demokrácia nyomorúsága (II)

A politológus elérkezett az Ígéret Földjére. Forgatgathatja-igazgathatja, jobbíthatja-helyesbítheti és terelheti jobbra-balra a demokráciát. Építheti a demokráciát. Kiküszöbölheti anomáliáit, leinthei a becsvágyó túlhajtókat, szerénységre intelmezheti önmagát és polgártársait: ne várjunk csodákat tőle, a demokrácia nem csodagépezet, induljunk meg az emberileg elérhető józan célkitűzés – az *ameliorizmus* felé.

Csakhogy a demokráciát építő/eszkábáló, gyakorlatot prédikáló, teorémákat szaporító, éljenzőket csendre intő, lehurrogókat túlharsogó politológus megfélekedzik egyről-másról. Nem ő gördít akadályokat a demokrácia megvalósulása elé: olyan akadályok ezek, amelyek a „közegben” adva vannak, s azokon a publicisztika kézzátétele nem segít.

(1) Elérkeztünk az Ígéret Földjére: semmi műszaki akadálya nincs, hogy megvalósítsuk az Elektronikus Abszolút Demokráciát. A nyomógombos szavazótáblának minden otthonban ott kell lennie, ugyanúgy, mint a vízcsapnak/szemétdobónak. Minden kérdésben, mindenkor, mindenki *maga* szavaz: „IGEN – NEM – NEM TUDOM.” Világos?

Ez az Elektronikus Abszolút Népkepviselet.

Szélnek ereszteni a Parlamentet. Felszántani a helyét, és bevetni fűmaggal. Nincs

szépség „népképviselőkre”: a nap képviseli önmagát, közvetítő nélkül *maga* szavaz. Minden (volt, kegyelemben hazabocsátott) képviselő mehet haza, lehet ő is egy a millióból, neki is legyen nyomógombos szavazótáblája, s szavazhat kivilágos-kivirradtig/unásig/rogyásig, de csak mint „nép”, vagyis „direktben”, önmaga helyett.

(2) A politológus nem számol azzal, hogy nem minden állampolgár veti magát a politika szennyes hullámaiba azzal a dühödt élvezettel, ahogy a politológus teszi, ill. képzei. Meglehet, hogy mint állampolgár, nem „politikai lény” (*political animal*), sőt féllő, hogy az átlagpolgárok döntő többsége távolról sem az, álmában sem, sőtön-sőt, féltén-féllő – különösen a demokrácia építkezési fázisában – a teljes közömbbel (miként a Közömb Pártonkívüli Tömbje) és a szavazásoktól való tüntető távolmaradással fejezi ki méla undorát mindazzal szemben, amit a Politika és a Politológia képvisel

(3) De még ha valamelyest, nagy immel-ámmal mégis olyan állampolgár, hogy a politika kontroverzába berángatható, akkor is, a politológusnak nem akarózik számolnia azzal, hogy a szavazópolgár (zömmel) úgy viszonylik a napirendi kérdésekhez, mint a bornyú az újkapuhoz. Megeshet, hogy csak ámul és bámul, ám ennél nem megy tovább. Tegyük fel, hogy jó esetben továbbmegy: tennők kezünket a szívünkre, és becsülnők fel, hogy az átlagpolgár mennyire szakavatott azokban a napirendi kérdésekben, amelyekben szavaznia kéne? Vajon mennyit ért az apolitikus átlagpolgár a világ-gazdasághoz, a piachoz, a külpolitikához, az ekológiához, tudomány- és művészetpártoláshoz? Túlzás nélkül állíthatni, hogy mind e napirendi pontokhoz az átlagpolgár (zömmel) olyan alja-seggfej, hogy hozzá képest a magára valamit adó tisztesebb seggfej valóságos arisztokrata

(a) jó esetben tehát „randomizálva” szavaz (nyomogatja a billentyűket a táblán), de fogalma sincs, mi az ő érdeke, az ország érdeke, az intézmény/szakszervezet/egyetem/bank/érdekeltség érdeke. Mégis, elmondható, hogy megnyomta a gombot, leadta szavazatát, akármilyen gyéren, elvéve, mint a csapadék, az utolsó pillanatban odarohanva, amilyen feledékeny – de leadta. Ő az a tíz százaléknál alacsonyabb maroknyi kisebbség, amely élt szavazati jogával, respektíve eleget tett állampolgári kötelességének

(b) rossz esetben viszont már rég elfelejtette, hogy van/volt ilyen állampolgári jog/kötelessége, vitathatónak tartja, hogy arra kötelezhetik, bár a vitát unja; s nemcsak hogy már évek óta sem ő, sem senki háztartásában élő nem szavaz, de házában teremtett lélek nem tudja, hol, melyik sarokban van és hogy fest az a nyomógombos szavazótábla, amely rég a falból is kilazult, és roncsait szétpüfölték a gyerekek.

(4) A politológus becikkelyezett hitbéli kánonja, hogy olyan állampolgár még nem született, aki (a) nem tartja az államiság, a politikai alkotás netovábbjának a tételes demokráciát; (b) nem értelmével, hanem ösztönei szerint szeret bandába verődni, ill. államot alkotni; (c) neki a demokrácia nem eszmény, hanem olyan nyugati importeszme, amely az ő ötezer éves politikai múltjától, államiságától, folklórjától, füstölőtől, történelmi emlékezetétől idegen. Ha mégis volna ilyen „jóság”, aki a demokráciában *per definitionem* nem találja helyét, és nem is találhatója – az ilyen „elemek” semlegesítését a politológus a rendszeti szervekre bizza.

(5) ha egyáltalán perspektivikus közelnézetbe tudja hozni, a politológust riadalommal tölti el, hogy vannak (legyenek/akadjanak) olyan állampolgárok, akik ösztönösen és aktívan rühellik a demokráciát. Részben, mert hagyománytiszteletből bálványozzák a rémuralmat, részben pedig, mert ősidők óta rászoktak a fegyverszerzetek fegyelmére: imádnak „nem gondolkozni”, és szeretik, ha parancsolgatnak nekik. Ezek –

(a) jó esetben mint odatévedt jövevények, nem tudják, hogy a demokrácia mi fán terem (nem is akarják), és mint izmos, de elenyésző kisebbség, csak a packázásig viszik: gyilkosságaikkal, pokolgépeikkel alimentálják a napisajtót

(b) rossz esetben nagyon is jól tudják, hogy a demokrácia mi fán terem, és használni is tudják; de az örök *reservatio mentalis* lelkiállapotában (bár rosszul palástolva igazi szándékaikat) nem átallják, hogy többségre vergődjenek; s ilyenkor, mint többség, az urnák lerohanásával alig várják, hogy álmuk teljesüljön. Allah nagy! Érvényesüljön hát a demokrácia (mely a Sátántól való) – megdöntik a demokrácia eszközeivel, és tort ülnek fölötte. Így jutott hatalomra Hitler, megnyergelve a demokratikus többséget; és kis híja így jutottak volna hatalomra Algériában a fundamentalisták, akik a mecsetek tetejéről ordibálták, hogy „a demokrácia az ateisták találmánya, s mint ilyen, Iblisztól való”. A demokrácia fellazulása váltig azzal a végveszellyel kacérkodik, hogy magára omlassa az államot; és/de a romok alól kászálódva, az *ameliorizmus* már csak láncokban tűnődhet afelől, hogy vajon a demokrácia nem a mindenkori „átmenet” nosztalgikus aranykora – két parancsuralom között...?

(6) végezetül, az eszmetörténet „glorietjtéből” a múltakra kitekintve s *sub specie aeternitatis* szólva. A politológus előszeretettel aggatja publicisztikájának szalagcímeire a zsidó-kereszténység virágfüzereit/rózsacsokrait. A történelem sommás ignorálásának és a *non-sequiturokhoz* való megható ragaszkodás e szellemében, Európa-szerte garmadával tökélték világra olyan politikai pártokat, amelyek mindegyike keresztézése a fából vaskarikának és az ötlábú borjúnak. Az ájtat-sváda, a bibliázás, a Korán-idézet ne vezessen félre senkit: a zsidó-kereszténység (ill. az iszlám) minden, csak nem demokrácia. A közel-keleti vallástriász mindegyike és a demokrácia – két olyan tétel, amely eleve kölcsönösen kizárja egymást. Még nem találkoztam politológussal, aki ezt ne felejtette volna el.

Termeszek tanulsága

Nemcsak felülemelkedni lehet az „emberi intelligencia” fogalmán, lehet alásülyyedni – lehet eltávolodni vagy eltekinteni tőle

ha sikerül fél percre látásmódunkban véghezvinni ezt a radikális *transzlatációt*, akkor kóválygó fejünkhöz kapunk, örvényleni-kavarogni kezd bennünk a ránk kondicionált, megszokott világkép, és felbátorodva felteszünk egy-két epés, vérig ingerlő, keserűen morfondírozó kérdést

– hátha se jogunk, se okunk nincs akkora lenéző megvetéssel emlegetni a termeszeket; libertáriánus neveltetésünknel fogva kézlegyintéssel elintézni az olyan emberfogalmak szerint kasztrendszerű társadalmakat, amelyekben a szabad mozgásnak, a népakarat érvényesülésének semmi nyoma – megbélyegző értelemben odaförmedni rá és utálatunkkal mintegy tüntetve – hogy „igazi termitárium” – – – Hátha a természetvárok sokkalta nagyobbyszerű végeredményét képviselik az arisztotelészi értelemben vett politikai alkotásnak, mint a mi emberi próbálkozásaink, akár a „király” vagy a „tűrannosz” uralmára, az „arisztoszokéra”, oligarchiára, demokráciára (a népuralmak arisztotelészi, „jó” és „rossz” válfajaira), akár a modern alkotmányos abszolutizmus fából vaskarikájára gondolok

harmadfélezer éven át mi, politológusok törtük a fejünket, s elültük a fenekünket (míglen mind a kettő bele nem zsibbadt) – csak hogy a politikai alkotás legüdvösebb

modelljét kifundáljuk és megfogalmazzuk; de bizony a demokrácia/monarchia/diktatúra háromréteges csődtömegénél jobbat nem sikerült kisütnünk

– a legtöbb, amire vittük, s ami amúgy is, magától, természetes formában, mindennütt, minden időben, minden társadalomban kialakult – az a maffia. Ezt sikerült kidolgoznunk, gyakorlatát és elméletét megfogalmazzunk, alapszabályait kodifikálunk és elég eredményesen megvalósítanunk

ahova nézünk, minden kontinensen tele vagyunk sikeres maffiákkal (filozófiai megalapozottságuk legalább olyan ősi, impozáns és labirintikus, mint a bikaviadalé: négy évezredre visszatekintő corpus, amilyen ősrög a *tauromakhia* tisztelete)

– igaz, ahova nézünk, még nagyobb számmal vannak „államok”, mintha „álladalom” és „államiság” a mi évezredes filozofálásunk gyümölcse és győzedelme volna; de a (tragikomikus) igazság az, hogy mind e sok *politeia* egy-egy szupermaffia csupán; olyasfajta szupermaffia, amely (a) öntörvényesítő, (b) önbeiktató, (c) önszentesítő, és (d) hatalmas számbeli többségénél fogva sikerrel terjeszti el a *jó lelkiismeret* pszichózisát – jöllehet (Plautusszal) csak annyival nagyobb *opprobriummentum*, mint a természetes és mindközönséges maffiák.*

Az sem igaz, hogy a kiterébélyesedő maffia már-már olyan, mint az „állam az államban”. Éppen fordítva: az államról lehetne azt mondani, hogy „állam az állam körül” – a magánmaffiáknak körétömörülve és mintegy benyelve/enkapszulálva azokat.

*

Nos, lényünk spinozai *conatusában* szálljunk „alá” (?) az emberi intelligenciáról alkotott elfogult elképzeléseinknek, és vigyük véghez szegényes és fantáziátlan, *mert* emberi, nagyon is emberi értelmünkben ezt a *radikális transzlatációt*

ha levetjük emberszférába tartozó és természetéknél lyukas fagarast sem érő „uralmi” kategóriáinkat, s persze hátrahagyjuk csődre termelő politikai alkotásaink ócskapiacát, szegezzük a tükörben mellünknek a kérdést: nem vitték-e többre a természetek...?! A természethangyák, amelyek zömmel (1) vakok; (2) oly puha testűek s oly sebezhetőek, hogy védekezésre képtelenek

a hangyász süntől a lajhárig, a majmoktól a gyíkokig-kígyókig egész sereg vadállat üldözi/kikaparja/eszi őket, és csemegéz belőlük. Mégis, feltalálták a cementvárépítést és a biológiaiilag génszerelt munkamegosztást

igaz, várépítő közhangyáik képtelenek a „boldogtalanság”, az „elidegenedés”, a „zúgolódhatnék”, a „lázadozhatnék” reflexeinek feltalálására, az ő intelligenciaregióikban Marx ugyanolyan fikció, mint a miénkben a vakság mint dimenzió; és az is igaz, várvédő katonahangyáik irgalmatlanul kivégzik a betolakodót, nem találták fel sem az iszlámot, sem a kereszténységet, és hogy odatartsák a „bal orcájukat” – ez a képlet reflexintegráljukból hiányzik

de feltalálták a természetnyelvet (dobolónyelven kommunikálnak), fel a természetnap-tárat (a vaksötétben, társadalmuk körforgásszerűen működik, s így a természetörténelem is a merev ismétlődések ritmusa)

léptékhelyesen szólva, építkezésük méreteiben közel jár ahhoz, mintha mi – Alpokot, Kordillerákat építenénk, csak hogy gigászi fortifikációink biztos védelmet nyújt-

* Nem véletlen, hogy *Magnum Latrocinium*nak (Mentől Nagyobb Latorságnak) neveztem az államot GOL-GEHLÓGHI című drámaciklusomban (*Életünk*, Szombathely, 1989). A szó eredete visszanyúlik a zsinatok előtörténetébe.

sanak száználmasan érzékeny és vérzékeny fajtánknak, még mielőtt ránk támadnak és befalnak gigászi ősellenségeink, a kikarmoló mongúzok, a kardnyelvű nagy armadillok, a gekkók, a tapírok

– a tetejébe vakvájataink, élelemtároló vermeink és visszavonuló öregbástyáink a magunk természetvárában (ha történetesen elménkkel természetbe rekedünk), mind e sok száz emeletes útvesztők a magunk politikai alkotásának a megtestesülése is: már nem a modell, hanem a kivitelezés egy az egyben. Mi a mi *politeiánkat* megépítettük egyúttal – s oly végleges jelleggel kidolgozva s oly egyértelmű fel-le-át-haránt-körül-és oldalt terelőkkel, hogy azokban természetnek eltévedni büntetlenül nem lehet – – –

*

– – – sose tévessen meg kései betoppánásunk – s igencsak kurta jelenésünk, eleddig ami volt, embertársaim, a Föld élősférájában; mert nem kell a spenceri jövődömlésre várunk, hogy „a rovarok világkorszaka következik”: *itt van már* időtlen idők óta, s mi csak afféle betolakodó társbérők vagyunk a bolygón

s igaz ugyan, hogy a szellemi „nyitottságnak” is van határa; de éppen a gondolkozó az, akinek minden határon túl fel kell tágítania „nyitottságát” és elvégeznie azt a *radikális transzlatációt*, ami tiszteletbeli természethangyává teszi – hogy a természet vak éberségével szimatoljon körül a roppant várban, miközben várvédő alakulatok rohángálnak el mellette csapókkal/csapókkal/dőfőkkel/nyesőkkel és ollózó agyarakkal: a természetkatonák kasztjából

– Íme itt állunk mi, *ember-animalkuluszok*, bűn-üres Végső Igazságainkkal, vérszomjas fundamentalizmusainkkal, véráztatta türelmetlenségünkkel, vérgőzös fajgyűlöleteinkkel s teljes politikai alkotásképtelenségünkben, meddő intellektusunk csődjével – – – nos hát, mi vagyunk mi *ehhez* képest: *ahhoz*, amit a természethangyák kifundáltak – hogy kőből, cementből és kötőnyálból véderóművekké, várrá testesítették és *valóra váltották* a politikai alkotást...?!

– Lám, sem nem bizonyos, sem nem végérvényes, hogy mi ádámiták vagyunk a Földön a kefalizáció bekoronázó *speciese*... hátha a politikai alkotás „spanyolviaszát” mégsem mi találtuk fel, és azon túl is, sok minden egyebet, a nyállal kötő cementtől a természetes génszerelésig – hanem olyanok, akiket eddig nemhogy kutyába se, de hangyába se vettünk. Csak ne fitymáljuk olyan öntelten – ne nézzük le a termitáriumot.

Atombanditák kora

Holdvilágképű, nyájas vigyor ábrázolódik ki előttem, az elrettentő fegyverek egyensúlyának negyvenesztendős békéje

a vérfagyasztó „világbéke” – amikor az elrettentés oly hatékony volt, hogy a vezérkari rémület önmegfélemlítésbe csapott át: értelmetlen az *overkill*, egyetlen atommozdulat, és megállíthatatlan a többször *túlirtás* – nincs annyi emberjóság, irtanivaló

negyven éven át világitott ránk ez a holdvilágképű torz vigyor, és mi „boldogok voltunk”

– de boldogok voltunk-e?!

oly mindegy ma már, hogy azok voltunk-e vagy sem: békében éltünk, a viszonylagos béke fészkeben, s jóllehet a világon permanenciát tartott a háború, megkapaszzkodhattunk a „világbéke” napról napra meg-megújuló szent reményében mindaddig, amíg egymásnak feszülten mozdulatlanul maradnak a szuperhatalmak

– ...ma?

az egyik „szuper” ezer puskaporos atomhordóra hullott; mindegyike – messze lógó kanócéval egyetemben – felrobbantható, eltéríthető/elrabolható, elvesztegethető, cinkusan áruba bocsátható (s ez már javában folyik)

olyan katasztrófák leselkednek ránk, amilyenekről – a „hidegháború” rémületes, rideg békéjében álmodni sem álmodtunk. Elkövetkezik a teljes létbizonytalanság; felvirrad a túsul ejtett országok, a kirablásra/megerőszakolásra/elhajlásra/erőszakos hit-térítésre hanyatt terített kontinensek végideje – az atombanditák kora

Zsigeri reakció

Minek nevezzem, mi is lenne a legjobban megközelítő, leglátványosabb, legábrázolatosabb epitheton? Mondjam azt, hogy lehangoló? visszariasztó? készítetés-agyonütő? inspirációromboló?

mert *az* – lehangoló/visszariasztó/lankasztó-petyhüszítő/elkedvetlenítő/ a kikíváncozót a torkunkra fojtó/készítés-agyonütő/inspirációromboló a *hoi polloi* látványa, az emberjóságé, amint milliószámra megmutatkozik annak a jószágnak, *ami*

annak a ragadozónak, *ami*

annak az ösztönlénynek, amelyben lépten-nyomon előfarkaskodik a hordaösztön

a csordaember látványa, amely már-már amolyan „agyairtott” kutya (amilyenekkel a neurobiológiai laboratóriumokban találkozni), a „talamusz-állat”, amelynek mintha kortexe, felső reflexintegrálja nem is volna, s csak egyetlen argumentumot ismert, az emocionális érvet

az érzelmek sületlen nyelvét beszéli. A logika nyelve mintha más csillagszférában léteznék, amelyről sohasem hallott, s így beszéde, argumentatív kaffogása sem az „embernyelv”, aminek valaha ismertük, s amire a nyelv való volt, *aretéje* szerint

hol a horda összetartozásáról makog, hol a szentség eksztázisáról szól artikulatlan jubilusokban, ahogyan a jószág léleklében tekeregve megnyilatkozik. Közszemlére teszik körömmeresztő reflexeit, mihelyt a másnyelvűség valakiből, aki eladdig „embertársa” volt, hordaellenséget csinál; de ne higgyük, hogy az emberi jószág mivoltának nincs ennél alacsonyabb foka – mert van: amikor az *azonos nyelven beszélők* bevezetik a Nemzeti Sibolethet, ami két, farkasszemet néző, egymásra fenekedő csordára osztja a csürhedelmet, s míg ugyanazon az egy anyanyelven kígyót-békát kiáltoznak egymásra, már látják, már világosan kibontakozik a másikában az „ősellenség” körvonala estére már lövöldöznek egymásra, hajnalra már felperzselik egymás falvait

három-négyszázezer lelket számláló nyelvjárások/néptöredékek megyényi országot követelnek, államalkotásra képtelen félprimitívek önállóságot akarnak nyelvi-nemzeti önazonosságuk alapján, és feltalálják a fából puskaport, a vaskarikának-is-vizesnyolcas Fundamentalista Demokráciát.

Mintha égig érő új Babel tornya tetejére másztak volna fel a hordák, hogy Barom-állat Isteneikhez a nyelvek összezavarásáért fohászkodjanak; a világ balkanizálásához, köszönik szépen, nem kérnek a mennyek Agyairtott Isteneitől segítséget, azzal világ-szerte, a hét földség véghatáráig maguk is elboldogulnak...

Nos, *ez a látvány körös-körül*, amely lehangoló/visszariasztó/készítés-agyonütő/inspirációromboló az elmélődőnek, ha a látóhatáron körös-körül végigjártatja a szemét szóródó katángkórónak, fölöslegesnek, meghaladottnak/túlhaladottnak érzi magát

és észjárását mindenestül – itt az ideje (gondolhatja), itt az ideje, hogy ez az övé is, és minden racionalizmus elvermelje magát, és téli álmát aludja hibernáló hosszú századokra, amíg az emberbestia a vércsapolást valahára megelégteli, és újra feltalálja a posztmodernnek „újdonságát”, a józan ész

– mintha a demitologizáló, nyelvtisztító *furornak* azt is sikerült volna szétrágnia – a „szabadság” fogalmát, a szót és a körvonalatlan ködölő tudatfoltot mögötte; semeddig se tart, és a „szabadságról” is kiderül, hogy lyukszó csupán, fogalma álság; s hogy mocsok mítosza is csak arra jó, hogy az egymás csikaszába maró emberfarkascsorták borulatából előhívja a Nagy Demagógot, az Ál-Pszudót, a Milliomodik „Igaz” Messiást, aki de nagyon ért hozzá, és nem is kell nagyon tanulnia, hogyan kell felkapnia a hordaöszönök hullámtarajára, és a maga cezarizmusának becsúgyát gondosan takaragva – hogyan kell megnyergelnie és meglovagolnia a hordaszennvedélyek torlását.

Mindenki-gondolatolvasója

Nincs gyűlöletesebb, nincs lealázóbb, mint mikor esküdt ellenségeink jóslata beválik, és mi ott maradunk megszégyenülten, halálra gázolt ellenségeink átkával a fejünkön.

A második világháború végén a menekülő nyilasok ott hagyták a falakon plakátjait: végtelen tehervonatok viszik a magyart Keletre, a szerelvény utolsó kocsján a Kaszás... Csak legyintettünk az üres fenyegetésre: vártuk a „felszabadítókat”

megkaptuk a marhavagonokat s bennük a százezerszám Keletre hurcolt magyart most a kommunisták – minekelőtte kipottyantak legyen a hatalom nyergéből – megjósoltak egyet-mást. Hogy utánuk betódul az álkultúra minden szennye, a pornó, a szubkultúrák, a maharisik, a vallászagyalékok

megszégyenülten vesszük tudomásul: ihol van

a megemésztetlen miszticizmus, a szubkultúra, a fundamentalista vallászagyalék a hordák lelki tápláléka; a karvalykapitalizmus az elszerzett pártállamvagyonnal spekulál, és aki ezerszámra megmilliomosodik, az a néhai nomenklatura, az egykori aparatcsik; a züllött, elvtelen, lélektelen konjunktúralovag sátánra/istenre/boszorkányra/talizmánra/angyalra/táltosra/lámára/Krisnára/Sivára – arra esküszik, ami hoz a konyhára; a divatos profitért eladja az öreganyját, a piacon nincs vevő, aki egyúttal áru is ne volna, és ne lenne kapható...

A Gonosz gonosz Szentháromsága

...– A *harmadik* papírforma az, hogy Jézus Krisztus Harmadik El Nem Jövetelének világbotrányától a zsidó-kereszténység lórúgást kap, és lesántul. Az általános kiábrándultságban az immel-ámmal hívők, a fél- és negyedhívők tömegével hagyják ott egyházait. Az így keletkező vallásvákuumba betódul az iszlám. Könnyűszerrel foglalja el a kontinenseket egymás után; mohamedán hitre tér és síita/szunnita/váhábíta/izmaílita lesz Európa, Amerika, majd Afrikának az a része, amely még nem az (talán Kína és Japán térsége marad az egyetlen, amely a judaeo-iszlám fertőzétével szemben immunisnak bizonyul).

Újabb ezer esztendő kell, hogy a kefalizáció törzsfjlődési elevenereje kiizadja, legyőzze és kiheverje az obskurantizmusnak ezt a második epidémiáját (úgy, ahogyan

arról Montherlant álmodozott); és majd, talán, a negyedik millenniumra – vélnénk – feltisztul a légkör. A Rudolf Otto-féle *sensus numinis* bedöglök ugyan, a vallásepidémiák letakarodnak a föld színéről, ez igaz, ennek jó esélye van, de „hátulütője” is, *Si Peu Que Rien*. Csak az, hogy fajtánk őseredeti agresszivitásának roppant rezervoárja érintetlenül „átmentve” – ott marad

ez a primordiális marcangolhatnék, a ragadozóösztönnek ez az agresszivitása nem nyugodhat bele abba, hogy „facér” maradjon: nem indulhat a tolerancia délibábja után, nem élhet a türelmi illúzió ábrándvilágában

ez az agressziórezervoár félő, hogy megleli majd a maga ideológiai edényeit, amelyek alakját fölveszi – meg, új, pszeudo-rationális öntőformáit: az Ideát, amelynek ürügyén tovább folytathatja a mézárulás évszázadait.

...– Kasszandra-jóslatok...?! Az „üzenet” csak annyi, hogy a történelem – ahelyett, hogy a végére ért volna – most kezdődik csak igazán. Ez csak *egy* a lehetséges papírformák közül, nem játszom Nosztradamust, jómagam is a csapások elhárításáért imádkoznék, ha volna kihez; de Allahnál rossz helyen kereskedem. S hogy mindez mikor, hol, mi módon következik be, kérditek? Nos, Murphy Hármas Törvénye* erre is megadja a klasszikus feleletet

*

„A *harmadik* papírforma szerint” – azzal kezdtem. De mi a másik kettő?

Nos, van az is, másik kettő; de az *első kettő* szelídebb, lefogottabb; a bennük lévő baljóslatra hangfogót tettek – emerre nem. S ez a *harmadik*

amazoknak alig van – emennek van a legtöbb esélye a megvalósulásra; arra, hogy a történelmi „lehetségek”, az *in potentiam*-kísértetek közül ez vonuljon be a történelem *in actu* diadalkapuján, amely a történülés felé vezet. S hogy miért? Mondom, arra is megadja a klasszikus feleletet Murphy Hármas Törvénye (magam avattam Hármasággá, mert így lesz teljessé a történelemben munkáló Gonosz *gonosz* Szentháromsága), Murphy törvénye szerint:

(1) Ha a történelem Hármas Útjánál megállasz, és Hekaté lámpását magasra tartva háromfelé széttekintesz, hogy merre tarthat az események áradása, s te azt latolgatod, hogy a három lehetőség közül a torkodban dobogó sziveddel melyikbe vessed minden reményedet, akkor mérget vehetsz rá, gyermekem, hogy a lehető leggonoszabb az, amely bekövetkezik.

(2) Ha három *modus* közül választhatsz, hogy mi módon zúdul a nyakatokba, mérget vehetsz rá, gyermekem, hogy a kivált katasztrofális az, amelyre fel kell készülnöd ivadékaiddban.

(3) Ha három válságos időpont közül választhatsz, hogy mikor szakad rátok a baj, mérget vehetsz rá, gyermekem, hogy a lehető legrosszabbkor.

Gyakorlati, tapasztalati, jól bevált; soha történelmi sorsfordulat rá nem cáfolt, sőt inkább igazolta. Ez a Murphy Hármas Törvénye – a világban munkáló Gonosz *gonosz* Szentháromsága

a pesszimizmus viharedzett bajnoka legyen a talpán, a Kasszandra-jóslat gondolatát aki hogy elviselje... Szerencsére (én is jól adom a bankot: „szerencsére”!) a fehér faj biológiai elszivárgása/felszívódása és eltűnése következtében (melynek „jó” esélyeit Murphy *gonosz* Szentháromsága megint csak megerősíti) – mind e „bibliai” csapások sorozata igencsak elméleti

* Bad things come in threes.

– lévén hogy a jóslatot megsínylő, a fehér faj tehetetlen kábaságát lakoló ivadékaik nem lesznek, sem olyan Utolsó Fehérnek maradó, aki lekortyanásunknak a történelem garatján tanúja lenne.

Oroszlánba ojtott antilop

„...– hogy ne mindig csak bennünket, másképp gondolkozókat rakjanak máglyára –
– –

mi volna, ha a változatosság kedvéért valahára *fordítva* rendeznék meg azt a szörnyen esedékes, szörnyűden kívánatos *autodafét*, úgy, hogy azokat a gonosz, gazember, égetni való *világvallásokat* hágtaták fel a máglyára, mindőjét, ahány csak van

hogy sorra jár hassuk máglyáikat, alágyújthassunk a rőzsének, s úgy égjenek el a szemünk kacagó-láttára, hogy ne maradjon pernyéjük se...!”

– ez volt a vak remény. S ez – Montherlant kegyes megtévedése

ma már keserülhetjük a gyanút, hogy a vallások eltakarodására igencsak készületlen ez a mongolkóros emberiség; mert, lám, alighogy a *horrorvacui* első rémületéből magához térne, máris találna magának más gyermek ürügyet, fajnemesítést/fajtisztogatást – csak hogy tovább tépje-marja-öldösse egymást, s ugyanazzal a vérgőzös bestialitással, mintha a világvallások démona még mindig a nyakában ülne, hogy rajta nyargalvást újabb népirtásra ösztökélje.

Úgy látszik, biológikumunk belső működése már ilyen: egyszerre vagyunk az *oroszlánfalca* és az *antilopcsorda*

a szavannán kószáló antilopok ezreiben már szinte „velük született eszmévé” szervült a tudás, hogy „a Nagy Ragadozót el kell tartani”. Ez a szavanna törvénye

egy-két, futtában lelassuló, hátsó lábánál elkapott antilop hébe-hóba nem sok és/de nem nagy ár, hogy a többi életben maradjon, s hogy a nyíllövésnyire odébb békésen legelésző már észre se vegye, ne is tudjon róla: azon melegében eszik a társát, a meleg antilopvér az oroszlánkölykök száján kétféle csurog

zsigeri reakciókban „gondolkozunk”

egyszerre vagyunk a Ragadozó és a primordiális agresszivitásnak kitett konc: a préda és a *predator*; leglényegünk ez a *coincidentia oppositorum* – az oroszlánba ojtott antilop. Fajtánk e *predator*terheltségét magával hozta, melytől megválthatatlanul, nemünknek így élni rendeltetett

igazi fundemantalizmusunk a ragadozás; s hogy másképp is lehetne – ez Montherlant arisztokratikus fintorgása volt:

még levethetjük s elhajíthatjuk a világvallások ócska álarcait; de felásító oroszlán-szajunkból kivillog az örök-egy rágószerkezet.

Mazochista emberiség

Ha a civilizáció a mazochizmus neurózisa, akkor az ember a civilizáció letaglózottja: a mazochista jószág

imádja megtizedelőit. A Hatalmas Zsarnokot, aki kitol vele; a zsarnokságot, amely még álmán is permanenciát tart

ha nincs, eljártssza komédiáit. Hollywoodi messzeségből, kívülről nézi a harmincmillió halott ráfizetését a film szélesvásznán, a fantom százmilliók előtt eljárja a sza-

badtság fegyvertancát – a börtönfegyvertelenség fegyvertancát, a megtorlást, a kitörést... de ő maga nem kér belőle

visszaimádkozza megtizedelőit. A Hatalmas Zsarnokot, aki kitolt vele; a zsarnokság éjjel-nappal üzemelő kinszerszám- és besúgószolgálatát

elirigylti a Hatalmas Zsarnokot, és átéli, és azonosul vele abban, hogy neki bezzeg mindent szabad

aztán, hahogy az olvadásból hegyomlás lesz, jéghegykatedrálisok omlása, gépiesen örömujjong. Egy darabig. Nyakába szakad a demokrácia országos szerencsétlensége, unottan forgatja. Mihez kezdjen vele? Azaz nem kezd vele semmihez. Bezzeg a Zsarnok, az megforgatta: tudta, hogyan kell

utálkozva hallgatja a pártokra szakadt parlament kölcsönös és szertartásos gyalázkodásait – és „drágállja”. Régen minden egyszerűbb volt: mindenki tudta, ki kivel hányadán áll...

immár látja, „mi fán terem”, ami azon a fán, amire vágyott, úgy látszik, nem terem. A szájában meggyült nyálat messzire köpve, Peer Gynttel így szól:

– csak egy beszózott heringem volna...

pergeti a szabadság szürke örömujjongásait – telik-múlik napra-nap, és valami hiányzik. Nincs, aki dádázza. Kitekint a világ Bús Tengerére, és/de mintha mindig azt a hajót várná, árbocán a kalózlobogóval

unatkozik, mint a lányok a becsukott bordélyban, spaléták mögött. Szorongásos reménykedés, reménykedő szorongás. Unatkozik, valahogyan úgy, ahogyan Kavafisz nevezetes versében a barbárokra várók

a lebukó Nap vérszomjas zsarnok nélkül bukik le, hajója késik a látóhatáron:

megint elmaradt a megrohanás, asszonygyalázás, felnégyelés, csecsemőfejek falhoz ütingetése... Hiába várták a Normannt, a Vikinget, a partra lépő Nagy Zsarnokot

hiába – a barbárokat

Odüsszeusz és az Ifjú Bunkó

Az Ifjú Bunkó, aki szemére hányja a roskatag, agg Odüsszeusznak ügyefogyottságát, szerencsétlenkedéseit, nevetséges úti vergődését. Lám – Polüphemosz barlangjában is hogy milyen gyáván viselkedett! Ahelyett, hogy tizenkettedmagával *bunkót* ragad, nekiesik, és agyonveri a félszemű óriást, hőshöz méltatlan cselhez folyamodik, és így is csak társai élete árán menekül...

– milyen igaz! milyen igaz! – dörmögi az aggastyán megadólag; és szégyenében mélyre horgasztott fejjel túri a rá záporozó feddő szavakat:

– Igen-igen! Szép kis hős voltál, Odüsszeusz, mondhatom! – hajtogatta az Ifjú Bunkó a magáét. – Ahelyett, hogy felragadtál volna egy bunkót, és barlangjában addig vered a nyavalyás Félszeműt, amíg agyon nem vered!...

Nem győzte ismételni dörgedelmét a hetvenkedő; míg végezetre a Fialat Bunkó – megvetése jeléül – Odüsszeusz lába elé köpött.

Odüsszeusz meg visszagondolt a Tengerrengető Poszeidón kolosszus fiára, a Küklopszra, akinek a mirmidón nemhogy a bokájáig, a nagylábujja körméig sem ért; és a *Bunkóval* való ügyes agyonverés fölöttébb leleményes gondolatára, csupa ránc szeme kráterének mélyen ülő mosolyával, a Fialat Bunkónak imígyen válaszolt:

– Hja. Barátom... Ha lett volna *Bunkó* csak egy is abban a barlangban, meghihesd, addig páholom az utálatos Félszemű Varangyot, amíg laposra nem verem. Csak hát épp az idétt, *Bunkó*, Polüphemoszt barlangjában egy se volt – – –

Orbán Ottó

AZ AMFORA CSEREPEI

1. Róma püspöke kiközösíti az X-kromoszómát

A csetnikek génjében nem volt hibás kromoszóma,
 ők *férfiak* voltak, ahogy a nevük mondja: harcosok,
 és nem afféle élő metelyként lebzselő buzeránsok;
 öten is megdugták a nőt, akit a külvárosi konyhában találtak,
 csak előtte még három hónapos kislányát berakták a gázsütőbe,
 és alágyújtották a lángot... Az Antikrisztus kora?
 Ember ellen való vétek azt hinni, hogy bármit is megold a pánik,
 az eszeveszett visszahátrálás a múltba –
 ott is csak az égő hús szaga és az izzó örület fogad,
 csak manipulált hírműsorok helyett zsolozsmával és kereszttel –
 a könnyebbik megoldás elménket juttatja kárhozatra,
 hiába állunk lesütött szemmel az $E = m \cdot c^2$ csillagfolyója előtt,
 vesszük az erkölcs legfőbb mértékétül a vénkor aszályát –
 Isten az, aki: tavasz és nyár is; nem elég bűnbakot áldozunk neki!

2. A rejtőzködő skorpió

A szörnyűség mi magunk vagyunk, a veszteségeinkkel...
 A diktatúrák füstködében egy elmosódó nőalakot követünk,
 a szabadság fűvel benőtt sírokból föllebegő kísértetét,
 míg lázasan s vacogó foggal ki nem hámozzuk igéző fátylaiból,
 hogy ágyunkban egy repedtsarkú, foghíjas kurvát találjunk –
 ez minden forradalom rövid története!
 Az elme faragott képe, a szebb jövő,
 mint Bergman örült hősnőjének túlvilága,
 újra meg újra a fal s a tapéta közé szorul;
 s nem úszhatjuk meg a szembesítést, előbb vagy utóbb nekünk ront
 az ágyneműtartónkban vagy a ruhásszekrényünkben rejtőzködő skorpió;
 fényes, drótszerű szőrrel borított lábai közt, a potrohában végzi minden:
 istencsászárók, szuperhatalmak, a csúcsnál csúcsabb technika, élet, vers, szerelem –
 fekete sár a világ, csak szemfedője, a zuhógó hó fehér.

3. Tükör által homályosan

A görögök világképe célszerűen kerek, mint amforáik.
Képzeletükben az élet dolgai körbeérnek:
a vázaképen a férfi daliás farka négyezer éve áll,
s a nő arcán ugyanannyi éve ég a *Hű, ez aztán, mint a kő!*
Istenek? Emberek? Nincs köztük különbség, és ezt úgy hívjuk: remény.
De miféle reményt merithetnénk cserepekre tört korunkból?
Színről színre láttam bombaszőnyeggel borított városom ostromát,
és filmen a kis, helyi háborúkat, a sportstadion vértől vörös gyepén
egy százévesnek látszó harmincvalahány éves nőt,
aki abba örült bele... de nem, túl szörnyű, mégsem mondom el...
Néha az ablaküveg tükrében meglátom magam, és azt gondolom: – *Ki ez?*
Ki ez a földhöz szőgezett nyomorék? És akkor az arcomon átdereng az övé,
a nagy ravaszé és még nagyobb baleké, a tengerek és az árbocrúd foglyáé,
aki pengellőre ugyan, de hallja az új-év-új-lehetőség szikláján heverő szirének
énekét.

Halmai Gábor

„AZ INTOLERANCIA TOLERÁLÁSA”

„*Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezni fogom a jogát, hogy elmondhassa.*”
Ki ne ismerné e szavakat, melyekkel Voltaire vélhetően a gyűlölt nézeteket is be kívánta vonni a kifejezés szabadságának védelmi körébe.¹ Hiszen a tolerancia igazában annak eltűrésében áll, amit rossznak tartunk. A hidegháború vége, az ideológiai megosztottság oldódása felcsillantotta a reményt, hogy bolygónk az ideológiai fundamentalizmusok uralma után a tolerancia korszakába lép. Ezt jelezte a gondolatok, vélemények üdvös sokféleségét hirdető posztmodern térhódítása a nyolcvanas években. Évezredünk utolsó évtizedében azonban sajnálatosan egyre több a jele a intoleranciának. Salman Rushdie-t regényének tartalma miatt 1989. február 14-én Irán akkori vallási vezetője, Khomeini ajatollah halálra ítélte, és az író a mai napig is a halál árnyékában kénytelen élni. Az erőszakkal való érvelés világszerte próbára teszi a szabadság barátait is: meddig tolerálják az intoleranciát, mennyi szabadságot adjanak a szabadság ellenségeinek? A szólásszabadság egykori fellegrájaiban, az amerikai campusokon például a kilencvenes években „polgárjogot” nyert az úgynevezett PC – politically correct – mozgalma, amelynek jegyében egyetemi szabályzatok tiltják meghatározott etnikai csoportokkal kapcsolatos vélemények nyilvánítását.

A tolerancia határai

A szólásszabadságért talán világszerte legtöbbet tett testületnek, az Egyesült Államok nagy hatalmú Legfelsőbb Bíróságának előbb-utóbb nyilván szembe kell néznie a kifejezés szabadságának talán legaktuálisabb problémájával a mai Amerikában: a kulturális szeparatizmussal és a gyűlölködő beszéd (hate speech) ezt kísérő jelenségével az egyetemeken. A helyzet bonyolultságát jelzi, hogy az a Bush elnök, aki 1989-ben a Bill of Rights módosítását javasolta a zászlóégetők alkotmányos megbüntetése érdekében, két évvel később a Michigani Egyetem évváró ünnepségén a következőket mondta: „...*a gondolkodás és a vélemény szabadsága a legalapvetőbb és mélyen tisztelt jogunk, ma mégis veszélyeztetve van egyes egyetemeken*”.²

Miről is van szó valójában? A nyolcvanas évek közepétől az amerikai campusokon megerősödtek azok a mozgalmak, amelyek szószólói az egyenlőség nevében egyfajta pozitív diszkriminációt követelnek a korábban hátrányosan megkülönböztetett hallgatói csoportoknak, és egyben támadják az úgymond fehér faji arroganciát kifejező tananyagokat. E követelések eredményeként felvételi kvótákat irtak elő fekete, ázsiai, hispanik kisebbséghez tartozó diákok számára, sok helyen megszüntették az európai kultúrtörténet oktatását, mondván, hogy az athéni és római kultúra afrikai eredetű.³ A Stanford Egyetem fekete diákok által szerkesztett újságja például a görögökről szóló kurzusról a következőket írta: „*fáradtak vagyunk a szarotoktól*”. 1988-ban az egyetem vezetése eltörölte e Nyugat-Európáról szóló szemesztert.⁴ E történések a közös kultúra etnikai csoportok, vallási szokások szerinti széthullásához vezettek az amerikai egyetemeken, ahol nem PC (politically correct) e szeparatizmussal szemben érvelni.⁵ Ugyanakkor e konfliktusok sok helyen faji nyugtalanságokhoz vezettek. Ezek hatására viszont számos campus belső magatartási szabályokban tiltotta meg hallgatói számára a vallási, etnikai, szexuális gyalázkodó megjegyzéseket.⁶ A már említett Michigani Egyetemen például azt követően került sor a különböző zaklatási formákat felsoroló és az elkövetőket kicsapással fenyegető hallgatói magatartási kódex elfogadására, hogy fekete hallgatóknak egy csoportja „*vadászati idény minden feketére*” szövegű röplapokat talált a campuson. A terjesztést beismerő fehér diákok el is bocsátották. Az American Civil Liberties Union (ACLU) által képviselt hallgató pert indított az egyetem ellen az alkotmány 1. kiegészítésének („*A Kongresszus... nem csorbíthatja a szólás- vagy sajtószabadságot*”) megsértése címén. A U. S. District Court alkotmányellenesnek minősítette a szabályzatot, amit az egyetem ennek nyomán úgy módosított, hogy továbbra is tiltotta a meghatározott személyekkel szembeni gyalázkodást, de kivételt tett az egyetemi foglalkozások idején folytatott vitával.

A közel egy tucat egyetemen elfogadott ilyen és hasonló szabályzatok azóta is heves viták tárgyai. A korlátozásokat helyeslők legtöbbször a Kent Greenawalt 1989-ben megjelent könyvében⁷ kidolgozott tesztre hivatkoznak. Eszerint a kifejezés korlátozásával kapcsolatos szabályozásnak a beszélő szándékát, a címzett fórum érdekét és a beszélő és az áldozat kapcsolatát kell szem előtt tartania. A gyalázkodó szavak (mint például a nigger) büntethetők, ha sérelemközös szándékával mondták azokat, hiszen hosszán tartó káros hatásokat okozhatnak az áldozatoknál, ugyanakkor alig van – ha egyáltalán van – olyan véleménytartalmuk, amit más módon ki ne lehetne fejezni. A korlátozaspártiak érvelése szerint e védelem tulajdonképpen a társadalmi segítségre szoruló sokáig diszkriminált kisebbségeit illeti meg annak érdekében, hogy a többség általi stigmatizáció ne rombolja szét identitásukat. E cél elérése igazolhatja az olyan

megnyilvánulások szabályozását, amelyek által a társadalom megbélyegző képet alkothat egy kisebbségről. E felfogás képviselői szerint tehát az 1. kiegészítéssel összhangban a campuszabályzatok tilthatják a szemtől szembe tett gyűlölködő megjegyzéseket, amelyek szándékosan sértő célzatúak, hiszen az egyetem fórumának érdeke fűződik a rasszista atmoszféra megakadályozására. Ugyanakkor e magát nem abszolútistának valló álláspont szerint nem lehet korlátozni az egyetemi órákon, a nagyobb nyilvánosság előtt elhangzó megjegyzéseket és a campusújságokban közölt szatírákat, és a szemtől szembe elhangzó gyűlölködő szavak elleni fellépés során mindenkor biztosítani kell a fair eljárást.⁸ E korlátozást támogató nézetek mögött tulajdonképpen az az alapállás fedezhető fel, amely szerint az 1. kiegészítés által garantált kifejezés szabadságának feltétele a 14. kiegészítésben szereplő egyenlőség érvényesülése. Ezzel szemben azok, akik a szólásszabadság mellett szállnak síkra az egyetemeken, nem az egyenlőség ellenségei, mindössze úgy gondolják, hogy a kifejezés szabadsága hatékonyabb eszköze a faji egyenlőségért vívott harcnak is.⁹ Azok a polgári libertariánusok tehát, akik a campuszabályzatok ellen felemelik a szavukat, maguk is le akarják küzdeni a rasszizmust az egyetemeken. Ennek érdekében a hate speech bizonyos formáinak – például a célzott egyéni zaklatásnak – korlátozását el is fogadják. Az ACLU által képviselt e felfogás szerint a szólás akkor szabályozható, ha az egy erőszakos vagy jogtalan magatartás lényeges eleme, ami a kifejezés erőssége miatt valószínűleg közvetlen kárt okoz, és amit egy „foglyul ejtett hallgatósághoz” (captive audience) intéznek, amely képtelen elkerülni a fenyegető üzenetet.¹⁰ Ugyanakkor ezen túlmenően a rasszista megnyilvánulások tiltását nem tartják hatékony eszköznek a rasszizmus elleni harcban, sőt e paternalista megoldást kifejezetten károsnak ítélik a kisebbségek társadalmi megítélését illetően. Ehelyett a kifejezés szabadságának fontosságát hangsúlyozzák a társadalomnak az egyenlőségről való meggyőzése szempontjából. Érvelésükben hivatkoznak a Legfelsőbb Bíróságnak a texasi zászlóégetési ügyben mondott szavaira: „A zászló sajátos funkciója megvédésének nem az a módja, hogy megbüntessük azt, aki másként érez ezekről a dolgokról. Sokkal inkább az, hogy meggyőzzük tévedéséről.”¹¹ A Supreme Court álláspontjának találgatásakor említeni szokták azt a döntést is, amelyben a bírák úgy foglaltak állást, hogy tudományos környezetben a kifejezés szabadsága nagyobb védelmet élvez, és az egyetemi campusok a szólásszabadság szempontjából a „public forum”-ok privilegizált státusát élvezik.¹² Azt is számításba szokták venni a találgatás során, hogy a testület 1990-ben felülbírálta elődeik joggyakorlatát a csoportos becsület sértésnek az 1. kiegészítéssel való viszonyáról.¹³ Mindezek azonban legfeljebb csak sejteni engedik a nagy hatalmú washingtoni bírák majdani verdiktjét a szabadság bástyáinak számító egyetemeken elterjedt jelenségről, amelyet a tiltások kísértésének ellenálló Yale Egyetem elnöke ekképpen jellemezett: „Elszabadult a cenzúra halálos és kiszámíthatatlan gépezete.”¹⁴

A szabadság terjedelme

Ha választ akarunk adni arra a kérdésre, vajon meddig kell tolerálnunk az általunk nem szeretett véleményeket, gondolatokat, előbb felelnünk kell arra az előkérdésre, hogy milyen alapon illet meg bennünket a kifejezés szabadsága. Mert más választ ad a korlátozhatóság kérdésére az, aki úgy gondolja, hogy az igazság kiderítéséhez, sőt esetleg győzedelmeskedéséhez van szükség arra, hogy mindenki szabadon elmondhassa gondolatait, véleményét. Ebben a rendkívül tiszteletreméltó felfogásban a szó-

láshoz való jog bizonyos fokig eszköze egy nemes cél megvalósulásának. Ugyanakkor akik úgy vélik, hogy az ember önkifejezésének lehetősége legelemibb morális jogai közé tartozik, azok szükségképpen másként gondolkodnak e szabadság terjedelméről.

Másképpen fogalmazva, arról a dilemmáról van szó, vajon hogyan lehet igazolni a véleményszabadságot. Valóban úgy áll a helyzet, hogy a gondolat, vélemény társadalmi hasznossága határozza meg védelmének mértékét, vagy pedig a kifejezést értékétől függetlenül megilleti a védelem, és a kétségtelenül szükséges korlátozások igazolását valami másban kell keresnünk? Az erre az alapvető kérdésre adandó válasz attól függ, hogy a kifejezés szabadsága lehetséges két fő igazolási változata közül melyiket valljuk.

Többé-kevésbé egységesnek mondható a véleményszabadsággal foglalkozó jogi, filozófiai irodalom abban, hogy e jognak két fő alátámasztása létezhet. Az egyik a kifejezés szabadságát egyfajta eszköznek tekinti (instrumentális igazolás), amely a társadalom egészének azt az érdekét szolgálja, hogy valamennyi vélemény, gondolat, amely képes hozzájárulni a problémák megoldásához – egyesek szerint az igazság kiderítéséhez – felszínre kerülhessen. Ez nem azt jelenti, hogy kizárólag a társadalmilag úgymond haladó gondolatok volnának igazolhatók, de mindenesetre csak azok, amelyek előreviszik a gondolkodást, akár azáltal is, hogy téves voltuk ösztönzi a helyes felismeréseket. Vagyis eszerint a kifejezés jogának igazolásához nem elegendő az, hogy a véleménynyilvánítás mindenkinek morális joga, hanem szükség van arra is, hogy olyasmint juttasson kifejezésre, ami valamilyen módon hozzájárul „a dolgok előbbreviteléhez”. Ebből már adódik a másik igazolás lényege: a kifejezéshez fűződő individuális jog. Eszerint a véleménynyilvánításhoz való jogot nemcsak következményei támasztják alá, hanem az a mindenkit megillető morális jog, hogy azt mondja, amit akar. E felfogás szerint az emberi szabadságok, köztük a kifejezés szabadságának alapja az autonómia.¹⁵ Ezt az autonómiát végső értéként kezelő kanti morálfilozófián alapuló megközelítést szokás konstitutív igazolásnak nevezni.¹⁶ Baker kitűnő monográfiájában „szabadságmodellnek” („*liberty model*”) nevezi a kifejezés szabadságának ezt a megközelítését, amely – ellentétben a „*marketplace of ideas*” elmélettel – nem a közjó érdekeit szolgáló vélemények piacát védi, hanem inkább az individuális szabadság körét a kormányzat mindenféle beavatkozásával szemben.¹⁷ A szabadságot középpontba állító felfogások képviselői szerint nincs több ok a nem politikai tartalmú kifejezések korlátozására sem, hiszen mind a politikai, mind az egyéb szólás azonos értéket képvisel. A lényeg mindkét esetben az egyéni szabadság tiszteletben tartása. Akik ebből a megközelítésből vezetik le a kifejezés szabadságát, azok tagadják az államnak azt a jogát, hogy távol tarthasson az emberektől bármiféle véleményt, mondván, ők nem tudják megítélni azok társadalmi hasznosságát. Az állam semlegességi kötelezettsége ugyanis azt is jelenti, hogy tisztelnie kell mind a megnyilatkozó, mind a megnyilatkozást befogadó polgár autonómiáját. E felfogás ellenzőinek egyik kedvelt érve, hogy az állam akkor sem tartja tiszteletben az egyén autonómiáját, amikor beleegyezése ellenére bukkósívak viselésére kötelezi őt, akkor miért ne tilthatná például rasszista viccek mesélését.¹⁸ Csak hogy miként nem kell evidenciaként elfogadnunk, hogy az állam akaratunk ellenére is jogosult védelmezni testi épségünket, akként egy kijelentés társadalmilag értéktelen, sőt megbotránkozató jellege önmagában még nem elégséges az állami tiltás igazolására.

Felmerül persze a kérdés, vajon nem lehetséges-e a kétféle igazolást egyidejűleg elfogadni. Látszólag ilyen a szólásszabadság XIX. századi klasszikusának, John Stuart

Millnek a megközelítése. Mill ugyanis A SZABADSÁGRÓL-ban egyfelől kidolgozta a „*vélemények piaca*” felfogást, amely szerint a gondolatok szabad áramlása a legbiztosabb módja az igazság felszínre kerülésének, ugyanakkor ő volt az, aki úgy vélte: az állam kizárólag mások sérelmének megakadályozására korlátozhatja az egyén szabadságát, „*az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre*”. Ez a felfogás egyértelműen az egyén individuális jogából indul ki szabadsága megalapozásakor, még akkor is, ha egyidejűleg fontosnak tartja a kifejezés szabadságának érvényesülését a társadalom egészének érdekében is. Ugyanígy Brandeis bírónak a Supreme Court úgynevezett Whitney-döntéshez fűzött különvéleménye, melyet feltehetően a megtevesztő használat miatt általában a kétféle igazolás együttes alkalmazása példájaként említenek, valójában konstitutív megalapozását adja a szólásszabadságnak. Brandeis ugyanis úgy érvel, hogy az állam végső célja lehetővé tenni az egyén számára képességei kibontakoztatását, és ennyiben nevezi a szabad szótást egyidejűleg célnak és eszköznek (end and mean).¹⁹ Csakhogy mint látható, a kifejezés szabadságának eszközjellege ebben az értelemben nem az igazság feltárásához, hanem a személyiség kibontakoztatásához képest értendő, ez pedig individualista megközelítés. Vagyis azokkal szemben, akik szerint az instrumentális és a konstitutív igazolás nem egymást kizáró, hanem egymás mellett is alkalmazható, magam úgy gondolom, hogy a kifejezés szabadságának megalapozásához valaki vagy az egyik vagy a másik igazolásból indulhat csak ki.²⁰ Ettől független kérdés, hogy mindkét kiindulópontot választók szükségképpen tekintettel vannak a másik igazolás szempontjaira. Ez az elvileg szélesebb kifejezési szabadságot biztosító konstitutív megalapozás esetében úgyszólván magától értetődő, de az instrumentális igazolás képviselői sem vonják kétségbe a kifejezés szabadságának alanyi jogi jellegét.

Az instrumentális igazolás egyik klasszikus megfogalmazásaként szokták számon tartani Madisonnak azokat a szavait, amely szerint a kifejezés szabadsága elengedhetetlen ahhoz, hogy a népet tegyünk a kormány uralkodójává, ne pedig fordítva. De a klasszikusok közé számít Holmes bírónak az Abrams-ítéllethez fűzött különvéleménye is, arról, hogy a politika az igazság feltárására és a hibák elkerülésére szolgál. Holmes érvelése szerint, ha a vita szabad és mentes a korlátozásoktól, akkor a politika jobban képes szolgálni a társadalom érdekeit. Ennek a milli „*vélemények piaca*” felfogásban gyökerező megközelítésnek számos változata kísérte végig a Supreme Court joggyakorlatát a „*competition of ideas*” megfogalmazástól Brennan bíró híres „*robust debate*” formulájáig a Sullivan-döntésben.²¹ Ugyancsak az instrumentális érvek sorába tartozik az, mely szerint kisebb a valószínűsége a kormányzat korrumpálódásának, ha hiányzik a hatalma a bírálók megbüntetéséhez. Az instrumentális érvelés egyik mai képviselője Owen Fiss az 1. kiegészítés értelmezésekor abból indul ki, hogy az a közösséget érintő kérdésekben kívánta biztosítani a lehető legszélesebb vitát.²² Kritikusai szerint ezzel tulajdonképpen Fiss összekeveri az elv hatását magával az elvvel.²³

Mindezen érvelésekből kitűnik, hogy az instrumentális igazolás a politikai kérdésekben való véleményalkotás szabadságát állítja a középpontba. E felfogás egyes szélsőséges képviselői egyenesen odáig mennek el, hogy a kifejezés szabadságát kizárólag a politikai tartalmú megnyilvánulásokra korlátozzák, kategorikusan tagadják annak kiterjeszthetőségét a művészetekre és a tudományra is.²⁴ Mások meglehetősen nehezen védhető érvekkel próbálják a politikán kívüli kifejezéseket a politikához kötni, annak érdekében, hogy azok védelmét legitimálják. Ilyennek mondható az az érvelés,

mely szerint a pornográfia cenzúrája megfosztja az embereket olyan információktól, amelyek szükségesek ahhoz, hogy választójogukkal megfelelően tudjanak élni.²⁵

Az alacsony társadalmi értékűnek ítélt kifejezések közül talán a pornográfia igazolható legnehezebben instrumentális úton. Bár egyesek – még feminista körökből is – érvelnek a pornográfia pozitív értékei mellett is.²⁶ Általában elmondható, hogy az instrumentális igazolás lehetőségei szélesebbek, mint azt akár támogatói, akár ellenzői közül sokan gondolják. Így például kétségesnek tartom, hogy az állammal szembeni vagy a faji gyűlöletet sugárzó kijelentések ne volnának instrumentálisan igazolhatók. Vegyük példaként a nemzeti lobogó elégetését.²⁷ Az ilyen megbotránkozást kiváltó tettek is eredményezhetik bizonyos társadalmi problémák, elégedetlenségek felszínre kerülését, és ezáltal akár hozzájárulhatnak megoldásukhoz is. Ugyanez lehet a helyzet a felháborító, undorító, fajgyűlölő tartamú kijelentésekkel és magatartásokkal is.²⁸ Ezek is segíthetik a támadottakkal kapcsolatos társadalmi méretű szolidaritásérzés kialakulását. Tehát úgy tűnik, hogy az egyébként értéktelen, megvetett kifejezések tolerálása is igazolható instrumentálisan. (Természetesen ez nem vonatkozik azokra az idegengyűlölő megnyilvánulásokra, amelyek közvetve vagy közvetlenül erőszakra bújtanak fel.)

Önmagában az a tény, hogy egyesek instrumentális érvelés alapján gondolják igazolni a campusokon elterjedt „politikailag inkorrekt” kifejezések korlátozását, még nem jelenti azt, hogy ugyancsak instrumentális eszközökkel ne lenne levezethető ezek védelme. Hiszen például meggyőzőnek tűnik az ACLU érvelése, miszerint a faji, nemi és egyéb diszkrimináció, általában az egyenlőtlenség ellen hatékonyabban lehet felvenni a harcot a kifejezés szabadságának fegyverével.

A kifejezés szabadságának konstitutív igazolása

Ugyanakkor bármennyire kitágítjuk is az instrumentális igazolás kereteit, nemcsak a már említett pornográfia, de a legtöbb politikailag neutrális kifejezés sem védhető általa. A közügyek szféráján túl tehát az instrumentális igazolás alkalmatlan a kifejezés szabadságának méltó védelmére. Az a felfogás, amely a gondolatok, vélemények terjeszthetőségét alapvetően a politikai akaratképzésben betöltött – egyébként rendkívül fontos – szerepüktől teszi függővé, az alkotmányosság fő funkciójának nem az egyéni jogok védelmét, hanem sokkal inkább a többség akaratának érvényesítését tekinti. Ami azonban nem jelenti egyszersmind azt, hogy az ellentétes felfogást vallók szükségképpen liberálisok. Máskülönből mivel lenne magyarázható az a paradoxon, hogy a Supreme Court utóbbi években kialakult konzervatív többsége több ízben is az egyéni jogokat messzemenően védő döntést hozott. Dworkin azt a magyarázatot találta, hogy emögött a kisebbségi liberálisoknak és a velük együtt szavazó „középnek” az a jogfilozófiai meggyőződése ismerhető fel, amely az alkotmányt nem egyszerűen szabályok összességének, hanem elvek rendszerének fogja fel.²⁹ Ha pedig egy alátámasztás – miként az instrumentális – nem képes átfogni az adott alapjog minden védelemre érdemes vonatkozását, akkor annak kiindulópontja hibás, tehát bármilyen sok kifejezés talál is oltalmat általa, el kell vetni, és másikat kell keresni.

Miután elvetettük az instrumentális megoldást mint valamennyi védelemre méltó kifejezés igazolására alkalmasat, nézzük meg, mennyivel alkalmasabb ugyanerre a konstitutív megalapozás, amely tehát abból indul ki, hogy a kifejezés szabadsága az

egyén önkifejezéshez való jogát jelenti. Ennek az igazolásnak a választása azonban nem jelenti egyszersmind azt, hogy ennek alapján a kifejezésnek semmiféle korlátozása ne lenne igazolható.

A konstitutív igazolás egyik klasszikus, egyszersmind legszélsőségesebb megfogalmazása a Supreme Court egy 1972-ből származó ítéletének indoklásában olvasható. Eszerint „*a kormányzatnak nem áll hatalmában a kifejezés korlátozása annak mondanivalója, gondolatai, tárgya és tartalma alapján*”.³⁰ Ez az értelmezés úgyszólván abszolút korlátlan jogként kezeli a kifejezés szabadságát.

Ugyanakkor maguk az amerikai legfelsőbb bírósági bírák sem ezt megelőzően, sem azóta nem tekintették a véleményszabadságot teljes mértékben korlátozhatatlannak.

Ennél kevesebbet jelent az a megállapítás, miszerint a kifejezés semmilyen korlátozása nem alapulhat a továbbított üzenet pusztán tartalmi vizsgálatán.³¹ A negatív szabadság elve alapján korlátozható a kifejezés, ha az mások morális jogainak erősebb sérelmét eredményezi, vagy legalábbis alapos ok van annak feltételezésére, hogy ilyen következményre vezet. Ha tehát a szólás nagyobb potenciális hátrányokat okozhat másoknak, mint amekkora sérelmet jelent az elhallgattatás, akkor igazolható a korlátozás. Ugyanakkor a konstitutív igazolás alapján nem létezhet olyan kijelentés, amely időtől, helytől és a körülményektől függetlenül mindig korlátozható lenne. Nyilvánvaló, hogy másképpen ítélendő meg ugyanaz az erőszakra uszító kijelentés, ha az egy pacifista társaságban, illetve ha egy felzaklatott tömeg előtt hangzik el. Ha úgy találjuk, hogy az utóbbi esetben a kifejezés olyan egyértelmű és közvetlen veszélyt jelentett másokra nézve, hogy az indokolttá teszi a tiltást, akkor a körülményekre tekintettel korlátoztunk egy bizonyos tartalmú megnyilatkozást. Vagyis a korlátozás nem kizárólag a tartalomnak szól, hiszen ha így lenne, akkor ugyanazokat a szavakat tiltanunk kellene, bárhol hangozzanak is el. Márpedig aligha kétséges, hogy a pacifista körben elhangzó uszítást nem indokolt korlátozni. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy a felbőszült tömeg előtt elhangzó kijelentések korlátozásának egyedüli oka a körülményekben keresendő, hiszen ugyanazon tömeg előtt nem mindenféle tartalmú közlés tilos.³² Például a lecsillapítást szolgáló szavak bizonyosan nem. Az eltérő szabályozást indokló különböző körülmények megnyilvánulhatnak az országok eltérő történelmi, demokratikus hagyományaiiban is. Nyilvánvaló, hogy „kevesebb is elég” az „eredményes” uszításhoz egy diktatúrából éppen kilábaló országban, mint egy több száz éves társadalmi békét megélt demokráciában.³³ (Egy diktatúra azért nem képezheti összehasonlítást alapját, mert ott eleve nem létezik véleményszabadság.) Vagyis az erőszakra történő felhívás megengedhetőségének határaitra vonatkozóan nem írható fel általános recept. Azt minden demokráciának – tradícióit is figyelembe véve – magának kell kialakítania és jogállami intézményei útján garantálnia.

Miközben a tartalom önmagában sohasem szolgálhat a korlátozás alapjául, a körülmények a tartalomtól függetlenül is indokolhatnak tiltást. Ha például valaki éppenséggel pacifista nézeteket juttat kifejezésre, de ezt éjnek évadján teszi hangszórón keresztül, felébresztve embertársait, akkor beléfojtható a szó, bármilyen jó szándékú célok vezérlik is. Ugyanigy ok lehet a korlátozásra, ha valaki mondanóját úgy közvetíti hallgatóságának, hogy közülük azok, akik arra bármilyen okból nem kíváncsiak, nem tudnak „menekülni”.³⁴

Hasonló a helyzet a pornográfiával vagy az erőszak ábrázolásával is. Itt is a „körülmenyes tartalommal” lehet csak igazolni a korlátozást. Ha ugyanis a kifejezés szabadságának igazolásakor abból indulunk ki, hogy mindenkinek jogában áll saját szemé-

lyiségének kibontakoztatása, illetve a társadalom akaratképzési folyamatában való részvétel, akkor nem zárhatjuk ki e jobból azokat, akik ezt pornográfia vagy erőszak ábrázolása útján képzelik el. A közelmúltban az Egyesült Államokban szövetségi szinten és több tagállamában is törvényjavaslatok készültek, melyek lehetővé tennék egy szexuális támadás áldozata számára, hogy beperelje annak a pornográf filmnek a készítőjét, amelynek hatására a tettes cselekedhetett. Azt gondolom, hogy az efféle korlátozásokkal rendkívül óvatosan kell bánni. Nem elegendő általánosságban bizonyítani az okozati összefüggést a pornográfia és az erőszakos nemi bűncselekmények között. Ennek a kapcsolatnak az adott esetben is kétséget kizáróan igazolhatónak kell lennie a bíróság előtt.

A kifejezés konstitutív igazolása esetén is két nagy csoportja lehetséges a korlátozások indoklásának, attól függően, hogy a káros következmények hol jelentkeznek. Az egyik arra vezethető vissza, hogy a sérelem a közösség egészét fenyegeti. Ilyen például az, ha a kifejezések veszélyeztetik a társadalmi békét, erőszakot eredményezhetnek. A korlátozásoknak ebbe a csoportjába nemcsak olyan megnyilvánulások tartozhatnak, amelyek közvetlenül erőszakra hívnak fel, hanem amelyek bizonyíthatóan káros hatásúak például a gyerekek erkölcsi fejlődésére. Hangsúlyozom: a káros hatásnak bizonyíthatónak kell lennie, például egy erőszakot bemutató film esetében.

A korlátozások másik indoka, ha a kifejezés meghatározott személy számára okoz sérelmet. Ez a sérelem is lehet erőszak vagy annak veszélye. Ez a helyzet akkor, ha valakit tettelességgel fenyegetnek vagy szexuálisan zaklatnak. Ezekben az esetekben tulajdonképpen a fizikai erőszakhoz vezető előkészületi lépésről van szó. Ugyanakkor az egyéni sérelmen alapuló korlátozások zömét az egyén becsületének, jó hírnevének, személyiségi jogainak védelme indokolja. A korlátozás igazolásához ebben az esetben is el kell végezni annak vizsgálatát, vajon mi okoz nagyobb morális hátrányt, az egyéni becsület csorbulása vagy a kifejezés elhallgattatása.

*

Mindenesetre amíg egy gondolat vagy vélemény – legyen az bármilyen megvetendő tartalmú is – korlátozását nem tudjuk mások morális jogának erősebb sérelmével vagy erőszak reális veszélyével igazolni, illetve amíg a közönség nincs kényszerítve a kifejezés meghallgatására, addig azt el kell viselnünk. Mert az intolerancia – John Stuart Mill bölcs intelme szerint – „*az uralkodó érzelmek és vélemények*” zsarnokságával fenyeget.

Jegyzetek

1. A vélelmézést nemcsak Voltaire valódi szándékainak nem ismerete indokolja, hanem az is, hogy jóllehet a kutatók körében egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a megfogalmazás Voltaire-től származik, ugyanakkor – Ludassy Mária szíves közlése szerint – kétszáz éve nem sikerül megtalálni annak forrását. Ez magyarázza, hogy többféle változata ismert a

mondásnak. Leggyakrabban az általam használt változattal lehet találkozni, de pl. Orwell egy erősebb megfogalmazást idéz: „*Megvetem, amit mond...*” George Orwell: A SAJTÓ SZABADSÁGÁRÓL. *Magyar Lettre Internationale*, 1991/1. 3. o.

2. Idézi C. Vann Woodward: FREEDOM & THE

UNIVERSITIES, *The New York Review of Books*, 1991. július 18. 32. o.

3. Ennek az új fekete elméletnek a megalapozója Martin Bernalt FEKETE ATHENA: A KLASSZIKUS CIVILIZÁCIÓ AFROÁZSIAI GYÖKEREI című könyve.

4. Az új stanfordi tananyagot az 1992-ben Nobel-békedíjjal kitüntetett Rogiberta Menchu EGY INDIAI NŐ GUATEMALÁBAN című tanulmánya világitja meg.

5. Az 1992 végén elhunyt Allan Bloom egyenesen azzal vádolta az amerikai egyetemet, hogy elárulták a nyugati magaskultúra hagyományát. Lásd Tamás Gáspár Miklós: ESZI A FENE AMERIKÁT! ALLAN BLOOM HALÁLÁRA. *Magyar Narancs*, 1992. november 12.

6. Az első komolyabb incidensre a Citadella akadémián került sor 1986 októberében, mikor is öt lepelbe öltözött, maszkírozott fehér diák trágár kifejezések kíséretében felébresztett egy, a szobájában alvó fekete hallgatót, majd egy újságokból készített alkalmi kereszt hátrahagyásával távoztak. A fekete diák az eset jelentése miatti zaklatások hatására elhagyta az akadémiát, az öt fehér hallgatót egy, a maszkviselő tiltó állami klánellenes jogszabály alapján elmarasztalták. Az intézmény vezetése azonban nem tartotta szükségesnek szabályzatban külön szankcionálni a faji eredetű sértéseket. A Dartmouth College-ban 1988 elején az egyetemi újság rendszeresen kritikus beszámolókat közölt az egyik fekete professzor kurzusairól. Az írásokat fekete diákok faji indítékúaknak minősítették, és az egyetem elnöke is „az intellektuális környezet megmérgezését” vetette a konzervatív lap szemére. A szerkesztők viszont cenzúrával és pozitív diszkriminációval vádolták és Hitlerhez hasonlították a zsidó származású elnököt. Az egyetem vezető testülete elítélte ugyan a lap magatartását, de magát nem érezte feljogosítva szankciók alkalmazására és az efféle viselkedés szabályzatban való tiltására. A kaliforniai Berkeley-n a diákszövetség egyik tagja részesen trágárságokat és faji sértéseket kiabált fekete hallgatóknak; a campus rádiója rap zenét kérő fekete diákoknak „Go back to Oakland!” felszólítással válaszolt; egy homoszexuális csoport telefonos üzenetreggiztőjére pedig a következő szöveget mondták: „You should be taken out and gassed, like Hitler did with the Jews!” Az egyetem vezetése elrendelte a konkrét sze-

mélyhez intézett, az erőszakra felbujtó kijelentések tilalmát („those personally abusive epithets which, when directly addressed to any ordinary person, are likely to provoke a violent reaction whether or not they actually do so”). A szabályzat büntetésként elbocsátást helyezett kilátásba. A Stanford Egyetem a Beethoven származása ügyében kirobbant viták nyomán kibocsátott magatartási kódexe megtiltotta olyan sértő vagy lealacsonyító kifejezések használatát, amelyek közvetlenül egy meghatározott személyhez szóltak, és amelyek faji vagy nemi gyűlöletet vagy megvetést tartalmaznak. Lásd STANFORD UNIVERSITY FUNDAMENTAL STANDARD INTERPRETATION: FREE EXPRESSION AND DISCRIMINATORY HARASSMENT. 1990. június. 160–161. o. Idézi Thomas C. Grey: DISCRIMINATORY HARASSMENT AND FREE SPEECH. 14 Harvard J. L. & Pub Pol 1991. 157. o. A Jogi Kar oktatóinak és hallgatóinak véleménye megoszlott abban a kérdésben, vajon a szabályzat nem sérti-e az 1. kiegészítést.

7. Lásd Kent Greenawalt: SPEECH, CRIME, AND USES OF LANGUAGE. Oxford University Press, New York/Oxford, 1989.

8. Lásd ezt a felfogást Richard Delgado: CAMPUS ANTIRASISM RULES: CONSTITUTIONAL NARRATIVES IN COLLISION. IN: STRIKING A BALANCE: HATE SPEECH, FREEDOM OF EXPRESSION AND NON-DISCRIMINATION. Article 19, International Centre Against Censorship, Human Rights Centre, University of Essex, 1992.

9. Az amerikai jogfilozófiai gondolkodásban Dworkinnak az etikai individualizmuson alapuló liberalizmusfelfogása igyekszik leginkább összeegyeztetni a felvilágosodás három fő eszményét, a szabadságot, az egyenlőséget és a közösséget. Dworkin liberális egyenlőségterelmezése – mely a források egyenlőségén nyugszik – kiterjed arra is, hogy mit kíván az egyenlőség a társadalmi és az erkölcsi környezettől. Szerinte a környezetet a vélemények és ízlések szabad kifejezésének kell alakítania, mégpedig attól függetlenül, hogy mennyire visszatartó vagy kifogásolható ezek némelyike akár a többség, akár néhány kisebb csoport számára. Dworkin ezt a felfogását a WHAT IS EQUALITY címmel a *Philosophy and Public Affairs* 1981. tavaszi-nyári számaiban publikált tanulmányában fejtette ki részletesen. Rövid összefoglalását lásd Ronald Dworkin: SZABAD-

SÁG, EGYENLŐSÉG, KÖZÖSSÉG. 2000, 1993. március.

10. Az ACLU álláspontjának ismertetését lásd Nadine Strossen: BALANCING THE RIGHTS TO FREEDOM OF EXPRESSION AND EQUALITY: A CIVIL LIBERTIES APPROACH TO HATE SPEECH ON CAMPUS. In: STRIKING A BALANCE: HATE SPEECH, FREEDOM OF EXPRESSION AND NON-DISCRIMINATION. Article 19, International Centre Against Censorship, Human Rights Centre, University of Essex, 1992.

11. TEXAS v. JOHNSON. 491 U. S. 397, 419/1989.

12. CORNELIUS v. NAACP Legal Defence and Educ. Fund., 473 U. S. 788, 803/1985.

13. A BEAUHARNAIS v. ILLINOIS. 343 U. S. 250/1952. ügyben a bíróság még fenntartott egy csoportos becsületsértést szabályozó rendeletet. Ezzel ellentétben tartalmú a MILKOVICH v. LORAIN JOURNAL Co., 492 U. S. 110. S.Ct 2695/1990. döntés.

14. Az 1. kiegészítés szaktekintélyének számító Benno C. Schmidt Jr. egy 1991. március 20-i New York-i előadásának szövegét közölte a *Wall Street Journal* 1991. május 6-i száma. A Yale egyénként már a hatvanas években is élen járt a maximális egyetemi szólás-szabadság érvényesítése terén, midőn elfogadták a „felszabadult szabadság” politikáját hirdető belső szabályzatot, ami „az elgondolhatatlan elgondolásának, a kimondhatatlan megvitásának és a megkérdőjelezhetetlen megkérdőjelezésének” elvét vallotta. Idézi Woodward, 37. o.

15. Vö. Charles Fried: THE NEW FIRST AMENDMENT JURISPRUDENCE: A THREAT TO LIBERTY. *The University of Chicago Law Review*, Volume 59 Number 1 Winter 1992. 233. o.

16. E felfogás kidolgozásának egyik úttörője a Harvard Egyetem filozófiaprofesszora, Thomas Scanlon.

17. C. Edwin Baker: HUMAN LIBERTY AND FREEDOM OF SPEECH. Oxford University Press, 1989. Lásd különösen a könyv 3. fejezetét.

18. Lásd ezt az érvelést George Fletcher: RESPECTING THE FLAG. New York, 1991. Kézirat, 29. i. In: a szerző LOYALTY című tervezett kötetében.

19. „Those who won our independence believed that the final end of the state was to make men free to develop their faculties... valued liberty both as an end and as a means.” WHITNEY v. CALIFORNIA. 274 U. S. 357, 375/1927.

20. Dworkin éppen Mill és Brandeis példáján

látja igazoltnak a kétféle igazolás együttes alkalmazhatóságát. Vö. Ronald Dworkin (1992): THE COMMING BATTLES OVER FREE SPEECH. *The New York Review of Books*, 1992. június 11. 57. o.

21. „A kérdés megítélésében abból kell kiindulni, hogy ebben az országban mély nemzeti elkötelezettség fűződik ahhoz, hogy közügyekben a vitának szabadnak, elevennek és nyitottnak kell lennie.” NEW YORK TIMES v. SULLIVAN. 376 U. S. 254. Az ügy elindítója az az egész oldalas hirdetés volt, amit a *New York Times*, a világ egyik legnagyobb példányszámú napilapja közölt 1960 márciusában GONDOLJATOK RÁJUK, AKIK HALLATJÁK HANGJUKAT! címmel. A felhívást közreadó, a feketék jogaiért harcoló szervezet a szövegben emlékeztetett arra az erőszakmentes tüntetésre, amelyet Délen kezdeményeztek fekete diákok ezrei az alkotmány által szavatolt „emberi méltóságot nyújtó élet jogáért”. A szöveg szól arról a „példáitlan terrorhullámról”, amellyel a rendőrség a békés megmozdulásokra reagált. L. B. Sullivan, Montgomery városának nyugalmazott rendőrbiztosa a szöveg rágalmozó állításai által elszenvedett kára miatt Alabama államban magánjogi pert indított a lapkiadó vállalat és a hirdetés feladó polgárjogi aktivisták ellen. Jóllehet a bírósági eljárás során bebizonyosodott, hogy a hirdetés egyes állításai nem feleltek meg a valóságnak, a Legfelsőbb Bíróság a közügyek vitathatóságának biztosított elsőbbséget.

22. Lásd Owen M. Fiss. STAT ACTIVISM AND STATE CENSORSHIP. *Yale Law Journal*, 2087. 1991. 2101. o.

23. Vö. Fried, 226. o.

24. Ezt az álláspontot képviselte hosszú ideig Robert Bork, aki nemcsak a tudományos és irodalmi kifejezési formákat zárta ki az 1. kiegészítés köréből, de a politikai tartalmúak közül is azokat, amelyek a kormány megdöntését vagy jogsértéseket támogatják. Lásd Robert Bork: NEUTRAL PRINCIPLES AND SOME FIRST AMENDMENT PROBLEMS. *Indiana Law Journal*, Vol. 47. 1971. 29–30. o. Később Bork enyhített álláspontját a tudományos és erkölcsi tárgyú viták védelmét illetően, a művészetekkel kapcsolatban azonban fenntartotta azt a véleményét, miszerint mindaddig, amíg „nem szolgálják közvetlenül a demokratikus folyamatot, addig tárgyai lehetnek a korlátozásoknak”. Lásd a Michigani Egyetemen 1978-ban THE INDIVIDUAL, THE STATE, AND THE FIRST

AMENDMENT címmel tarott publikálatlan beszédét. Idézi: Baker, 293. o. Végül a nyolcvanas évek végén a Legfelsőbb Bíróság tagjává történt jelölése kapcsán a szenátusi meghallgatáson Bork úgy nyilatkozott, hogy már feladta a kifejezés szabadságát a szűk politikai szólásra korlátozó nézetét.

25. Lásd Alexander Meiklejohn: THE FIRST AMENDMENT IS AN ABSOLUTE. *Supreme Court Review*, 1961. 245. o.

26. Lásd Duggan, Hunter and Vance: FALSE PROMISES: FEMINIST ANTIPORNOGRAPHY LEGISLATION IN THE U. S. In: WOMEN AGAINST CENSORSHIP 130. V. Burstyn ed. 1985; Strossen: THE CONVERGENCE OF FEMINIST AND CIVIL LIBERTIES PRINCIPLES IN THE PORNOGRAPHY DEBATE. 62 *New York U. Law Rev.* 201. 1987. Idézi: Baker, 288. o. Maga Baker is úgy foglal állást, hogy a pornográfia hozzájárulhat a kultúra épüléséhez.

27. Fletcher érvelése szerint a zászlóvetés formájában kifejezett véleménynyilvánítás nem szolgálhatta az igazság kiderítését. Lásd Fletcher, 23. o. A Supreme Court 1989-ben és 1990-ben hozott ítéleteiben a zászlóvetést a szabad kifejezés joga által védettnek minősítette. Vö. TEXAS V. GREGORY LEE JOHNSON. 491 U. S. 397/1989; UNITED STATES V. EICHMANN. 496 U. S. 310/1990.

28. Dworkin úgy véli, hogy például azzal a rendelettel szemben, amely büntetni rendelte a faji gyűlölet olyan megnyilvánulását, mint egy kereszt elégetése, az instrumentális érvelés nem nyújt védelmet. Lásd Dworkin (1992), 58. o. A Minnesota állambeli St. Paul város egy rendelete speciális bűncselekménynek nyilvánította olyan szimbólumok használatát, amelyek „haragot, riadalmat vagy nehezítést” (*anger, alarm or resentment*) idézhetnek elő másokban fajuk, vallásuk, nemük alapján. A konkrét ügyben a vádlott a Ku-Klux-Klan szimbólumára emlékeztető módon meggyújtott egy keresztet egy fekete család kertjében. A szövetségi legfelsőbb bírói fórum 1992 júniusában az 1. alkotmánykiegészítéssel ellentétesnek

mondta ki a rendeletet. R. A. V., PETITIONER V. CITY OF ST. PAUL, MINNESOTA. *The U. S. Law Week*, 1992. június 23. 4667–4682. o.

29. A két megmaradt liberálist, Harry Blackmunt és John Paul Stevenst a „középre” sorolt Sandra Day O’Connor, Anthony Kennedy és David Souter támogatta több ügyben is. Lásd Ronald Dworkin (1992a): THE CENTER HOLDS! *New York Review of Books*, 1992. augusztus 13. Magyarul: A MEGŐRZÖTT KÖZÉP. *Hiány*, 1992. október.

30. „*Teh government has no power to restrict expression because of its messages, its ideas, its subject matter, or its content.*” POLICE DEPARTMENT V. MOSLEY. 408 U. S. 92, 95/1972.

31. Lásd hasonlóan Dworkin (1992), 58. o.; Kis János (1992a): AZ ÁLLAM SEMLEGESSÉGE.

Politikatudományi Szemle, 1992. 2. szám. 16. o.

32. Kis János érvelése szerint ebben az esetben csupán a szólás körülményei szabályozzák, a tiltás a tartalmat nem érinti. Lásd Kis János (1992): AZ ABORTUSZRÓL. ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK. Cserépfalvi, 1992. 39. o.

33. Simon Wiesenthal visszaemlékezéseinek következő részlete alapján úgy tűnik, a szerző kétségbe vonja az ilyen különbségek jelentőségét: „*Amikor egyszer Robert Doyle republikánus szenátor és felesége, Elizabeth Bécsbe látogatott, egész sor Amerikában kiadott újnáci folyóiratot mutattam nekik, amelyek az alkotmány első kiegészítő cikkelyével visszaélve terjesztik a faji és egyéb gyűlöletet. Mindketten mélyszélesen megdöbbenek, de egyszerűen megnyugtattak, hogy az amerikai demokrácia és az amerikai nép szabadságvágya úgyszemint engedi érvényesülni a régi vagy új náciizmust. Ebben magam is bízom; ámde nem árt tudni, hogy a húszas években hasonlóan érveltek a német politikusok is, ha arról faggatták őket, milyen esélyei lehetnek az Adolf Hitler nevű egyén köré tömörült maroknyi huligánnak.*” Lásd S. Wiesenthal: AZ IGAZSÁG MALMAI. Budapest, 1991. 500. o.

34. Egy teherautóra szerelt hangszóró által „foglalul ejtett hallgatóság” volt a korlátozást indokoló körülmény a KOVÁCS V. COOPER, 336 U. S. 77/1949. ügyben.

Jászay Antal

A TÁRSADALMI DÖNTÉSEK ÉS A TUDÁS FÁJA

Babarczy Eszter fordítása

Nem a szavazás az egyetlen módszer arra, hogy kollektív döntések születessenek – sőt nem is ez a legmagátólértetődőbb, legnormálisabb vagy „legtermészetesebb” módszer. Az antik világban a megszokott eljárás az volt, hogy a szónoklatok után egyhangú döntést hoztak, s számos törzsi társadalomban, valamint korunk számtalan bizottságában, zsűrijében és döntéshozó területében még mindig e normát igyekeznek követni, ha nem is mindig teljes sikerrel. A korai római jog megállapítja (igaz, csak a vízjogokra vonatkozóan), hogy „*quos omnes tangit ab omnibus approbetur*”; a Justinianus-féle törvénykönyv ezt az alapelvet terjeszti, s a középkori egyházi igazgatásban is széles körben használták. II. Frigyes császár is hivatkozott rá, ahogy I. Edward is a parlament összehívásakor, a XIV. és a XV. században pedig több ízben s Angliától Magyarorszáig több helyütt is újra megfogalmazták a tudós tekintélyek, többek közt Occam. Hogy a többség akarta döntés az egyet nem értő kisebbséget is kötelezi, olyan újítás volt, amely az egyházi intézményeken keresztül szinte észrevétlenül lopakodott be a joggyakorlatba. Első ízben talán a XIII. századi kolduló rendek szabályzatában kapott jelentős szerepet, s később a zsinati mozgalom is e módszerhez folyamodott, ha már minden más csődöt mondott. Azután az egyházi igazgatástól átvette a világi igazgatás is. Talán nem tűnik frivolitásnak, ha megjegyezzük, hogy a kolduló barátok között alapvetően egyenlőség uralkodik, az egyházi kormányzat pedig elvben szigorúan erőszakmentes – e két mozzanat valamelyes magyarázatot ad arra, hogy miért éppen itt született meg a többség uralmának alapelve.

Egy anyagi tekintetben erősebb csoport mindig el tudja fogadtatni a gyengébb féllel a döntéseit, mindig rákényszerítheti az engedelmességre. Mivel az erőszak alkalmazása költséges dolog, s költséges a vele szemben tanúsított ellenállás is, mindkét fél jobban jár, ha a gyengébb beadja a derekát, még mielőtt erőszakot alkalmaznának ellene. Csakhogy a gyengébb fél még jobban járna, ha sem engednie nem kellene, sem szembeszegülnie az erőszakkal. Hajlik tehát rá, hogy eltökéltségének hangoztatásával elriassa a másik felet az erőszak alkalmazásától, s teljességgel kibújjon az olyan kollektív döntések alól, amelyek nem felelnek meg neki. Úgy érheti ezt el, ha az erősebb féllel elhitheti, hogy az erőszakos legyűrésével járó költségek túlságosan magasak lennének, s meghaladnák a kollektív döntéstől várt hasznot. E folyamatot segítheti, de akadályozhatja is (*a priori* ezt nem lehet eldönteni), ha egyik fél sem tudja, még hozzávetőlegesen sem, melyikük az erősebb. Mindenesetre nyilvánvalóan bőséges tér nyílik a különféle előzetes elkötelezettségstratégiák, hírnévkeltő technikák, blöffök, ellenblöffök és blöffel való vádaskodások számára. Még ha mindenki helyesen kalkulál is, az erőszakot esetleg mégsem kerülhetik el, noha számos történelmi bizonyíték szól amellett, hogy gyakran el lehet kerülni. Így aztán – ha az efféle helyzetek gyakran ismétlődnek, a csoport tagjai esetleg megállapodást kötnek egymással, és eljutnak a

kooperatív megoldásig: hallgatólagosan vagy nyíltan minden érdekelt fél jó előre megegyezik abban, hogy az erősebbnek tűnő fél javaslatait majd mindkét fél elfogadja. Mint ahogy az a sakkban történik, amikor egy befejezetlen játszma elemzése nyomán az egyik játékos visszalép, anélkül hogy végigjátszaná a játszmát, a kollektív döntési problémával szembesülő felek is felbecsülhetik a két oldal erejét, s további erőfeszítések helyett kijelenthetik, hogy a kérést megoldottnak tekintik az erősebb fél javára.

Egyet nem értés esetén ez volna a „természetes” megoldás. Pontosabban, ez lenne az elsőrendű „természetes” megoldás, amelyet aztán egy másodrendű megállapodás – az erőszakmentesség szabállyá emelése – egészít ki. Ez utóbbi szintén „természetes” alakul ki. (Nem rugaszkodunk el teljesen a valóságtól, ha feltételezzük, hogy ez történik egyhangú döntés esetén a jól működő bizottságokban, ahol bizonyos előzetes vita után, amely arra szolgál, hogy megmutassa a szemben álló nézetek mögött álló erőket, a kérdést szavazás nélkül oldják meg. Akik a gyengébbnek tűnő oldalon találják magukat, nem is mindig kívánják céltalanul kimutatni ellenzésüket.) A kollektív döntések kimenetelét meghatározó erőt az efféle megoldás során egykor a földbirtok képviselte – tehát a fegyveres férfiak –, manapság pedig a gazdasági befolyás, és emellett talán még a tömegeket befolyásoló eszközök birtoklása; jórészt ezek határozhatják meg, milyen „általános értékeket” kell követnie s – a megfelelő törvények és igazgatási stratégiák révén – fenntartania a közösségnek.

Óriási lépést jelent ehhez képest, ha már nem a szemben álló természetes *erőket és érdekeket* becsüljük fel, hanem a *szavazatokat* számláljuk meg. Azzal szemben, amit én „természetes” megoldásként jellemeztem – akár kibővül ez az erőszakmentességre vonatkozó megállapodással, akár nem –, e megoldás „mesterséges” megoldás. A döntési probléma természetes elemei közül csak kettőt vesz figyelembe: a választási lehetőségeket és az egyes lehetőségek mellett szóló szavazatok számát. Mihelyst elfogadjuk azt az alapelvet, hogy a szavazatokat egyszerűen össze kell adni, tekintet nélkül arra, kinek a szavazatai, s tekintet nélkül arra, milyen preferenciák vagy érdekek állnak az egyes szavazatok mögött, azzal egyszersmind a demokrácia mellett szavaztunk. A kisebbségi uralom lehetetlenné válik, hiszen egy választóközletben több kisebbség is létrejöhet, s így egyetlen kisebbség sem lehetne döntő. Csak a többségi uralom lehetséges; ezen belül választhatunk a minősített és az egyszerű többség között. Csakhogy minél kisebb a többség, azaz minél nagyobb a kisebbség egy bizonyos esetben, annál több hasznot húzhat a többség a kollektív döntésből, és annál nagyobb költségeket róhat a kisebbségre. Nyilvánvalóan ez a helyzet az 0 összegű redisztribúciós döntések esetén: a vesztes kisebbség maximalizálásával a győztes többség maximalizálhatja redisztribúciós nyereségét. Ugyanez áll az olyan pozitív összegű döntésekre, amelyeknek vannak redisztributív elemei.

Így aztán a minősített többséget előíró kollektív döntési szabály felemészti önmagát. Egy minősített többségen belül mindig van egy olyan csoport, amelynek nyilvánvalóan érdekében áll, hogy csökkentse a győztes többséget, és növelje a vesztes kisebbséget. Az ebből eredő potenciális nyereséget érdemes a szabály megváltoztatásába fektetni, feltéve, hogy azután is marad még valamelyes nyereség. Bármely – *de jure* vagy *de facto* – önreferenciális döntési szabály felhasználható önmaga megváltoztatására. Ha a szabály azt mondja ki, hogy két szavazattal meggátolható a szabály megváltoztatása, akkor csak az egyik szavazót kell kárpótolni azért a veszteségért, amelyet a szabályváltozás következtében elszenvedne. Csakhogy a változás két szavazó kifosztását is lehetővé teszi, így elég nyereség áll rendelkezésre ahhoz, hogy egyikük teljes kártalanítást kapjon.

Ami áll egy kétfős kisebbség blokkolásáról, az bármely nagyobb szám esetében is igaz; a marginális blokkoló szavazót mindig bőven kártalanítani lehet az extramarginális szavazókra hárított veszteségből. Az egyensúly – azaz az olyan döntési szabály, amelyet már nem lehet előnyösen megváltoztatni – akkor jön létre, amikor a nyertes többség potenciális nyeresége maximális, azaz az egyszerű többség szabálya esetén. Alighanem ez az oka annak, hogy a demokrácia történeti fejlődése e végső állapot felé haladt, s ezért tekintik az egyszerű többség szabályát „demokratikusabbnak”, mint bármely más szabályt, amely ennél nagyobb többséget követel vagy kisebb blokkoló kisebbséget enged meg.

Ha minden szavazatot egy és csak egy szavazatként veszünk számításba (ez Arrow anonimitásaxiómájának felel meg), az a társadalmi döntés közismert paradoxonjához vezet, vagyis azzal jár, hogy az ezt (és néhány más minimális demokratikus követelményt) előíró társadalmi döntési szabály nem tud minden lehetséges társadalmi helyzetet – „holisztikus végcélt” – koherens, nem önellentmondásos módon rendezni. Racionális, önellentmondástól mentes rendezés akkor jönne létre, ha az egyes szavazatokat, azaz a lehetőségek iránt kifejezett preferenciákat súlyoznák az egyes szavazó preferenciájának vagy érdekének intenzitásával. Az egy ember – egy szavazat elve azonban elrejtja a preferencia intenzitását. Így végeredményben csak a preferenciák sorrendjét tudja kifejezni, abszolút értéküket elnyomja: nem derül ki, „mennyivel jobban” akarja a szavazó azt az eredményt, amelyre szavazatát adja.

Az irónia a dologban az, hogy ezt az elfojtást a szabály erényének tekintik. A társadalmi döntés paradoxonának „természetes” megoldását a demokrácia elmélete kategorikusan elutasítja, arra hivatkozva, hogy amennyiben egyes szavazatoknak nagyobb befolyást biztosítunk, mint másoknak, azzal megsértünk egy fontos morális alapelvet, az egyenlőséget. (Meg kell jegyeznünk, hogy amit valóban sért, az csak az egyenlőségnek egy lehetséges változata. Más, nam kevésbé hihető egyenlőségaxiómákat is megfogalmazhatunk, amelyek – éppen ellenkezőleg – megkövetelnék, hogy egyes emberek több szavazatot kapjanak, mint mások, a személy vagy az eldöntendő kérdés természetétől vagy mindkettőtől függően.)

Mindez ahhoz vezet, hogy a közösség különböző egyedeinek szavazat formájában kifejezett ordinális preferenciáit egyetlen döntésben összegzik. Ezt aztán a társadalom döntésének tekintik. Csakhogy az e folyamatban szerepet játszó összegzés éppolyan gyanús, mint az, ahogyan a konzekvencialista benthami hagyomány a közjót levezeti az egyéni javakból. A benthami hagyomány lényege, hogy a különféle egyéni hasznosságok összegzésével eljuthatunk a „*totális hasznosság*hoz”, „*a társadalom jóléti függvényének megoldásához*”. A személyek közti hasznosságösszegzés és a szavazatösszegzés ugyanabban a betegségben szenved. Mindkettő képtelen matematikai műveleteket óhajt elvégezni, egy holisztikus végeredményt igazolandó. Az igazolás azon az állítólagos tényen alapszik, hogy az eredmény voltaképpen egyedi komponensek összege. Az utóbbiakat pedig empirikusan, interszjektívén is ellenőrizhetjük – „valódiak”, s valódi az összegük is.

A demokraták és az utilitáriusok azt esetleg elismerik, hogy heterogén minőségeket – mondjuk szilvákat és diókat – nem lehet összeadni vagy levonni egymásból. Mégis védelmükbe veszik a szavazást – illetve a közjó és a közérdek meghatározását szolgáló konzekvencialista okoskodást –, mondván, hogy ami egy szinten heterogén, az a következő, magasabb szinten már homogén. Eme magasabb szinten ennyi és ennyi szilva, illetve ennyi és ennyi dió együttesen ennyi és ennyi gyümölcsöt tesz ki, ame-

lyeket így meg lehet számolni, össze lehet adni és ki lehet vonni egymásból, s ugyanez a helyzet a különböző egyének preferenciáival és érdekeivel is. *Mint ember* minden ember homogén, tehát preferenciáik, céljaik és értékeik is azok, tekintet nélkül arra, hogy az egyenlők között ki mit képvisel. A demokratikus etika lényegéhez tartozik, hogy nem ismer el szubjektív vagy objektív különbségeket az emberek között. A demokraták szerint az az állítás, hogy a különféle emberek preferenciái összemérhetők egymással, „analitikus” igazság: egyenlő értékükből ered, s szükségszerűen következik a demokrácia definíciójából. Így hát a helyes definíció a következő volna: a demokrácia olyan kollektív döntési eljárás, amely minden egyes résztvevőnek azonos befolyást biztosít a végeredmény meghatározására.

Ez természetesen cáfolhatatlan védekezés, mivel egy kvázi-tautológián alapszik. A szavazatokat azért lehet összegezni, mert homogének, hiszen egyenlők, mivel a szavazók is egyenlők. Az értékholizmus vádja, vagy a súlyosabb vád, amely azt nehezményezi, hogy egy egészet csempésznek be, azon ártatlan ürüggyel, hogy az egész valójában csak részeinek összege, végeredményben azt sugallja, hogy a demokráciát nem tekinthetjük megfelelő normatív politikai elméletnek. Arrow paradoxonja mögött morális, de még pragmatikus szempontból is alapvetőbb hibák bújnak meg.

E végkövetkeztetés – amennyiben jogos – nem jelenti azt, hogy valami más elmélet jobb volna. A dolog természetéből következően a többi elmélet mellett hozott érvek sem lehetnek meggyőzők. Minden olyan normatív politikai elmélettel szemben, amely igazolni kívánja a kollektív döntések valamely procedurális – és legkevésbé sem szubsztantív – szabályát, megfogalmazhatunk hasonló erejű ellenvetéseket. Ha választunk közülük, eredendően és menthetetlenül a relativizmust választjuk.

Végkövetkeztetésem a világért sem akar elriasztani senkit attól, hogy alternatív társadalmi rendszerekről elmélkedjék. Éppen ellenkezőleg – hangnemében legalábbis –, reményteli végkövetkeztetés. Annak az álláspontnak az erényeire mutat rá, amelyet másutt „szigorúan liberális” minimalista álláspontnak neveztem. Nyilvánvalóan baj van magával a társadalmi döntéssel. Akárhogyan jön is létre, „demokratikusan” vagy másképp, joggal feltételezhetjük, hogy egyeseknek kárt okoz. Azt a homályos erkölcsi elképzelést, hogy az egyes embereknek okozott kár mégis lehet jó, azaz lehet „összeségében” jót cselekedni, csak erősítgetni tudjuk, bebizonyítani lehetetlen. A politika-elmélet valódi normatív feladata az, hogy körülhatárolja a társadalmi döntések azon osztályát, amelyeket – ha *módszerűk* nem is – szubsztantív *tartalmuk* (ha van egyáltalán ilyen) mégis igazolhat.

Mivel a nem egyhangú társadalmi döntés *eo ipso* „domináns” döntéseket kényszerít rá a közösség valamely részére, a probléma aligha procedurális – *hogyan* kényszerítsük ki ezeket a döntéseket? –, hanem inkább szubsztantív: *mely* döntéseket kényszeríthetünk ki jogosan?

Nyilvánvalóan következik ebből valami. Hogyan kerülhetjük el, hogy olyan döntések szülessenek, amelyek nem jogosak ugyan, de kéznél vannak, s csábítóan könnyű őket meghozni? – különösen, ha a társadalom felerészének kézenfekvő érdeke, hogy rákényszerítse e döntéseket a másik félre. Ha kevés az esély rá, hogy jó döntés születik, vajon arra kell-e törekednünk, hogy *kevesebb* döntést hozzunk, sztochasztikus stratégiát követve, avégett hogy minimalizálhassuk a rosszat?

A legitim kollektív döntések skálája talán egészen szűk. Érdemes volna megfogalmazni olyan deontologikus szabályokat, amelyek a politikai hatalmat megfelelően szűk korlátok közé szorítják, még ha betartásukat állandóan veszélyeztetné is az a ki-

sertés, hogy a politikát inkább tágabb, mint szűkebb keretek között, inkább maximálisan, mint minimálisan használják.

*

Ha a nem egyhangú döntések előzetes elfogadását csak eljárási szabályok betartásához kötik, az az eljárás során születő döntések szubsztantív tartalmát illetően távolról sem semleges megoldás. Ellenkezőleg, talán mi sem játszik nagyobb szerepet a végeredményben előálló társadalmi rend kialakításában. E rend redisztributív rend lesz.

Ha szó szerint vesszük, a társadalmi döntés elégséges feltételévé emelt többségi szabály – ahogy ezt a népszuverenitás vagy a parlamenti szupremácia elméletei sugallják – a politikát háromszereplős „elosztási játékká” formálja át. E játék végösszege abból adódik össze, amivel a játékosok kezdetben rendelkeznek. Ha a három közül kettő meg tud egyezni az összeg elosztásában háromfelé, akkor azt végre lehet hajtani. Két szereplő többségi koalíciója tehát – ha így egyeznek meg – mindenéből kiforgathatja a harmadikat. Ha aztán a kétfős koalíció már mindent elszedett a harmadiktól, rögtön szakadás fenyegeti. Akárhogy osztoztak is meg a koalíciós partnerek az összegben, a kiforgatott kisebbség a következő játszmában a többség egyik résztvevőjét kilépésre csábíthatja, új koalíciót alakíthat vele, és az előző koalíció elhagyott tagjának kárára új megosztást hozhatnak létre. A legszegényebb játékos mindig fel tud bomlasztani egy már fennálló koalíciót, mivel az egyik gazdag koalíciós tagnak mindig elég sokat ígérhet a másik gazdag tag javaiból ahhoz, hogy a kilépő tag is s ő is jól járjon. Az elhagyott tag, aki most már maga is kifosztott és szegény, a következő menetben ugyanezzel a megvesztegetési stratégiával fel tudja bomlasztani az új koalíciót. Az alkuhelyzettől függően a redisztribúció esetleg nem a gazdagtól juttat a szegénynek, hanem a gazdagtól a közepesen gazdagnak, s csak marginálisan a szegénynek is.

A játszma a végtelenségig ismétlődhet, miközben a kifosztott játékos szerepe körbe-körbe jár.

Ez azonban nem stabil végeredmény. Különböző módokon lehet stabilizálni. Ezek egyike az, ha a játékosok végül megállapodnak egymás között az egalitárius elosztásról. E megegyezés azonban éppolyan törékeny, mint bármely más elosztás, mivel az adott eljárási szabály következtében bármely két játékos megváltoztathatja a harmadik kárára. A ciklikusan bekövetkező kifosztás ismétlődő tapasztalata – ha a szuperjátzsma összege nulla vagy végeredményben negatív, mivel a ciklikus mozgásnak feltehetőleg van valamelyes negatív hasznossága – a feleket arra ösztönzi, hogy elfogadják az egalitarizmus stabilitását. A megállapodás így külső kényszer nélkül, önmagától létrejön.

Valószínűbb – és valószínűbb – nem ciklikus megoldáshoz juthatunk, ha az egyik játékos aranytojást tojót tyúk. E játékos lesz az állandó vesztes, a többiek minden egyes játszmában elszednek tőle néhány friss tojást, s csak annyit hagynak meg neki, amivel még beléphet a következő játszmába, ily módon állandósítva a redisztributív megoldást.

Az „aranytojás”-változat voltaképpen a redisztribúció pozitív elméleteinek közös magva. Az efféle elméletekben a társadalom bizonyos részei egy procedurális döntést arra használnak, hogy jövedelemhez, vagyonhoz vagy lehetőségekhez jussanak valamely másik rész költségén. Ez többféleképpen is végbemehet: az állami bevételek – az adók – növelésével; a kiadásokon, azaz a transzfereken és a népesség bizonyos osztályainak kedvező közjavakon keresztül; vagy a jogok és a privilégiumok nem költségvetési újraelosztásával; pozitív diszkriminációval s a szerződési szabadság korlátozásával, például az árak és a bérek szabályozásával; valamint e módszerek kombinációjával.

Egyes elméletek feltételezik, hogy a redisztribúciónak – bármi is a célja – a gazdagoktól a szegények felé kell haladnia; a jövedelmi kategóriákon belüli, gazdagtól gazdagnak vagy szegénytől szegénynek jutó redisztribúciót gyakran nem veszik észre. Holott a legérdekesebb eredményeket éppen a redisztribúció ezen válfajának elemzése hozta; a közösségi döntések elmélete számos ilyen érdekes eredményt produkált.

A redisztributív társadalmi rend természetébe további betekintést kapunk, ha a személyközi dimenziót kiegészítjük az idődimenzióval. A procedurális döntési szabálynak eleget tevő koalíció képes arra, hogy a jövedelmet saját érdekében a következő nemzedék valamely – talán meghatározhatatlan – szegmentumától vonja el, oly módon, hogy nem hozza összhangba a közkiadásokat a bevételekkel. Vannak ugyanis bizonyos makroökonómiai korlátai ennek, de – mint például Görögország, Olaszország, Belgium vagy az Egyesült Államok tartósan nagy költségvetési hiánya mutatja – e korlátok nem túl szűkre szabottak. Egyesek feltételezik, hogy a mikroökonomia, azaz a köznapi haszonmaximalizáló viselkedés szintén határokat szab ennek, hiszen a jelen jövedelem határhasznát egyenlővé kell tenni a jövő jövedelem jelen értékével. Ha a kormány költekezik, azzal csökkenti a tőke felhalmozódását, s ezért csökkenti a későbbi jövedelmet is. Egy bizonyos ponton tehát a tőkebefektetések hiányából következő jövő jövedelemvesztés kiegyenlíti a mai jövedelemnyereséget, amely a kormányzati szolgáltatásokból, a közjavakból, a transzferekből és az alacsonyabb adókból ered. E korlát azonban eltűnik, ha az emberek elegendő hányada feledkezik meg utódairól, illetve ha nem törődik anyagi jólétükkel. Azok az emberek, akiknek nincsenek utódaik, vagy nem törődnek velük, egy olyan koalíció építőkövei lehetnek – még ha nincsenek is többségben –, amely időközi redisztribúciót végez, mivel a koalíción belül személyközi nyereségekkel kárpótolhatják az utódaikkal törődő partnereiket cserébe saját időközi nyereségeik fejében. Ilyen esetben a költségvetési hiány akkor is fennmarad, ha a szavazók többsége – utódaira gondolva – úgy véli, hogy egy kiegyensúlyozott költségvetéssel jobban járna.

Hozhatnánk érveket amellet, hogy egy tiszta, döntéseiben tartalmilag korlátozatlan többségi demokrácia esetleg végül odáig jut, hogy minden ember jövedelmét „kiköpüli” – bizonyos redisztribúciós intézkedésekkel sokat, végső soron mindent elvon, s ugyanakkor más intézkedéssel ugyanezt a jövedelmet pénzben vagy természetben vissza is juttatja mindenkinek. Egyesek nyernek (valamicskét), mások veszítenek (valamicskét), a nyereség zöme „optikai” jellegű, illuzórikus, mivel a redisztribúció egyes juttatása koncentráltabb és szembetűnőbb formában jelenne meg, mint a költségei. A közösségi döntések elméletében bőségesen találhatunk példákat erre. Lényegében mindenki megfizet a neki jutó redisztribúciós juttatásokért, csak hogy nem mindenki veszi ezt észre.

Ezt a lehetőséget talán könnyebb elképzelnünk, mint az ellenkezőjét, azaz egy olyan társadalmat, amely – anélkül, hogy bármi is korlátozná demokratikus döntéshozó akaratát – belülről, magától fejleszt ki egyfajta politikai önmegtágadást, s korlátozza a redisztribúciót. Az alapvető érv itt a következő: ha az egyre radikálisabb redisztribúció egyre nagyobb szeletet hasít le a győztes koalíció számára egy apránként zsugorodó tortából, akkor a szelet egy ponton eléri maximumát, s attól kezdve csökkenni kezd, még jóval azelőtt, hogy a redisztribúció korlátlan, romboló hatású „köpüléssé” fajulna. A győztes koalíció tehát saját szeletének maximalizálása végett igyekszik visszafogni a redisztribúció mindkét formáját: azt is, amely a gazdagtól a szegény felé, s azt is, amely a gazdag és a szegény rétegen belül, a sajátos érdekcsoportok között áramlik.

Az efféle belső korlát kifejlesztése azért nehéz, mert a leírt döntést a nagyobb torta adott szelete és a kisebb torta nagyobb szelete között egymagában egyetlen egyén sem hozhatja meg. Csak egy holisztikus gyakorlati következtetés révén érhető el; a győztes koalíciónak tagjai érdekében korlátoznia kell magát. Ez az „öszetételi hiba” veszélyével jár. Látjuk, hogy a holisztikus entitásnak kollektív érdekében áll, hogy korlátozza magát. Hogyan fordíthatjuk azonban ezt le az egyének érdekeinek nyelvére, akiknek egyenként erre kellene szavazniuk? Igaz, hogy a holisztikus entitás maximalizálhatja céljait, ha korlátokat állít önmagának. De miért volna ez igaz bármely adott egyén esetében is? Az olyan globális mennyiségektől, mint a munka öszzgazdasági elaszticitása a jövedelemadó-kulcsokhoz képest vagy a kockázatvállalás elaszticitása a tőkenyereségekre kivett adók mértékéhez képest, nem vezet közvetlen út az egyes egyén gyakorlati kalkulációihoz. Az egyén a saját „eszközait” – azaz azt a politikai támogatást, amelyet egy bizonyos redisztribúciós programnak nyújthat – „céljaihoz” igazítja – nettó jövedelméhez és azokhoz a költségvetési előnyökhöz, amelyeket a redisztribúciós politikától vár, mint például a kötött árak, a különféle szabályozások és a bérek. Nehezen képzelhető el, hogy az egyén megtalálja a marginális ekvivalencia pontját, és kiegyensúlyozza a várható redisztributív nyereséget és a redisztribúcióból eredő nemzetijövedelem-veszteség ráeső részét.

A belső, hasznosságmotiválta korlát alighanem csak azután jelenik meg hirtelen – kissé a rugós krampuszra emlékeztetően –, amikor a dolgok már jóval túlhaladták a győztes koalíció számára elérhető maximumot – eltekintve persze a középső szavazótól, aki mindig megkapja a maga kárpótlását a koalíción *belül*. Amikor a szavazók jelentős tömege végül pálfordulást hajt végre, és a redisztribúciót és annak minden művét kezdi vádolni azért a szembetűnő kárért, amelyet a gazdasági környezetben és annak morális támasztékaiban okozott, teljes fordulat következhet be, amelynek nyoma sincs a marginalitásnak – ezt láthattuk az utóbbi években Angliában (1979), az Egyesült Államokban (1980) és Svédországban (1991). Ekkor azonban a redisztribúció már régen túlhaladt az elméleti egyensúlyi ponton. A visszakozási kísérlet, az állami szféra és a közkiadások arányának „visszagöngyöltése” közismerten komoly problémákkal jár, s közismertek azok az okok is, amelyek következtében gyorsan újraalakulnak a redisztribúciós szövetségek, és minden kezdődik előlről. A végeredmény feltehetőleg egy olyan tartós történelmi mintázat, amelyben az egyre bonyolultabb, egyre áttekinthetlenebb redisztribúciós időszakok áramlását kínzóan fájdalmas konzervatív periódusok szakítják meg.

*

Ha egy tisztán procedurális társadalmi döntési szabályt fogadunk el, azzal belekóstolunk a tudás fájának gyümölcsébe. Olyan végzetes tudás ez, amelyet nem lehet többé elfelejteni. E tudás felhasználása a társadalom egyik részének (a „többségnek”) a bűne, amely így könnyedén, olcsón és úgy kényszerítheti rá céljait a másik részre (a „kisebbségre”), hogy nem kell számolnia a visszahatás kockázatával rövidke e világi tartózkodása folyamán. Az ellenállás a „közakarattal” szemben – erőszakos ellenállásról nem is beszélve – ugyanis nem fér össze a megfelelő eljárás révén megszületett eredmény előzetes elfogadásával.

Így már könnyű meghozni a társadalmi döntéseket, az olyan döntéseket, amelyek az egyet nem értő kisebbséget is kötelezik. A bocsánatos bűnhöz hasonlóan ez sem igen okoz lelki furdalást. Kényszeres szokássá is válhat. Mert a kéznél lévő döntési szabály – a tiltott gyümölcs – önmagában is állandó kísértés. Arra ösztönzi a társadalmat,

hogy két lényegében egyforma részre hasadjon, amelyek közül az egyik lesz a győztes koalíció. Ha a koalíció létrejön, az neki igen előnyös elosztási következményekkel jár. Ezek messze meghaladnak mindent, ami a predemokratikus „társadalmi döntés” idején elképzelhető volt. A feudális harcok, a főúri hatalom kijátszása a királyi hatalommal szemben, a városi ligák és a helyi földesurak viszállyai, az egyház és az állam rivalizálására az investitúrajövedelmekért vagy a földbirtokosok és a kereskedők közti érdekkonfliktusok csak karcolásokat tudtak ejteni a tulajdon és a jövedelem elosztásán. Csak a társadalom legfelsőbb rétegeiben volt erős a hatásuk; a középső és az alsó rétegek jórészt megtarthatták a nekik jutó részt, igaz, hogy csak azért, mert – közel a létminimumhoz – túl keveset nyújthattak a redistribúció potenciális áldozataként, ahhoz pedig nem volt elég hatalmuk, hogy a potenciális győztesek közé kerüljenek. Az egy ember – egy szavazat elve ezt természetesen mind felforgatta.

A demokráciában a győztes koalíciónak jogában áll, hogy a társadalom egésze számára meghatározza, mi számít közjóknak. Mivel viszonylag könnyen igénybe veheti a kollektív döntési szabályt, egyre-másra öntheti törvénybe a holisztikus célokat, miközben az ezekből eredő terheket – bizonyos mértékben legalábbis – átháríthatja a vesztes koalícióra.

A döntési szabály működtetését felvértezi a bírálatokkal szemben az a tény, hogy automatikusan olyan holisztikus értékekkel asszociálódik, amelyeket kevesen mernek (keveseknek „van pofájuk”?) nyíltan elutasítani. A redistribúciót mindig – noha nem mindig pontosan – az egyenlőség, a társadalmi igazságosság, az együttérzés, a „törődés” és a szolidaritás szolgálatával azonosítják, s néha még olyan gyakorlatias megfontolásokkal is, mint a társadalmi stabilitás növelése, a kevésbé előnyös helyzetben lévők rábírása arra, hogy eltűnjék a rendszert és így tovább. Ezen értékek „objektív” funkciója – mint a marxisták szokták volt mondani – azoknak a demokratikus döntéseknek a legitimálása, melyeknek – mivel éppen azokat a tulajdonjogokat sértik, amelyek védelmében a társadalmi rend létrejött – igen nagy szükségük van a legitimációra. Ebben az értelemben par excellence demokratikus értékek; a demokratikus végeredményt erkölcsi dimenziókba emelik. Csakhogy az egyenlőség és a társadalmi igazságosság – hogy a többről ne is beszéljünk – elkerülhetetlenül megbukik a „javítás” Pareto-féle próbáján, mivel megvalósításuk során egyes emberek érdekét fel kell áldozni mások érdekében. Bármi legyen is az érdemük, „liberális értékeknek” nevezni őket meglehetősen furcsa szóhasználat.

Az efféle megfontolások fényében az újabb hegelianus spekulációk a „liberális demokráciáról” mint a „történelem végéről” ugyancsak ostobaságnak tűnnek. Csak az a feltűnő érdeklődés ostobább náluk, amellyel kitüntetik. Mindenesetre ha olyan világot akar ez jelenteni, ahol mindenki feltételezheti, hogy mindenki más előzetes beleegyezését adja a demokratikus döntésekhez, akkor e világ bizonyosan nem a történelem végső nyugvóhelye. Rendkívül termékenyen és vég nélkül termeli és „termeli újra” az elosztási konfliktusokat, hiszen a tulajdonjog ilyen viszonyok közt „adott”. Állandóan „játékban” van, a demokratikus politika tétjeként, amely a közérdekre, a közjóra vagy a többség akarataira hivatkozva újraalakíthatja. Kétségtelen, hogy mindig erőszak nélkül történik. De a történelmi változások során nem minden mozgás szükségképpen erőszakos. E mozgás talán még lázasabb, még bizonytalanabb, ha egy közmegegyezéses, teljhatalmú döntési szabály megóvjá az erőszakos változások kockázatától és költségeitől.

Jurij Miloszlavszkij

MEGERŐSÍTETT VÁROSOK

M. Nagy Miklós fordítása

Spiclik ezek mind: Fimka és Aron, az a szarkupac a hülye szellemességeivel, meg Hanikin, akit a KGB nevezett ki zsidónak, meg Terleckij, meg mind, akik Kijevből és Minszkből járnak ide, meg az összes provokátor, akik a tüntetéseket szervezik, a „demokraták” meg valójában mind hivatásos csekisták. Azok meg, akik külföldről telefonálgatnak, igazából nem is telefonálnak, itt szervezik az egészszet, a Lubjankán. Ez a Szonyecska Marmeladova is, Anna-Hana, a kis ribanc, ez is megbizásból teszi szét a lábát – spicli ő is, mint a többiek.

De vajon hogyan képes egyáltalán lefeküdni ezekkel a görényekkel? A bűdös orosz nép bűdös szabadságharcosai: beleszagoltak az áldott anyaföldbe, s azóta nem mosakodnak. Új pontot kell belefoglalni az emberi jogok nyilatkozatába, direkt az ő kedvükért: „Minden embernek joga van nem zuhanyozni és minden fürdőt messzire elkerülni.”

Érzékeny volt az emberi szagokra: a hónalji izzadságra, a lábverejték bűzére, a női és férfi nemi váladék szagára, az egy hete mosatlan hajjára. Lipszkij a felesége után jóformán egy teljes órán át nem tudott bemenni a vécére, és mindig remülten szaglászta a gyerekeit. Még szerencse, hogy nagy volt a lakás. Attól félt, hogy egyszer valaki egészen közel lép hozzá, kinyitja a száját, ő pedig menten elhánnya magát.

„James Bond” ezredes vagy öt évvel ezelőtt küldte el az embereit Mihail Lipszkijhez.

Reggel fél nyolckor toppantak be – ilyen korán Lipszkij utoljára a diplomavédése napján kelt fel. Azóta kaotikusan élt, s a gazfickók nyilván tudták a jelentéseikből, hogy reggel szinte beszámíthatatlan! Ők bezzeg frissek és feszesek, csillog rajtuk az egyetemi jelvény: alighanem tizkor már ágyba is bújnak, és könyv nélkül nyomja el őket az álom.

Szép kímérten masiroztak be a dolgozószobájába, ahol mindig aludt is – szórványos szexuális kalandjait leszámítva. Az egyik – divatos Jeszenyin-fazon, a tűrészhatáron belül megnövesztett hajjal, a népi Lengyelországból származó bolyhos, tweedszerű kiskabátban – izzó szemmel hajolt fölé, és előhúzta a mellzsebéből a meghatalmazást – Lipszkij persze szemüveg nélkül csak vaksin meresztette a szemét! De a szagok alapján rögtön megállapította a csekisták makulátlan tisztaságát: nem szaglottak még fogpasztától sem, még az egészséges reggeli székelés és a tejes reggeli összevegyülő szagát sem lehetett érezni – ezek bezzeg tudják, mi a tisztaság! Úgyhogy még az, hogy ilyen undokul dugták az orra alá a meghatalmazást, mert hiszen tudták, hogy szemüveg nélkül nem lát – s amint a szemüvegéért nyúlt, a papiros már vissza is került a mellényzsebbe –, még az sem tudta feldühíteni Lipszkijt, hiszen nem bűzlöttek. A meghatalmazás gazdája úgy maradt, az ágy fölé hajolva, Lipszkij föl sem tudott ülni tőle, a másik meg, fejét a vállára döntve, végiglépegetett a könyvespolcok előtt.

– Egy-kettő, ki az ágyból, Mihail Boriszovics – mondta a föléje hajló. – Az Államvédelmi Bizottságból jöttünk. Szeretnénk elbeszélgetni magával.

Még ha mondott volna valami csipőset, amit az önkény áldozatainak publikálatlan feljegyzéseiből ismert, ilyasmit, hogy „a harapós kutya szájkosarat kap”, vagy hogy

„addig jár a korszó a kútra...”, de semmi, csak ez a banális, ócskán aljas csekista szöveg! No persze meséltek már erről Mihailnak az ismerősei, hozzátéve, hogy milyen ragyogóan, gúnyosan, sértőn és bátran megfeleleltek, mondjuk így: „Ha maguknak éppen beszélgetni van kedvük, én jobb szeretek itt a lakásomon! Ha viszont őrizetbe vételről vagy letaróztatásról van szó (azt elfelejtette, hogy mi a különbség...), akkor legyenek kedvesek megmutatni a parancsot.”

De azám, utána meg bele kell kötni a parancsba: nincs aláírva, nincs feltüntetve az őrizetbe vétel vagy letaróztatás (de mi is lehet a különbség?) oka... engem innen csak a kezükben visznek ki, hát tessék, alkalmazzanak erőszakot, ha van rá felhatalmazásuk...

– Nem mehetnek reggeli nélkül...

– Tán azt hiszem, hogy mi reggeliztünk? Fél hét óta munkában vagyunk. De majd ott minálunk megvendégljük: Pjotr Andrejevicsnek van egy egész termosz kávéja, nekem meg néhány szendvics az aktatáskámban... Pjotr Andrejevics, elég lesz a kávé mindőnknek?

Pjotr Andrejevics – a könyvek szerelmese, a csekista entellektüel – bólintott:

– Ha nincs egy liter, akkor semennyi.

– Hát akkor gyorsan, katonásan. Volt maga a seregben? Ott egy, maximum másfél percet adnak az öltözködésre, és ha eltotojázza az időt, rászállnak ám magára keményen, kapja sorban a megrovásokat. A maga korában és helyzetében nagy szégyen ez az ifjú harcosok előtt... Menjen, mosakodjon, megvárjuk.

Miféle sereg? Aljasok, rohadékok, miféle sereg!!! Nem megyek sehová, nincs hozzá joguk, ott egy nagy teremben alszik mindenki, szarni is egyszerre, parancsra szarnak, mesélték nekem, hát szóval így állunk, ezt akarják művelni velem, de hát miért? Beszélgetésekért...

– Látja, ha igyekszik, olyan maga, mint a villám. Vegye fel a zakóját. Lehet, hogy este kell visszajönnie, akkorra lehül a levegő.

– Valamit mondanom kell a feleségemnek.

– Hát mondjon. Találjon ki valamit: sürgősen behívták a munkahelyére.

– Na ne, ugyan már! Ez még soha elő nem fordult.

– Mi az, hogy elő nem fordult? Nem bízik meg magában a felesége? Az ember különben sem reggel megy találkára, és mi sem vagyunk éppen csinibabák. Mondja azt, hogy ismerősei jöttek – elmegy velük sétálni. Nem kell felizgatni.

Pjotr Andrejevics levette a polcra „A világirodalom könyvtára” legfrissebb kötetét, és belelapozott.

– Ez most jelent meg? Én még nem mentem el érte... Tudja, én is előjegyeztem. Maga az összes kötetet kapja? Ja, látom hogy vannak itt más kiadásban is... Én kapom mindet – csak nemrég kezdtem könyvtárat gyűjteni.

A meghatalmazás gazdája mókásan a társa felé biccentett:

– Hát akkor indulás, különben Pjotr Andrejevics halálra gyötör bennünket. Itt rostokolhatunk, amíg az összes könyvet meg nem nézi. Én is nagyon szeretek olvasni, olvasok is elég sokat, de azért az ő könyvszennvedélye nincs meg bennem. A fél fizetését eltékozza...

Feleségének – aki mindig sápadt volt, és bűzlött valamitől – azt mondta, sétálni megy. Reggel, amíg le nem zuhanyozik, a közelébe se lehet menni.

Beültek a kocsiba. Mihailnak akkor még nem volt sajátja, de azért nagyon jól is-

merte a zokni- és benzinszag émelyítő keverékét! Ebben a mattszürke autóban semmilyen bűzt nem érzett. Semmilyen. A volánnál várta őket a sofőr.

A hátsó ülésre ültek, ahogy szokás. Mihail középre. Most. Most mindjárt kilebben belőlük a sportos hóhérlélek szaga! Nem. Mihail a könyvimádó Pjotr szolidan csillogó félcipőjére és japán mintás zoknijára meredt, s előre undorodva rezegtette az orrcimpáját. Semmi. Jeszenyint sem lehetett érezni. Hát ezt meg hogy csinálják?

Némán ültek a hátsó ülésen. Várta, hogy a kanyarokban egymásnak feszüljön a combjuk – Mihailnak a férfitest érintésétől felkavarodott a gyomra. De a Könyvimádó és Parasztköltő csodával határos módon megtartotta a mikronnyi távolságot – még a fékezéseknél, zökkenőknél is!

Szinte hihetetlen.

Hét percig tartott az út, egy perccel se tovább. A kapunál – nem a főkapun mentek be, hanem valahol oldalt – Jeszenyin és a titkosrendőr oda se nézve meglebbentett valami papírt. Se az előcsarnokban, se a liftben, se a folyosón nem érzett szagokat. Amikor az ajtóhoz értek, Pjotr Andrejevics valamit Jeszenyin fülébe súgott, és már ott se volt – elment kiváltani „A világirodalom könyvtára” új kötetét. Jeszenyin betessékelte Mihailt a szobába: – Bocsásson meg, mindjárt visszajövök, jelentést kell tennem – mondta. – Addig is helyezze magát kényelembe.

Dolgozószoba?

Az íróasztalon fénylő üvegborítás. Alatta fényképek: városok látképei, május elsejei, március nyolcadikai üdvözlőlapok, egy dundi csecsemő fényképe – nyolc hónapos lehet, és sírdogál éppen. A tapétán ködösen homályló sárga virágok és zöld levelecskék. A falon, az ablakkal szemközt – Szergej Mironovics Kirov arcképe. „Hej, élet, te kibaszott – fakadt fel Mihailban, s még toppantott is hozzá –, Sztálin kinyírta Kirovot.” Alig tudta megállni, hogy ne folytassa a csasztuskát. Alaposabban megvizsgálta a képet. Kirov nem a megszokott módon volt ábrázolva: fakóbarna, olajjal festett realista elvtárs helyett elfolyó, satírozott, hanyagul kontúrozott akvarell függött a falon. Expresszionista, majdhogynem jelzészzerű ábrázolás... Hej, te kibaszott!!! Kinyírta Kirovot!!! A fenébe is, hová tette az eszed, te mamlasz, hiszen ez pszichológiai támadás – egyedül hagytak, s közben valamiképpen figyelnek, nem szabad, hogy lássák. Pontosabban, látniuk kell...

De Jeszenyin jött is már vissza.

– Elmondtam a főnöknek, hogy maga példásan viselte magát, gond nélkül megérkeztünk, elbeszélgettünk az irodalomról, és most először is kávézni fogunk. Adott egy kis házi süteményt hozzá. A felesége mesésen süt-főz. Voltam náluk a főnököm születésnapján – hát nem tudtam elszakadni az asztaltól. Semmi bolti, mindent a felesége készített – de hogy milyen pazarul! Most elcsórjuk Pjotr Andrejevics csodás kávéját – tudom, hol a termosza –, és mindet megisszuk. Magára vessen, máskor nem fog lófrálni!

– Szeretném, ha rátérnének arra az ügyre, amely miatt idehoztak – mondta Mihail. – Tudja, nincs valami nagy étvágyam...

– Mihail Boriszovics, de hisz maga mondta, hogy előbb megreggelizne. Hogy lehet ennyire állhatatlan! Azt mondta, előbb a reggeli, utána az ügyek, most meg? Én is megéheztem: na ne kéresse magát, éhgyomorra nem esik jól a beszélgetés. Tessék, a szendvicsek – melyet kér, kolbászosat vagy sajtosat? Választhat, maga a vendég...

No persze látja, hogy kopog a szemem az éhségtől, és kinevet. Akkor már jobb enni, és lehetőleg jó étvágygal, csámcsogva...

– Elnézést, hogy is hí...

– Szergej Alekszandrovics.

Az anyád... milyen arcátlanul gúnyolódik. Szörnyű – pedig hisz én egy szóval sem mondtam neki, hogy hasonlít rá. Egyáltalán, mondtam már neki valamit? Semmit!!! És nem is mondok semmit. Ugyan miről kérdezhetnek? Mindenki ismer mindenkit – így bárkit letartóztathatnak a tudományos életből, és pert akaszthatnak a nyakába. De akkor ki csinálja majd nekik a bombákat?

– És a családneve?

– De hiszen mutattam a meghatalmazást. Hogy lehet ennyire figyelmetlen, ilyen szórakozott?

– Maga hasonlít a híres névrokonára.

Szergej Alekszandrovics arca felragyogott, és boldogan skandálta:

– Ah, de elillan életem maholnap...

– Tehát azt mondja, tankoljunk. Nem bánom, ide azzal a kávéval!

Csak így, csakis így: fesztelenül, az ő nyelvén.

– Nézzen csak hátra, Mihail Boriszovics – látja azt a táskát?

Mihail széke mögött nagy sporttáska állt „Aeroflot” felirattal.

Tényleg figyelmetlen vagyok. Itt volt szinte a lábam alatt...

– Persze.

– Hát akkor nyissa is ki gyorsan, abban van a termosz. Vegye el magának a tetejét – az nem meleg, nekem meg itt van a bejárattal pohárkám.

Hát akkor most mi legyen? Mondjam azt: „Vegye ki maga”? Ez mamlaszság, gyerekeség – ki fog nevetni, és jól teszi.

– Na, hogy ízlik a kávé?

– Hogy mi? Jaj, bocsásson meg, magának elfelejtettem tölteni... Tudja, a megszokás, mindig magamban reggelizek, elgondolkoztam...

– Szóra sem érdemes, Mihail Boriszovics! Értem én, mit érez most.

– Hát nem valami kellemes...

– Semmiség, elmúlik, mint a másnaposság. Elbeszélgetünk, és rögtön megkönnyebbül. Az a legrosszabb, amikor az ember magába fojtja a sérelmeit, nem önti ki a szívét, csak fortyog holmi tehetségtelen, lecsúszott senkik társaságában. Ott keresi az együttérzést, ahol még az együttérzés is viszolygást ébreszt az emberben. Na persze együttéreznek, naná – eljött közük egy ragyogó fiatal tudós, náluk tölti az idejét, beszélget velük! Nekik maga valóságos főnyeremény.

– Micsoda!?

– Gyenge ez a kávé. Én otthon török kávéfőzők, rögtön cukorral – jó sűrű.

– Kénytelen vagyok arra kérni önt, hogy ne becsmérelje az ismerőseimet! Mi bűnös van abban, hogy némelyek találkoznak egymással és beszélgetnek? Mikor hagyják már abba, hogy a meggyőződésükért üldözzenek embereket?

Ez igen, most már megtaláltam a hangot. Ez az idióta azt hiszi, annyira primitív vagyok...

– Mihail Boriszovics! Megsértettem én magát, durváskodtam?

– Nem a durvaságról van szó...

– Feleljen, de gyorsan: megsértettem, durváskodtam?

– Én csak azt mondom...

– Mihail Boriszovics! Igen vagy nem? Gyorsan, férfiasan!

– Nem.

– És most ugyanígy: gyorsan, őszintén, kezét a szívére téve – ezeket a taknyosokat a saját társaságának érzi? A barátainak? Tudom, hogy nekik maga a barátjuk, de magának ők?

– Miért fontos ez...

– Tudtam, hogy ez lesz a válasza – nem akar hazudni: viszolyog a hazugságtól, de hát nehéz megmondani az igazat egy olyan embernek, akit alig ismer. Így van?

– Természetes, hogy nehéz beszélgetni így, amikor szinte... Most már igazán közölné, hogy mi az oka a berendelésnek.

– Miféle berendelésnek? Talán berendelte, őrizetbe vette, letartóztatta valaki?

– Az ágyamból húztak ki.

– Már megbocsásson, Mihail Boriszovics, de én szégyellem magam a hazugsága miatt! Miért akar rászokni a hazudozásra, ha eddig tisztességben élte az életét? Megfigyeltem, hogy még a feleségének, még neki sem tudott hazudni, egyszerűen nem volt képes rá. Megértem én magát. Mi magát mindig erős embernek tartottuk. Direkt kerestem is, hogy én beszélgethessek magával... De milyen rossz érzés, amikor csalódnunk kell valakiben.

– Hát igen, nem szoktam meg, hogy hazudjak.

– Akkor miért kezdené el éppen most? Na mondja csak gyorsan, őszintén, ahogy az imént az úgynevezett barátairól beszélt: letartóztatták, őrizetbe vették magát?

– Engem...

– Mihail Boriszovics! Igen vagy nem?

– Nem!

– Köszönöm. Akkor hát berendelték magát?

– Engem...

– Ugyan már, nem méltó ez magához...

– Nem!

– Akkoz ezzel meg is volnánk... Magát... na mondja gyorsan! Én adjam a szájába a szavakat?

– Engem... meghívtak.

– És ezt miért ilyen gúnyosan mondja? Talán erőszakkal hozták ide?

– Nem, dehogya!

– Na, ez már magára vall. Nem valami... link hantásra! Elmentek magáért, és meghívták. Amikor majd írja a jelentését, pontosan így fogalmazzon.

– Micsoda? Hogy mit írjak?

– Mihail Boriszovics, magát meghívták ide. Elmentek magáért, és meghívták – fenyegetőzés, isten ments, erőszakoskodás nélkül! Elmentek magáért, és meghívták – önként. Ön pedig önként elfogadta a meghívást. Én igazán nem akarok ennek ilyen nagy feneket keríteni, de maga szeret pontosan fogalmazni. Az, amit most mondtam, az ön szavai vagy sem?

– Mármint micsoda?

– Hát az, hogy maga önként elfogadta az Államvédelmi Bizottság munkatársainak meghívását, hogy elbeszélgesse velük egy csésze kávé mellett.

– Nem értem, mi ez a kazuisztika...

– Mihail Boriszovics, én ugyanúgy nem értem, mire jó ez a kazuisztika. Mindezt maga mondta – én csak elismételtem, hogy tévedés ne essék, hogy aztán ne legyen vita köztünk... Pontosán ismételtam a szavait?

– Szergej Alekszandrovics, elegendem van ebből!

– És nekem!? Maga kihasználja, hogy jobban ért a vitatkozáshoz, mint én. Tudja, ez nem valami sportszerű. Fejezzük be ezt a szóváltást kölcsönös sértegetések nélkül, rendben? Ne hagyjon kétségekben, feleljen gyorsan – pontosan ismételtém a szavait?

– Gyakorlatilag...

– Mihail Boriszovics, ez igazán nem szép, hiszen megígérte... Igen vagy nem?

– Igen.

– A szendvicset miért nem ette meg? Biztos jobban szereti a kolbászosat, mégis sajtosat vett. Pedig én a sajtosat szeretem. Tudja mit, egyezzünk meg: maga nem tesz és nem mond semmit, mielőtt engem megkérdezne, különben megint úgy járunk, mint ezzel a szendvicssel: rossz lesz magának is, nekem is. Megegyeztünk?

Ekkor felbukkant az ajtóban Jeszenyin főnöke – egy apró termetű, balett-táncoshoz illően karcsú ember. Bőre színe, mint a világos konyaké, de nem, nem is konyaké, hanem export-sprotnnié: érett, aszottas... Még citrom is volt hozzá. A főnök tisztában lehetett a saját színével – világossárga, rövid ujjú selyemingecskét viselt, vékony fehér kígyócskával és zöld krokodilocskával a bal mellbimbója alatt. Mihail Lipszkij nagyon szerette az ilyen sprotnnit rozskenyérral. A főnök még ezt is tudta: rozskenyérszínű nadrág volt rajta tejszínfehér övvel.

Szergej Alekszandrovcics és Pjotr Andrejevics is nagyon takarosak voltak, csak egy dolog zavarta bennük Lipszkijt: a szemük nyugtalanul forgott, mintha nem lett volna bennük pupilla, középpont. Elegáns főnöküknek viszont szép fekete szeme volt, amely finoman elkeskenyedett a halánték irányában – és egyenesen Mihailra nézett.

– Jó reggel, Mihail Boriszovics!

– Jó reggelt.

– Az én nevem Rem Tyihonovics. Amint nyilván ön is tudja, a húszas évek végétől úgy a harmincas évek közepéig sok gyereknek adtak ilyen neveket...

– Tudom.

– Nos. A süteménnyel végeztek? Adhatok még egyet-egyet.

Szergej Alekszandrovcics Mihail székére könyökölt:

– Még csak a szendvicseknél tartunk, Rem Tyihonovics – elbeszélgettünk...

– Hát csak azért néztem be, Szergej Alekszandrovcics, hogy ha megette a süteményét, jöjjön be hozzám. Amíg kizsákmányolom magát, Mihail Boriszovics éppen meg tudja írni a jelentését. Csak azt magyarázza el neki, hogyan kell megformálni a „sapkát”.

– Már kész is vagyok, Rem Tyihonovics... Mihail Boriszovics, most már egyedül is elboldogul a jelentéssel, csak jegyezze meg, legyen szíves: középre írja fel nagy betűkkel, hogy „Jelentés”, a jobb felső sarokba pedig: „Az Államvédelmi Bizottság Elnökének”.

Istenem, istenem, de hát mit írjak nekik? Még csak meg se mondták, miről van szó, fogalmam sincs, hogy mit tudnak. Na persze alighanem tudnak ezek mindent. Nem tehetem meg, hogy nem írok semmit. Miért ülök, mint egy...

– Semmiféle jelentést nem vagyok köteles írni. Mindent megmondtam már, amit mondani akartam. Ha vannak kérdéseik, tessék, kérdezzenek.

– Mihail Boriszovics, de hiszen megegyeztünk: előbb gondolkozzon, kérjen tanácsot tőlem, s csak utána járjon el a szája!

– Szergej Alekszandrovcics, ne vegye úgy a szívére! Nem első nap dolgozik nálunk. Mert aztán a mi Lipszkijünk kihasználja a maga heveségét, és panaszt ír az ENSZ-be, hogy a „gebuhán” sértegették. Maguk így neveznek bennünket, ha nem tévedek.

– Mivel vádolnak?

– Magát? Ki mondta, hogy vádolják? Megfenyegette magát valaki? Vallatták? Nyomást gyakoroltak magára? Talán Szergej Alekszandrovics, aki reggel nyolc óra óta itt ül magával, és megkínálta még a reggelijéből is, talán ő megütötte magát? Holnap nem adok neki kimenőt, amiért magára pazarolta az egész munkanapját! Vannak neki fontosabb ügyei is. Ha valami nem tetszik, fogja a papírt és tollat, és írjon az ügyészségre. Mi felügyelet alatt álló szervezet vagyunk, nyugodt lehet, rendszeresen ellenőriznek bennünket! Mindig is ellenőriztek.

– Nem tudom, mit írnak...

– Ne várja, hogy mi majd megsűjük! Csak a szovjetellenes firkálmányokban van olyan, hogy a csekista nyomozó előre elkészíti a jegyzőkönyvet, s aztán odaadja az ártatlan üldözöttnek, hogy írja alá! Látom, hogy maga még ezt a hazugságot is bevette, igaz, Mihail Boriszovics?

– Én nem hiszek a szovjetellenes firkálmányoknak!

– Helyesen teszi. Ha elolvasta, és megértette, kik és mi végett írnak, sokszorosítják és terjesztik őket, annál jobb! Üljön csak le, és írjon, és a végén ejtsen néhány szót arról is, hogyan szándékozik élni a továbbiakban. De sügni nem fog magának senki, azt garantálom.

– Amit tudni akarnak, elmondom, csak mondják meg...

– Még mindig nem érti? Na, ebből elegendem van. Szergej Alekszandrovics, írja meg neki a kilépőt, és aztán takarodjon, hogy ne is lássam!

– Én nem mondtam semmi olyat, hogy...

– Elég! Bocsásson meg a gorombaságomért, Mihail Boriszovics, de hát legalább húsz évvel idősebb vagyok, és elegendem van magából! Én tizenöt perce beszélgetek magával, Szergej Alekszandrovics meg már vagy öt órája. Képzelem, mennyire teli van magával a... Én ki se bírtam volna, nekem ahhoz már rég tönkrementek az idegeim! Szergej Alekszandrovics, írja meg a kilépőt Lipszkiynek, és vigyék innen: nekünk dolgoznunk kell, nem ilyenekkel lopni a napot...

– Mit akarnak velem...

– Tán abban reménykedik, hogy fenyegetni fogom? Sokkal tapasztaltabb provokátorok is igyekeztek már törvénytelen cselekedetekre bírni, de hiába. Menjen az elvbarátaikhoz, és kérjen tőlük kölcsön valami firkálmányt – abban mindent elolvashat: magát, szegény ártatlant, kivizsgálás és tárgyalás nélkül elviszik Szibériába erdőt irtani! Aztán majd gondoskodunk róla, hogy lássa, ez is hazugság. De most takarodjon innét!!! Szergej Alekszandrovics, hol a kilépője?

Négy napon át járt el Mihail Lipszki Jjeszenyin irodájába – ébresztőóra nélkül is felkelt hét órakor mindig. Kétszer vitte a saját szendvicseit, kétszer Jjeszenyin újból megkínálta. De egyébként csak reggelizni tért be, meg hogy buzdítsa egy kicsit Lipszki: „dolog dolog hátán, a nyelvem is kilóg”. Rem Tyihonovics közben magában ette a házi süteményét, többé nem kínálta meg Mihailt, megharagudott rá. Pjotr Andrejevics se bukkant fel többé: ahogy elment kiváltani a könyvét, el is tűnt örökre.

Mihail pedig írt – először különösen szellős, elnyújtott kézírással, hosszú farkincákat kanyarítva, és nemcsak azért, hogy minél kevesebb betűvel minél több helyet töltsön ki, hanem mert alig tudta megtartani a tollat rángatózó ujjában. Egmaga írt: egyetlen kérdést sem tettek fel neki, egyetlen nevet sem juttattak az eszébe. És körülbelül a huszadik oldaltól kezdve a kézírása visszanyerte eredeti külalakját, és a neveket is

már kiírta végig – keresztnév, apai név, családnév –, sőt újra és újra elismételte őket, hogy azzal is hosszabb legyen a műve, bár a kívánt terjedelem már igazából nem is rémisztette, egészen mérsékeltnek tűnt, éppen elegendőnek, hogy Lipszkij levonhassa a megfelelő következtetéseket: „Ezt az ismeretséget először fontosnak és izgalmasnak éreztem, de később, amikor felismertem Agronovics korlátoltságát...” Még szójátékokat is gyártott. És Lipszkij egész élete megváltozott – másként dőlt meg a központi tengelye, más lett napi forgásának gyorsasága.

Az ötödik napon felajánlották neki, hogy otthon vagy könyvtárban folytassa az írást, s aztán leadhatja a kapuügyeletesnek. De Mihail otthon már nem dolgozott, csak megírta a rövid befejezést, és leadta a művét a Parasztköltőnek. Az megköszönte a munkáját.

És most? – ki olvassa most mindazt, amit Mihail Lipszkij a jelentésében írt?

Mit akart megtudni Bond? És mit tudott meg?

Kit akart megbüntetni, kit csak figyelmeztetni, és kit megsemmisíteni?

Milyen utasításokat kapott tőle Szergej Alekszandrovics és Rem Tyihonovics?

Mihail megtette a kötelességét, s a haza meg is jutalmazta aztán egy autóval. De amíg meg nem kapta, gyalog rőtta a város utcáit – kereste Jeszenyint, a könyvimádót, a Sprotnnit, hogy láthassa őket nem munkában, hogy megértse, hogyan élnek most, miután ő megírta nekik a jelentését. De nem találkozott soha egyikkel se. Nem léteznek.

Hívass be még egyszer! Hívass be, te mocsok!! Nem hívat.

Az újabb behívásra készülve többé nem találkozott a jelentésében említettekkel, hogy többé ne juthasson eszébe róluk semmi. Talált másokat, akikkel együtt adta be a kivándorlási kérelmét az OVIR-ba, megkapta az elutasítást, aláírt vagy száz folyamodványt az ördög tudja kinek, másfél éven át nem dolgozott, a saját otthoni telefonján beszélgetett New Yorkkal, Londonnal, Amszterdammal, és persze el kellett mennie a Legfelsőbb Tanács fogadóirodája előtti tüntetésre. És várt. Várta, mivel végződik ez az egész országra kiterjedő borzalmas provokáció: azok megokosodtak azóta, hogy föbbe lőtték a saját marsalljaikat és gyárigazgatóikat. Fimkát beszervezték, Aront – még inkább, valójában senki sem akarta elfoglalni azt a repülőgépet Leningrádban: *ők* próbáltak csak pánikot kelteni, hogy mindannyian úgy táncoljunk, ahogy ők fütyülnek – semmi kiabálás, csak el innen minél előbb. És mintha már nem is Misa Lipszkij volnék, hanem valaki más, akit semmiféle Jeszenyin meg nem kínálna a kolbászos szendvicssel: szovjet zsidó vagyok, aki Izrael államba kíván települni, és nem és is kell nekem többé a ti szendvicsetek!

Lászlóffy Aladár

ANGYALBANDI FELLEGEKBEN KÖNYÖKÖL

Waterloonál kezdődik a karnevál.
Petőfinek Zöld Marci csak mese már.
Rózsa Sándor negyvennyolcra ráadás.
Edisonnal tetőz majd a térhatás.

E betyáros folyamat már világos:
franciáknak Sedannál lesz Világos;
egyezményt köt, esket, felvesz és lever
diplomata, pap, szolgáló, Lumière.

Naptár, ponyva, újság ezzel lesz teli:
Krupp kapitány csemetéit neveli,
Grant kapitány ágyúacélt öntöget,
kétfejűsas kígyónyelvet öltöget.

Így érünk a küszöbére mindannak,
mely felé az események rohannak.
Angyalok és Bandik őrző lelke jön
beindítani: utánunk a vízözön.

Bitófa a vármegyeház udvarán...
Nem vagyok sír, miért nőtt a dudva rám!
Savas eső, golyózápor el nem áll.
Doberdónál kezdődött a karnevál.

EGYEZMÉNY

Luxemburgban egy mesebeli este
a kék az érett narancsot kereste.
Háttérben tornyok, kéményes tetők,
a viadukt alatt a földbenőtt
óriás lábak alatt benn a kertben,
mint kerti-európagnóm, leverten
ott ül a jövő, kicsi, vézna, sápadt;
két Grimm nevében őrzi ő a házat:

Andersen, Perrault, könnyes habléányok,
csizmáskandúrok, provanszál vagányok,
Cervantes és Cyrano és a többi
vad trubadúr, fogadós, canterburry
szép nőcseléd, Boccaccio babái
s a Heptameron mediterrán fáí
mind itt susognak: milyen érdekes,
mikor két szín nem trikolórt keres,
mikor tizenkét vagy ezeregy csillag
nem a zuhanás meredélyén billeg,
csak ott né, mohák s gombakalapok
között rakja az aranyalapot.
A konklúziót levonhatjuk máris,
az együttműködés ím exempláris,
az együtt felejtés vagy butulás –
e mai összhang; rontsa el majd más!
Kemény remény, ó, el ne hagyj, ha menten
e szép idillt most egyezménybe mentem:
volt egyszer, hol nem volt a szörnyű múlt,
s ím így viselkedik, ki jól tanult.

A TÖBBI HOMOK

A homokóra
két semmi vérátömlesztése.
A többi idő.

Reuven Tsur

HIPNOTIKUS KÖLTÉSZET

Egy pesti barátnőm a következő megjegyzést tette Babits DANAIDÁK-jának kapcsán: „Érdekes, hogy én a verseknek sokszor az akusztikáját szeretem, és nem is figyelek a tartalmukra; inkább a szavakra figyelek...” Erre azt válaszoltam, hogy e szavakkal a hipnotikus költészet egyik legjellegzetesebb vonására mutatott rá. Barátnőm meghökkent, mert ilyen válfaj létezéséről még nem hallott.¹ Nem is emlegetik nagyon gyakran. A jelen dolgozat e jelenség tüneteit firtatja és határolja körül, főleg Babits és Kosztolányi hipnotikus és a hipnotikustól eltérő verseivel kapcsolatban. Hosszabb, átfogóbb könyvemben (Tsur 1992a) egy fejezetet szenteltem a meditatív, hipnotikus és eksztatikus költészetének, KÖLTÉSZET ÉS ELVÁLTOZOTT TUDATÁLLAPOTOK (POETRY AND ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS) cím alatt. A következő néhány szakaszt onnan emeltem át és igazítottam jelen témámhoz.

Tolakodó ritmus és hipnotikus költészet

Írásomban egy igen furcsa költészeti jelenségről szólok. Poe és Coleridge, valamint Babits és Kosztolányi néhány költeményének esetében (és más nyelvű, például bizonyos kiemelkedő héber költemények esetében is) az olvasók hajlamosak „elfigyelni” (Polányi Mihály kifejezése) a szavak értelmétől, és elbűvölni a hangzatoktól. Az olvasó úgy érzi, mintha e versek hanghálójába esne, s hajlik arra, hogy értelmüket aránylag homályosan fogja fel. Egyik legfeltűnőbb jellegzetessége a verseknek az az „obtruzív” („tolakodó”, „csökönnyös”, „rámenős”) ritmus, amely rákényszeríti magát az olvasóra. Ilyen ritmusok a szokottnál szabályosabb metrumból erednek. Másutt (Tsur, 1977: 83–96) részletesen tárgyaltam azt a gyakran észlelt tünetet, hogy a trochaikus és a hármas metrumok számos nyelvben erélyesebben „fejtik ki akarataikat”, mint a jambus, s emiatt hajlamosak arra, hogy természetüknél fogva sokkal tolakodóbbnak érezzük őket. Az angol költészetben (és ugyanez áll a magyarra is), ahol a jambus a leggyakoribb metrum, néha a trochaikus és néha a hármas metrumok alkotják a tolakodó ritmusokat (habár ritkán a jambus is). De a tolakodó ritmusok a költői szevezet „magasabb” szintjén levő ismétlődésekből is merítik erejüket; ilyenek például a tartalom által nem eléggé indokoltan ismétlődő verssorok vagy a jelentőségteljesen ismételt, gyakran formulaszerű kifejezések. Gyakorta fordulnak elő az anaforikus vagy epiforikus kifejezések is. Sok ilyen versben a versszak szerkezete valamilyen módon „meg van bolygatva”, mint például a különböző versszakformák (szabályos vagy rendszertelen) váltakozása révén, az egymással rimelő verssorok véletlenszerű rendjének következtében – vagyis úgy, hogy a rímek rendje vagy a verssorok száma és hossza előre láthatatlan. Néha viszont – éppen fordítva – minden túlságosan is előre látható: nemcsak a sorok száma és a rímek sorrendje van megszabva minden szakaszban, hanem bizonyos formulaszerű kulcskifejezések még vissza is térnek a rímek előre megszabott pontjain. A héber hipnotikus költészetről szóló könyvemben

kimutattam, hogy ugyanazok a költői fortélyok ugyanolyanfajta hatásokat alapoznak meg Nathan Altermann és Jonathan Ratosch bizonyos verseiben.

Több ízben is felhívták már a figyelmet arra, hogy az ilyen versek zavarba ejtik a kritikusokat. „*A kritikusok az olyanfajta verseket szeretik dicsérni, amelyeket értenek*” – fogalmazza meg tömören Snyder. Az ezekre a versekre adott leggyakoribb reakciók egyike a lenéző vagy lesújtó kritika. Egyes kritikusok arra a véleményre jutnak, hogy a költőt elbűvölte saját versének ritmusa, olyannyira, hogy megfeledezett az értelem dimenziójáról; és úgy kezelik a verset, mintha nem is volna egyéb, mint „*dicsőített dajkadal*” – Elizabeth Schneider kifejezésével élve. Más kritikusok az ellenkező stratégiát választják. Ezek éppenséggel „elfigyelnek” a hangzat dimenzióitól, vissza az értelem dimenzióihoz. Részletesen taglalják a vers értelemkontextusát, azt a közvetlen helyzetet és azt a cselekményt, amelynek része – akár a vers szó szerinti értelmét fejtik fel, akár allegorézist végeznek. Ebben az esetben a vers hangzatsdimenzióját félreterezik. Csak nagy ritkán találkozunk olyan interpretációkkal, amelyeknek kiindulópontja az a feltetelezés, hogy az értelem és a hangzat sajátos összjátékával van dolgunk, s hogy a vers sajátos hatása éppen a hangszövedék viszonylagos súlyának fokozásából és az értelem viszonylagos súlyának csökkenéséből származik – mindezt kiváló eredményként s nem egy jobb sorsra méltó kísérlet kudarcaként könyvelve el.

Snyder, különleges figyelemre méltó könvecskéjében (1930), ezeket a verseket nevezi „*hipnotikus*”-nak, „*megigéző*”-nek vagy „*transzbaejtő*”-nek. Úgy érvel, hogy az ilyen „*versek sajátos transzba ejtő technikákkal rendelkeznek; hogy rejtélyes »megigéző« erejük oly varázsnak tulajdonítható, amely nem kevésbé érthető, mint a hipnózis; hogy azáltal, hogy a hallgatók szuggesztióalkésségét fokozzák, oly élményeket tesznek lehetővé, amelyekben – javukra vagy kárukra – a költő a hallgatók tudatos vagy tudatalatti lelkén eluralkodik*” (Snyder, 1930: 38).

Másutt nagy elismeréssel méltattam Snyder munkáját (Tsur, 1987: 47–51). Itt csak annyit jegyzek meg, hogy Snyder felsorol néhány olyan költői technikát, amelyek a hipnotikus technikák szóbeli egyenértékeinek tekinthetők. Saját álláspontomat a következőkben foglalhatom össze. Először is, Snyder szerint ez a költészet képes az olvasóban hipnotikus vagy hipnoid transzot ébreszteni. Szerintem viszont különbséget kell tenni egy érzélem „megérezése” és „átérezése” között. Ez pedig elvezet a „transzba ejtő költészet” transzébresztő hatása és esztétikai észlelése megkülönböztetéséhez. Az olvasó megérezheti az eksztatikus vagy hipnotikus élményt a költeményben, anélkül hogy okvetlenül át is érezné. Snyder a hipnotikus folyamat és a hipnotikus költészet közös eszközeiről beszél; az itt kifejtett felfogás értelmében az olvasó ezen eszközök némelyikét megérezheti, a többit pedig átérezheti, de csökkentett, gyengített módon. Ez az átérezés eléggé erős ahhoz, hogy az olvasó beleélje magát, de eléggé gyenge ahhoz, hogy a keletkező élmény áttételes legyen, eltávolodjék az olvasótól, észlelt érzelmi minőségként a versbe helyeződjék.

Másodszor: különböző verstani írásaimban azt tételezem fel, hogy a metrikai szabályosságra hajló versek „kétélűek” vagy inkább „háromélűek” (vö. Tsur, 1983: 30–33; 1985; 1987). (a) A szabályos metrumból a kiemelt és nem kiemelt szótagok élet ellentéte hallatszik ki. Ebben az értelemben a szabályos metrum erősen racionális minőséggel rendelkezik (mint például Pope költészetében). Jó alakja (erős Gestaltja) van, „*a bizonyosság, biztonság és szembeötlő céltudat lélektani légkörét teremt meg*”; határozott irányt mutat, és az észleleteket előre látható rendszerekbe szervezi. (b) A szabályos metrum a valóságon való leegyszerűsített uralomra utalhat, mint a dajkadalokban. (c) A szabályos metrum erőteljes határa növelheti a hipnotikus és eksztatikus élmények

alapját képező érzelmi reakciókészséget. A jelen dolgozat ez utóbbival foglalkozik. Más szóval, a szabályos metrum a tudatos uralomhoz és az akarat kifejezéséhez lényegesen hasonlító tulajdonságokkal bír; egyben hasonlít bizonyos akaratlan fiziológiai folyamatokhoz is, amelyeknek nagy része szabályosan ismétlődő ütemekből áll. Emberekben és állatokban az erőteljes fizikai és érzelmi működések egyre jobban hajlanak a szabályos ritmusra és a tudatos uralkodás túlhaladására. Az egyik tényező, amelynek tekintetében a humoros (bök-) vers alapjául szolgáló szabályos metrum különbözik az eksztatikus versétől, a vers többi rétegében rejlő energiaszínvonal. Az előbbi két hatás a szabályos metrum „jelöletlen” potenciálja. A harmadik pedig a „jelölt” hatás, és csak különleges körülmények között jön létre. E „különleges körülmények” kimutatása a vers sok-sok rétegének hosszadalmas elemzését követeli.

E kétélűség gyökereinél a *biztonság* kifejezése található. Amint azt Else Frenkel-Brunswick (1968) munkája kimutatta, a kétértelműséggel szembeni türelmetlenség megzavarhatja az ember szabad érzelmi reakcióit. John Crowe Ransom úgy érvelt, hogy a nagyon előre látható ritmus eloszthatja a kétértelműségtől való szorongást – „*hamis biztonságot nyújt a bennünk rejtőző plátói cenzornak*” (idézi Chatman, 1965: 212) –, hogy az olvasó szabadon követhesse a költemény más rétegeiben rejlő kétértelműségeket. A döntő kérdés az, hogy a „jó metrikai alak” a valódi vagy a hamis „*bizonyosság, biztonság és szembeötlő céltudat lélektani légkörét*” árasztja-e; azaz ha a vers többi rétege is racionális minőséggel rendelkezik, a lélektani légkör jellege valódi bizonyosság stb. Ha viszont a vers többi rétege a bizonytalanság intenzív lélektani légkörét árasztja – mint például Coleridge KUBLA KÁN-jának vagy VÉN TENGERÉSZ-ének valótlán látomása –, a szabályos metrum „*hamis biztonságot*” ébreszt, elaltatja „*a bennünk rejtőző plátói cenzor*” éberségét, és elfogadtatja velünk a költemény érzelmi minőségét. Az erőteljes ritmusoknak egyúttal és egyidejűleg erős testi hatásuk van, fokozván a jelen levő iracionális minőségeket.

Az itt tárgyalandó harmadik és negyedik aspektus, a fenti felfogás keretében, a grammatikus és antigrammatikus rímekhez, valamint a verssorok szakaszon belüli csoportosításához kapcsolódik; az ötödik aspektus pedig a beszédhangzók érzelmi minőségével függ össze.

Babits: HALÁLTÁNC és CIGÁNYDAL

A hipnotikus költészet jellegzetes vonásait Babits HALÁLTÁNC című korai versével kívánom bemutatni. E jellegzetességeket kidomborítandó, a CIGÁNYDAL-lal fogom összehasonlítani. Vessünk tehát egybe két igen hasonló verssort (az elsőt a CIGÁNYDAL-ból, a másodikat pedig a HALÁLTÁNC-ból idézem):

„jár a szél és zörg az ág”

és

„jár a tánc és zörg a csont”.

A versekből kiemelt két verssor ritmusában alig vagy egyáltalán nem különbözik. Ha mégis van köztük valami különbség, az két tényezőnek tulajdonítható: hogy a tánc és a zörgő csont még elkülönítve is a haláltáncra utal, s így hamis és nem valódi biztonságot ébreszt a ritmus az olvasóban; és hogy a *tánc* és *csont* szavakban a magánhangzók

nazalizáltak (e tényező jelentőségéről később fogok beszélni).² Ezáltal „rámenős” e sor ritmusa. Vizsgáljuk meg közelebbről az előbbi vers első szakaszát, összehasonlítva az utóbbi vers első két szakaszával.

CIGÁNYDAL

*Zörg az ág és zúg a szél
cigányasszony útra kél
feje piros keszkenős
zsír haján a rossz kenőcs
lepedőbe köti bugyrát
úgy viszi a pereputtyát
csípőn kötve csücske kettő
nyakán lóg a másik kettő.
Háti jószág, pereputty:
pici rajkó, jól aludj!
Mezők jönnek, erdőségek
jó vidékek, rossz vidékek
szép hazák,
zöld hazák;
jár a szél és zörg az ág.*

HALÁLTÁNC

*Ha a pusztán zúg a tél
és kopogva hull a dér,
fázó farkas éhen ordít,
a hideg fogat csikordít,
köddel rémes a határ
s száll a téli vad madár;
mikor megfagy mind a vágy
s meleg vacok édes ágy
s künn a köd fehér tejébe
aranytojást ver a hold:
akkor ébred régi rémem,
mint a sírból kel a holt.*

*Lepedősen és fehéren. –
Jöjj csak, régi, régi holt,
úgyse félek tőled,
vesd le lepedődet! –
Úgyis lelkelem puszta táj,
hol jó lélek egy se jár –
nem, még a madár se jár.
Úgyis szívem temető,
lidércfényvel fényes,*

ahol még a fő se nő
 s hantja kénnel kénes.
 Úgyis lelkem pusztá táj,
 hol jó lélek egy se jár,
 élve trónol a halál,
 jöjj csak, jöjj el, rossz madár,
 vedd le lepedődet,
 vedd le bőröd, husodat,
 hadd szorítom csontodat,
 meztelen csípődét!
 Jár a tánc és zörg a csont:
 így se félek tőled;
 jöjj, öleld meg, régi csont,
 régi szeretődét.
 Fagy ölelget, csont a lánc:
 borzalomban, kéjjel –
 jár a csont és zörg a tánc –
 hadd fűrödjünk éjjel.

A két vers első szakaszának metrikai szerkezete igen hasonló. A hímrímes sorok mindkettőben hét szótagú trochaikusak, a nőrímesek pedig nyolc szótagú trochaikusak. Mindkét versben az első szakasz párrímekkel kezdődik, csak a szakasz végén észlelhető némi eltérés. A HALÁLTÁNC-ban az utolsó négy sorban a rím ölelkezővé válik, a CIGÁNYDAL-ban pedig az utolsó előtti nőrímes sor hat szótagú, mert „lyuk” van a metrikai „hálózatban”, és ketté van osztva. Ezen alig észlelhető eltérés következtében arra várakozik az olvasó, hogy visszatérjen a bevált rendszerhez; s mikor ez a várakozás beválik, az olvasónak az az érzése, hogy a szakasz különösen erős zárlattal fejeződik be.

A folytatásban a rímszerkezetbeli különbség egyre nő. Ellen fogok állni a kisértésnek, hogy „bégahúr”-szerű elemzésnek vessem alá a „zúg a szél” és a „zúg a tél” rím��avak hanganyagát. A nagy verstani hasonlóság ellenére a két vers észlelt minősége igen különböző. A CIGÁNYDAL talán „játékos”-nak írható le, és van, aki „bájos”-nak észleli, a szentimentális és a szellemes keverékének. A HALÁLTÁNC viszont erőteljesen hipnotikus jellegű. Mondhatnám, hogy a CIGÁNYDAL valódi biztosságot nyújt az olvasónak, a HALÁLTÁNC pedig hamis biztosságot. Ennek a különbségnek sokrétű oka van. A legszembeötlőbb a tartalomra vonatkozik. A CIGÁNYDAL-ban a legijesztőbb leírások is megnyugtató szavakkal végződnek, mint például a negyedik szakaszban:

„Mesél neki rémeket,
 dalol neki éneket:
 »Agi jószág, pici lélek
 milyen jó neked az élet;
 Hogyha jön a csunya szél,
 pici rajkó picit fél
 ad tüzet a száraz ág:
 kívárod a tavaszát.
 Hogyha ég a nap sugára

*a gazdának nagy a kára;
 neked semmi, kis bolond:
 mindenütt csak hús a lomb:
 Cse'bogár,
 Cse'bogár,
 a gazdának csupa kár.«*

A HALÁLTÁNC-ban ezzel szemben a leírt „valóság” igenis ijesztő, s a felgerjesztett rettegést semmiképpen nem tompítja le. Sőt: minden lehető eszközzel fokozza a *hátborzongatót*. A szabályos ritmus nyújtotta biztonságérzetet az olvasó arra használja fel, hogy a hátborzongatóval félelemmentesen nézzen szembe.

Az imént említett biztonságérzetet még egy igen illanó elem is ellensúlyozza, sőt maga alá is gyűri. A leírás „*mint a sírból kel a holt*” hasonlatként surran be a versbe. A következő két sorban viszont a hasonlat valósággá válik: „*Lepedősen és fehéren. – / Jöjj csak, régi, régi holt*”. Ez az egyik gyökere a bizonytalanságnak: hasonlat-e a „holt” vagy valóság? Hasonló a helyzet a táj leírásával. Az első sorokban leírt táj a nyelven kívüli fizikai valóság része; de alig megkülönböztethető ez a lelki tájtól: „*Ugyis lelkem pusztá táj*”. Talán a leglényegesebb különbség a kettő között, hogy az egyikben „*száll a téli vad madár*”, míg a másokban „*még a madár se jár*”. De ez a különbség is elmosódik, amikor a madár mégis, más (talán átvitt) értelemben, a lelki tájhoz is hozzáférkőzik: „*jöjj csak, jöjj el, rossz madár*”.

E bizonytalanságot a groteszk elem érzelmi dezorientációvá fokozza. Két összeférhetetlen elem adja az irányt: a hátborzongató és az erotikus; a „húsi” szerelem és a hústalan csontváz; a meztelenség a nemi vonzerő és a makábrikus visszataszító erejével él:

*vesd le lepedődet,
 vesd le bőröd, husodat,
 hadd szorítom csontodat,
 meztelen csípődöt!
 Jár a tánc és zörg a csont:
 így se félek tőled;
 jöjj, öleld meg, régi csont,
 régi szeretődöt.”*

Az összeférhetetlen érzelmek a következő sorokban a legszembetűnőbbek:

„Fagy ölelget, csont a lánc,
 borzalomban, kéjjel –”

Mint említettem, a szabályos ritmusból eredő biztonságérzet teszi lehetővé a nehezen elviselhető érzelmekkel való szembenézést. De a *haláltánc* és a zörgő csontok hangutánzásként is használják fel a szabályos ritmust, s így a tartalom és a ritmus hatásosan összejátszik, s egymás hatását fokozza. Ez a hipnotikus költészet egyik legjellegzetesebb vonása. Így például Coleridge KUBLA KÁN-ja a világirodalom leghíresebb hipnotikus-ekszztatikus költeménye, verstani szempontból pedig az angol irodalom egyik

legszabályosabb költeménye. Sok olvasó (és kiváltképpen Kipling) rendkívüli varázserőt véltek észlelni benne. Vessünk egy futó pillantást az egyik híres szakaszra:

*„But oh! that deep romantic chasm which slanted
Down the green hill athwart the cedarn cover!
A savage place! as holy and enchanted
As e'er beneath a waning moon was haunted
By woman wailing for her demon-lover!
And from this chasm, with ceaseless turmoil seething,
As if this earth in fast thick pants were breathing,
A mighty fountain momentarily was forced:
Amid whose swift half-intermitted burst
Huge fragments vaulted like rebounding hail,
Or chaffy grain beneath the thresher's flail:
And 'mid these dancing rocks, at once and ever
It flung up momentarily the sacred river.”*

*„De óh, amott a cédrus földte bérce
a mélybe milyen hasadék szakadt!
Micsoda vad hely! démon-kedvesét sem
siratja szentebb, iszonyúbb vidéken
elhagyott nő a sápadt hold alatt.
S e szakadékból, forrva, zakatolva,
mintha a föld gyors lélegzete volna,
hatalmas forrás lüktetett elő:
torkából, mint felugró jégeső
vagy mint a pelyvás mag a csép alatt,
ívben repült a sok nagy szírdarab
s táncos sziklával együtt így okádta
a folyót a kút örök robbanása.”*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Itt a táncoló sziklák a pergő ritmusból merítik erejüket; a ritmus „rámenős” jellegét pedig a táncoló sziklák fokozzák.

A HALÁLTÁNC-ban megtalálhatók a hipnotikus költészet további jellegzetességei is, és mindannyian a fent említett „hamis biztonsággal” és az ebből eredő „rámenős” ritmussal vannak kapcsolatban. Az említett előreláthatóságból eredő biztonságot a verstani előreláthatatlanságból eredő bizonytalanság ellensúlyozza. Az előreláthatóság és az előreláthatatlanság különböző verstani szinteken rejlenek, ezért nem összeférhetlenek, hanem éppen egymás mellett hatnak, lélektani szempontból; nem semmisítik meg egymást, hanem együttesen hamis biztonságot ébresztenek. Az előre látható rendszeresség a versláb szintjén van, az előre láthatatlan rendszertelenség pedig a rím-szerkezet és a sorhossz szintjén. Mint említettem, az első szakaszban a hímrímes sorok hét szótagúak, a nőrímes sorok nyolc szótagúak. Hasonló szerkezetet vár az olvasó a többi szakaszban is. A második szakaszban ezzel szemben a nőrímes sorok öt szótagúakra csökkennek.

A rím-szerkezet is aláássa az előreláthatóságból eredő biztonságérzetet. A vers első

szakasza párrímekkel kezdődik, az utolsó négy sorban pedig ölelkező rímek vannak. Itt föl kell tenni a kérdést, hogy hogyan lehet módszeresen magyarázni e rímszerkezetek hatását. A legalkalmasabb módszert az alaklélektan (a Gestalt-pszichológia) csoportosítástörvényei nyújtják. Ezek a törvények azokat a folyamatokat szabják meg, amelyek az érzéki ingereket „erős” és „gyenge” (vagy „jó” és „silány”) alakokká szervezik. E jelzők nem az alakok esztétikai értékére, hanem észlelési minőségükre vonatkoznak (a legnagyobb romantikus és impresszionista remekművek, a zenében és a festészetben csakúgy, mint a költészetben, éppen silány alakjaikkal érik el jellegzetes érzelmi hatásukat). Minél kevesebb strukturális elvre alapozódik az alak, annál erősebb. A párrím például csak *egy* strukturális elvre támaszkodik: a második sor rímel az elsővel. Ugyanezt „a jó folytatás törvénye” alapján így is lehet fogalmazni: az első *a*-rím után az olvasó ismét *a*-rímre vár el, s ez a várakozás be is válik. Az eredmény egy szimmetrikus alak, amelyben a két sor kiegyensúlyozza egymást, és ezért az olvasó stabilnak észleli. A keresztrím ennél bonyolultabb. Itt két strukturális elv működik: az első sor rímel a harmadikkal, a második a negyedikkel. „A jó folytatás törvénye” alapján az első *a*-rím után az olvasó ismét *a*-rímre vár el, de ehelyett egy *b*-rím következik, s így gyengébb alak keletkezik. De ha az olvasó csoportosítja az első sort a másodikkal és a harmadik sort a negyedikkel, a „jó folytatás” magasabb szinten észlelhető: a szakasz második fele megismétli (jól folytatja) az első felét, s így kiegyensúlyozott, szimmetrikus, zárt alak jön létre. „A jó folytatás törvénye” az *a-b-a-b* rímképletben magasabb szinten működik, mint az *a-a* rímképletben; így az előbbi bonyolultabb, de egyúttal strukturáltabb is az utóbbinál.

Ha egy erős alak elvárt eleme csalódást okoz, az olvasónak erős hiányérzete támad. Minél erősebb lenne a meg nem testesült alak, annál erősebb az olvasó hiányérzete. A hiányérzetet okozó elemnek így magas *elvártsága* (követeltsége, requiredness) van. Vegyük szemügyre a következő négysorosot:

*„Kohn úr áll a tengerparton,
Issza a jó malagát,
Miközben a tenger árja
Nyaldossa a térdét.”*

Ha a hiányzó elvárt elem megjelenne, a négysorosnak erős „költői zárata”, jelen esetben erős csattanója vagy inkább két csattanója lenne. Szemantikai csattanója akkor lenne, ha például a negyedik sor trágár szóval végződne; alaki csattanója pedig akkor lenne, ha például a negyedik sor folytatná az előző sorok verstani szerkezetét, és ha rímelné a második sor végével, ezáltal erőteljes költői zárlatot teremtve.³ Minél többfajta csattanó játszik össze, annál erősebb a költői zárlat.

A HALÁLTÁNC első szakasza végén épp ilyen négysoros egység váltja fel a párrímeket; s ez erőteljes alaki zárlatból eredő biztonságérzéssel jár:

*„s künn a köd fehér tejébe
aranytojást ver a hold:
akkor ébred régi rémem,
mint a sírból kel a holt.”*

De ez a biztonságérzés csalókanak bizonyul. A második szakasz a következő két sorral kezdődik:

„Lepedősen és fehéren. –
Jöjj csak, régi, régi holt”

Itt az olvasó újfent jó folytatást vár el, aminek ismét négysoros keresztrímekben kellene kifejeződnie. Csak mikor ebben a várakozásában csalódik, akkor fedezi fel, hogy a rímszerkezet ezt a két sort az előző szakasz utolsó négy sorával csoportosítja. Ezáltal az előző zárt alakban három fontos változás következik be: a zártnak vélt egység utólagosan újra kinyílik; a stabilnak vélt kétszer egysoros egység utólagosan háromszor kétsoros „folyékony” egységgé válik, amelyben a kétsoros alegységeket vég nélkül ismételni lehetne; és a kiegyensúlyozottan szimmetrikus egység elveszti szimmetriáját. Mindezek oda vezetnek, hogy a már leülepedett biztonságerzet szélsőséges bizonytalanságéretté válik.

Ezáltal az alaklélektannak egy további alapelvét is bemutattuk. Az átfogó alak és részletei viszonylagos ereje nagyon is függ egymástól. Minél gyengébb a rész, annál erősebbnek érzeljük az *egész* alakját; s minél gyengébb az *egész* alakja, annál feltűnőbben mutatkoznak meg a részletek. Az *ab* rímcsoportban hiányzik a jó folytatás, s ezért igen silány alaknak számít. Ezzel szemben az *ab-ab* csoportban a jó folytatás és a szimmetria uralkodik, s ezért a gyenge részek erősen beleolvadnak. Az *ab-ab-ab* csoportban viszont az átfogó alak szimmetriája felborul, ezáltal az egész alakja meggyengül, s a három alegység szembeötlően kiáll az *egész*ből.

A következőképpen összegezzük a CIGÁNYDAL és a HALÁLTÁNC első szakaszának utolsó soráról mondottakat. Az előbbiben az utolsó sor elvártsága állandó zárlatot teremt, s így valódi biztonságot ébreszt; az utóbbiban az utolsó sor elvártsága ideiglenes, csalóka zárlatot hoz létre, s így hamis biztonságot ébreszt.

A rímcsoportosítás hasonló módokon hat Coleridge fentebb idézett szakaszában is. A szakasz első öt sorának (s a vers első öt sorának is) *abaab* a rímképlete. Itt a harmadik *a*-rím az eddig tárgyalt *abab* csoportnak a záró sorát tartja fel egy darabig, és felborítja a szimmetrikus felépítést. Másképpen ezt úgy is lehetne mondani, hogy ez a rímképlet két szimmetrikus rímképletet (*abab* és *abba*) közelít meg, de egyiket sem éri el. Innen ered energikus, mozgékony és nyugtalan jellege.

A szakasz utolsó nyolc sorának a rímképlete *aa bb cc* és így tovább. Azt várnánk, hogy a szimmetrikus, erős alakú egységeknek stabil, biztonságos, zárt jellege legyen. De úgy tetszik, távolról sem ez a helyzet. Ennek mintha az volna az oka, hogy itt két vetekedő csoportosítás elv ellenkező irányba működik. Bizonyos szempontból ezek a verssorok egyszerű párrímeket alkotnak. Mondattani szempontból azonban másik minta van rájuk kényszerítve. A rímelés szempontjából a „*hatalmas forrás liúktetett elő*” sor a következő sorral kerül egy csoportba; mondattani szempontból viszont az előző sorral. A „*sakadékból*” ragja ígét ígér; s ez az ígélet csak két sorral később teljesül be („*liúktetett*”), s így a következő párrímbe „csordul át”. Így a közbeiktatott hasonlat („*mintha a föld gyors lélekezete volna*”) nemcsak a mitologikus dimenziót teszi hozzá, hanem lényegesen gyengíti is az egész szakasz észleleti alakját azáltal, hogy késlelteti a mondattani előrevetítések megvalósítását, és igen hosszú tartamra összekuszálja az egymást fedő mondattani és rímelő egységeket. Az angol eredeti következő mondatának ismét kétsornyi a hossza, és két párrím határán keresztül „terpeszkedik át”. S mivel megint párrím közepén végződik, egy további sorra van szükség, hogy azt kiegészítse. Emiatt újabb, előre nem látható hasonlatot kell bevezetni a mondattani jóslatok beteljesedése után. A magyar fordításban a „*vagy mint a pelyvás mag a csép alatt*”

hasonlat a mondat közepén iktatódik be, késleltetvén a mondat kiegészítését; így a párrím második sora mind mondattanilag, mind verstanilag „elvárt” lesz, a feszültség nagyobb, és a zárlat minősége erősebb. Csak az utolsó párrím – a leírás „összefoglalása” – fedi teljesen és egymagában a párrímet. Ezért észleletileg is „lekerekítő” hatása van.⁴

Korábban megjelent AZ ADY VARÁZSA – VÉLT VAGY VALÓSÁGOS? című dolgozatomban (Holmi, 1991/5.) különbséget tettem grammatikus és antigrammatikus rímek között. Rámutattam, hogy az előbbit „lanyhaként”, az utóbbit pedig „erőteljesként” észleljük. Az antigrammatikus rím erőteljessége fokozásának egyik módja, ha emeljük a rímtagok közös morfémáinak számát, miközben minél több és minél magasabb értéstan komponens áll szemben egymással. A „monoton” hangzat és az értéstan komponensek egymás sokféleségét domborítják ki. A rím erőteljessége emelésének további eszköze a rímelő szavak több morfémájának egymással való szembeállítás. Ezt Kosztolányi HAJNALI RÉSZEGSÉG-e első szakaszán mutatom be röviden.

*„Elmondanám ezt néked. Ha nem unnád.
Mult éjszaka – háromkor – abbahagytam
a munkát.
Le is feküdtem. Ám a gép az agyban
zörgött tovább, kattogva-zúgva nagyban,
csak forgolódtam dühösen az ágyon,
nem jött az álom.
Hívtam pedig, így és úgy, balga szókkal,
százig olvasva és mérges altatókkal.
Az, amit írtam, lázasan meredt rám.
Izgatta szívem negyven cigarettám.
Meg más egyéb is. A fekete. Minden.
Hát fölkelek, nem bánom az egészet,
sétálgatok szobámba le-föl, ingben,
köröttem a családi fészek,
a szájakon lágy, álombeli mézek
s amint botorkálok itt, mint a részeg,
az ablakon kinézek.”*

Ez a költemény, elejétől a végéig, a magyar költészetben a legszebb példája az antigrammatikus rímelésnek (és más egyébnek is). A fent idézett részletben csak egy rímpár van, ahol azonos beszédrészi szavak rímelenek. A „szókkal – altatókkal” rím��avak főnevek; azonos raggal és képzővel végződnék (-kal): csak az ezt megelőző ó szembesít egy szótövet az előbbiben egy képzővel az utóbbiban. Az ezt megelőző rímpár („ágyon – álom”) képzős főnevet szembesít képzőtlenel, amelyekben csak a magánhangzók azonosak, s az utolsó mássalhangzó hasonló [n – m]. A többi rímben különböző beszédrészi szavak rímelenek egymással, különböző ragokat és képzőket szembesítve és sok közös vagy hasonló hangzót használva fel. A nyájas olvasó kidolgozhatja magának ezek részleteit: „unnád – munkát; abbahagytam – agyban – nagyban; meredt rám – cigarettám; Minden – ingben; egészet – fészek – mézek – részeg – kinézek” és így tovább. Mikor egy művelt, de nem szakembernek emlékezetből idéztem ezt a verset, megjegyezte, hogy milyen erőteljes és figyelemre méltó gondolatokat fejez itt ki Kosztolányi; erre azt válaszoltam, hogy majdnem tüntetőleg a lehető legbanálisabb és legprózaibb gondolato-

kat és kifejezéseket használja itt, de a virtuóz antigrammatikus rímek figyelemre méltóvá és erőteljessé varázsolják a szöveget. Ehhez a kérdéshez még visszatérek.

Visszatérve most a hipnotikus költészethez, ennek egyik jellegzetessége az, hogy a sorvég erősen kevert jellegű; erőteljes antigrammatikus rímek lanya grammatikus rímekkel járnak együtt, amelyekhez rím helyett bizonyos szavak epiforikus ismétlése társul. Poe és Altermann hipnotikus költészetében ez a kapcsolat együtt jár a szabályos ritmussal és a *túlvilági* beözönlésével. Ez a sajátos keverék túlmegy a szélsőségesen monoton és a szélsőségesen változatos keverékén és szembesítésén. Azt állítom, hogy azonos (vagy majdnem azonos) verssorok és rím��avak ismétlése (sőt még antigrammatikus rímpárok előre megszabott helyen való ismétlése) kimélyíti a metrikai egymást fedés (convergence) szabályos hatását; s ennek bizonyos körülmények között *ráolvasó* hatása lehet, amely hozzátesz a vers túlvilági légköréhez. A „bizonyos körülmények” egyike az, hogy a légkör magas energiával telinek érződik; s ezt az antigrammatikus rím tovább emeli.

A költészet érzelmi minőségeiről szóló dolgozatomban a következőképpen foglaltam össze a Blake TIGRIS-e érzelmi minőségének a tárgyalását: „*Konvergens ritmikus minták tipikusan nem érzelmi minőségek eredetének számítanak. Ebben a versben a roppant energia és a mondatszerkezetből, valamint a képletes nyelvezetből eredő érzelmi minőségek lehengerlik, úgy lehet, a ritmus szellemes vagy játékos (azaz leegyszerűsítő) potenciálját*” (Tsur, 1978: 177).

A HALÁLTÁNC-ban, mint említettem, többek között a ritmus és a tartalom táncjelzése egymás energiaszintjét kölcsönösen fokozza. A rímek értéstan szerkezete jellegzetes, de valamivel mérsékeltebb annál, mint ami a hipnotikus költészetet jellemzi. Csak igen kevés olyan antigrammatikus rím van e versben, mint a „*rémem – fehéren*” vagy a „*temető – fű se nő*”. A rímek más része azonos beszédrészek szótöveit veti össze, mint „*lánc – tánc*” vagy „*vágy – ágy*”; a rímek további része azonos beszédrészeket vet össze azonos ragokkal vagy képzőkkel, mint például „*lepedődet – csípődet*” vagy „*husodat – csontodat*”. Végül pedig néha azonos szó ismétlődik rím helyett a sor végén, mint például „*zörg a csont – régi csont*”.

A hipnotikus költészet további jellegzetességére a következő három példa összehasonlításából lehet következtetni.

„*köddel rémes a határ
s száll a téli vad madár*

– – –

„*Úgyis lelke puszta táj,
hol jó lélek egy se jár –
nem, még a madár se jár.*

– – –

„*Úgyis lelke puszta táj,
hol jó lélek egy se jár,
élve trónol a halál,
jöjj csak, jöjj el, rossz madár*”

E három idézet, főleg az utolsó kettő, rím és téma szempontjából hasonlít egymásra. A [j, l, r] hangzók három fonetikai jegy tekintetében hasonlóak: mindegyikük folyama-

tos (vagyis egyikük sem zárhang vagy affrikáta), mindegyikük periodikus, és mindegyikük képzésében a nyelv (nem pedig az ajak, például) játszik szerepet. A magyar verstan szabályai szerint ez elég ahhoz, hogy a fenti sorok végét rímként észleljük. A hipnotikus költészet keretein belül egy többfajta célt szolgálhat. Először is megbolygatja a szabályos, megszokott rímszerkezetet s ezáltal a fent tárgyalt bizonyosságérzést. Másodsor: az ismétlésjelleg itt nemcsak a versláb szintjén, hanem a verssor szintjén is észlelhető. Harmadszor pedig: működésbe lép az az elv, amit a Gestalt-pszichológusok *csömörnek* neveznek. „*Normális esetben fokozatos változást és növekedést várunk el. Az újra meg újra ismétlődő figura erős változásra való várakozást kelt, mert a folytatás meggátolódik, s mert a figura nem érheti el beteljesülését*” (Meyer, 1956: 135). „*Ha az ismétlés igen csökönyös és kitartó, inkább változást, semmint további ismétlést várunk el, vagyis csömör áll be*” (Meyer, 1956: 152).

Amint ezt társaimmal együtt kísérletileg kimutattuk (Glicksohn, J., Tsur, R. és Goddblatt, C., 1991; Tsur, R., Glicksohn, J. & Goodblatt, C., 1990), ez a monoton, csömört okozó ismétlés épp azt a fajta bizonytalanságot képes ébreszteni, amely a jelen álláspont értelmében az obtruzív ritmus egyik nélkülözhetetlen alapját képezheti.

Ez a fajta ismétléssel járó versszerkezet jellemző; sőt az is jellemző a hipnotikus költészetre, hogy egy aránylag rövid versben több, mint egy olyanfajta idézetcsoportot lehet felmutatni, mint például a következő:

*„Lepedősen és fehéren. –
Jöjj csak, régi, régi holt,
úgyse félek tőled,
vesd le lepedődöt! –
---*

*Jár a tánc és zörg a csont:
így se félek tőled;
jöjj, öleld meg, régi csont,
régi szeretődöt.
---*

*jöjj, csak jöjj el, régi csont,
úgyse félek tőled,
jöjj, öleld meg, régi csont,
régi szeretődöt:
Vesd le lepedődöt. –”*

Az is figyelemre méltó, hogy a két idézetcsoport még össze is keveredik a következő két sorban:

*„jöjj csak, jöjj el, rossz madár,
vesd le lepedődöt...”*

Ezekben az idézetekben egyrészt azonos verssorok ismétlődnek, másrészt pedig hasonló zenéjű sorok ismétlődnek, amelyekkel kapcsolatban az olvasó bizonytalan: hallotta-e már ezt a sort vagy nem. Ugyanakkor a hasonló, majdnem azonos sorok ellen-

tétet is létrehozna, ami viszont bizonyos nagyon finom értelemeket domborít ki, mint például „*úgyse félek tőled*” és „*így se félek tőled*”. Itt nemcsak a közelre mutató szembeállítás a távolra mutatóval, hanem az egy szóba írt „*úgyse*” mondathatározó szó, amiben jelen van a [DAC] értelem; ez az elem hiányzik viszont a kétszavas „*így se*” egyszerű módhatározóból (vagy legalábbis hangsúlytalanul van jelen benne) („ily módon sem”).⁵ A vers utolsó sora az itt említett tulajdonságokon kívül még egy fontos szerepet tölt be: mint fent láttuk, ha egy négysoros, szimmetrikusan épített sorcsoport stabil zárlatot ér el, egy az előző rímekhez csatlakozó ötödik sor felboríthatja a szimmetriát, s egyúttal megbolygathatja a zárlatot. Itt ez a hatás nem teljesen egyértelmű. Ha ez a vers végén történik, ugyanaz a szerkezet ellentétes hatást is válthat ki: a toldaléksor „rádupláz” a zárlatra. Itt, úgy tűnik, igen bizonytalan, hogy a két ellentétes hatás közül melyik érvényesül.

Babits: A DANAIÁK

Amint azt A PERCEPTION-ORIENTED THEORY OF METRE című könyvemben hosszan kifejtettem, a vers ritmusát a hangsorozat három dimenziójában található hangminták alapján a legkézenfekvőbb elemezni. Ezek: a metrikai minta, a nyelvészeti minta (hangsúly vagy szótaghossz) minta és az előadásminta. A metrikai minta az elvont erős és gyenge pozíciók szabályos váltakozásából áll. A nyelvészeti mintában az egységes előre láthatatlan rendszertelenséggel következnek egymás után. Az erős pozíciók általában hangsúlyos (vagy hosszú) szótagban valósulnak meg; a gyengék pedig hangsúlytalan vagy rövid szótagokban. A magyar nyelvben ez valamivel bonyolultabb: a kétfajta (hangsúlyon, illetve szótaghosszon alapuló) módszer néha összekeveredik, s az erős pozíciót néha hangsúlyos, máskor meg hosszú szótag realizálja. Az előadásminta minden vers olvasásában jelen van, de legfőképpen ott tűnik fel, ahol a két előző minta eltér egymástól. A ritmikus előadás azokkal az észlelési körülményekkel áll kapcsolatban, amelyek között a metrikai minta és a nyelvészeti minta egyaránt észlelhető.

A DANAIÁK ritmusát leginkább „tolakodóként”, „csökönnyösként”, „obtruzívként” lehet jellemezni. Ezt a jelleget három különböző szinten lehet megragadni: a nyelvészeti minta szokottnál nagyobb szabályossága, a trochaikus versláb és a tetrametrikus egység különös jellege s a rendkívül hosszú verssorok észlelési sajátosságai alapján. Itt csak az utóbbiakat fogom röviden összefoglalni. Metrikai könyvem harmadik fejezetében rámutattam arra, hogy bonyolult észlelési okoknál fogva azok a verslábak, amelyekben az első szótag hangsúlyos, az olvasót inkább készítik arra, hogy a metrikai mintát helyezze előtérbe a nyelvészeti mintával szemben. Ugyanez áll, más észlelési okoknál fogva, a tetrametrikus kettős versmértékekre, ha a negyedik szótagot feltűnő cezúra követi. Ezáltal a trochaikus versláb és a tetrametrikus egység egymás észlelési minőségét emelik ki. Ebből következik, hogy a tetrametrikus trocheus sokkal „rámennősebb”, sokkal „csökönnyösebb”, mint a pentametrikus trocheus vagy akár a tetrametrikus jambus.

Két-három ilyen tetrametrikus egységet az olvasó közvetlenül felfoghat, és könnyedén nagyobb észleleti egységekbe szervezheti őket. De A DANAIÁK verssoraiban található nyolc-tíz ilyen egység jóval meghaladja az olvasó észlelőképességét, az olvasó kognitív rendszere túlterhelődik, s ezért kénytelen rövid távú memóriájában a sok egységet egymásba olvasztani. Ily módon megkülönböztethetetlen, egybeolvadt massa keletkezik, ami mindennek ellenére alacsonyabb szinten élesen artikulálódik

(l. Tsur, 1972). Így keletkezik a *hamis* biztonság, amit a szabályos versmérték nyújt a bennünk rejtőző plátói cenzornak – és végeredményben innen A DANAIIDÁK obtruzív ritmusa.

Ezt a formátlannak tetsző masszát, mint említettem, erősen ízelik (artikulálják) egyrészt a nyolc szótagú perceptuális egységek, másrészt az ezen egységek közepén lévő cezúra. A nagyon hosszú verssorok végét pedig a rímek tovább artikulálják. De e hosszú verstani egységek végét nemcsak a rímek jelzik, hanem egy másik hatásos eszköz is. Barbara Herrnstein-Smith (1971) annak a kérdésnek szentelte kiváló könyvét, hogy hogyan jelzik a versek vagy hosszabb-rövidebb versszakok azt, hogy véget értek, nemcsak „elenyésztek”. Amikor egy elvont szerkezet hosszasan ismétlődik, és az olvasó minden ismétlés után újabb ismétlésre vár, akkor az olvasó számára az jelzi a legkézenfekvőbb módon, hogy a sorozatnak vége, hogy az ismételt szerkezet módosul: az ismétlődő sorozatnak vége, mert valami más jött. Jelen esetben az utolsó előtti szótag hangsúlyozásával járó nyolcas egységeket egy hetes egység váltja fel, amelyben az utolsó szótag a hangsúlyos; s ez éppen a rímelő szótagnál történik. Ez az eredete A DANAIIDÁK „rámenős” ritmusának: az erőteljes ritmus bizonyosságérzetének és egyúttal a nagyobb egységekből származó bizonytalanságérzetnek.

Az erőteljes ritmus és a tartalom összjátéka tovább fokozza ezt a benyomást. Mint láttuk, a HALÁLTÁNC-ban és más hipnotikus költeményekben a szabályos ritmus és a tartalomban említett tánclejtés rendkívüli erővel fokozza egymás hatását. A DANAIIDÁK-ban épp fordítva: minden csendes, minden alig moccan. De ami mozdul, az mind céltalanul önmagába visszavezet, vagy önmagát – szintén céltalanul – ismétli.

„mozdulatlan és sötéten, át a réten,

*át a réten, hol a Léthe (mert e rét a Léthe réte) száz belémosott bűnöktől
szennyes vízzel, elfelejtett ős bűnöktől szennyes vízzel körbe folyva nem
enyész,*

*nem enyész, nem ér tengerbe, hanem hétszer körbe-körbe, vissza önmagá-
ba]: ottan ötven asszony kárhozottan ötven órjas amphorába mindhiába,
mindhiába tölti könnyét és vizét,*

*majd merítve, majd ürítve, mindhiába, mert az ötven bűvös edény
tölthetetlen, mint a tenger önmagától megapad és elhúzódik és az ötven
bűnös asszony Léthe vizét alabastrom amphorákba mindörökre csak
hiába tölti szét.”*

Itt az ismétlődő ritmus az ismétlődő, magába visszatérő folyamattal játszik össze; ez viszont analogikus az örökké ismétlődő cselekménnyel: „mindhiába, mindhiába tölti könnyét és vizét”, avagy pedig „majd merítve, majd ürítve” és „mint a tenger önmagától megapad és elhúzódik”. Itt a közvetlenül észlelhető ritmus és a leírt ismétlődő, értelmetlen, céltalan folyamatok és cselekvések egymást domborítják ki.

Hasonló hatást ér el egy másik technika, ami egész egyszerűen páratlan azokban a költészetekben, amiket ismerek. Hasonlítsuk össze az utolsó két sor rimjét: „mindhiába tölti könnyét és vizét” és „csak hiába tölti szét”. A tartalom szempontjából a későbbi rím pontosan megismétli az előzőben nyújtott információt, és a teljes monotonosság erejével

hat. Ha viszont az itt kifejtett bírálati eszközökkel latoljuk e rímpárt, akkor kiderül, hogy erőteljes antigrammatikus rímről van szó: a *vizét* főnév tárgy esetben, a *szét* viszont határozószó. Ily módon a monoton és az erőteljes egyszerre működik ebben a rímpárban. Mint láttuk, jellemző a hipnotikus költészetre, hogy erőteljes antigrammatikus rímek együtt fordulnak benne elő a rendkívülien lanyha rímekkel; itt a kettő ugyanabban a rímpárban fordul elő. Ugyanez történik, mutatis mutandis, a „*dalra kel*” és „*énekel*” rímben. A két kifejezés majdnem pontos szinonima (csak az előbbiben a [KEZDET] értéselem jön hozzá az utóbbi értelméhez). Mindkét tagban ige a rímsszó. Ennek ellenére, a [KEL] hangzósorozat ellentétes morféákat állít egymással szembe: az első tagban ez egy önálló ige, a másodikban pedig két morféma találkozásából ered: a *k* a főnév tövének utolsó hangzója, az *el* sorozat pedig a főnevet igévé változtató képző. Hasonló folyamatokra (de az itt feltűnő szinonimitás nélkül) mutattam rá Adyról szóló dolgozatomban az *őse – ismerőse és ének – szeretnének* rímekben a „*Sem utóda se boldog őse*” kezdetű versben.

Mikor dolgozatom elején bevezettem a hipnotikus költészet fogalmát, rámutattam arra, hogy a kétértelműséggel szembeni türelmetlenség megzavarhatja az ember szabad érzelmi reakcióit, s említettem John Crowe Ransomot, aki úgy érvel, hogy a nagyon előre látható ritmus eloszthatja a kétértelműségtől való szorongást – „*hamis biztonságot nyújt a bennünk rejtőző plátói cenzornak*” –, hogy az olvasó szabadon mérkőzhessen meg a költemény más rétegeiben rejlő kétértelműségekkel. Mint Ady-dolgozatomban kifejtettem, a kétértelműség legnehezebben elviselhető válfaja a groteszk; és a groteszk egyik legjellegzetesebb formája az, ahol az ember, állat és növény kategóriái elmosódnak (mint például a „*disznófejű nagyúr*” lényében). Az olvasó igen nehezen teszi ki magát az ilyen elmosódott kategóriáknak, s ilyenkor igencsak rászorul arra a *hamis biztonságra*, amelyet az előre látható ritmus nyújt a bennünk rejtőző plátói cenzornak. Éppilyen elmosódott kategóriák jutnak kifejezésre a következő részletben:

„*Óriási karcsu gyászfák ágaikat sohse rázzák: [minden águk egy-egy lélek,
öngyilkos bús régi lélek, mely most néma fán tenyész;*

*érez, mégis öntudatlan nyújtja lombát mozdulatlan, mozdulatlan és sötét-
ten, át a réten*”

Kafka ÁTVÁLTOZÁS-ában az emberi tudat és a hatalmas, visszataszító bogártest egybeolvadása intenzív érzelmi dezorientációhoz vezet; itt az emberi érzelm és a fa öntudatlansága kelt hasonló hatást. Ezt a hatást erősen fokozza a „*nyújtja lombát mozdulatlan*” leírás; a *nyújtja* ige egyik legfontosabb jelentéseleme épp a [MOZDULAT]: a „*mozdulatlan*” állapot burka alatt emberi cselekmény észlelődik. Itt a terjedelem állapota le van fordítva a történés és akarat nyelvezetére: ami bizonyos irányba *terjed*, az arra van *nyújtva*; és a nyújtás már nemcsak történés, hanem *akarat* kivitelezése is. A *karcsu* szó sorsa ezáltal igen fordulatos. Eleinte úgy tűnik, hogy a leírás az emberi témakörből kölcsönzött jelzővel csak a fák (és a vázák) *látványát* jellemzi; de utólag a jelző némi emberi jelleget is ölt. Így a tehetetlen tudatossággal járó emberi és növényi egybeoltása az érzelmi dezorientáció elviselhetetlen méreteit ölti; s ezzel megmérkőzendő, az olvasó kétségbeesetten rá van szorítva a bizonyosságot keltő költői ritmusra.

Ha az olvasó átpásztazza A DANAIÁK-at, a jelen dolgozatban tárgyalt tünetek további tömegét fogja találni. A továbbiakban még három pontot fogok kiemelni: a vers

két részletét fogom egybevetni Karinthy híres paródiájával, valamint a vers első és utolsó két sora közötti viszonyt kívánom még tisztázni.

Karinthy „(éjbe, mélybe, kézbe, éjbe)” alliterációja nyilván a „*mozdulatlan és sötétben, át a réten, / át a réten, hol a Léthe (mert e rét a Léthe réte)*” részletre vonatkozik. Karinthy négy (tulajdonképpen három) hangtanilag és nyelvtanilag párhuzamos szót halmoz fel, minden értelem nélkül; Babits viszont ennél hosszabb sorozat hangtanilag párhuzamos szavakat fűz egybe, hogy témailag és mondattanilag folyamatos előadást képezzenek. A Karinthy párhuzamos szavaival ellentétben Babits „*Léthe réte*” kifejezése nemcsak mondattanilag szilárd összekapcsolt kifejezést alkot, hanem az olvasóban ellentétes morfológia benyomását is kelti, s ezáltal energiával tölti a szöveget.

Vagy nézzük a következő kifejezést:

„*Ötven asszony, hetven asszony, százhuszonhét bűnös asszony...*”

Itt Karinthy két dologra hívja fel a figyelmet. Egyrészt utal A DANAIÁK túlzásaira; másrészt pedig a fokozásra mint retorikai sémára. De ha Karinthy-nál az *asszonyt* megelőző *szám* növekszik, akkor Babits-nál az *asszonyt* megelőző jelzősorozat *hossza* növekszik egyre az utolsó előtti verssorban:

„*Így dalolt az ötven asszony, ötven kárhozott bús asszony, egymáshoz mind oly hasonló ébenfürtű, alabastrom testű ötven testvérasszony, így dalolt a Léthe-réten, lélekfák közt, mákvirág közt, óriási amphorák közt, Léthe mellett hol a szél...*”

Ez a verssor tulajdonképpen a vers folyamán említett s gyakran ismételt idézetek sorából áll, s az „*ötven asszony*” egyre hosszabb jelzősorozatot kap, de anélkül, hogy valami újat mondana. A versszerkezet egyre bonyolultabb; másrészt pedig az altató „csömört” is egyre fokozza; s e „csömör” ellen is a biztonságot ébresztő ritmus szolgálja a védelmet.

Mint említettem, az első két és utolsó két sor közötti viszonyt kívánom itt még tisztázni. Herrnstein-Smith szerint a költői zárlat egyik hatásos eszköze az, ha a vers a kezdethez hasonló szöveggel végződik. Mikor az olvasó a vers végén az ismerős szavakhoz érkezik, úgy érzi (inkább, mint *véli*), hogy „ezt már hallottam valahol; úgy látszik, ennek igazsághatálya van”. Jelen esetben az utolsó verssor az első sorból vett idézetek sorozatából áll, az utolsó előtti sor pedig ugyancsak tömör rekapitulációja az előbb említett témáknak és kifejezéseknek; ennek mintha „véglegesítő” hatása lenne a vers végére.

Az utolsó előtti sorban (anaforikusan) ismételt „*így dalolt*” tömören összegezi az asszonyok hosszan idézett dalát. Az első sorbeli „*mákvirág szirmát nem ejti*” az utolsó előtti sorban „*mákvirág közt*”-t tömörül; a „*lélekfák közt*” pedig egy igen hosszú leírás rekapitulációja („*minden águk egy-egy lélek, öngyilkos bús régi lélek, mely most néma fán tenyész*”). Első pillantásra, a „*lélekfák közt, mákvirág közt, óriási amphorák közt*” sorozatban az (epiforikusan) ismételt „*közt*” mélyíti ki a négy vagy nyolc szótagú egységek ízelését. Közelebbi vizsgálat további bonyolult rímszerkezetre hívja fel a figyelmet: a *mákvirág* és *amphorák* utolsó szótaga azonos, csak az utolsó mássalhangzók [±ZÖNGÉS] jegyében térnek el egymástól; s úgyszintén, az *amphorák* visszhangozza a *lélekfák* utolsó szótagának összes hangzóját, azonos sorrendben.

Továbbá az első két sor rímshavai fordított sorrendben fordulnak elő az utolsó két sor végén. S mi több, egy további „trükk” következtében az első sor nyelvi anyagának az ismétlése tovább erősíti a költői zárlatot. Az utolsó sor első tizenhat szótagja szó szerint az első sor első szavait ismétli; a többi pedig szó szerint az első sor utolsó szavait ismétli.

*„lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen bús alvilágban alszik asphodelos-
ágyban, mélyen alszik, nem beszél.”*

A mondatok itt minden feszültség nélkül jönnek egymás után, nem maradnak beváltatlan mondatok „ígéretet”. De ez megváltozik, ha ezt a sort az előző sor folytatásának tekintjük: „*Léthe mellett hol a szél // lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen bús alvilágban alszik asphodelos-ágyban, mélyen alszik, nem beszél.*” Itt „a szél” álltmányt ígér, de a mondat folyamatos haladását megszakítja a két hosszú helyhatározó, s csak az „alszik” ige váltja majd be az ígéretet. Ezek után a költői zárlat kétszeresen is megerősödik: a „*mélyen alszik*” ismétli és fokozza az előző ígét, s végül a „*nem beszél*” ige még egyszer megerősíti a szél passzivitását; egyúttal kikerekíti a verstani egységet és az első sor visszhangját. Így az utolsó sor erősen visszhangozza az elsőt, de egyúttal szemben is áll vele: az első sor lanyhán csordogáló mondatok utolsó sorbeli erős feszültségű replikájukkal szembesülnek. S a feszültség csak az utolsó szó megjelenésével oldódik fel végképp; innen a nyomatékos költői zárlat.

Periodikus hangzók

Mint említettem, a hipnotikus költészetéről szóló elméletemet erősen befolyásolta Snyder munkája. Fejtegetéseim jelen pontján Snydernek a hipnotikus költészet fonetikus jellegéről tett egyik megjegyzését kívánom kissé szemügyre venni. Snyder elemzi többek között Thomas Grey ELEGY WRITTEN IN A COUNTRY CHURCHYARD (ELÉGIA EGY FALUSI TEMETŐBEN) című költeményét, mint a hipnotikus költészet egyik mintaképét. Figyeljük csak meg, hogyan írja le e vers első négysoros szakaszát, amit a „*legharmonikusabb szakaszok egyikének*” tekint. „*A metrum jambikus, csak két olyan kicsi eltéréssel a szabályosságtól, ami megakadályozza, hogy fájdalmasan mechanikussá váljék*” (Snyder, 1930: 51).

„*A magánhangzóhatások rendkívül érdekesek; de mivel a »sötét« és »világos« magánhangzók hatására vonatkozó mai tudásunk állapota igen kétséges, nem kockáztatom meg, hogy erről értekezem, bármennyire erős is a kísértés. De a mássalhangzóhatások – hogy csak a legkézenfekvőbbeket vegyük számításba –, úgy hiszem, páratlanok. Még Poe sem volt képes ezt az eredményt elérni – bármily sikeres a »Lenore« név választása vagy az »Ulalume« név-érem művi-művészi kiczizellálása –, azt, ahogyan a likvid és nazális hangzók ismétlődnek az ELÉGIA-ban [...] Így például figyelmes vizsgálattal kimutathatjuk, hogy ebben a négy sorban egy híján minden hangszúlyos szótag [...] vagy magánhangzóval végződik, vagy egy likvid vagy nazális mássalhangzó foglal magába! [...] A likvid és nazális hangzókat a következőkben nagybetűkkel szedtük:*

*the cuRfew toLLs the kNeLL of paRtiNG day,
the LowiNG heRd wiNd sLowLy o'eR the Lea,
the pLowMaN hoMewaRd pLods his weaRy way.
aNd Leaves the woRLd to daRkNess aNd to Me.*

verstani szempontból a második és harmadik szakasz az elsőhöz hasonlóan űzi ezt a legmagasabb művészetet, hogy kielégítse és elzsongítsa a fület; s csekély módosításokkal ugyanezt lehet mondani az egész versről” (Snyder, 1930: 51–52).

Ezt az észrevételt a beszédhangok érzelmi szimbolizmusával kapcsolatban hosszabban tárgyaltam már (Tsur, 1992b); itt a szükséges változtatásokkal reprodukálom fejtegetéseimet.

Érveim közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a „beszédmódusban” a tudatból minden akusztikus információ kirekesztődik, s csak a fonetikus információ hatol el a tudatba. A „poétikai módusban” az akusztikus információ kis része küszöb alatt mégis eléri a tudatot, és – ha összejátszik a szöveg más aspektusaival – döntő hatása lehet az észlelt érzelmi minőségre. Ebben a keretben kell vizsgálni Snyder észrevételét, hogy „egy híján minden hangsúlyos szótag [...] vagy magánhangzóval végződik, vagy egy likvid vagy nazális mássalhangzót foglal magába”. A magánhangzóknak és a likvid, valamint nazális hangzóknak az a közös tulajdonságuk, hogy akusztikailag valamennyien periodikusak. Periodikus hangzóknak viszont az akusztikus érzéki információ könnyebben jut a tudatba, mint az aperiodikus hangzóknak. Snyder csak homályosan utal arra, hogy mi lehet e megfigyelésének a jelentősége (éspedig hogy: „még Poe sem volt képes ezt az eredményt elérni”, s hogy ez „elzsongítja a fület”). Snyder likvid és nazális hangzókra vonatkozó észrevétele Grey ELÉGIÁ-ját illetően igen fontosnak bizonyul: e megfigyelés valódi fontossága csak akkor domborodik ki, ha felfogjuk, hogy Snyder a hipnotikus költészetet olyan kifejezésekkel jellemezte, amelyek feltűnően hasonlítanak az én leírásomra, amivel én máshol jellemeztem a periodikus és aperiodikus hangzók közötti különbséget. Két ilyen aspektust említ a következő mondat: „mivel az ilyen hipnotikus költemények első részei mesterien elkerülnek bármit, ami »megütköztető« lenne, a ritmus szembeötlő szabályosságát tartják fenn” (Snyder, 1930: 41); s ismét: „Egy másik pont, amelyben úgyszólván az összes hipnotikus költemény érdekes párhuzamot mutat a hipnózissal, az, hogy semmi nyoma sincs bennük a hirtelen változásnak, amely megtörhetné a varázst, s különösképpen semmi nyoma olyan eszméknek, amelyek szellemi éberségre köteleznének” (uo.).

A beszédészlelés poétikai módusáról írt könyvemben a periodikus hangzókat „hasonló struktúrájú szignálrészletek ismétlődéseként” jellemeztem; ez miniatűr méretben megfelel a nagyobb méretű „szabályos ritmusnak”. Az aperiodikus hangzókat „véletlenszerűen változó hullámformaként” jellemeztem, amelynek „több olyan idioszinkretikus jellegzetessége lehet, amire emlékezni kell”. Ez, úgy tetszik, a parányi akusztikus szinten megfelel annak, amit a gondolat szintjén Snyder „hirtelen változásként” jellemez, amely „szellemi éberségre kötelez”, s amit a hipnotikus költészet „mesterien” elkerül. A periodikus és az aperiodikus hangzók hatását ugyancsak a következőképpen hasonlítottam össze: „A visszatérő hasonló struktúrájú szignálrészlet az észlelésben egyfajta viszonylag lankadt figyelmet ébreszthetnek (nem lesznek meglepetések, azonos hullámforma ismétlést lehet elvárni). Ezáltal a periodikus hangzókat lágy folyamáknak érezzük. Az aperiodikus hangzók véletlenszerűen változó hullámformáját s ennek idioszinkratikus jellegzetességeit rendbontásként, a lankadt figyelem megbolygatásaként éljük át.”

Következőképpen igen valószínű, hogy Snyder intuitív módon megérezte: a hip-

notikus költeményekben a kiemelt helyzetben lévő magánhangzók és a likvid, valamint nazális hangzók a fonéma alatti akusztikus szinten olyan minőséget erősítenek meg, ami magasabb, könnyebben megkülönböztethető szinteken is érezhető. A periodikus hangzók kiemelt helyzete a hangsúlyos szótagokban nem mellőzhető jellegzetessége a hipnotikus költészetnek; de ha ez jelen van, erősen elmélyítheti a nagyobb súlyú szinteken megfigyelhető hatásokat. Valahogy illanóbbá teszi a hipnotikus hatást. Azt is meg kell jegyeznünk továbbá, hogy Grey ELÉGIÁ-jában a *day – way* rím-szavak nem végződnek magánhangzóval, likvidával vagy nazális hangzóval, hanem a [j] félhangzóval (glide; nevezik átmenőhangnak vagy félmagánhangzónak is); s a félhangzók szintén periodikusak.⁶

Nem vettem statisztikailag egybe a periodikus hangzók előfordulását A DANAI-DÁK-ban és a standard magyar nyelvben. De A DANAI-DÁK prominens szakaszaiban a periodikus hangzók igen szembeötlők, mint például a következőkben: „*Lenn a csendes alvilágban, szellőtlen bús alvilágban*”, vagy: „*hol a tók acéltükörként mozdulatlan elterülnek*”. Ehhez még talán azt kell hozzátennünk, hogy az aperiodikus hangzók zöngés változatában a zöngés elem periodikus, s így az olvasó a periodikus elemet emelheti ki tudatában a fenti két idézetben az aránylag gyakori *b, d, g* mássalhangzóiban is.⁷

Kosztolányi ILONÁ-jában ez az elv mindent lehengerlő érvényre jut. Eklatáns példaként az utolsó szakaszt idézem:

*„Elmúló
életem
hajnala,
alkonya,
halkuló,
nem múló,
hallali
Ilona.*

E szakasz huszonhat mássalhangzójából húsz periodikus; és további három az akadályt alig képező *h*. A szakasz nyolc sorából továbbá csak egy végződik (periodikus) mássalhangzóval; a többi mind magánhangzóra végződik. Ahogyan ezt Rakerd (1948) kísérletileg kimutatta, mássalhangzói kontextusban a magánhangzók határozottabban rekesztik ki a tudatból a kategória előtti akusztikus információt, mint az elszigetelt magánhangzók. Következésképpen az elszigetelt magánhangzók periodikus volta erősebben észlelhető. Ez nem csupán a magánhangzóval végződő verssorokra vonatkozik, hanem főleg olyan sorokra, mint

*„Csupa l
csupa i
csupa o
csupa a...”*

– ahol három elszigetelt magánhangzó nem tárgynyelvi minőségében szerepel, hanem a hangzókat nevezni nevükön, s így a kategória előtti periodikus akusztikus információt emeli ki.

Ez és az ehhez hasonló versek az olvasás idejére megváltoztatják az olvasónak az értelemhez való viszonyát. A tulajdonneveknek nincsen értelmük: „*A meghatározott le-*

írások... oly módon referálnak, hogy a tárgynak explicit leírását nyújtják. A tulajdonnevek azonban úgy referálnak, hogy ilyen leírással nem szolgálnak” (Searle, 1971: 141). Az a pusztán tény, hogy ez a vers tulajdonnévről íródott, nemcsak a név hordozójára vonatkozólag sugalmaz valamit, fontos kihatással van az értelemhez való általános viszonyra is. A szónak mint olyannak nincs értelme. A vers a szó hangjairól szól; az előbb idézett négy sor például a név betűit sorolja fel lelkesen. Még a vers sok meghatározott leírása is, ha tulajdonnévvel kerül appozícióba, a szavak denotációitól a konnotációk felé tereli a figyelmet. Ha pedig olyan vegyszerekről van szó, mint a „lanolin” (vagy „anilin”), akkor a vegyszerről csak valami nagyon homályos, a balzsammal együtt járó fájdalom-nyihító konnotáció felé irányít. Ugyanakkor viszont a lanolin szónak nemcsak hogy minden hangzója periodikus, hanem magába foglalja az Ilona név minden hangzóját. Itt a szimbolizmusnak az az eszménye, hogy a költészet közelítse meg a zene állapotát, nemcsak abban fejeződik ki, hogy a vers eltereli a figyelmet a szavak denotációjáról; ha arra gondolunk, hogy a zaj és a zene közötti különbség abban nyilvánul meg, hogy az utóbbi periodikus hanghullámokból, míg az előbbi aperiodikus hanghullámokból áll, akkor az ILONA-szerű versekre vonatkoztatott „zeneiség” talán nem is nagyon metaforikus kifejezés.

Kosztolányi: HAJNALI RÉSZEGSÉG

Idéztem a HALNALI RÉSZEGSÉG első szakaszát. Itt a hipnotikus költészetnek két jellegzetes vonása ötlük szembe: a rendkívülien antigrammatikus rímek és a verstani előreláthatatlanság. Tudniillik sem a verssorok hossza nem látható előre, sem a rímek nem követik egymást előre látható módon; néha két sor rímel egymással, néha több; néha az egymást követő sorok alkotnak rímpárt, néha közéjük ékelődik egy vagy több más rímű sor. S ez így megy az egész versen keresztül, elejétől végig. Ez a bizonytalanság azonban nem elég erős ahhoz, hogy a vers ritmusát „rámenőssé”, „tolakodóvá” varázsolja. Ennek több mint egy jó oka van. Először is a metrum nem szabályosabb itt, mint bárhol másutt a magyar jambusban; másodsor pedig itt hiányzanak azok a kényszerítő eszközök, amelyek oly feltűnőek A DANAIÁK-ban: a trocheus és a nyolc szótagos egység. Harmadszor: legalábbis a vers elején a leírás a lehető legbanálisabb és a lehető legprózaibb. S ezért az a biztonság, amit az első két hosszú szakasz sugalmaz, nem válik hamissá még a bizonytalan rímek hatása alatt sem.

Ez nyomtatékosan megváltozik a harmadik szakasszal:

*„De fön, barátom, ott fön a derús ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszketve és szilárdul, mint a húség,
az égbolt,
egészen úgy mint hajdanába rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt...”*

Ezután a vers leírja „az égbolt gazdag csodáit”, aminek végül irracionális hatása van a költőre:

*„Én nem tudom, mi történt velem akkor,
de úgy rémlett, egy szárny suhan felettem,
s felém hajol az, amit eltemettem
rég, a gyerekkor.”*

Ezután a vers ujjongva írja le a nagy felfedezést: „*az égben bál van, minden este bál van*”. Itt hirtelen úgy látszik, hogy a mindennapi leírás átfordul valami másba. A leírás eksztatikus élmény leírásává válik, s egyúttal bepillantást nyer a látható természet láthatatlan titkaiba. Mindez eléggé irracionális ahhoz, hogy plátói cenzorunk erélyes védekezést fejtson ki ellene, és hogy a vers által nyújtott biztonság *hamis* biztonsággá váljon. Mint említettem, a HAJNALI RÉSZEGSÉG-ben a hipnotikus költészetnek két jellegzetes vonása ötlük szembe: a rendkívülien erőteljes antigrammatikus rímek és a vers-tani előreláthatatlanság; s épp ez az, ami az észrevétlen átmenetet egyengeti. A vers elején a vers-tani előreláthatatlanság a fokozott erejű, de jellegzetesen prózai stílus hatását emeli; de amikor ez az előreláthatatlanság a vers többi szintjén bizonytalanságot keltő elemekkel párosul, a ritmus „rámenős”-sé, hipnotikus-eksztatikussá válhat.

Ezen a ponton erős ízléseltérésre számíthatunk: azok az olvasók, akik a látható természet láthatatlan titkaiba való bepillantást eléggé irracionálisnak találják, a vers e részét hipnotikusnak és eksztatikusnak fogják észlelni; s akik nem – nem. Igen sok olvasó furcsállni, sőt ellenezni fogja, hogy a természet legrejtettebb titkait egy szűk, meddő, uralkodó osztály szórakozásain keresztül tárja fel a költészet. Ez talán marxista érvelésnek hangzik; s ez a fajta érvelés igen jól szolgálhatja is a marxista kritikust. De itt egy ennél sokkal szélesebb költői elvről van szó. Amint Kenneth Burke kifejtette (1957: 52), a költői vagy művészi forma „*közügy, amely szimbolikus módon szövetségeket állít mellénk, hogy velünk együtt viseljük a terhet*”. Minél szűkebb az a kör, amelyből a vers a képeit kölcsönzi, annál szűkebb a potenciális szövetségesek köre is. Amikor John Donne a körzöt használja költői képként, hogy a szétváló szeretőket érzékeltesse, az fölöttébb mesterkéltnek fog tűnni még annak a szemében is, aki műszaki rajzolók között töltötte gyerekkorát; sokkal mesterkéltbbnek, mint a természetből kölcsönzött hasonlatok, még akkor is, ha sohasem hagyta el a nagyvárost. Ennek az elvnek érdekes visszahatása van Babits fent tárgyalt HALÁLTÁNC-ára. A vers utolsó szakaszán eluralkodik a telefon:

*„Honnan tudom, hogy te jössz?
megtelefonáltad.
Lelkemen át utadat
régen megcsináltad.
Felriasztott éjeken
telefonod hangja:
balfülemben élesen
csendült rémharangja: Halló! Halál!”*

Érzésem szerint a telefon megzavarja a vers hipnotikus légkörét.

Az itt kifejtett elmélet értelmében mindez nem azért van így, mert évszázadok költészetének olvasása folyamán az olvasó hozzászózott ehhez a konvencióhoz, hanem inkább azért, mert intuitíve ő is tudja, hogy szövetségeit minél szélesebb körben kell keresnie, hogy annál hatékonyabb és magától értetődőbb legyen a szövetség, amit a költői forma nyújt. S mi több, itt a konvenció inkább okozat, mint ok: mivel a természetből kölcsönzött hasonlatokkal lehet a legszélesebb körű potenciális szövetségekre számítani, a természetből kölcsönzött hasonlatok emelkedtek a konvenció érvényére. Ezek után az itt tárgyalt szabályos ritmusnak kétfajta nyugtató hatására lehet rámutatni: előreláthatósága oszlatja a bizonytalanságot; és szimbolikusán szövetségeket állít mellénk, mert az olvasó tudja, hogy a ritmus előreláthatósága felebarátjára éppen úgy hat, mint őrá.

Jegyzetek

1. Tudomásom szerint Snyder (1930) volt az első, aki e válfajt megemlítette HYPNOTIC POETRY: A STUDY OF TRANCE-INDUCING TECHNIQUES IN CERTAIN POEMS AND ITS LITERARY SIGNIFICANCE című könyvecskéjében. Ötvenhárom évvel később, Shorral együtt írt memorandumában újra megpróbálja felébreszteni az érdeklődést e téma iránt. Én 1988-ban adtam ki HÉBER HIPNOTIKUS KÖLTÉSzet című könyvecskémet, és fejtegetéseimet kollégáimmal kísérleti vizsgálat alá vetettük (Glicksohn és társai, 1991).

2. A magyarban nincs nazális magánhangzófonéma, de van allofonikus nazalizálás.

3. Néha az alaki csattanó hiánya elegendő ahhoz, hogy feltűnjék a hiányzó elem elvártsága, mint például a HAMLET-ből vett következő részletben:

*„Hamlet: Ám sírjon a nyíl verte vad:
Ép gímnek tréfaság:
Mert ki vigyáz, ki meg szunyad,
Így foly le a világ. ...*

*Mert hát tudod, hű Dámonom,
Ez ország, bírta bár
Hajdan Jupiter, bírja most
Egy, egy füles – ptyke.*

Horatio: Rímelhetett volna, fönység.”
(Arany János fordítása)

4. Másutt (Tsur, 1992a, XVIII. fejezet) a hipnotikus költészet különböző szempontjaiból –

többek között a rímszerkezet szempontjából – részletesen elemzem Poe ULALUME-jának első szakaszát:

*„Az ég hamufellege kóbor
a lombot elasztja a hév
a gallyat eltölte a hév
a hó a magányos október
az év egy emléktelen év
a vidék tava vadkődü Auber
és réve a Weir-tövi rév:
éjfedte a vadkődü Auber
révjárta a Weir-tövi rév.”*

(Babits Mihály fordítása)

5. Hasonló finom értésellentétek találhatók Poe ULALUME című versének következő két sorában:

*„The leaves they were withering and sere
The leaves they were srisped and sere”*

6. Ez a megfigyelés Grey strófájában az átmenő *w* öt mássalhangzóit esetére hívja fel a figyelmet.

7. Az olvasónak az a képessége, hogy kiemelje a periodikus zönges elemet a *b*, *d*, *g* mássalhangzókból, annak a képességnek felel meg, hogy megérti Wittgenstein utasítását: „Ejtsd ki a tillszót, és értsd igének.” (Az angolban a *till* prepozícióként gyakoribb, kb. am. „-ig”; igeként viszont am. „ás”. Magyarul talán a *telefon* – főnév, illetve *ige* – lenne a jó analógia.)

Irodalom

- Burke, Kenneth (1957): *THE PHILOSOPHY OF LITERARY FORM*. New York: Vintage.
- Chatman, Seymour (1965): *A THEORY OF METER*. The Hague: Mouton.
- Frenkel-Brunswick, Else (1968 [1948¹]): *INTOLERANCE OF AMBIGUITY AS AN EMOTIONAL AND PERCEPTUAL VARIABLE*. In: J. S. Bruner and D. Kretch (ads.): *PERCEPTION AND PERSONALITY*. New York: Greenwood Press.
- Glicksohn, J., Tsur R. and Goodblatt C. (1991): *ABSORPTION AND TRANS-INDUCING POETRY*. *Empirical Studies of the Arts* 9/2: 115–122. o.
- Herrnstein-Smith, Barbara (1968): *POETIC CLOSURE*. Chicago: Chicago UP.
- Meyer, Leonard B. (1956): *EMOTION AND MEANING IN MUSIC*. Chicago: Chicago UP.
- Rakerd, Brad (1984): *VOWELS IN CONSONANTAL CONTEXT ARE MORE LINGUISTICALLY PERCEIVED THAN ISOLATED VOWELS: EVIDENCE FROM AN INDIVIDUAL DIFFERENCES SCALING STUDY*. *Perception & Psychophysics* 35: 123–136. o.
- Searle, John R. (1971 [1969¹]): *THE PROBLEM OF PROPER NAMES*. In: Danny D. Steinberg and Leon A. Jakobovits (ads.): *SEMANTICS*. Cambridge: Cambridge UP.
- Snyder, E. D. (1930): *HYPNOTIC POETRY: A STUDY OF TRANCE-INDUCING TECHNIQUES IN CERTAIN POEMS AND ITS LITERARY SIGNIFICANCE*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Snyder, E. D., & Shor, R. E. (1983): *TRANCE-INDUCTIVE POETRY: A BRIEF COMMUNICATION*. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 31.
- Tsur, Reuven (1983): *POETIC STRUCTURE, INFORMATION-PROCESSING AND PERCEIVED EFFECTS*. Tel Aviv: The Katz Research Institute for Hebrew Literature.
- Tsur, Reuven (1972): *ARTICULATENESS AND REQUIREDNESS IN IAMBIC VERSE*. *Style*, 6: 123–148. o.
- Tsur, Reuven (1977): *A PERCEPTION-ORIENTED THEORY OF METRE*. Tel Aviv: The Porter Israeli Institute for Poetics and Semiotics.
- Tsur, Reuven (1978): *EMOTION, EMOTIONAL QUALITIES, AND POETRY*. *Psychocultural Review*, 2: 165–180. o.
- Tsur, Reuven (1985): *CONTRAST, AMBIGUITY, DOUBLE-EDGEDNESS*. *Poetics Today*, 6: 417–445. o.
- Tsur, Reuven (1987): *THE ROAD TO „KUBLA KHAN“*. Jerusalem: Israel Science Publishers.
- Tsur, Reuven (1988): *HEBREW HYPNOTIC POETRY*. Tel Aviv: The Katz Research Institute for Hebrew Literature (in Hebrew).
- Tsur, Reuven (1992a): *TOWARD A THEORY OF COGNITIVE POETICS*. Amsterdam: Elsevier.
- Tsur, Reuven (1992b): *WHAT MAKES SOUND PATTERNS EXPRESSIVE? – THE POETIC MODE OF SPEECH PERCEPTION*. Durham NC: Duke UP.
- Tsur, R., Glicksohn, J. & Goodblatt, C. (1990): *PERCEPTUAL ORGANIZATION, ABSORPTION AND AESTHETIC QUALITIES OF POETRY*. Halász László (ad.): *PROCEEDINGS OF THE 11TH INTERNATIONAL CONGRESS ON EMPIRICAL AESTHETICS*. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete, 301–304. o.
- Tsur, R., Glicksohn, J. & Goodblatt, C. (1991): *GESTALT QUALITIES IN POETRY AND THE READER'S ABSORPTION STYLE*. *Journal of Pragmatics* 16 (5): 487–504. o.

Kohl Ferenc

SZÖVEG(SZÖVEG)**I**

Papír, nem tudom, már mióta hever itt rajtam, többek között, ez a néhány, egymást majdnem elvágólag takaró papírlap, természetesen klórmentesen, régi hulladék papírból származván, szóval jó és régi családfával, és persze, úgy tűnik, már maguk sem mind érintetlenül.

Mióta fekszik itt rajtam, többek között ez a néhány papírlap, melyek felől időnként fura nyomások, helyesebben csiklandozások történnek, időnként, rendszert nem lehet benne fölfedezni, végigfut a papíron vagy a papírokon, mindenesetre a hozzám legközelebb esőn valami görcsszerűség, majdnem perisztaltikus mozgás, mindig keresztben, vagyis a két hosszabbik oldala között, és sohasem ott, ahol egy ilyen nyelés egyszer már megtörtént, hanem egymás után, sorban, a papír egyik rövidebb oldalától a másik irányában.

Lehet, hogy ez a mozgás összefügg más, egyéb rezgésekkel, melyek szintén történnek, de még mennyire, például az ellenkező irányból, ahonnan állandó nyomás nehezedik a négy sarkamra, a négy bot felől, jók lennének lábunk, lehet, hogy azok is, csak járni nem tudok velük, valóban lehet, hogy hozzám tartoznak, hogy ők ugyanúgy érzik a nyomásokat, mint én a felőlük jövő rezgéseket, néha remeg minden, reszket, táncol, nem csoda, ha nem tudok járni velük.

Lehet, ezekre válaszolnak a papírok, a maguk módján persze, várnak, elakad bennük az impulzus, azután valami sajátságuk szerint kisül bennük, végigfut a felületükön, lehet, van bennük valami, ami eldönti, milyen irányban, tempóban és ritmusban történjék a dolog.

Egy reszketés az egész, alig van szünet, és ha van, az is a reszketéshez kell hogy tartozzon, a ritmusához, az egész kánonhoz, melyhez a papírok csak az egyik szólamot adják, önmaguk keretként, a kóruson belül is, önmaguk külön keretként, mit sem tudva a határokról, az enyéimről, melyek hirtelen az övéiké is válhatnak, hiába nyomkodnak-karcolnak olyan elszántan.

Papírlapok, rezgés, lábak, nyomások, reszketés, szünetek, ritmus.

*

Az asztal talán tudja, mióta nyom ez a néhány köztem és közte fekvő papírlap, hogy mióta nyomjuk egymást, én őket, ők engem, persze lehet, hogy az asztal nyom mindenkit, ügyesen odakoncentrálva, ahol fekszik rajta valami, ugyan az is megeshet, hogy ott is nyom, ahol nem fekszik rajta semmi, vagy legalábbis erőlködik, csak nem talál viszonzásra, csak reszket és táncol, de az sem világos, mióta van csak alattam papír, korábban fölöttem is volt, most meg ki vagyok téve minden védelem nélkül mindannak, aminek az van kitéve, aki legfölül van, minden védelem nélkül.

Így viszont most néha szellők simogatnak, vagy mindig ugyanaz a szellő, csak nem mindig jár erre, mindegy.

Ugyanakkor az állandó nyomkodás-húzkodás most sokkal erősebb, egész pontosan az asztallal ellentétes irányból most a legerősebb.

Volt, amikor ez fordítva volt vagy majdnem fordítva, az asztalon végigfutott valami furcsa, majdnem perisztaltikus mozgás, valami rezgés, melyben csak annyi rendszert tudtam felfedezni, hogy ez rajtam mindig keresztbe futott át, azon a felületen, amely az asztal felé fordult, keresztben és többször egymás után, sohasem ott, ahol korábban már áthaladt, míg valami hasonló a másik irányból is történt, de a két irányból jövő mozgás sohasem volt teljesen egyforma, most sem az, most a legkevésbé az, most a legbizonytalanabb, hogy e két irányból érkező rezgések-nyomások összefüggenek-e, ez most a legbizonytalanabb, akkor is, ha még most is egyidejűek, mint ahogy mindig is azok voltak.

Most éppen az a legerősebb, ami a másik irányból, az asztallal ellentétes irányból jön, ez a nyomkodás-vakarítás, mely már egy jó ideje erősödött, még jóval a szellők előtt, az asztal felőli rángásokkal kísérve, de most a legmarkánsabb, a leghegyesebb.

Egész pontosan vakarásról van szó, az asztal felől perisztaltikus rángásokkal kísért vakarásról, melyben nehéz szisztémát felfedezni azon kívül, hogy nagyjából hol és milyen irányban halad át rajtam, azaz alattam és fölöttem, alulról mindig tompábban, fölülről mindig egy pontot érintve, mindig egy másik, egy újabb pontot érintve, sohasem kétszer ugyanazt, vagy csak nagyon ritkán, bár mihez képest lenne egy újabb ugyanaz, mint egy régebbi, a régebbihez képest biztos nem, tehát mindig egy pontot érintve, sorban egymás után, keresztben és hosszában, minden felismerhető szisztéma nélkül, eltekintve az említett főbb irányoktól, de ez lenne minden?

Ez a pont keresztben áthalad rajtam, azaz ez a mindig egy pontra, egy haladó pontra ható nyomás, vagyis ez a mindig egy pontra ható haladó pont, mely önkényes utakat jár be, az említett kereteken belül persze, és ez most a legerősebb, legélesebb, amikor pedig most néha szellő simogat végig rajtam, azaz nem végig, mert azokon a helyeken, ahol ez a pont egyszer már végighaladt, ott már nem simogat a szellő, vagyis azok a helyek a szellő simogatását a pont áthaladta után már nem érzik, vagy nem ugyanúgy, mint azelőtt tudták, és ezek a helyek egyre szaporodnak, egyre terjednek.

Róluk sem lehet sokat mondani, pontokból állnak, azokból kell, hogy álljanak, minnekutána a vakartatáskor is azok voltak, mégis inkább e pontokból összeállt felületek ezek, vékony vonal vagy vonalak fedte felületek, melyek a szellő simogatását nem úgy fogadják, mint azelőtt fogadták, ha ugyan vonal vagy vonalak, pláne vékony vonal vagy vonalak esetében lehet egyáltalán felületről beszélni, egyáltalán fedésről beszélni.

Mindenesetre egyre hosszabb vonalról vagy vonalokról van szó, melyek mentén a szellő iránti érzékenység változik.

Nem csökken, csak ott éppen kevesebb az input, már a szellőt illetően, ugyanakkor ott talán éppen emiatt több minden történik, ezek a vonalak tehát korántsem biztos, hogy csak elvesznek, ebben lehet bízni, és ezek maradandó változások, legalábbis abban az időben, melyet belátni képes vagyok.

*

Jó lenne tudni, mióta húzom az időt, mióta húzódok, mióta húzódok az időben, honnan számítsam a kezdetem, onnan-e, ahol vagy amikor utoljára kezdtem meg az érintkezést a papírral, vagy az utolsó előtti ilyen kezdettől-e, vagy egy még azelőttitől.

Hogy meddig tartok, meddig húzódok az időben, az nem foglalkoztat, tartok, és kész, méghozzá már egy ideje, ennyi.

Az is lehet, persze, hogy nem vagyok egyedül, hogy ezek az egyre szaporodó pontok mind hozzám tartoznak, a papírral való érintkezéstől eltekintve is, a papírral való

érintkezések szüneteiben is, a tollheggyel meg a kellő nyomás esetén belőle szivárgó tintával való érintkezések szüneteiben is, azaz, hogy nem egy vagyok, nem egy vonal, pontosabban hogy esetleg egy nem egy vonalból álló vonal vagyok, és akkor már többször elkezdődtem, és befejeződtem, és újrakezdődtem, talán a kérdésekkel és a feltételezésekkel együtt, holott az sem világos teljesen, hogy mivel érintkezem, hogy érintkezem-e egyáltalán a papírral vagy a tollheggyel vagy a tintával.

Néha közel jönnek, igen közel, a papír is meg a többi, nem tudni, milyen közel, hogyan közel, elég az hozzá, hogy van valamiféle közöm a papírhoz meg a tollheggyhez és a tintához, talán valami módon az asztalhoz is, de ez már nagyon bizonytalan, még ha néha az is közel jön, igen közel.

Ezek az egyre szaporodó pontok akár mind hozzám tartoznak, akár nem, egy dimenzióm mindenképpen van, ha a papírtól el is tekintek, ha a tollhegytől és a tintától el is tekintek, na meg persze az időtől, egy dimenzióm mindenképpen van, ebben az egyben biztos vagyok, ebben az egyben biztos, vagyok.

Ugyanakkor ez az érintkezés a papírral-tollheggyel-tintával megtörténik, néha megtörténik, talán függetlenül attól, hogy a szünetekben mi van, az érintkezések szüneteiben, hogy akkor mi történik az egész együttesel.

Én persze akkor is vagyok, akkor is tartok, ez az egy dimenzió kényelmes dolog, azt hiszem, mégsem vagyok olyan borzasztóan, úgymond egzisztenciálisan ráutalva a többire, azaz a papírra-tollhegyre-tintára, esetleg ők énrám, de ez nem az én dolgom.

Eleg az hozzá, hogy a szünetekben is vagyok, feltéve mindig, hogy ezek az egyre szaporodó pontok mind hozzám tartoznak, azaz hogy egy egy vonalból álló vonal vagyok, vagyis hogy az én esetem egy egy vonalból álló vonal esete, mely jól elvan az ő egyetlen dimenziójában, néha érintkezik egy kis tintával, tollheggyel-papírral, miegymással, közvetetten ki tudja, még mivel, asztallal, esetleg más vonalakkal.

Ez egész érdekes lenne, de persze még érdekesebb, ha a saját dimenziójában tudna érintkezni más vonalakkal, az már lenne valami, vagy ha például önmagával tudna a saját dimenziójában érintkezni, vagy csak találkozni, akár egy vonalból, akár több vonalból áll.

Ez pláne érdekes lenne, ez már lenne valami, ha ez egyáltalán lehetséges, magányos vonal, egy vonalból vagy több vonalból álló magányos vonal, én ilyesmit még nem tapasztaltam, de legalább az én helyemen, ne legyen mindig dimenzió, úgy tűnik, független vagyok, mivel egészen biztos vagyok benne, hogy a szünetekben is vagyok, amikor se papír, se tollhegy, se tinta a láthatáron, és a kíváncsiságon túlmenően az sem izgat fel túlságosan, hogy ezekhez képest hogy veszem ki magam a tájban, úgymond.

Az érintkezések ténye ugyanakkor fölveti a további kérdést, hogy hagyok-e valamiféle nyomot, az most mindegy, hol, az most mindegy, milyet, ez a kérdés fölvetődik, még akkor is, ha bennem vagy rajtam semmiféle nyom nem marad az érintkezésekből, ha ezek valódi érintkezések egyáltalán, semmiféle nyom, sem a papírról, sem a többről.

Lehet, ők sem hagynak egymáson semmiféle nyomot, lehet, pusztá koegzisztenciáról van szó, minden esetben és kölcsönösen, azaz egyik esetben sem többről.

Ezen a nyomhistórián talán érdemes lenne elgondolkodni, de lehet, hogy ehhez tudni kellene, mióta húzom az időt, mióta húzódok az időben, meg talán azt is, hogy pontosan, egész pontosan hol, esetleg hogy azon belül hol, meg hogy ez más helyekhez képest hol van, ugyan ez már nem az én dolgom.

Most meg kellene határozni, meg kellene állni, és meghatározni, hogy pontosan mit jelent az: hol?

Így, kérdőjellel, megmondani pontosan, mire kérdez rá, ezt kellene most megmondani, és akkor nem lenne kérdés, vagyis kevésbé nyomna az a kérdés, hogy mióta, mióta tartok én, a történet, ez a történet, hogy mikor és talán hogy mivel kezdődtem, mert hogy elkezdődtem, arra majdnem bizonyíték, hogy tartok, hogy még most is tartok, bár nem muszáj, hogy kezdet is legyen.

Ha erről nem tudok semmit, ha erre nézve nem tartalmazok útmutatást, tehát ha nem erről szólok, azaz erről nem szólok, vagyis erről egyáltalán nem szólok, akkor lehet, hogy nem volt kezdet, azaz, pontosan fogalmazva, nincs kezdet, egy ponton sem, ami időben értendő, az időben, mert térben elképzelhető, hogy van vagy volt egy kezdet, valahol, de ehhez tudni kellene, hogy mit jelent az, hogy hol, mire kérdez rá, és akkor például azt is meg lehetne kérdezni, hol jelenek meg, esetleg azon belül hol, azzahogy mi a közegem, ha a hol meghatározásához kell egyáltalán közeg, és fordítva, ha a közegen belül rá lehet kérdezni: hol.

Ugyan, bár ez nem vigasz, feltételezem, hogy ezeket az asztal sem tudja, de a papír sem, és az a vonal sem, amely a papíron megjelenik, ha az valóban a vonal, és nemcsak tinta.

Amint azt is felteszem, hogy az asztal és a többiek: a papír, a tinta és ami még esetleg hozzájuk tartozik, például a toll, azt sem tudják, hogy egyáltalán vannak, ha vannak egyáltalán, ha léteznek egyáltalán, bár ebben én magam sem vagyok biztos, mint arra később kitérek, de a kétség mindenestre több, ha nem is mindjárt jobb, de több.

Ebből a szempontból igen keveset tudok róluk is, és ez még csak a kezdet, de mindaz, amit nem tudok, amire nézve nem tartalmazok útmutatást, így hiányként kelle-mesebb, hogy azt ne mondjam, kedvesebb, bár nekem igazán nem is hiányzik, így a kiterjedésem kevésbé korlátozott, mint amúgy lenne, holott azt sem tudom, mi lenne, ha mindezt tudnám.

Vagy mi lenne, ha másról szólnék, például egy másik történetről, vagy valami másról, ami többet tud rólam, vagy valaki másról, aki többet tud rólam, mint én magam, akkor mi lenne, vagy ha ne adj'isten önmagamról szólnék, akkor mi.

Nem hiszem, hogy egy jottányival is többet tudnék mindarról, amiről így semmit vagy keveset tudok.

Hogy még az említetteknél, asztalnál-papírnál meg a vonalnál vagy vonalagnál maradjunk, hozzá kell az eddig elmondottakhoz tennem, hogy nekem sokkal kevesebb dologgal van, volt és van szerencsém érintkezni, mint akármelyiknek, és ha a tényekkel szembenézek, akkor meg kell állapítanom, hogy tulajdonképpen semmivel, én semmivel sem érintkezem, sem az említettek közül, sem a nem említettek közül, és nem is érintkeztem.

Semmivel, szó szerint semmivel, ha a tényekkel való szembenézést nem tekintjük érintkezésnek, és miért kellene a tényekkel való szembenézést érintkezésnek tekinteni, akár a tényekkel magukkal való érintkezésnek?

Megeshet, ahhoz, hogy mindezt tudjam, különösen hogy ezt az érintkezéshistóriát tisztábban lássam, ahhoz pusztán valamivel mélyebben kellene magamba nézmem, lehet, mindössze ennyiről van szó, de ha nem tévedek, nem erről szólok, illetve akkor másról szólnék, talán másról, mint amiről tudtommal szólok.

Vagy mi lenne, ha lenne valami képem arról, hol jelenek meg, hogy mi a közegem, mert felteszem, hogy valami ilyesfélével rendelkezem, ha nem is rendelkezem fölötte,

még ha ez a közeg magam vagyok is, és az már lenne valami, mert akkor legalább önmagammal érintkeznék.

Többek között e tekintetben is jobban állnék, mint például a vonal, mely a papíron megjelenik, ha az valóban a vonal vagy vonalak, és nemcsak a tinta, mely a papíron folyamatosan megjelenik, miközben én haladok, előre vagy hátra, az most mindegy, ha a tinta létezik egyáltalán.

Tehát megeshet, magam vagyok önmagam közege.

Ez jól összeillene azzal az elképzeléssel, miszerint kell, hogy legyen egy másik történet, amely mindazt tudja, amit én nem, nem a történetem, mert lehet, hogy olyan is van, hanem egy másik történet, amely minden kérdésre válaszol, melyet felteszek, még akkor is, ha én magam vagyok az, az a történet, még ha én magam vagyok is az.

De csak jól összehasonlna, vagyis egy érdekes koincidencia lenne, nem hiszem, hogy feltétel is, azazhogy egyik elképzelés helyes volta a másiknak a feltétele lenne.

Mindazonáltal az is lehetséges, hogy ez az említett közeg az a bizonyos másik történet, és akkor a logikus következményen túl, hogy mindhárman, vagyis én, a történet, a közegem és az a bizonyos másik történet ugyanazok vagyunk, ebből az is következne, hogy akkor én is tudom azokat a bizonyos válaszokat, csak nem tudok róla, vagy csak rosszul kérdezek.

Persze ehhez elég lenne, ha az a feltétel teljesülne, hogy én magam vagyok az a bizonyos másik történet, ezzel tisztában vagyok, de a közegen át eljutva ahhoz a másik történethez, vagy akár fordítva, a másik történeten keresztül a közeghez valahogyan teljesebb lenne a kör.

Arról most mélyen hallgatva, hogy a közeget illető kérdés megválaszolásához csak azon a másik történeten keresztül jutnék el, még akkor is, ha mindannyiunk között teljes azonosság áll fenn, van ilyen.

Van ilyen sőt többek között attól történet egy történet, ha nem tévedek, hogy az úgynevezett időfaktort jelvényként viseli, mégpedig lehetőleg büszkén.

Egy ilyen azonosság, akár csak a közeggel, vagy a másik történettel talán, hangsúlyozom: talán attól a borzasztó lehetőségtől is megvédene, hogy én esetleg nem is vagyok, nem is létezem, a közeggel és a másik történettel, vagy csak a közeggel, vagy csak azzal a másik történettel való azonosság esetén ez ugyanis nem lenne sem állítható, sem kizárható, mármint hogy esetleg nem is létezem, mint ahogy fordítva a közeg és ama másik történet léte is csak feltételezett.

Feltételezett, nem bizonyos, feltételezett, nem kizárt, lehet például, hogy ama másik történetet, amely nem kérdez, hanem válaszol, ha kérdezik, de ha nem, akkor is tudja a választ, tehát ezt a történetet csak azért nem veszem észre, mert eltakarom, ez is egy érdekes lehetőség.

Azt most nyitva hagyom, hogy neki is vannak-e nyitott kérdései, melyek őt illetik, s melyekre viszont ő nem tudja a választ, mert azokat például én tudnám, vagy egy harmadik történet, ez sem kizárható, sőt az sem, hogy ez esetleg így megy ad infinitum, de hol érintene ez engem.

Ugyan a hol fogalma sem világos, foglalkoztat az a kérdés is, hogy ha van egyáltalán ez a másik történet, akkor hol, illetve, hogy mi van közöttünk, vagyis mi választ el egymástól, és ezt akkor lenne különösen érdekes tudni, ha kiderülne, én magam vagyok az a történet is, tehát ha azonosság állna fenn közöttünk, mert akkor feltehetőleg semmi nem választana el, vagy még inkább: a semmi.

A semmi elég áthatolhatatlannak tűnik, feltehetőleg elég nehéz benne (benne!) határokat vonni, viszont akkor a hol című kérdés meg lenne válaszolva, így, röviden.

Sehol.

Ez így sokkal jobban tetszik, mint arról elmélkedni, miben is állna a viszonyom e történethez, tudniillik ahhoz a másikhoz, ha egyáltalán létezik, ha egyáltalán létezem, hogy én tartalmazom-e például azokat az információkat, melyekből ő áll, vagy fordítva, egy ilyen semmi által, azaz a semmi által körülvevett, hogy azt ne mondjam, körülbástyázott szomszédság valahogy vonzóbbnak tűnik, különösen, ha a közegem kérdését újra felveszem, és azonmód meg is válaszolom, mint fent, így, röviden.

Az asztal nyomja a papírt, a papír az asztalt, a toll nyomja mindkettőt, és mindkettőt által nyomatik, egy kis tinta csurog, vagyis adagolódik, valahol egy vonal is úszik, egy egy vonalból vagy több vonalból álló vonal, egyik sem tudva, mióta, milyen közel a többihez, hogyan közel a többihez, mint ahogy én sem, ha létezem egyáltalán, mert ha nem, akkor vissza az egész, akkor talán mégiscsak a másik történet vagyok, mely viszont azt nem tudja, miről szól, miből van sodorva becses élete becses fonala, mint mondjuk egy kenderkötél, csak sokkal vékonyabban, sokkal.

Mіндеz ki tudja, mióta, ha van egyáltalán kezdet.

2

Belépett a szabóüzletbe, betette maga mögött a csilingelő ajtót, megállt a fénylő, sötétbarna fából készült, pultként szolgáló asztal előtt. Várt, kezét s ujjait kinyújtva megérintette az asztalt, enyhén rátámaszkodott, és körülnézett. A fehérre meszelt falakon sima, vékony, aranyozott fakeretben néhány metszet régi viseleteket ábrázolt; sajnálatos módon ugyanolyan fakeretben néhány színes akvarell néhány kevésbé régít, pontosabban közelmúltbelieket. Ugyan kigombolt inge fölött zakója vállára volt vetve, a kis helyiséget valahogy hűvösnek érezte. Enyhén megborzongott, összehúzta magán a zakót, és várt. Pár perc múlva megjelent a szabó is egy, a bejárattal szemben levő elfüggönyözött ajtónyílásból. Szürke arcú, zömök kis öreg volt, ingujjban, ritkás ősz haja egyenesen hátrafésülve, megkérdezte, mivel szolgálhat. Ő egy-két mondattal elmondta, hogy egy öltöny ruhát szeretne csináltatni, hétköznapra, ha nem is minden napra, ahogy kifejezte magát, ha ugyan az éppen divatostól némileg eltérőt is. A szabó egypár kérdést tett fel, tárgyilagosakat, nem egy bizonyos irányba terelőket, nem egészen értve, hogy mit akar pontosan. A kérdésektől egy pillanatra megakadt, elgondolkozott, látszott, még nem teljesen érett az elképzelése a szabotni kívánt öltözékről. Elkezdett magyarázni, beszélt, mutogatott, majd egyszerre a zakója belső zsebébe nyúlt, elővett egy töltőtollat, és nyitott tenyerén a szabó elé tartotta. A töltőtoll kellemes, szabályos formájú, közepes nagyságú darab volt, fekete kupakkal. Aranyszínű akasztója aranyszínű gyűrűn függött, mely egy kis fekete kupolát fogott körül. A kupak alján szintén aranyszínű gyűrű futott körbe, elválasztva-összekötve a kupakot a toll szárával. Emez hosszában zöld sávokkal volt színezve, melyek között ugyancsak hosszában fekete csíkok futottak. A szár végén a töltéshez szolgáló szivattyú körülbelül ujjnyi csavarója szintén fekete volt. Ilyen legyen az az öltönyben, mondta, helyesebben ilyennek képzelm az öltözékem abban az öltönyben. Kissé laza szabású fekete zakó és fekete cipő fognák közre az inkább egy kissé szűkre szabott, fekete csíkos, méregzöld nadrágot, magyarázta. Hozzá mattsárga selyem nyakkendő, bólogatott elgondolkozva a szabó. De van, illetve marad egy kis probléma: milyen övet visel hozzá, úgy értem, mi képviseli az aranyszínű gyűrűt a kupak alján, kérdezte, mert ugye egy ugyanolyan

színű vagy ne adj'isten sárga öv szóba sem jöhet. Ezen megakadtak mindketten, és mélyen elgondolkodtak. Neki közben eszébe jutott, hogy ezzel az erővel további problémák is akadhatnak: ugyan ha be van csukva, nem látszik, de a tollnak a hegye is aranyszínű, mi képviselje azt, várjunk csak, mi jöhetne egyáltalán szóba – de nem mélyedt el jobban e kérdésben. Természetesen a mellényt, mely szintén fekete lesz, mindig begombolva fogom tartani, támadt a mentő ötlete, amelyet azonnal közölt a közben már a füle tövét vakaró szabóval. Az egypár pillanatra elnézett a feje fölött, majd elkezdett komolyan bólogatni és hümmögni. Persze, hiszen mellény is van hozzá, bólogatni, nemcsak amolyan rövid pincérmellény, hanem úgymond egy kicsit övön aluli. Persze, nincs is itt semmi övprobléma, hiszen a kupakon felül is van egy aranygyűrű, mégsem merül fel, hogy például aranygallért viseljen az öltönyhöz. Meg a fejem sem lenne már egészen fekete fölötte, tette ő hozzá mosolyogva, és elnézte még egy ideig a toll aranyhegyét, leírta az utolsó szót a lap alján, azt, hogy „tollat”, majd visszacsavarta a kupakot, és letette maga elé a papírra a tollat.

*

Két kicsi kecske baktat a hegyre, se fel, se le, a hegyen körbe, seggel egymásnak, egymástól el, a két kicsi kecsk, némán rágcsálva, néha megállva, fogak a fűbe, a hegyháton körbe. Távolodnak egymástól, azaz az egyik a másiktól és viszont, vagy az egyik majdnem áll, vagy nagyon lassan halad, néha lehajol a fűbe fűért, néha csak megáll rágcsálva, míg a másik egyenletesen halad előre, azaz körbe, vagy megáll, lehajol a fűbe fűért, lehajol, tép magának egy pofa zöldet, rágcsálja, megrágja, odébb lép, lehajol a fűbe, fűért, majd továbblép, vagy megáll, körülnéz, hunyorog egy kicsit, majd nagyon lassan továbbmegy, míg emez egyenletesen halad előre. Távolodnak egymástól, azaz az egyik a másiktól és viszont, azaz attól a ponttól, melyen majdnem egymás mellett álltak, mindenesetre nagyon közel egymáshoz, ahol látták egymást, pillantásuk néha találkozott, egymásra villant vagy összevillant, ahogy körül táncolták egymást a szűk helyen, melyet egyikük sem akart elhagyni, ahonnan egyikük sem akart továbbmenni, ahol csak forogtak körbe, majdnem helyben járva, míg egyikük már nem talált végképp semmit, semmi legelnivalót, sem fűvet, sem mást, és így hátat fordított a másiknak, vagy fordítva, a másik fordított hátat, mert nem talált már semmi legelnivalót, sem fűvet, sem mást, vagy csak elunta a dolgot, vagy odébb néhány lépésre vagy csak egy lépésre észrevett valami finomat, ezért hát hátat fordított, és megindult, ami a helyben maradottat először talán meglepte, nézett a másik után egy darabig, tanács-talanul bámult, szaglászott, majd ő is megfordult, körülnézett, és elindult arra, amerre legelnivalót látott. Lehet, hogy így esett, hogy elindultak, megindult a két kicsi kecske a hegyháton vagy a domboldalon vagy a hegy oldalában, megindult seggel egymásnak, mert ugyan *hátat* fordítottak, de nem háttal távolodtak egymástól, ez két kecskétől fölösleges teljesítmény lett volna, így esett, hogy legelészve mentek, távolodtak egymástól, azaz az egyik a másiktól és viszont, mindegyik meg-megállva, lehajolva a fűbe fűért, továbbmenve a hegyháton előre, azaz a hegyháton körbe, egyre távolodva a ponttól, ahol egészen közel álltak egymáshoz, ahol tekintetük néha összevillant, és érezték néha egymás leheletét, mindenesetre egymás szagát.

Ez a hely, ahonnan elindult a kettő, a hegyhátnak vagy domboldalnak vagy a hegy oldalának nem volt valami különleges pontja, legalábbis földrajzilag nem, sem geológiailag, de még legelnivaló szempontjából sem, egyszerűen ott volt annyi fű vagy valami más zöld, hogy egy ideig két kecske egymáshoz közel legelhetett, egymást körül-

táncolva-kerülgetve, egymás elől kitérve és a többi, egy pont, ahonnan elindultak, ki ki a maga útján, lassan haladva előre, azaz körbe. Ez az a pont, ahonnan egyszer csak, valami oknál fogva, a lehetséges okok száma igen nagy, elindult az egyik az egyik irányba, azután, talán kezdeti meglepetés és tanácsstalanság után, valami okból, a lehetséges okok száma itt is elég nagy, a másik a másik irányba, és nem az első után vagy valami egészen más irányba, ez az a pont, amely a kecskék fejében, ha megfordulnak, és látják vagy még nem látják egymást, talán megjelenik, talán nem, ki tudja, ki tudja, milyen formában, talán mint az a hely, ahol volt elég legelnivaló, vagy mint ahol osztozkodni kellett a legelnivalón, vagy egyszerűen csak mint ez a hely, ahol jelen volt egy másik kecske, azaz egy kecske, mert az is bizonytalan, hogy a kecske önmagát hozzáadja-e a létszámhoz. Ez a hely egy pont azon a vonalon, melyet az egymástól távolodó kecskék útja képez, vagy amelyben összefut a két vonal, melyeket az egymástól távolodó kecskék útjai képeznek, egy pont, melyen, ki tudja, átmennek-e még egyszer, külön-külön, előbb az egyik, azután a másik, vagy egyszerre, attól függően, azaz egy s másról, azaz sok mindentől függően, úgymond ez az egy determinandum számos determinánssal áll szemben, melyeknek korántsem mindegyike a kecskék fejében ered, vagy oda torkollik, szándék vagy alkalmazkodás formájában, akár a legelnivalót a terepviszonyokat vagy csak a széljárást illetően. A két kicsi kecske távolodik egymástól, távolodik e ponttól, halad előre, azaz eddigi útjukat, útjaik eddigi vonalát tekintve körbe; mert ugyan a hegy vagy a domb távol van attól, hogy valamely szabályos mértani idomra akár csak emlékeztessen, mégis lehetséges, hogy a kecskék útja, a két kecske útja a hegyháton vagy domboldalon körbe egy szabályos kört ír le, vagy két szabályos kört, mindkettőé egyet, mégis elképzelhető egy pont valahol a hegyen belül, mely a kecskék útjának minden egyes pontjától egyenlő távolságra van, illetve amelytől a kecskék útjának minden pontja egyenlő távolságra van, vagy két pont, valahol a hegyen belül, melyek a kecskék útjainak minden egyes pontjától egyenlő távolságra vannak, azaz mindegyik pont valamelyik kecske útjának minden egyes pontjától egyenlő távolságra van, úgy, hogy a kecskék útja a hegyháton vagy domboldalon körbe egy szabályos kört ír le, vagy két szabályos kört, mindegyiké egyet, melyeknek ily módon még csak nem is kell fedniük egymást, függetlenül attól, hogy egy közös pontjuk mindenképpen van, a hely, ahonnan elindultak, egymásnak hátat fordítva. Egy szabályos kört a két kecske útja együttesen, vagy két szabályos kört, mind a kettőé külön-külön egyet, legalábbis képzeletben, esetleg a kecskék fejében, ha a kecskék fejében egyáltalán elképzelhető valamiféle elképzelés egy szabályos körről, vagy csak egy körről, mely elképzelés nem egészen kizárható, vagy csak egy elképzelés egy vonalról, egy közelebbiről nem jellemzett vonalról, melynek első pontja, vagyis kezdőpontja az a hely, ahol nemrég még együtt legelésztek, körüljárva-táncolva egymást, egymás lehetőségét vagy legalább egymás szagát érezve, ha egy szabályos kör egyáltalán elképzelhető, ha csak egy vonal, egy pontból kiinduló és egy másik felé tartó vonal, vagy két pontot összekötő vonal egyáltalán elképzelhető, ha egyáltalán, ha egy vonal, egy kört leíró, vagy két pontot, egymáshoz közel vagy kevésbé közel eső pontot összekötő vonal nemcsak fikció, ha ez a fikció maga egyáltalán elképzelhető, és a kecskék nem szállnak el útjukon egy más irányba, egy egészen másba, vagy mondjuk, a fikció kedvéért is, valami széttördelt dimenzióba, elindulva, meg-megállva a domboldalon vagy domboldalon körbe, forgolódva, egymástól csak távolodva, de egymáshoz a hegyoldalon körbefutó útjukon mégsem közeledve, ki tudja.

A két kicsi kecske baktat a hegyoldalon, halad egy darabot, megáll, lehajol a fűbe

fűért, egymástól távolodva előre, azaz a hegyháton vagy domboldalon körbe, legalábbis egy vonal mentén, vagy két vonal mentén, melyeknek minden pontja egyenlő távolságra esik egy ponttól vagy két ponttól a hegyen belül; és ahogy haladnak, néha megállva, legelve vagy csak bámészkodva, rágcsálva, egyre közelebb kerülnek újra egymáshoz, azaz a kétféle távolság közül, mely elválasztja őket, mind a térben, mind az időben, a két út közül az egyik már hosszabb, mégpedig az, melynek vonala áthalad azon a ponton, ahol még nemrég, vagy ki tudja, már milyen régen együtt legeltek, melyek közül a másik egyre rövidebb, egyre rövidebb anélkül, hogy eldönthető lenne, egy kört írnak-e le vagy kettőt, mindegyik egyet, vagy hogy egyáltalán kört írnak-e le, függetlenül a hogy formájától, mely akár lehetne szabályos, például egy szabályos kúp is, hogy egyáltalán kört írnak-e le, és nem csak egyszerűen vonalakat képeznek útjaik, akár spirál formájúakat, akárhol, a hegyen vagy a fejükben, azaz anélkül, hogy eldönthető lenne, hogy össze is találkoznak-e újra, összefutnak-e egy pontban, ahonnan is az egész kezdődhetne előlről, ahol és ahonnan ha nem ismétlődne is meg minden, de befejeződhetne és újakezdődhetne, mint ahogy az említett pont, melytől jelenleg távolodnak, melytől most távolodnak, most, mindig most, mint ahogy ez a pont egy korábban befejezett kör pontja is lehet, melyen akkor újra találkoztak, és nem ahonnan elindultak, vagy, természetesen, mindkettő egyszerre. Mert mint ahogy elképzelhető, hogy a két kicsi kecske útja a hegyoldalon vagy domboldalon egy szabályos kört vagy két szabályos kört ír le, úgy két kör esetén e két kör viszonya is többféleképpen képzelhető el, tehát korántsem biztos, még ha egyre közelednek is egymáshoz, hogy összetalálkoznak-e, hogy összefutnak-e egy pontban, ahonnan is az egész kezdődhetne előlről, ahol és ahonnan ha nem ismétlődne is meg minden, de befejeződhetne, befejeződhetne és újakezdődhetne, azaz korántsem biztos, hogy egy ilyen pont van-e a hegyen vagy domboldalon, amikor is az összes többi lehetőség kizáratik, az egy vonalon való együttes haladásé, az egymást többszörösen keresztező vonalaké és a többi, szigorúan alkalmazkodva a kecskék, a két kicsi kecske perspektívájához, akik talán már látják is, újra látják egymást, a közelgő közeledésről talán mit sem tudva, talán, a közelgő találkozásról talán mit sem tudva, talán.

*

Asztal fekete lappal. Ül az asztal előtt, előtte az asztal fekete lapja, az asztal lapján fehér papírlap, néhány ív papír egymáson, a legfelső fehér, feltehetőleg a többi is. Az asztal lapján a papírlapok, ezenkívül még egy vizespohár, másról nem esik szó, más nincs. Ül az asztalnál, kezében ceruza, rajzol a fentről hulló fehér lámpafényben. Kissé meggörnyedve ül, a széken előrecsúsztatva, előrehajolva dolgozik, bal lába maga alá húzva, jobb lába mélyen benn az asztal alatt. Szemben vele az asztal, a fekete asztal tulsó végén, az idő tulsó végén három-négy éves gyermek ül, ott is ő ül, előrehajol, kissé meggörnyedve, két kezével lába mellett a székre támaszkodva, figyel, nézi, amit csinál az asztal tulsó végén, az idő tulsó végén. Figyeli, ahogy fekete grafitceruzával kört próbál rajzolni az előtte fekvő papírra, a lap közepére. Ez úgy-ahogy sikerül is, mindenesetre még nem adja fel, a halványan, egy vonallal meghúzott kört, illetve a kör felületét a szélétől befelé haladó körkörös mozdulatokkal satírozni kezdi; a kör lassan golyóvá gömbölyödik, szabályos gömbbé. Nézi, dolgozik rajta, nézi, továbbdolgozik. A gyermek szemé tágul, elkerekedik, nézi a gömböt, a fénylő, egyre plasztikusabb golyót, mely lassan elválik a papírlaptól, és mozdulatlanul áll, csillogva a lámpafényben, a gyermek szemében. Csillogva a papírlapon a lámpafényben, a gyermek szemében,

ahonnan a papírlap lassan eltűnik, megszűnik, egyszer csak nincs többé, nem papírlap többé, csak a golyó háttére, a gömb közege. A gyermek nézi, nem csodálkozik, nézi, székén előrehajolva, messze behajolva az asztal fölé, legalábbis úgy érzi, hogy messze behajol, legalábbis úgy szeretné, míg lassan ő sincs már, míg lassan ő is a gömb közege, a gömb meg az övé. Ő kissé hátradől, nézi a rajzot, javítgat rajta itt-ott, nincs meglepődve vele, szemmel láthatóan nincs meglepődve, nézi egy darabig, majd hirtelen felkapja a papírlapot, és összegyűri, gombóccá, szabályos golyóvá gyűri, nyomkodja a keze melegében puhuló papírt. Közben néz maga elé felvont szemöldökkel, közben néz a gyermek elkerekedett szemmel, homlokába szaladt szemöldökkel, néz, és többször megborzong. Ő egy ideig gyúrja még a papírt, aztán odadobja az asztalra, az előtte fekvő üres lapra. A dobás lendületétől a golyó a lapról továbbgurul, és valahol a többi papír fölött, a vizespogár közelében landol, inog egyet-kettőt, majd megáll. Ülnek, nézik az asztalt, az asztalt, melynek fekete lapján a papírlapok és a vizespohár mellé egy majdnem teljesen szabályos papírgolyó is megjelent, nézik, ő az asztal inenső, a gyermek az asztal túlsó végén, az idő túlsó végén, két kezével lába mellett a székre támaszkodva, előregörnyedve. Ül, kezében a ceruza, és nézi a gyermeket, amint az az asztalt nézi, tekintetében hol a vizespohárral, hol a gömbbel, hol az üres papírlapokkal, hol újra a papírgolyóval, nézi, amint megtelik velük, nézi, amint megtelnek a gyermekkel, a gyermek tekintetével, míg az asztal remegni kezd, finoman reszketni, hogy a vizespohár útra kel, rezzenéstelen vízszinttel utazni kezd az asztal lapján, hang nélkül rázkódni, míg a gombóc is utazik, elindul az asztal lapján, elindul a papírok felé, átkel rajtuk, kilép az asztal feketéjéből, belép a papír, a legfelső papír fehérjébe, majd újra az asztal lapjára gördül, és vissza, míg megáll a papír közepén, szín nélkül a papír fehér keretében az asztallap fekete keretében. Ül, és néz maga elé, nézi maga előtt a fehér papíron a majdnem szabályos gömböt.

Somlyó György

HOMMAGE À KAVAFISZ

3

Kavafisz első verseit írja, 900-as évek, Alexandria

Ő nem várta a barbárokat,
mert tudta, hogy el fognak jönni,
már ott is állnak a limeseken.
Tudta, hogy el fognak jönni több hullámban, és feltartóztat-
hatatlanul előzönlük a századot.
Ezért elhatározta, hogy nem adja ki a verseit, ezt sem,
amelyiken most dolgozik,
csak tíz-egynéhány példányt nyomtattat belőlük a barátainak,

de azokat aztán merített *Helione* papirososon, archaikus sztélék-
 ről másolt, de klasszicizált *Heraklit* betűkkel.
 Tudta, hogy a történelem folytonosan elküldi és elvárja a
 barbárokat és a barbárok folytonosan eljönnek,
 de nem hoznak semmire megoldást,
 és hogy a barbárok ellen csak ezekkel a merített
 papirosokon féltő gonddal elhelyezett különleges betűkkel
 lehet küzdeni
 csak azokon sejlík át és csak ha a fény elé a megfelelő szögben
 tartjuk,
 ennek a tudásnak egyetlen vízjele,
 amivel jelezni lehet az eljövendőknék,
 hogy a barbárok mindig itt lesznek,
 de a megoldás – ha van – mindig másutt lesz,
 mindig ezekben a kézzel metszett tipográfiaiban ezeken a
 történelem mocskos fürdőjéből kézzel merített patyolat-
 tiszta *Heliona* papirosokon.

ESZKHARA

Egy oltárkő megilleti. Egy *esz-
khara*. S talán a bárány vére is, mely
 rácsorog. Hisz annyi vér megy pocsékba
 méltatlanabban is. Ő csak egyetlen
 pontra irányult mindig: önmagára;
 vagy démonára: arra, mi nem ő.
 És ha kitért, mindig csak önmagából
 tért ki, hogy az útfélre hányva kelljen
 feltápáskodnia. Mindig maga
 volt saját áldozata. Soha más.
 Mindenét mindig elvesztette, hogy
 visszanyerje magát a veszteségből.
 Nem védekezett. Kitért. Tudta, nincs más
 védelme, csak ha nem védi magát.
 Csak egyre összpontosított. Ha nem
 is istenre, valamire, ami
 istenhez hasonlít. Ha van ilyen.
 Megilleti tehát a kő, az állat
 vére és az ital. Ha majd az ő
 vére is elcsorog. Hiszen maga
 is az volt, az *lesz*, mint mindannyian.
 Egy oltárkő megilleti. Ha majd

RONSARD NEM TUDJA MIT GONDOL S NEM GONDOLJA AMIT TUD

Már csak elalvás előtt gondolok rád
nem szeretlek már hát nem is gyűlöllek
pedig tudom gyűlölnööm kellene
ha tudnám gyűlölni akit szerettem

most sokan *másra* gondolnak tudom
de te tudod hogy én *rád* gondolok
ez is a kettőnk titka mint a többi
gondolhat róla bárki bármit is

s hogy te kire gondolsz és mit feledtél?
már azt se tudom szeretném-e tudni
betörtél mint gyerek egy ablakot

nem tükröződik benne vissza semmi
csak az ahogy vacogva itt maradtál
s aztán magadtól megriadva elfutsz

de első éjszakánk testszaga most is
élő testként fekszi meg ágyamat
vele alszom el és rá ébredek

(de hát tudom ezt is csak gondolom
könyvem letéve mielőtt elalszom)

„VALAMI SZÉPET”?

Új könyvespolcot?
S még mit nem?
Országok rongyának bőrödhöz tapadt
ringyéből még többet begyömöszölni
időd lyukas zsákjába?
Munkára serkentő elismerést?
Elismerésre serkentő munkát?
Vagy ihletet – csak úgy?

Hozzá megélhetést
a megnemélhetésben?
Megélni a megélhetetlent?
Vagy még szerelmet is?
Na ne.
Még *vissza* valamit az elveszettből?
Vagy egy lábjegyzetet még *hozzá* is biggyeszteni?
„Valami szépet”?
Mulasztásokat pótolni?
Hiszen ami múlik
csak elmulasztani lehet.
És úgyis elmulaszthatatlan.
Egy pillanatot ami kilép az időből?
Ha *van* is idő – minden része: *nincs*.
Volt-van. Vagy nem-is-volt.
Hol volt? Hol nem?
Csak mese. Amit valóságnak neveznek.
Volt-nincs? Hiába. Rád
mint egy gyötrelmes Nesszosz-ing
halálodig rádég az ifjuság.

Tandori Dezső

EGYSZER VÍVÓ

Egyszer vívóversenyzőkkel utaztam együtt,
vagyis külön tőlük, hazafelé
a párizsi gépen, régi vívó-
bajnokokkal – hamar rájöttem, nem lehetnek
mások, bár nem láttam, kik. De a nagy olimpiai
döntők, ötvenkettő, ötvenhat, mind
előjöttek; ezt aztán, ahogy a tranzitban
összeismerkedtünk, mondtam is
Kárpáti Rudolfnak, és hogy mennyire örülök.
Akkor nekünk ők... és a többi. A zene, a zene,
mondta ő, a vívás csak játék. Mondtam,
ez valahogy így van az irodalomban is.
Még megbeszéltük a poggyászok ideális
fazonját, ahogy Otlík és Los Angeles bajnoka
a tiszti nyugdíjat a gödöllői HÉV-en, és
elköszöntünk. Hát igen, a zene, énekesnőkről (beat-!)
beszélgettek, operazenekarokról

ott mögöttem, egyebek között, nagyjából már akkor gyanakodtam, Kárpáti Rudolf híres is erről a vonzalmáról. Nem hittem volna, hogy alig fél évre rá, egyrészt, én is olyan sovány leszek, mint a zenei bajnok, másfelől engem is ilyen fejtegetésekbe merülve hallgathat most aztán bárki, ha úgy adódik. De hát az élet *változásai* ilyenek.

Adottságainkat nemcsak elviseljük, egyre alakulnunk kell általuk, és az a szent illúzió sem távoztatik tőlünk, hogy őket – mondom, a már védhetetleneket – mi magunk is alakítjuk. Figurák bukkannak fel a miből is? Virginia Woolf, Szpéró, Társné, Linda Perry – a treff, a pikk (kőr), a kőr (pikk) és a káró királynő –, és Witt, vele a pfaffstätteni filozófia, a világ határától, melynek túlját nem tudjuk, de a határba ez a „túl” is belelóg, átszervül, hát nem tudjuk a határt soha – de jó kis ötlet az agnoszticista hajlamaimhoz! hanem hát úgy van ez is, mint a royalizmussal, annak csak egy része, hogy húsz év alatt minden villanyírógépem kidőlt, és egy Royal 200-ason haladok körbe az Egyenlítőn, vagyis hogy minden kilométerre jusson, lassan jut, egy átültetett prózaoldalamból –, nem tudjuk, mi van a mi PFAFFSTÄTTEN táblánkra írva eleve a túlfélen, még csak azt se halljuk, miről beszélgetnek odaát, szóba jövünk-e egyáltalán, és betűkkel fejezik-e ki, ami kifejezendő, sőt, azt se, kifejezendő-e bármi Pfaffstättenen túl, és akkor ezért, ezért a nagyobb világösszefüggésért hisszük magunkat deviánsnak, mondjuk evidencialista kraftauszdrukkjainkat, ezért, mert örökké át van húzva a táblánk a magunk elnevezésével, logikus, hiszen Pfaffstättennek mi a végetérését látjuk, nem kezdetét.

A *Grant Lee Buffalo* trió által megcsinált *Fuzzy* című videoclip, melyet ma úgy valamivel Szpéró és Fitzi órája után néztem, jó háromnegyed háromkor hát, ahogy a Nyolcak, a Királyi Család kosztjához még csak a krupmlit tettem oda főni, a *Fuzzy*, mondom, majdnem az, aminek lennie kell (minek, persze?), a *Radiohead* a *Creep* már maga a (kicsit túl is) tökéletesség, ennek régi változata (az érzésben) Stingtől az *An Englishman In New York*,

ritkán jön, szintén hajnalonta inkább,
 de – a feltétlen *4 Non Blondes* (itt leadsinger a Linda Perry),
 az One-And-Only mellett – ez a havas clip afféle
 jutalmam tud lenni, azonosulok még
 a magánkertek rácsai melletti járdával
 is, és eszembe jut sok töprengésem londoni
 parkokban (ott én voltam egy *hungerman*),
 töprengésem, persze, még nem „a blondeson”, meg egyéb,
 hanem Michellisán, Sir Joeyn, Diswakin.
 (Sir Joeyt egyébként a minap
 – három nagy betlizése után –
 megtettem képzeletben a Vörösmarty téren vett
Guardian rovatában, firkaként,
 mit tesz az ég, bejött nekem a Sir Joey,
 persze, megsüthettem, 32 volt pedig az egyhez,
 de hát mi van, ilyesmire még csak el se
 fogadnék szponzorálást, és a játékot tulajdonképpen
 abba is hagytam, valóságosan, csak az a helyzet, hogy a
 Sir Joey nevű lóval a Szpéró halála évfordulója körül találkoztam,
 nyert – és Joey volt egy öngyilkos kissrác egy egyenlítőiről.)

Adottságaink a nagy és alapvető és jól leplezett
 mellőztetések is (most nem az iménti viccelődésről van szó
 már), ahogy ez, *miközben* mindenféléről biztosítanak,
 azért szépen elintéződik. Kívül vagy. Ha nem törsz fel,
 no, persze, és reméljük, nem változik ez a tulajdonsága,
 mint tette a dalra, az *ehlid* dalra
 megannyi kultúra-és-technofáradságában már
 nagyon várakozó Európa jóvoltából a nótát
 a bretlire visszavivő, a csúnyaságra
 (a külső csúnyaságra) rájátszó
4 Non Blondes (Linda Perryvel az élen), ha nem
 törsz föl, persze – mondom –, *miközben* azért *teszel*
 (is) az egésze, hát annyi is. Küzdhetsz tulajdonságaiddal,
 nagyszerű gyerek lehetsz, hogy Szpéródért meggyújtasz
 hajnalban londoni szállodában egy mécses.
 Aztán vannak ezek is: „el ne cseszd”, mondja
 Sipos Gyula, nem, Jules úr, ezt már én elnézem
 bármедdig, el nem engedem, van, ami van, ne
 félj, megleszek „nektek”, nem hülyültem meg, én is
 tudom, hogy ez most velem így jó. Gyerekesen
 örülök is, mint a Perry művésznő, hogy őket
 tényleg hallgatni akarják. Egyszer egy Franny
 nevű lovat játszottam, igaz, El Capistránót is,
 Lingfieldben. Dömi főmedvémmel jártunk ott.
 Vannak hát azért ezek a dolgok is: valakik néznek
 minket, valakiket nézünk, maradnán(a)k a dolgok,

ahogy legalább vannak, legalább maradna valami,
 ha gyerekesen is, vagy ha mint a Mauryék, ezzel a – mm! –
 – akarjuk így! – komolysággal és absztinenciával és vigyorral.

Nekem inkább valami olyan furcsát mondott
 (nem evidenciás volt!), hogy a zenéről
 beszélgetnek így mögöttem. Na, mindegy.
 Hát sose hittem volna, mondom. Ami pedig
 a videót illeti, terveim vannak: Szép Ernő nincs
 kihagyva belőlük. De hát, egy, a *4 Non Blondes*
 neki is nyilván nagy kedvence lett volna, másrészt,
 ugye, Szép Ernő és a dal. De rég készülök Ayrbe,
 Burns szülőföldjére, ezzel kapcsolatban irtam meg
 ezt a szponzorkérdést, hát a Sir Joey csak úgy jött
 be, hogy ott nyert, Ayr pályáján. A dal mi? Sok
 minden. Zárt és maximum *egzisztenciálerotikus*.
 Wittt bevezetőjének jó része, a Traktátusé, erotikátlan,
 is dal. Társnémmal jókat szoktunk derülni rajta,
 hogy Wittt igenis szerény volt, felolvasom
 a Traktátus bevezetőjének ezeket a dalrészleteit
 egy-egy gombavacsora előtt, vagy más könnyedség,
 szinte saláta se kell aztán. Azt mondja Wittt:
 ő minden kérdést megoldott, de főleg azt
 bizonyította, mennyire sehol se tartunk, ha a
 kérdések megoldódnak! Akkor se. (Akkor igazán nem?)
 (Egy *budapestman* Budapesten.) A dal, nem árt, ha
 megold valamit. Hogy „What’s Up?“, Na, mi van, mi
 a fene van, tényleg? Ilyesmit. Zárt. Nem műveskedik.
 Nem használ a szükségszerű közhelyszerű elemeken túl
 semmi keresettet. Nem szépeleg. (Bocsánat a szóért,
 nekem talán szabad.) Merészel lényegbevágó lenni.
 Visszamegy a bretlire, mint Linda Perry és Christa
 Hillhouse és Dawn Richardson és Roger Rocha. (E négyek.)

A dal csak annak az egyszerű adottságnak az elfogadását
 kívánja meg, hogy itt vagyunk a világon,
 élünk, halk H-val egyre lélegzünk,
 szeretnénk kézen ragadni valakit, vele elsietni,
 de aztán hova, meddig, merre? Itt jönnek
 a bonyodalmak; a dal helyben marad,
 maradjon is, lehetőleg minél röhejesebb kis
 színpadon tegye ezt, legyen a színpad berendezve
 bírálóink fölös tárgyaival, ugyan már, nem
 számítanak rég, és ha tizenhárom éves korunkban
 megszőktünk otthonról (Springfield), és némi
 elvonókörház után *clean & morphine & chocolate*
 Friscóba érkeztünk, és magunk sem hisszük

el, merre indul velünk az az európai *chart*,
 hát nyugodtan üdvözölhetjük a kazettánkon a mamát,
 ki annyira szeretett minket, és a fél szomszédságot
 s rokonságot. A Királyi Család ébredszik, megyek,
 ellátom őket, az udvari zenészségig, ez is beletartozik
 ám, felteszem nekik a dalt, mely most a „What’s Up”
 (Társném hozta meg Párizsból, „terápiának”, mint
 mondta; neki is tetszik) (bár nyilván nem annyira, mint
 nekem). Hogy mesterségesen elrútitják magukat, hát
 istenem, ehhez nem tudok mit szólni (tetoválások, karika
 az orrban stb.), a dal számít (a többi játék, tranzit;
 a dal örök). Magam is elkezdtem nyírni a hajam, mint
 sokan, nincs túl sok hajam, de azt mintásra összenyirtam, jól fel.

A Linda Perry, olvasom, eleve el akarja riasztani
 magától a fazonokat, na ja, ezzel a sok
 mindenfélével. Ami eszményi: az én felfogásom
 szerint: ahogy a barátnője, egyszerűen, úgy
 áll ott mellette, mint maga a fapofa MI. (Sapientia
 sat. Hú, ha engem folyton védett volna valami
 nagy Erő!) (Nem is vittem volna semmire, hahaha,
 a Perryt se védte más, csak a jóistenke.) Na, most
 a dalt épp a jóistenke akarja azért hallani.
 Ad hozzá egy európai igényt, ad hozzá
 („végy egy...”) bizonyos alaphelyzetet,
 ad illetőket (tulajdonságokkal; ja, Musil
 ne feledjem „Am Hof”-os válheimátomban
 ott járok el gyakran a lakóháza előtt a
 Rasumofsky utcán!), ad mindent. (A piszok csalók
 már másodszor hozzák az egyik konkurens – persze,
 angol! – számot; a Lindáék friscóiak, érezhetően
 nyomnák le őket itt azért a víz alá. Ismerem
 a moderátorok fajtáját, de azért nem fogok
 a jóistenkéhez fohászkodni, hogy életem
 az ő kedvükért rövidítse. A rossebb egye meg,
 mondom mindazonáltal, és meghúzom teámat.)
 Na, jó is, hogy mára ez elég volt. Én akárhányszor
 föltehetem magamnak a kazettát, nem is az, de ha
 „in the institution” jön, az olyan, mint a tisztai
 nyugdíj: jár. Öregszem. Ha-ha, mm-mm. És az institutionba
 a „What ’Up” szerint a Perry is hiába próbált bemic sodálódni,
 avval együtt *próbált*, toleráns akart lenni, a dal
 toleráns is, aztán kinyalhatják. Mármost egyszer vivo...

Na, aztán élünk ám itten! – megyek át a Nyolcához; élnek.

Álmosan nézegetnek.

Van még időm jegyzetelni. Mik a feladataim.

(Egyenlítői kilométerek mellett, persze.)

Virginia Woolf: és az erotikus fogyatékok: melyek – egy elemzője szerint – a halálos utat is motiválták.

Na, a Maury úgy lefogyott, hogy mellkas alattól (féltekeny ne legyen) combközépig ő tetszik magának a legjobban, mint legszebb szerelmei, olyan vékony, meséli Topo.

(Társném híradása Párizsból. Auteuil mellett

találkoztak. „Szép az akadálypályád”, mondta Társném.

Ez nagy elismerés.) Szóval, bosszú az öngyilkosainkért, mondom Társnémnak. A Morphine & Chocolate (szerzője a Linda Perry valami író- és zenésztársnője, Shaunna Hall) tisztára Sylvia Plath-szellemű szöveg, pl. 90%-ban.

Kezdődhet a nap.

Meg fogunk vívni vele.

(1993. szeptember 19.)

MEGJ. Társném aggályára: persze, persze, *kijön*, hogy csak vicc, és hogy képzeletben játszottam a Sir Joeyt, és kijön, hogy ez irtó szomorú is, az öngyilkos kissrác stb. Vissza van csatolva Ginnie, Szilvi, a Perry művésznő etc. Na, akkor ide még egy gyors üzenet Jules úrnak: Emlékszik? Mikor tavaly pernod mellett még így határoztam meg az azonosulást: „Identitás? Ide, tintás!” Mekkora változás történt azóta. 7000 nap és 63 kilóság. És elképzelni se tudom, hogy „a Witt”-féle befejezésig más alapváltozás jöhet. („Mondják meg nekik, hogy csodálatos életem volt...”) Még, Witt: „Csak a boldog élet önmaga igazolása.” (Már a „kései” Witt.) TD

TOVÁBBI MEGJ. Negvetünk a Maury-ügyön. Társnémmal. Nyilván nem gondolkozott Topo, mikor így mondta. *Egyvalamit* kifejtett, Maury *ezt* azért külön, kontrapunktosan kezelheti e tárgyban is. (Kombattánsan ellenkezőnem-hívó, mind inkább!) td

VALAMINT: Azt már ne higgyék a mjuzikosok, hogy ezt a technóba oltott faji küzdelmüket és önreklámjukat beveszem! A Perry félig brazil, ez nekem elegendő! Másrészt ő aztán ért hozzá, hogyan tegyen bele jól a közepibe minden nem-non-profit dolognak. Richtofit, így kiált társném. De már olyan fáradt vagyok ma, hogy ez se megy, ezen filózni. (Avval együtt nem féltem őket, senkit se féltek. Csak a Nyolccakat. Csak... Stb.) *Egy ember* jelisére. (És, M. Jules: „Amiről nem beszélünk...!” Sapienti sat.)

Petri György

ALTERNATÍVA

„Jobb félni, mint megijedni.” Biztos? Ne hamarkodjunk el semmit, és főleg ne bizzuk magunkat avatag közbölcselemre, mely látszatra: ropogós sósmandula, ám ízét illetően: avas vizilófűlsír.

Mérlegeljünk tehát. Igen, mint a kalmárok tudtak volt mérlegelni össze régvolt piacokon különnemű valókat:

pézsma-gereznát pengeacéllal,
tokhalikrával: nemkülönben
régvert ezüstdinárt fiatal datolyával,
szívós szűzhártyát brabanti csipkével,
egy font pávaszemlepkeszárnyat
egy font ólommal, kínai napernyőt
az árnyékával. Mármint nem azzal,
amit *ád*, hanem azzal, amit *vet*.
Mérlegeljünk tehát:

1. Félni mindig lehet. Huzattól, például,
vagy hogy lekéssük a közlekedési eszközt,
vagy hogy a feleségünk félrenyel,
torkán akad a csirke törőcsontja,
beléfúródik a nyelőcsövében,
s miközben mi komótosan hörböljük
jéghideg sörünket, pozitív életérzés!
a narancssárga ponyva alatt és által
finoman beállított verőfényben,
a napisajtót is unottan már félretolva – – –
esetleg hajmosás közben
egy tőle megszokott
szertelen mozdulattal
beverte a fejét a csaptelepbe,
elvesztette az eszméletét, és a
zuhanyrózsából oly szerencsétlen szögben,
hogy az orrlikaiba és a szájába.
Hagyom oda a söröm (futtában ezért fizetek),
jól bevágom a fejem a kertajtóba.
Gyorsan fel, két emelet! Mi az
egy ilyen helyzetben?!
Töketlenkedés a kulccsal. Nincs kulcsra zárva...

Ül a kompjuterénél, és kávézik a drága.

(Korollárium ad 1.: *Félni* nem nagyon szoktam, *nagyon* még soha. Ez nem erény. Inkább egyfajta adottság, úgy értem: hülyeség: „pillanatoknak élés” – beleértve, természetesen, a saját utolsó pillanatomat. Azt meg nyilvánvalóan megérem. Bátorságosdim tehát tét nélküli. Ja, hogy a közbeeső pillanatok?)

2. Mint a fentiekből kitetszik: *félteni* viszont tudok. Ez pedig veszélyes vagy legalábbis gyanús képesség (szülők, utópista diktátorok), menjen *mindenki* a maga útján, fűrészelve maga alatt a fát, ássa ennen sírját – – – abba viszont igyekszem beavatkozni, hogy kapjanak-e fűrész, ásót, és kikötöm, hogy hagyják békén a fát.

3. Megijedni olykor helyénvaló. Feltéve, hogy mérlegeltük a megijedés helyén- és idejénvalóságát. Például: Skorpiót észlelek a hitelszoba fürdőkádjában – amikor épp belelépnék a bal lábammal, és visszarántom, mielőtt... Ilyen esetben még egy kis cirkuszt is lehet csinálni: hívni a recepciót (bemutatni a fapapuccsal agyonütött skorpiót), ebből kijöhet egy mély bocsánatkérés vagy egy híg kártérítés az elszenvedett ijedelemért. (Prémium azért, hogy nem náluk kaptál szívrohamot.) Viszont: megijedni olyankor, ha jobbról előznek, s a szembesáv telített, az férfiatlan volna: szarjunk be nyugodtan. Haljunk meg méltósággal.

(Korollárium ad 3.: A megijedés feltétlen előnye a félelemmel szemben, hogy rövidebb ideig tart.)

4. Most persze passzolna ide egy olyasféle zárókorál, hogy
De jó is volna olyan korban élni,
hol ijedségre nincsen semmi ok,
ahol majd nem kell semmitől se félni,
hol nincs hideg, és nem vacog a fog.

Ó, jöjjön el az Operettfinálé,
ó, jöjjön, drága Világegyetem,
ígérem, most már nem leszek oly málé – –
hanem azt mondom: Kuss! Elég legyen!

FIGYELŐ

A PÓRE ÉLET

Lakatos István: *Paradicsomkert.*
Összegyűjtött versek és szépprózai munkák
Teván, Békéscsaba, 1993. 548 oldal, 490 Ft

Nem szerencsés, ha a költő tanácsot ad a sorsnak, mert olykor megfogadja, s nem bizonyos, hogy a konstruktív javaslatokat vállalja. A Moira tudja, micsoda harmóniát csikarhat ki a szenvedés diszsonanciája az alkotóból; a Parnasszuson értenek a művészethez. Lakatos, aki szinte legfiatalabbként került már pályája kezdetén is az irodalmi élet ifjú vezetőiként számon tartott *Újhold*-kör lírikusai közé, nem számolt mestersége mitológiai erejével. Azt még, hogy, amint közölte, az ember menthetetlen, következmény nélkül leírhatta, az Ókor sose kételkedett abban, hogy az emberek csak pillanatokra lehet segíteni, ám a fiatalosan hetyke kijelentés, hogy az alkotás nem több, mint kutyának játszott hegedűszó, aligha volt vállalható Apolló fülének: ha elfogadná, félelem és művészet teremtette önmaga létjogosultságát vonná kétségbe. A költő egyébként maga hívta ki maga ellen a szörnyeket, mikor elárulta titkát: „*Engem nem válthat meg, csak a fájdalom.*” Hát akkor váltsa meg – határoztak a későbbi műfordító celláját belengő églakók, s Klió, ha pirulva is, kollaborált: két olyan szörnyeteget, egyazon időben, egy történelmi időszakon belül, mint Hitler és Sztálin, nemigen láttak még színpadon. A megváltó fájdalom másfelől is segítette a költőt, megadta neki az üldözések és üldöztetések idején az empátia áldását, veszélyforrását. Mikor Lakatos nevét már jegyezték az irodalmi tőzsdén, az akkori paraméterek között úgy látszott, nemhogy életműve nem lesz, de élete sem. Nem jogállamban élt, egy terror árnyékában, ahol a menekülés útjai közül csak az emigráció és az öngyilkosság határsávjában nem kértek útlevelet. A pokol bugyraiból a költő a börtönt választotta, a rabságban for-

ditott antik művekben szereplő isteni apparátus érdeklődve figyelte, hogyan válszol a történelem kérdéseire. A költő jól felelt: hogy a valódi fegyház a becstelen élet és a meg nem tagadott meggyőződés az igazi szabadság, leírta nem egy versében.

Tulajdonképpen csodagyerek volt, ha vidéki otthonában nem állt is akkora reflektorfényben a szinte első éveitől versben gondolkodó kisfiú, mint a fővárosban élő alkotók eleve irodalmi közegben növekvő sarjai. Családjá viszont tudta, mit ér, nevelői is felismerték különleges képességeit, maga a szakma meglepő hamar visszaigazolta: tizenhét évesen már ott mozog a történelmi időszak legszigorúbb bírálói, az *Újhold* fiataljai között. A jelzős főnév megállapítását büszke címként viselő poeta doctus ritmust, harmóniát szokatlan érzékenységgel, belső hallással érzékelő zenei füllel született, rímképletei, ütemező technikája a legvárhatóbb formai bravúrokra képesíti, s ami azonnal feltűnik versépítő megoldásaiban, soraiból, témaköréből nemcsak ízlése alakulása, szellemi képlete, de szellemi életrajza is rekonstruálható. Minden írásában tetten érhető, mikor melyik mesterét követi. Önálló útja akkor kezdődik, amikor saját speciális tematikájára rátalál, s elfelejti, valaha úgy építkezett, ahogy a nagy elődök, Arany János-ut, a Nyugatosok módján: lán-gok és kardhegyek között bolyongott, míg végre szembetalálkozott önmagával. Ahogy nyomon követhető, mikor kinek a bűvöletébe esett, kihallik, mekkora szerepe van a történelemnek abban, hogy hangját cserélje, mert amit epodosban elmond, ott persze nem a pártusoktól aggódik és tőlük félti Romulus – Árpád – népét, Rákosinak szól a modern „*quo-quo scelesti*” intelem; a modernizált sermo sem a Via Sacrán bolyongó Horatiust idézi, a magyar Forum lekerül a Darling eszpresszóba – korának az a Rostruma –, nyolc évvel a magyar forradalom kitörése előtt ott bujkál az előrejelzése az egyszer majd elkerülhetetlennek. Egyszer, a második

világháború idején, már állt a pokol tornácán, de közeleg az új apokalipszis, nem békélnek a szörnyek, amelyek bicskei, etyeki pokoltüzebe szinte belevakult. A személyes trauma költői fejlődése útján egyetemes mondanivalóvá terebélyesedett, a recenzens meglepődik, mert a költő immár nem udvarias, elhagyta az antik eposz eleganciáját: ha a történelem lealjasodott, hadd olvassa az utókor. Lakatos fiatal keze úgy irt hőskölte-ményt, mintha Kafka tette volna Trója égése idején; a történelem pörölycsapására szerencsére az alkotás ütésével felelt: rögzítette nemzeti meggyaláztatásunk pillanatait.

Lírai szókinccse párhuzamosan változik az epikaival, a parázsló indulatok tragikus objektivitássá szelidülnek, tektonikus mozgásrendszere más lesz, a rezgések e korszakban nem a szülés teremtő rángását, de az agónia görceit közvetítik: Lakatos magánéletének csolnakán nemcsak ő maga, a fasizmus hánykolódik. Az Auschwitzig üldözött és örökre siratott lány figuráját tárgyilagossá merevedett részvéte kitorölhetetlenül olvasói emlékezetébe vési, Lakatos nem saját vesztesége miatt sir, hanem a megsértett humánumért. Már nem rezegnek sorai között az üres lárvák, a golya elszállt, elvitte csőrében a nyarat, ösztövérvén nyulai csüggedten rágják a száraz fakérget, körötte egy megőrült világ díszletei. Hol vannak már Lakatos terzinái, a kínjai között is vállalt édes élet, a veszély, mint Prométheusz keselyűje egy közösség felett köröz, ugyan ki tudja jobban nála, hogy „*mentené egy nemzedék immár póve életét*”. Szembe kell nézni a halálnál sokkal irgalmatlanabb étellel, az etika posztulációja mégsem változhatik: „*kínózzatok hát vitézül, hagyom, még nálatok a hatalom*”, akkor se mond mást és nem tesz, csak ami megegyezik hitével.

Még 1956 sehol, amikor Lakatos belesikolt a kilátástalannak érzékelt éjszakába, amely természetként emésztette: „*mézd, hazánkat kifosztják, jaj, édes Magyarország*”. Van, aki a szenvedéstől egyre hangosabbá válik, Lakatos elcsendesül. Irreális képei hirtelen kigyúlnak a realitás díszletei között, s úgy világítják meg líráját, epikáját, ahogy nagy eső után a szűrt napfényben olykor felfénylik egy-egy bokor, egy szál virág. Csillognak a széttört realitás

cserepei, mostanra tanulja meg igazán, amikről azt hitte pályája kezdetén, hogy mindig tudta, Babits törvényét: a dinamika erejét olykor megsokszorozza a statika. A költő tudomásul vette mindazt, amivel számolnia kellett, lírája és epikus versei boltozata megszárdult, elvisel bármi terhelést. Soráiban Anna Mártával, Márta számtalan más női figurával azonosul, nincs már a költő számára külön profil, csak profil. Saját élete fogytán mások életét gyászolja meg, a vörös tüzek elhamvadtak a réten, a csóvahajigáló rókákat elnyelte a tél, akit átölel, már régen nem ember, akkor sem, ha az, hanem a halál felé balagló emberiség, holdfényesen, könnyektől vizesen. Lakatos záró verseiben már kerek a világ, nincs annál szomorúbb, nincs nála gyönyörűbb, örök csak a művészet, halhatatlan csak a művész, halandó csak a halál.

Az utolsó négy-öt esztendőben nem egy váratlan irodalmi szenzációval lett gazdagabb a magyar próza; mikor Lakatos összegyűjtötte, egybeszerkesztette és kiegészítette életrajzát, a FARSANG-ot, elmosolyodtak a föld forgását ironikus közönnyel szemlélő istenek. Lakatos remeklése olyan vallomás, hogy olvasója nehezen tudná elfelejteni. Ebben a könyvben valami olyan sikerült, ami csak a kivételes kegyelemben részesülő életrajzíróknak szokott, akik kezét angyalok vezetik, s váratlan bábák álltak az alkotás szülőágya mellett. Sajátságos névsor ez, Szent Ágostonnal kezdődik, de benne van Schönberg éppúgy, mint Chagall, és Dante is benne van és angyalok és Hieronymus Bosch és Rousseau és persze Goethe és Cserei Mihály és maga Lakatos. Ha valaki, az alkotó ismeri a világirodalmat, műve megformálásában rangos személy segítette, maga Tacitus, s miután megtanulta, hogy harag és szenvedély nélkül ábrázolt állapotában sustergővé válik a ketrecbe zárt indulat, és farkasok viczorognak a pórázon vezetett minősítés mögött, Lakatos ártatlannak látszó mondatai mögött nemcsak Klío pirul, gépfegyver csattog, de maga a könyvbe parancsolt eleven élet enged meg olykor egy-egy visszafojthatatlan fényként felvillanó mosolyt. Lakatos nemcsak a nagy prózaírók közé emelkedett a FARSANG-gal, de valamiképpen iskolát is csinált, csak tudják tanítványai egykor utánozni látszólag ártatlan, szabadon hagyott mondat-

logikáját, a költőként élt, átéletett és tanult mondatlűktetést, a gondolati rímek pántját, s azt az elbűvölő optikát, ahogy ártatlannak álcázott kísérleti asztalán elvégzi derült vivi-szekcióját. A boncasztalon egy család, egy földrajzi közösség, egy ország, egy világ, az ég, a pokol és egy kisfiú, aki szemünk láttára nő művésszé, horizontja peremén a katonai és civil frontok áldozatai, és az olvasó igazán nem érti, hogy tud olyan jól mulatni olvasás közben, amikor az egész olyan kétségbejítően szomorú. A szem, amely a mikroszkóppal dolgozik, objektív, a szíke, amely az asztalon operál, megbízható, saját organizmusába vígan belevág az életrajz írója, mintha nem a maga vérét csorgatná, míg megírja az Ember Komédiáját. Ahogy kedvelt kutyái, gondolatok fűvében hempereg, s így, hátára fordulva, bámulja a körülte zajlott, zajló és zajlani fogó csodálatos, ismételhetetlen, elbűvölő, átkozott, gyönyörű és mocskos életet.

Könyvének nyitása egyenesen összehasonlításra ingerel, bár a párhuzam elég meglepő: a recenzensnek Tormay Cecile híres műve, A RÉGI HÁZ jut az eszébe, s mindjárt el is neveti magát, mert hát hogyne nevetne azon, hogy A RÉGI HÁZ éppen úgy kezdődik, ahogy Lakatos életrajza, Tormay Cecile öszsülei német fakitermelők, a nagy folyón érkeznek szállfakkal Keletre, Magyarországra, Lakatos özanyja is német földről megy pántos szekéren árut szállítva Hollandiába, folyó helyett a vizet a tenger képviseli, a holland vízáros figurái közt ott Rembrandt fiktív alakja. Az olvasó meglepetésére kiderül, a Megváltó többek között hollandul is tudott, különben hogy hívhatná fel Lakatos özanyja figyelmét arra, hogy egy kötélverő-familiának árujával mégiscsak a török dúlta Magyarországon volna több lehetősége, mintsem a tengernél. Ideérkezve azután gazdagodik a család a legváratlanabb etnikai és foglalkozásbeli elemekkel. Micsoda képtár van a brandenburgi özanya galériájában, az Árpáddal jött vaskalapáló leszármazottjai osztrák és angol atyáikkal rokonosodnak, a kötélverő iparosok mellett tudósok, kanonokok, mézesbábosok, pékek, suszterek, ácsok, mérnökök. És micsoda baráti kör kocog Daimler úr gépkocsija mögött, jóval az *Újhold* fiataljainak feltűnése előtt felbukkan Vajda János, a költő, a család jó embere, Ginával, mellette egy eb- és ma-

jomtenyésztő természetbarát, ott van Vass József is, a miniszter Biller Irénnel, és persze Lakatos szűkebb familiája, a bicskei bankház vezetője, az apa, aki mögött pékműhely füstölög, még távolabb suszterek szurkos cérnája kunkorodik, a kertből mézillat árad. Személyes baráti köre is változatos, az Anyaszentegyház Szeráfikumában olyan kevés eredménnyel hívónek nevelt Lakatosnak sem a felvilágosító adatokkal nem fukarkodó iparosgegedet, sem az Ágota néni történetét közlő Ádámot nem lehet soha elfelejtenie. E káprázatos gazdagságú, változatos emberanyagának, persze nemcsak a könyv, a költő és a prózaíró nagyra növekedése érdekében is mindenképpen szerephez kellett jutnia Lakatos élete színpadán. Ahány figura, annyi-félét adott az alkotónak, vagy annyiféle módon fosztotta ki. Az adás és elvevés kettős él-ménye nélkül nincs nemes irodalom.

Ahogy műfordításaira ráfigyel művének olvasója, úgy lepődik meg a kötet portréfejezetein. A festés szavakkal történik, de micsoda Szabó Lőrinc néz vissza ránk Lakatos ábrázolásából, Berda József szalonnájának még a szagát is érezzük, s a lány, aki Lakatos érzelmi életén és a világtörténelmen egyazon talppal lépett át, nemcsak Lakatos magánmitológiájának figurája, valamennyiünk tulajdona lesz. Van a Lakatos fordította AENEIS-ben egy volscus katonahajadon, Camilla, akiről azt írja Vergilius, úgy fut át a búzavetésen, hogy talpa alatt nem hajlik meg a kalász. Lakatos szerelme, aki egyben minden további szerelem, s aki jogfosztottságában minden emberi méltóságában a történelem vagy az értelmetlen, túl korai halál által kergetett, meggyalázott ember szimbóluma, úgy lépdél át az olvasó gondolatain, mint egy anti-Camilla. Korra sincs, mégis él, az olvasó haláláig.

A FARSANG címadó fejezete e műben kulminációs pont. Ebben a sajátságos gazdagságú, váratlan irodalmi meglepetésben a recenzens sose hitte volna, hogy számára ezentúl a Bolkonszkij herceg fémjelezte háborús ábrázolás egyik paraméterére a Lakatos Ádám barátja közvetítette eseménysorozat révén megismert Ágota néni paramétere felel. Ágota története kapcsán angyalok és ördögök tanács-talanul néznek egymásra, az angyal zavartan

elfordul, de az ördög se fölényes, patáját rága tanácstalanul. Már Cica néni is felejt-hetetlen, már Gunda néni is az, aki az élet legváratlanabb pillanataiban, ha kérdezik, ha nem kérdezik, egyszer csak megszólal, s mikor éppen valaki meghal, szelíden azt mondja, vágok egy kis husikát. Már a keresztapa halálának körülményei is azok, vagy miközben közéleti nagyságok között a háromszentdős Lakatost a megerített asztalon vendégtől vendégig taszigálják tálak és tányérok között az abroszon, hát még Ágota néni. Az olvasó már a névnél elkezd asszociálni, a név szelíd és rózsailatú, Kiss József versét idézi, abban szerepel egy a vőlegényéhez sírig hű, a Tisza ellen pert indító vénkisasszony. Latakos Ágotája a németek és oroszok közt hányódó, hol elvesztett, hol visszafoglalt Bicske és Etyek színhelyein mozog, miközben a kirabolt ház elé rakott zongorán Ádám, a barát, órákon át az oroszoknak klasszikus zenét zongorázik, az unokahúgok után az oroszok az aggszűzet is megerőszkölnék, az akció órákig tart, nem csoda, ha Ágota néhány hét múlva halott. A vénkisasszony annak idején elkészített végrendelete az eseményeknek megfelelően megváltozik és kiegészül, temetésének forgatókönyve van, mely a frontok cserélődése miatt megvalósíthatatlan. A falusiak igazán végrehajtanák Ágota utolsó kívánságát, ki tehet róla, ha lehetetlen, mert a temetési menetet gépek lövik, bombázzák, a lovak összerogynak, a koporsó az árokba gurul. Mire a repülő elmennek, az oroszok éppen szembemásmíroznak a gyászmenettel, a gyülekezet csak úgy tud menekülni, hogy Ágota néni unokahúgai elhitetik az oroszokkal, a felvonult falusi gyászolók fogadóbizottság. Az oroszok boldogan átveszik a laza erkölcsű hölgyek által átnyújtott szalagos koszorúkat a feliratokkal: „Nyugodj békében”, „Örökre emlékezünk rád”, s ha az olvasó azt hiszi, vége a történetnek, téved, a recenzens azért érezte azt, hogy az angyal egyre zavarosabb, és az ördög már a farka bojtját tépdési. Miután a kisasszonyt a háborús események miatt nem lehet kriptában eltemetni, elhantolják egy kertben, de szegény Ágotának ott sincs nyugovása, mert az oroszok az ősi recept szerint értékeket keresnek, és porhanyóssá locsolják a földet. Nem kis meglepetésükre az akkorra már kissé használt Ágota

teste bukkan elő ezüst és értéktárgyak helyett. A rémregény folytatódik: Ágota tetemét mindig új helyre temetik, de mindenhonnan újra kilocsolják, végül egy élelmes tehetős rájön, ezüstneműje és egyéb tartós értéke számára rendkívüli védelem Ágota immár közismert teteme, de ésszerűbben kell elhantolni, fedél alá. Átveszi hát a romantikus utóéletet élő halottat, s értékei fölé temeti egy fészkerben. Amire nem gondol, olyan természetes: egy orosz meglesi, a leselkedőt egy másik orosz lesi meg, aki az Ágota immár elviselhetetlen állapotba került teteme mellett a feltételezett kincs miatt megöli a társát, s a mészárosfamiának immár nem a vénlány, egy katona holttestével kell elszámolnia. Hogyan tehetné? A karon ülő gyerek kivételével az orosz tiszt a négytagú család minden tagját agyonlövöti. Ezek után mi volna ebben a könyvben, ami még meg tudná lepni az embert? Borgia Lukrécia esküvője, Lakatos előadásában, aki gyerekfüle a szajha szót szukának érzékeli, és nemigen érti, hogy miért ne mászkálhatnának meztelen kutyák a földön, és miért ne szedegetnének bonbont a szőnyegről egy orgián, amiről azt képzelem, olyan, mint egy díszvacsora.

Lakatos egyik szerelme úgy rögzül Lakatos gondolatai között, ahogy utoljára egy gyerekelődáson látta, ahol az golyát alakított. Áll az emléklány, gyönyörű, és golyacsőre van, arcán egy másik emléklány kormos napszemüvege, valahol a színpad peremén Sztálin kivégzett fia, akiről az oroszok beszélgetnek, a kamasz Lakatos először hallja Berija nevét, és Gunda néni csak úgy magának érdeklődik, helyes-e, ha töltene egy kis borocskát. Tárgyak, munkaeszközök, hullák, zongorák, locsolók, szellemek körberöpülnek, csörgeti az ördög a golyókat, és bár nem kérdezi, hogy hol a piros, Lakatos tudja. Mikor mindezek történetek Ágota néni hullájával, már közeledett a *piros*. Ligeti Miklós, a vándor könyvárus cédulát dob ki a marhavagonból, *visznek a halálba*, Lakatos olvassa; írás a porba, emberpor a levegőben. Akkor a golyó éppen zöld volt. Gunda néni néz, csak úgy magának megint bejelenti: „vágok egy kis husikát”. Csipkés szegélyű szentképek szállnak, Lakatos megfogja őket, egyszerre préseli le a búbját az iszonyattal, koronaként mellébiggyeszi sa-

ját fogsága alapidokumentumát, a kihallgatási jegyzőkönyvet, s aztán lezárja ezt az elbűvölő rémlátomást, amit létrehozott, egy nagy költő váratlan képével, „*a mindenséget tartja fején a bozótban egy kis menyét kérdőjellel merevedő teste*”. Elkészült az Ember Komédiája. Köszönjük meg Lakatosnak.

Szabó Magda

ELLEN-VETÉSEK ÉS ARATÁS

Rába György: *Kézrártétel*
Szépirodalmi, 1992. 105 oldal, 254 Ft

Van a lírai teljesítménynek egy olyan típusa, amely nem fokozatosan megérlelt belső és külső lehetőségek százfokú számlétráján haladva, mindenkinek látható ütemben válik érvényessé, hanem ugrászerűen, a hosszú türelem centripetális erejével, öregkorban. A költők többnyire merész gesztusokkal lépnek a nyilvánosság elé, vakító fénnel, majd arányosan kiteljesednek, s még idejében élvezik szorgalmasan gyarapított hírnevük előnyeit.

Van azonban más eset is.

Paul Valéry írja egyik jegyzetében Rembrandtról: „*A kora Rembrandt fölöttébb gondos és lelkiismeretes portréi. Majd az öregkori merészség – s nem az ifjúkori. Mert az öregkori az anyagon belül jön létre, mégpedig azoknál, akik megtalálták az anyag univerzumának útját – míg az ifjúkori az anyag előtt létezik.*”

Rába György versvilága első pillantásra kissé darabosnak, nyersnek, könyörtelennek tűnik. Alig-alig kínál módot a közeledésre, jobbra csak roppant anyagának törési felületeit fordítja felénk, nem háttérbe szorított hordozó rétegeit, nem az író tapasztalatának lineáris füzereit, melyekhez fölzárkózhatnánk. Centrális ábrázolás ez, peremén élesen megidézett emlékek párja lebeg: olyan, mint azok a virágok, amelyek kifeszlenek egy örökzöld, tüskés és csaknem félelmetesen páncélozott kaktusz törzsének falán. Szükszavúságának rezervátumában egy megfeszített figyelmű, vigyázatos próféta ül, aki önmagát

is megrázó pontossággal keresi egyéni és történelmi létének örökké jelenvaló kataklizmáit. Közlékenysége – ezt gyanítjuk kámeaszerről – zárt formavilága mögött – a produktivitás vetélytársává válik egy végső pillanatban, s mintha kissé homorú tenyértartással nyújtaná a kezét. A dolgokat nem látható felületüknél közelíti meg, hanem abban a pillanatban, amikor elfordulnak tőlünk: soha nem ábrázol, hanem mindig eltakar, azaz egy bizonyos szemérmes mozdulattal teregeti elénk portékáit. Az élet minden ellenállását egyetlen „gátlásban” egyesíti, s ez olyan koncentrációval és keménységgel vérteti föl, mely megakadályozza műveiben a fegyelmezetlenség kísértéseit. Keményet tördel ki keményből: nem leszűr, nem apróságokból bontja ki következtetéseit, rideg alapanyagokat választ archaikus, érdes felületű vészfűrűkhöz. Verseinek nincsen benső kiterjedése. Olyan érzésünk támad olvasáskor, mintha barlangban járnánk, ahol a kiút, a szakadék, a barlanglakók fészkei és a visszhangok forrásai egyforma közelségben nehézkednek körülöttünk, és lenyűgöznek a személytelen munkának csaknem embertelen lelki tömbjei. Tartogat valami körültekintő diszkréciót az étellel, a világgal, a halállal szemben, irtózik a „szószertintiségtől”, élményeit folyton distanciába tolja, s ebben a distanciában avatja láthatóvá, nem személyesen mitológiáivá. Nem engedi, hogy művei ráncos bőrű csecsemőként lépjenek a világba: mestertechnikájában dolgozik egy kényes tisztogatási, sőt konzerválási hajlam, mondhatni papos elkötelezettség, amely makacs kitartással utasítja el az emberi s történelmi környezet méltatlan elemeit, miközben önmagában teremti meg azokat az „etikai pontokat”, melyeket tízparancsolatként szegez szembe a világ véletleneivel.

Amint olykor föl-fölütjük fejünket a kötetből, arra gondolunk: milyen hatalmas lehet annak az embernek az ereje, aki ilyen radikálisan áll szemben a világgal... Aki nem érzés szerint (minden érzés pontatlansághoz vezet), hanem funkció szerint teszi magát ellenlábassá, hogy annál erőteljesebben mondassa el személyes ellenvetéseit. Az eremita ellen-vetéssel arat sikert a figyelmetlen világon.

„Ember vagyok aki
 önként tud kívülről állni
 a boldog bentiből
 szabad kintire válni
 s amit sose tehet
 egyetlen állat
 nemet mer mondani
 a marokra gyűrt éjszakának”
 (KIHÍVÁS AZ ÉJSZAKÁNAK)

A szavak szervezésének – Rába költészetében – van egy léttapasztalati és egy költészetfilozófiai forrása.

Élettapasztalatának elsődleges háttereiről ugyan keveset árul el, de gyakran emlegetett szavai beszédebbek minden versbe szőtt életrajzi úrlapnál: *fatörzs, kerítés, (szem)határ, föld, sors, test, fal, talány*. Egy leszűkített tapasztalati térben keresni olyan értelmet, mely az élet kiegyensúlyozott gyakorlatához elengedhetetlen, de egyszerismind tanúságtételnek is elegendő negatívummal rendelkezik – ez a maxima. A túltapasztaltságnak, öregkori távlatosságnak és poétikai éleslátásnak ebből a furcsa elegyből szerveződik meg Rába György költői világa. A művek mögött olyan ember áll, akit válságok edzettek fogékonnyá a realitás megragadására. Művészetének költészetfilozófiai hátterében ezt a kettős gondolatot látom: a költő megteremti a verset, a vers megteremti a költőt. Rába gondolati újdonsága éppen ebben az ellentétes alázatosságban rejlik: szinte csak egy pillanat erejéig alkotó, utána huzamosan „alkotott”, saját életművének figyelmes és alázatos tanítványa, aki nem csupán a mű etikája szerint cselekszik, hanem tulajdon művéből meríti szó- és élményanyagát. Nem olyan költő, akinek számára a vers születése néhány pillanatra redukálható: mondhatnám, saját életművének gyermekévé teszi magát, s függőségének ezt a gyermeki vonását állandóan szem előtt tartja.

Természetesen hozzájárul ehhez a filozófiai-lélektani meggyőződéshez a szavaknak vigyázatos kezelése, a szavaknak „végtelené” tétele: a funkcionálisan nyitott vers megtalálása, ahol – a klasszikus hagyománytól eltérően – a vers elemei nem a megoldás, hanem egy bizonyos összetett érzéki és szellemi egyensúly felé haladnak, amelybe többféle

egyenértékű megoldás van „beletitkolva”. Ismét idézem Paul Valéryt:

„A költő a mágikus verset keresi – azt a verset, amelynek értelme még neki magának is titokzatos, olyanképpen, hogy a vers megőrzi és megismétli magát.

Ha a vers pontos értelmet kínál – tehát olyat, amit le lehet fordítani egy másik kifejezésre vagy egyetlen képzetre, akkor a verset ez az értelem megszünteti.”

Úgy gondolom, a közlendőnek ez a szétterítése az egész életműre, a versek élményegységének a megszüntetése, az „érvágás” a versen Rába költészetének egyik fontos jellegzetessége. Sem ellenállhatatlan lendület, sem ügyesen villogtatott meglepetések, sem kérkedő individualitás, sem látványos spirituális felülépítmény, sem rikító gesztusok, sem vajákos dünyögés, sem a várakozásnak mesterséges csigázása. Hanem az eszmék elszövése, egy preideális állapotnak a megteremtése valamely összemérhetetlen, rekedtes moduláció kíséretében: egy imaginárius belső embernek a fölnevelése, aki szigorúan személytelenül építi föl elszórt jelentésatomokból álló versrendszerét. Művészete sem a szervezett gondolkodásnak, sem a szervezetlen gondolkodásnak nem vehikuluma: olyan operatív szellemi terület, ahol az alogikus, álombeli és racionális közlések mintegy szívárgásszerűen itatják át a mű szövetét, a mű mégis egységessé, személynek szólóan evidenssé válik.

Találomra megmozgatok a szövetben egyetlen szálát. Ennek a lírának egyik vezérmotívuma az otthon maradás, földön maradás, begyökerezettség, identifikáció képzet-csoportja. Nos, Rába verseiben ez a motívumegyüttes ilyen mozaikokban bukkan föl:

„testet adjatok létet
 kűrthangok édenének
 élnek még erre felé”
 (A VISSZAHOZHATATLAN)

„Bezárhatatlan kapun át
 falhoz érkezem én
 ott válok magammá időm
 nyomommal telten enyém”
 (AZ ENYÉM)

„De én minden kéreg alá
szivárgok az élet savának
napjaim ezre féktelen
tenyészetben szertéradt
millió létem névtelen”

(ÉN, NAGYVILÁG)

„mezem egyre másult
szakadj le idegen
öltözet mállj le rólam
hely perc sugallta cafrang
hadd jussak el újra
csupasz önmagamhoz”

(AHOGY ÉRKEZTEM)

„Ott élek ahol sose jártam
és az itt ahol nem vagyok
mégis jelenlétem alatt
ahová nyomom nehezült
a föld meghasad”

(RÁFOGÁS)

Vagy az ANTI-KOLOMBUSZ ötöfedeles jambusaiban:

„Akit a mezsgyék csábítása
untat s már csak csupa füll és szem
minden lehető megtalálja
magházában megérni készen

Pilléreid föld ködbe vesznek
a távoli szélső határok
délbábok fénye ereszhet
mindig az a föld ahol állok”

Mint egy korlát nélküli lépcső, olyan a stílusa: föl tudsz menni rajta, de közben a széldület félelme kerülget. Üzenete pedig meghökkenet, különösen mozgékonyaságra, távhabszolásra és látványos sikerre idomított korunkban: éppen ott van az érték, ahol én vagyok. Ne menj tovább, ne a távolban keresd a személy szerint neked szánt kincset, hiszen benned van az a kincs, mégpedig gyökereidnél, egyéni s közösségi múltadban, szellemi tartományaid föltáratlan rétegei alatt, létednek rejtett centrumában. Ennek a költészetnek ez az egyik idealizált pontja: az identitásnak kiméretlen keresése, vagyis föltárása. Szinte tárgy nélküli egyébként ez a világ, legalábbis láthatatlanok a tárgyai, s a költő igen fukaran bánik saját anyagával: ezt azonban pótolja a paradigmátikus állítások szeszélyesen elrendezett mintáival.

Nincsenek hagyományos értelemben vett „témái”, közvetlen tapasztalati anyagát költészetének hátsó lövészárkáiba vonja vissza, s úgy latolgatja szavait, mintha először s egyben utoljára ejtené ki őket. A szövegek mögött egy éber, zárkózott, fojtott beszédű emberi monád azt mormolja: meg kell keresni a létezésnek azokat a tehermentes, ártatlanul üres pontjait, ahol senki nem járt még, senki nem beszél, csupán azonosságba kerül a fény, a mező virágaival és azzal a néhány emberi egzisztenciával, aki ugyanabba az elérhetetlen célba tart, és vándorlás közben egyedül az útra figyel. Majd összeszorított ajakkal még hozzáfűzi: nem a jelenkori nyilvánosság-
nak írok, hanem a múltból a jövőnek. Azzal folytatok párbeszédet, aki nem létezik már, és azzal, aki már látható a jövőben... Meg kell találni az anonimitás korszerű formáit, s ez azt jelenti: elfogadni és meggyőződéssel helyeselni egy vékony sávú, nem tételes, függőleges szakralitást.

Ezen a ponton Rába György gondolkodásának fundamentumához érkezünk. Bizonyosnak kell lenni a legtávolabbi jelekben. Nem, még arccal sem rendelkezni, nem hagyatkozni személyes „érzelmekekre”, de ebben az „egyre kevésbé ember, egyre inkább mindenség” állapotban meg kell alkotni a fontos dolgok hierarchiáját. Szembeszökő, hogy Rába költői ismeretszerésében van ugyan egy eleven tágasságú karolás, de ugyanennek a mozdulatnak mélyén a visszavonulásnak, katakombaszerű titokörzésnek bizonyos makacs hősiesége is meghúzódik. A Rábával szemléletileg rokon Paul Celan ezt így fejezi ki a FADENSONNEN harmadik ciklusában:

„...auf
Bedeutungsjagd, auf
Bedeutungs-
flucht.”

(„...jelentés utáni vadászaton, jelentés elől menekülve.”)

vagy a SCHNEEPART-ban:

„etwas aus meinem
und keinerlei Stoff.”

(„valami az én anyagomból
és semmiféle anyagból.”)

Van a dolgok jelentése (jelentősége) utáni vadászat, és van az előlük való menekülés. Van saját anyag (gondoljunk például a személyes emlékeket görgető, megrendítő hitelességű BARGUZIN-ra), és van a senki anyaga: ez a „senkianyaga”, a létezésnek ez a senki dolga tartománya ennek a költőnek fő-fő tapasztalatszerzési territórium. A vadászatnak és menekülésnek ez a kettős motívuma nem pusztán Rába szemléletére, hanem az egyes művek szerkezetére is jellemző (noha – mint köztudomású – modern költő nem egyetlen költeményben lakozik, hanem egész költészetét tágitja egyetlen szervesen összefüggő jelentéscsoporttá). Idézzük emlékezetünkbe például az ÉN, NAGYVILÁG című költeményt, egészében:

*„Fölött látsz s alatt haladok
nyomaimat összekötve
szeretetem gyűlöletem
ábráját rajzolod a földre*

*De én minden kéreg alá
szívárgok az élet savának
napjaim ezre féktelen
tenyészetben szerteáradt
millió létem névtelen
dicsőíthetsz és gyalázhatsz
ki ujjal szemmel hiszel drámát
hatalmad rajtam semmi sincs
nem mondhatsz csak nagyvilágnak”*

Látható, hogy a vers mintegy belegyömöszöli a harmadik sikot az első kettőbe: nem nyújt konkrét tapasztalati anyagot, csupán végeredményt. A szöveg – vegyük szemügyre többször, lassan, személyes részvétellel – olyan hatást kelt zilált, központosítást mellőző modorával, mintha valaki szakadékba zuhant volna, s föltápáskodván rémülten tapogatná a testét, nem rohanja-e meg valamilyen utólagos fájdalom. Most pedig rajzoljuk át kissé az első szakaszt (nem képekhez, hanem hitéhez hű minden ikonoklaszta...):

*„Fölül látsz s alul haladok.
Nyomaimat összekötve
szeretetem gyűlöletem
ábráját rajzolod a földre!”*

Ez lehetne akár Pilinszky hangja is a HAR-

MADNAPON idejéből. Csakhogy... Csakhogy Rába György költeményében van két nyelvhasználati és egy ritmikai érdekesség. Az első sor két ellentétes és funkciójától megfosztott névutója a semlegesség, óvatos tiltakozás és szelid helyesbítés légkörét sugallja, s ez csakis Rába költészetének sajátja (megint vadászat és menekülés...). A másik megkülönböztető jegy a központosításnak a hiánya: ez pedig optikus, nem jelen lévő erővonalakat kölcsönöz a versnek, megalazítja jelentéstartalmait, s egyben sokrétűvé, fogalmilag kimeríthetlenné alakítja a szöveget. A harmadik – ritmikai – sajátosság, ami az *Újhold* költőire nem jellemző, hogy a második sor felező négyes trocheusára a negyedik sorban egy ötödféles jambus válaszol, s ezzel a nyersrimmel teljesíti be az egész strófán átnyilalló érzelmi infarktust. Ha tüzetesen vizsgáljuk együtt a két szakaszt, megvilágosodik előttünk a klasszikus Rába-vers legfontosabb kompozíciós jegye: a szöveg a sűrített belső szerkezet zárt egységeit töredezett, nem szorosan illeszkedő anyagokkal keveri. Pontosabban: van a költeménynek egy archaizáló, zárt, de szervesen megfogalmazott közléscsoportja, s e szilárd mag köré rendeződik a szöveg nyitott, szórta megvilágított és mozgalmal holdudvara. Morált hirdet ez a költészet, de nem mellékelik hozzá a mesét: ebben a szövegben – a második szakaszban – hangzik fel a titkosan, de tíz körömmel óvott benső elkötelezettség és névtelenségbe oldott emberi érvényesség hiszekegye. Mint egy ikon: distanciát és tiszteletet követel, de éppen ebben a distanciában hív meg a találkozásra, és distanciáján keresztül mutat tovább tapasztalatának sötét csillagaira. Tisztább helyet keres magában, mint a világ, és ezt a tisztább helyet mutatja fel az olvasónak. Ahogyan Celan mondja a DIE NIEMANDSROSE negyedik ciklusában:

„Schwerer werden. Leichter sein.”

(„Válni súlyosabbá. Lenni könnyűnek.”)

Dióhéjban szólnék még Rába György költészetének ritmikájáról és rímtechnikájáról. Kétségtelen, hogy ez a formavilág a nyugateurópai hagyományban gyökerezik, s túl-túl fölbukkanó ütemező gyakorlata csupán a magyar költők kötelező ritmusreflexeit idézi

föl. Kedveli a rövid, hármas-negyedfeles-négyes jambikus formát, illetve hosszabb alakzatai is többnyire erre származtathatók vissza. Van azonban egy olyan érdekessége, ami Rábánál módszerré jegescedik, s a versek benső ritmikái komponálásázt szinte „genetikusan” meghatározza: ez pedig ritmikájának aszimmetriája, mondhatnám, stílári aszketizmusának ritmikái ellenmérgei. A ritmusnak ez a polivalenciája, semmi kétség, a Rába-vers ritmusának fő jellegzetessége: jobbadán „hasított ütemtervű” szövegekkel találkozunk, ami azt jelenti, hogy a költő a versben intonált alapritmust nem vezeti végig a szövegen, hanem csupán fölhasználja egy bizonyos polifónia tetszőleges hívőhangjaként. Minthogy egyébként tartalmilag az egyes szavakra fordítja figyelmét (majdnem azt irtam, mondatellenes), s szárazon megszervezett mondategységeibe ágyaz hallucinatórikus elemeket is, ez az atomizált ritmika csak fokozza az olvasóban a fojtogatottság és ideiglenes tájékozatlanság érzetét. Első hallásra olyan a költemény hangszekrénye, mint a filmek fémes hangja: közelre szól, távolra szól, csak éppen az a „középtávolság” hiányzik belőle, ahol az ember közvetlenül megszólítható. Itt hosszasan kell ráfülelni a versre, hogy eljussunk nemcsak mélyebb tartalmi rétegeihez, hanem zenei üzenetéhez is. Az ÍRÓDEÁK, Rába György hitvallása például lényegében negyedfeles jambusra épül, s noha mondandóját tekintve inkább Szabó Lőrinc-re emlékeztet, dallamát tekintve mégis Kosztolányi ESTI KORNÉL ÉNEKÉ-t visszhangozza. Természetesen nem Kosztolányi kristálytisza rimeit és lineáris versépitkezését: ne felejtjük el, azóta eltelt ötven esztendő, s a magyar líra történetében legalább öt egyéni költői forradalom. S ebben a fősodorban aztán vannak örvények, visszaháramló trochaikus betétek, egyenesen a szabad versre utaló ritmikái közönyösség: mégis azt lehet mondani, hogy a költeménynek van világosan megmutatózó ütemfundamentuma. Persze Rába művészetében létezik egy másik verstípus is: ott nevezetesen nincsen ütemalaprajz, hanem csak egy közelebről nem ütemezhető, szabadvers-szerű alapfelület, amelyben olykor meg-megcsendülnek egészen ősi ritmuselemek is.

A KI SZÓL? című költemény például így indul:

*„Ifjan fűrgén irtam csobogott a patak
szél fűjt eső dobolt tették a dolgukat...”*

Igen, ez a két sor – üteme szerint – beilleszthető volna akár a JÁNOS VITÉZ-be is („Az-tán olyan széles volt a fák levele, / Hogy szűrnek is untig elég volna fele...”). Éppen ez kelt ebben a fölperzselt nyelvi környezetben ellentétesen édes-diszharmonikus zenei hatást, a magyaros ritmusnak jambikus csatornán való „beúztatása”. A példák száma szaporítható: itt csupán jelezni kívánom, hogy Rába szíjas, nyers ritmusképletei mögött igenis egy gyökeres és szerves magyaros ütemhagyomány működik.

Rába György rímkezelési technikáját különös hely illeti meg a modern magyar költészetben. Olyan jelenségnek vagyunk itt tanúi, amely csak ritkán s rendszerint érett, öregkori lírai pozícióban lehetséges. A rím a ritmussal karöltve ennek a „túltapasztalt” gondolatvilágnak úgy válik hordozójává, hogy csaknem önmaga ellen fordul, a rím ellenében alakul rímmé, nem operatív, hanem tartalmi funkciót nyer, s kívülről alig hallható. Ezek a rímek nem tágitanak pusztán a daltam kedvéért a költemények drámai mondanódóitól: a rímek itt tragikus szerepet töltenek be. Rába rímei szinte kizárólag a magánhangzókból táplálkoznak, nála a vokálisok a hangszerelés alapegységei, s a rímkalkulus a magánhangzóknak köszönheti komplexitását. Ezt az eljárást röviden így lehetne jellemezni: néhány soron belül létrejön egy bizonyos asszociatív erőter, de a rímhatást nem a sorvégek szokványos összecsendítése adja, hanem a rímhívók és rímválaszok mozgása egy szűk hangtani halmazat keretében. Ha például szemre vesszük (azaz: fültre vesszük) az ÉN, NAGYVILÁG második szakaszának rímanyagát, először is *á* – *a* vokálisok impozáns monotoníájára fülelünk föl. De tüstént halljuk: Rába a rímkezelés terén sem „bukik bele a sikerbe”, tehát – miközben mintegy összegyűri az egyes asszonánccokat – csak egy több sorra terjedő asszonánckeretet komponál, amelyben a sorok fűzések kapcsolódása hozza létre a rímhatást. Rába kiérlelt költészete mögött itt is az ŐSZIKÉK Arany Jánosát véljük bá-

báskodni. Arany akkor ilyen rímekre merészkedett:

„Hisz' szép a nagy ömérzet,
Kivált ha igaz is,
S merészen győzi röptét
A szárnyas Pegaz is.”
(VÉGPONT)

Valamint ilyenekre:

„Bóg a kémény, kiinn esik, fű,
Hogy belép egy szolga fiú...”
(A KÉP-MUTOGATÓ)

Rába a klasszikus hagyománynak ezt a közönnyességgel tüntető gesztusát avatja centrális rímformáló eszménnyé. Az említett költemény második szakaszának első sorában megjelenik az *a – á* vokálistpár (mint Aranyánál, előbb vigyázva, fordított hadrendben): az *l* konzonánst fogják közre, amely később a tiszta rímpár legfontosabb eleme lesz. Ennek az *alá* névutónak itt komoly jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy a szakasz mindkét későbbi rímvariánsa ebből az egyetlen szócskából bújjik elő. A költő alapélménye (vadászat és menekülés...) tehát még a rímek szövetében is kimutatható: a költemény olyan hatást kelt, mint két, ujjperceinket befele szorító, összekulcsolt tenyér. A szakasz másik kakukkfőka rimalakzata a *drámát* végződésű sor: részint magával a szóval, részint az *á – á* vokálisok kattánásával pontosan azt a drámai mondandót sugallja, amit a költemény egésze: egy szűk lelki térből egyetemes értékű hirt üzenő ember megrendítő tapasztalatát.

És most leteesszük kezünkéből a könyvet. Ez volt az első olvasás. Nagyjában-egészében fölrajzoltuk a kötet szellemföldrajzi térképét.

De később majd elkezdődik a második olvasás, az elsajátítható.

Minden elsajátítás a második olvasással kezdődik.

Báthori Csaba

A VISSZASZÁMLÁLÁS NAPLÓJA

Oravecz Imre: 1972. szeptember
Pesti Szalon, 1993. 136 oldal, 190 Ft

Oravecz Imre kötetének első megjelenésétől, 1988-tól 1993-ig csak öt év telt el, kevesebb, mint a könyvben szereplő időszak, az 1972 és 1988 közötti szakasz időtlen ideje s e rövid, ám irodalmi és nem irodalmi változásoktól hemzsegő öt év után napvilágot látott az 1972. SZEPTEMBER második, javított kiadása. Az újrakiadás, gondolom, annak is köszönhető, hogy a könyv 1988-ban nagy kritikai siker volt. E siker oka aligha lehetett olyan aktuális tartalom, aminek a megkopásával elvesztette volna vonzerejét, frissességét, közlőképességét. Az 1972. SZEPTEMBER éppen csak annyira kora könyve, amennyire minden mű székszerűen akkor keletkezik, amikor, s bár a kötet alapjául szolgáló élmény háttérben biztosan fel lehet tánni olyan elemeket, melyek a kor hangulatára, a benne élők tudatára jellemzők, Oravecztól távol áll, hogy az 1972. SZEPTEMBER szövegeivel, melyeknek egyik legfőbb és legegényibb vonása az, hogy világuk majdhogynem egyetlen érzelemre, lelkiállapotra redukálódik, s a bennük olykor utalásszerűen mégis megjelenő színhelyek és időpontok esetlegesnek bizonyulnak, egyéni sors és aktuális környezet bármilyen összekapcsolódását sugallja. A „javítás” sem okozott lényeges változást: Oravecz Imre csupán egy-egy szót, illetve három prózaverset hagyott el a néhány nőt megszólító, próza és vers között álló rövid monológok sorából (az AZT MONDTA, a VALAMI CSODÁRA VÁRVA és a MIKOR ELŐSZÖR kezdetűeket). A hangsúlyok, arányok nem módosultak ezzel jelentősen, az első kiadás ama darabjának (AZT MONDTA) törlése, mely egyes szám harmadik személyben szólal meg, feltétlenül helyeseltető, mivel így még egységesebbé, következetesebbé vált az egyes szám második személyt használó prózaversek sora. A könyv elemzői egyetértenek abban is, hogy Oravecz lírát és epikát egyedien ötvöző kötetének nem nagyon akad műfaji előzménye. Nekem ezzel szemben úgy tűnik, a mű különböző rétegeinek sok jellemzője a naplóregegyenlővel való rokonságra mu-

tat. A műfajba sorolás jelentőségét persze nem kell eltúlozni, már csak azért sem, mert Oravecz Imre négy kötetének különös, irodalmi párhuzamokat alig-alig mutató, a köteteken belül viszont igen következetes költészete könnyen kiváltja a törekvést a teóriaépítésre, akár az egyes kötetek elemzésekor, akár e líra egészének szükségszerű fejlődését feltételezve, aminek meglehet az a következménye, hogy az egyedi művek élményszerűsége, illetve értékelése a háttérbe szorul. Az 1972. SZEPTEMBER-t többé-kevésbé fedő műforma megtalálásának jelentősége nem merül ki a kritikus megkönnyebbülésében, ha az elemzés meggyőző arról, hogy a műfaj hagyományából következő szempontokat az elemzett mű is magába foglalja. A naplóregényhez való hasonlóságon nem a szerző tudatos műfajválasztását értem, ami az erre a műfajra való reflexiót is magába foglalná, noha, mint még később lesz róla szó, néhány Oravecz-szöveg értelmezhető a leginkább ehhez a műtípushoz kapcsolódó konvenció megidézéseként.

A naplóregény és a vele rokon levélregény elválasztásának hagyományos kritériuma az, hogy az egyetlen személy kezétől származó levelek címzettje részt vesz-e a szöveg alakulásában, tehát, hogy monológot olvasunk-e vagy egy párbeszédnek az egyik oldalát. Ilyen értelemben a WERTHER is naplóregény, és Oravecz könyve még nyilvánvalóbban ehhez a csoporthoz húz, a megszólított nők hiánya, múltba veszése a szövegek alapja. Ha a műfaj további vonásait keressük az Oravecz-műben, rögtön szembetűnik néhány. Például maga a cím is a naplószerűsége utal, az írássok rendkívüli intimitása, személyessége is e hagyományosan „nem a nyilvánosság számára” íródott műfajra emlékeztet (az ELŐSZÓ utal is erre: „*E mű mégis úgy kezdődött, mint holmi asztalfióknak szánt vallomás, keltezés nélküli naplóként.*”) Nemcsak a napló tartalma személyes, de szerepe is az: az ember önregisztrálása, önmagára ismerése és az életét irányító törvényszerűségek megismerése. A naplórész alaphelyzete a magány, a külvilágtól való elszigeteltséget legtöbbször a naplóíró helyzete is hangsúlyozza; szobában, lakatlan szigeten, cellában ír. A külvilág zajait beeresztő, de lakóját attól elválasztó szoba az Oravecz-mű utolsó darabjaiban is megjelenik. Az 1972. SZEPTEMBER-ben egyes rokon művekhez ha-

sonlóan a magányos írás a cselekvés lehetőségétől vagy képességétől való megfosztottsággal párosul, részben ezt helyettesíti. A naplóregény klasszikus darabjaiban kötelezően előforduló lelki tartalmak is megjelennek Oravecznél: ilyen a melankólia vagy sorsszerűség érzése, de a legfeltűnőbb annak a már említett jelenségnek a párhuzama azokkal a művekkel, melyek a szentimentalizmus szellemi környezetében a műfaj körvonalait kialakították, hogy a naplót író személyiség egyetlen, lényegében változatlan, a naplóban rögzített lelkiállapottal tekinti azonosnak magát, s így a napló szövegeiből álló regény világa ezen a szűrőn keresztül születik meg. („*Német érzélgés, lelki bujálkodás*” – mondta Bajza József.)

Oravecz feljegyzéseinek rendje csak részben emlékeztet a naplóregényre jellemző történetmondásra. A naplóban az események és azok lejegyzése párhuzamosan halad, a lejegyző-főszereplőnek nincs a történet egészére rálátása, a szövegek a primer érzelmeket rögzítik, ugyanakkor a napló növekvő anyaga tükröz az írója számára. S bár ez a szöveg-szervezés maximálisan alkalmas a történet fordulatainak, izgalmának az előtérbe állítására, a műfaj klasszikusaiban az eseménysornak vajmi kevés szerepe van, s a hangsúly a naplóíróban kiváltott mentális reakciókra kerül. Oravecz nem él az időrendbe helyezett feljegyzések nyújtotta realizitikus hatással, a szövegek egyértelműen különböző időből valók, és a különböző szerelmek eseményeire vonatkoznak, de mind az epizódok, mind a megírás rendje felborul. A történet fokozott háttérbe szorítása, a feljegyzések összekeverése valami bizonytalan időtlenségérzést okoz, a napló fő mozgása az, ahogy a részletesen előadott szerelmi történetek mellé a bizonytalan számú és egyre kevésbé határozott körvonalú, a központi történetnél korábbi vagy későbbi esetek felsorakoznak, s az egyszerűből sokszor, a sokszorból örökké lesz. Ez végeredményben azt a benyomást kelti, hogy mindig ugyanaz történik, és a rendkívül fegyelmezett felépítésű versmondatok is a szabályszerűség egyre erősödő érzését okozzák az olvasás során, s hogy e szabályszerűségben az egyéb akaratától független sors vagy a személyiség törvényszerűsége fejlődik-e ki, azt a kérdést a napló írója nyitva hagyja. A fel-

jegyzések közvetlen reagálása az eseményekre azért nem kaphat hagyományos szerepet Oravecz naplójában, mert a feljegyzések nem a „közben”, hanem az „után” helyzetében születő érzéseket rögzítik, a hős története nem szerelem vagy a szerelmek eseménysora, hanem a „szerelmek után” története. E különbség ellenére a feljegyzéseknek ebben a láncában is felfedezhető a napló kettős arca, a közvetlen, pillanatnyi érzéskifejezés és az utólagos rátekintés, megértés lehetősége: *„...így lettek a hevenyészett feljegyzésekből egymást kiegészítő, egymással felelő prózaköltemények, a prózaköltemények pedig így váltak fokról fokra, megtorpanásokon és nekiüramodásokon keresztül hosszabb-rövidebb, mozaikszerű fejezetekből álló regénnyé, melynek hőse már nem én vagyok, habár az egész egyes szám első személyben van elbeszélve”* – olvashatjuk az új kiadás előszavában. A szöveg e három, a kész műben is fellelhető, Oravecz által tudatosan működtetett szintjének a vizsgálata igazi alkotáslélektani csemege lehetne, ahol az első, a tudat által kevésbé ellenőrzött, a máshogy le nem vezethető feszültségeket oldani hivatott „elaboráció” fokozat felől haladnánk a forma megtalálásán át a megértő, eltávolító, elrendező értelem munkájáig. De ha nem ragaszkodunk a művészetpszichológiai nézőponthoz, akkor az Oravecz-könyv naplószerű kettősségét megközelíthetjük annak lírát és epikát ötvöző jellege felől is: a lírai megszólalás hagyományos személyessége és közvetlensége párosul benne az epikában rejlő időtematizálási lehetőségekkel.

Nemcsak a sok életrajzi ihletésű naplóregény, hanem a feljegyzések időbeli és érzelmi közvetlensége is az oka annak, hogy ez a műfaj fokozott erővel veti fel azt a kérdést, hogy milyen viszony lehetséges az élet véletlenszerű sokszínűsége és a művészi fikció tervszerűen megformált egész volta között. Az első naplóregények nem utolsósorban látszólagos megformálatlanságukkal, „életszerűségükkel” váltottak ki sokkoló hatást, a korabeli olvasók, mint tudjuk, bedőltek e művek „*formai realizmusának*” (Ian Watt kifejezése), e tévedés író és elbeszélő távolságának be nem látásán alapul. (Igaz, ez a hatás akkor is felcsigázza az olvasó fantáziáját, ha tisztában van szerző és naplóíró nem-azonosságával – gondoljunk például Thomas Mann LOTTE WEIMARBAN-

jára.) A szépirodalom olvasója mára már biztosan elvesztette ezt az ártatlanságát, noha a művészetek egyes ágai újra és újra megpróbálják e veszteséggel elnyert magabiztosságából kimozdítani. Oravecz könyve azonban nem valami lelki performance, a naplót közlítő forma sem az olvasó „becsapását” szolgálja. S még ha előző kötetének fülszövege és az 1972. SZEPTEMBER előszava életének és mű központi élményének a szoros kapcsolataira utal is, sehol sincs nyoma költészetében annak, hogy a formát a közlés gátjának, hitelrontójának tekintené; és az 1972. SZEPTEMBER nyelvének klasszikus fegyelmezettsége, a szenvedély megzabolázásának már-már terhes monotonája is élesen különbözik a realitás illúzióját keltő naplóregények impresszionisztikus nyelvétől. Ugyanakkor a művészi meghamisítás elutasítása – ahogy látni fogjuk – Oravecznál is szerepet játszik.

A naplóíró szobába zárkózása szimbolikus jelentésű, a külvilágtól elzártság, a „kint”-től való idegenség, a konfliktus mindennel, ami nem én, a műfaj elbeszélőinek közös tulajdonsága. Oravecz könyvében a külvilág, amire a kapcsolatteremtési, hódítási kísérletek irányulhatnak, egyetlenegy dologra redukálódik: az egykor szeretett nőre, a Te-re. A prózaversekben a rajta kívül csak elvéve megjelenő bármilyen elem, egy-egy ember, város csak mint a történetnek a raktárból ötletszerűen előhúzott díszlete bukkan fel. A külvilág egyetlen képviselője a Te, a hozzá való egyetlen viszony a szerelmi csalódás, illetve a frusztrált szerelem; a rövid feljegyzések írója az ígéretek be nem váltásának és a kezdeményezések visszapatánásának történetét mondja fel újra és újra, hogy bezártságot állandóan tudatosítsa. A szexuális aktus a hős számára sohasem az eggyé válás, az önmagából kilépés illúziójának a szavakkal meg nem közelíthető érzéki tapasztalata a hős számára, hanem megint csak egyedül maradás abban, ami az elképzelések és vágyak szerint az egymás felé való megnyílás, az egymás be- és elfogadásának a legteljesebb élményét jelenthetné. Az önkielégítés leírása és a magányos beszédű szövegek első, kibeszélő szintje így kapcsolódik össze.

Az utólagos elmesélésnek a legkíméletlenebb következménye, hogy az elromlás vagy csupán az elmőlás tudása az egykor jónak

hitt dolgok emlékébe is beköltözik, s így visszanevezve minden élmény átértékelődik: „ugyanaz a város... csak nem olyan izgatóan titokzatos, szívsajdítóan csodálatos és ellenállhatatlanul kívánatos, amit mögé képzelek, mert öökre elmúlt az idő, mikor izgatóan titokzatos, szívsajdítóan csodálatos és ellenállhatatlan kívánatos volt, amit a dolgok mögé képzeltem, miként elmúlt irántad hevülésem is, melynek látványos színhelye volt ez a város, ahol a mohamedán háziasszony alacsony bérű szobájában telhetetlenségemben szinte végkimerülésig szeretkeztem veled, és a szeretkezések szüneteiben a dolgok mögé képzelt dolgoktól nem látva magukat a dolgokat, szinte végkimerülésig féltékenységgel gyötörtelek” (MINT MINDENÜTT). A szövegek közül egyetlenegy sem idézi meg a múlt boldogságát, hiszen a visszaemlékezésben túlságosan szem elé tolaakszik a dolgok mulandóságának tapasztalata ahhoz, hogy ne lássuk be: minden vágyteljesülés a vissza-számlálás első pillanata.

„Rájöttem viszont, hogy ennek az igénytelen rögtönzésnek is vannak szabályai, melyeket nem hagyhatok figyelmen kívül. És hogy vállalnom kell a másik, a távol lévő fél képviseletét is, és nem lehetek részrehajló, mert ha az vagyok, becsapom magam.” Mit jelenthet az előszónak ez a kikötése, hogyan valósulhat meg „a másik, a távol lévő fél képviselete”, egy ennyire intim, mélyen személyes, egy párbeszéd egyik oldalának semmiképpen sem tekinthető szöveg esetében? A frusztráció állandó tudatosítása az, ami nem engedi a „szubjektivitás” elszabadulását, amivel a feljegyzések írója fegyelmezi magát, óvja magát attól, hogy bármiféle módon meghamisítsa a valóságot. E koncepció ellenérvé lehetne, hogy vajon a sorsszerű veszteségnek ez az alaptörvényre emelése tekinthető-e részrehajlás nélküli igazságnak, de a kérdésfeltevés nem helytálló, ha arra figyelünk, hogy Oravecz könyvében a ragaszkodás az igazsághoz nem a tények valamilyen objektív összefüggésének a bemutatását jelenti, hanem egy szellemi-lelki állapot egészésként való, elutasítási kísérletek nélküli megélését-leírását. Ha ennek a „meghamisításnak” az elutasítási pontjait nézzük, azt látjuk, hogy ebben a vereségnaplóban az író önmagával való illúziótlan szembenézése és a művészi fikció elutasítása összekapcsolódik. A napló szövegei két részre oszthatók, a jóval kevesebb darabot számláló csoportba tartozó

írások – a könyv kontextusán belül értve – a fantázia termékei, ez sok esetben magukból a feljegyzésekből derül ki (ilyen például a MOST MEGPRÓBÁLLAK ELKÉPZELNI, továbbá a MIUTÁN SZAKÍTOTTUNK kezdetű szöveg képzetszeretkezés-leírása, vagy a CSAK ÜLŐK MAJD VALAHOL, melynek életképe így végződik: „...ilyen, ilyen lesz majd, mikor már legyőztem magamat, és semmit se akarok, semmit és senkit, se téged, se más, legalábbis ilyenek szeretném”), máskor pedig a szövegeknek a többi feljegyzéshez való viszonyában világosodik meg. Oravecz könyvében a fantázia csak mint *fantazizálás* jut szerephez, és a vágyteljesítés pszichológiai szükségletéhez kapcsolódik, nem pedig az élettapasztalat meghaladásának eszközeként a mű létrehozásához. A szövegek között többet is találunk, melyek a történet(ek) befejezését, méghozzá konvencionális megoldását jelenthetik – ilyen a kínai diszettek közötti meditáló megbékélést bemutató AKKOR MOST kezdetű prózavers, az ELMŰLNÁK MAJD, és a már említett CSAK ÜLŐK MAJD, ahol a hős az öregség tompaságában nyugszik meg kolostori békét idéző idillben. Mivel a mű intenciói szerint ezek a darabok is egyértelműen a fantazizálás csoportjába sorolhatók, nem tudom őket másképpen olvasni, mint az ember befejezésre, kerekessre irányuló pszichológiai-esztétikai igényének termékeit, melyek az összes szövegnek a befejezés lehetetlenségét állítják együttesében elutasítatnak. Ezekre a pontokra válik jól láthatóvá az 1972. SZEPTEMBER epikai megszerkesztésének nagy nyeresége, író és naplőelbeszélő megkülönböztetésének a lehetősége. (Innen nézve a szövegek önállósága is differenciálódik. A majd száz prózavers első benyomásra egymástól független zárt egységnek, önálló versnek látszik. A verseket egy-egy sokszorososan összetett mondat alkotja, melynek felépítése nem az előbeszéd mondatfűzését imitálja vagy az elbeszélés logikáját követi, hanem valamilyen szigorú érzelmi mértan szerint alakul. Ez a formai azonosság azonban, ahogyan különböző közvetlenségű, ugyanúgy eltérő önállóságú darabokat fog össze. Ahhoz, hogy egy-egy szöveget versnek tekinthessünk, nemcsak formái, hanem jelentésbeli autonómiával is bírnia kell, még akkor is, ha egy igényesen szerkesztett kötetben a versek tartalma gazdagabb, kis mérték-

ben el is tér attól, ahogyan magukban állva szólalnának meg. Oravecz kötetének legtöbb szövege meg is felel az önálló értelmezhetőség kritériumának. A szövegegyüttesben azonban, mint láttuk, helye van néhány „önállótlan” darabnak is. A befejezési kísérletek mellett ide sorolom azt a nagyon kevés szöveget is – például a MÁR JÓ IDEJE kezdetűt –, mely nem a többi versben rögzített lelkiállapot megfogalmazásának egy-egy újabb vagy régebbi variációja, hanem összekötő darab, a történetmondás dominál benne, s az a benyomás, hogy ezek is a szerelem után helyzetében születnek, a többi darabbal való formai párhuzamból származnak.) A napló jelenhez kötöttsége tehát megkötés: nem enged meg, hogy a boldog múltat a felidézés hazugsága jelenné tegye, és leleplezi az átesztetizált, kerek történet felszabadító illúzióját (A HOPIK KÖNYVE lineáris idejével szemben az 1972. SZEPTEMBER-ben az ismétlődés ideje jelenik meg), a könyv befejező darabja is arról beszél, hogy semmi sincsen még befejezve: „Már csak azt kívánom, ami jön még, a lassú elszakadást, a szörnyű befejezést, a teljes vereséget, a személyeset, a rám mértet, az enyémet, melyet mindig elhárítottam magamtól, azzal szeretnék szembenézni...”

Oravecz Imre könyvének rendkívüli hatását az egyedi, de nem önkényes kompozíció és a lelki jelenségek kivételesen érzékeny és érzékletes, mégis fegyelmezett megfogalmazása együtt adja. Egy ennyire személyes, önmagához mégis végtelenül szigorú, a makacságig erős egyéniségű *könyv* befogadásában a szubjektív tényezőknek nyilvánvalóan nagyon nagy szerepük van. Az olvasás intenzív élménye nemcsak az azonosulás katarzisa lehet, hanem származhat az ellenállás és meggyőztetés lüktető feszültségéből is, amit az életnek ez az állandó, következetes frusztrációként értékelése kivált; akár így, akár úgy, az 1972. SZEPTEMBER az 1988 és 1993 közötti öt év elmúlása ellenére az irodalom változatlan, biztos pontjának látszik.

Gács Anna

EGY FÉLBEMARADT TAPASZTALÁS REGÉNYE

Csaplár Vilmos: *Momi lába*

Pesti Szalon, 1993. 112 oldal, 170 Ft

„El akartam érní mindennek a végéig, a széléig. És még azon is túl. De azon túl már semmi más nem volt, mint hogy visszafordultunk, és kezdtük újra, máshogy. A létünkbe nem tudunk beljebb jutni, csak körbejárjuk a valótlanságát... Nem volt se kifejezhető, se befejezhető.” – A fenti idézetből az derül ki, hogy Csaplár Vilmos regényének hőse valami olyasmiről kíván beszélni, aminek irodalmon és naplóformán túli tétje a leírással egybekötött önmegértés lehetetlenségében nyilvánul meg. De tekintve általános és kategorikus kijelentésünktől, inkább azon kellene gondolkodnunk, hogy miként nevezhetnénk meg az elbeszélő célját, a regény átfogó témáját. Miről szól a MOMI LÁBA? Természetesen Momi lábáról. A nőről. Magáról az életről. A tapasztalás ezen intenzív folyamatát próbálja követni a mű elbeszélője, a címszereplő láb tulajdonosának a szeretője – sajnos többnyire reménytelenül, mint ahogyan a tengerparton rohanó Momit sem tudja utolérni. Az elbeszélés úgynevezett technikai gondjai nem pusztán öncélúak, mivel egy felfoghatatlan kettősséget takarnak: Momi (a nő) elesettségét és szeretetéttségét, másrészt ennek a formáját: pusztító vadságát és megközelíthetlenségét. A probléma talán így is lefordítható: Miért nem tudunk valakit úgy szeretni, ahogy az neki jó? A leírás így kizárólag a leíró személyéről szólhat: „...Csak a főszereplő ugyanaz, ha ugyan lehet ennyi össze nem illő, össze nem függő történetnek egy szereplője. Lehet, de csak akkor, ha az én vagyok.” Mindezek szerint a napló a szeretethiány, az önzés és a magány műfajává válik.

Csaplár hősének helyzetét számos kötöttség nehezíti, amelyek tulajdonképpen Momi lényének és cselekedeteinek az ellentettjei. És ez nem pusztán azon az alapvető és primitív különbségen múlik, amit a hősnő csúfondórosan vág a naplóíró fejébe: „Pedig a férfiaknak mindenben előbb kell gondolkozniuk, mint a nőknek.” A főhősnek nemcsak az elbeszélés nehézségeivel kell megküzdenie, számára a tapasztalás hitelessége is problematikusá vá-

lik: „...*lila szoknya alól virító fehér bugyi a hajnali Balaton szürkészdől vize fölött feszülve?...* Olyan volt nekem, hogy utólag reprodukálhatatlan. Már akkor olyan volt, mint **utólag**. Fölzaklatóan elnémitó.” Megbízható fogódzót nehéz találni, hiszen az emlékezés is csak az élményt öli meg, mivel stilizálja és megfosztja valóságától, fogalmakon és személyességentől lényegétől. „*Akik az emlékezésnek hisznek, azt képzelik, hogy a halál csak egyszer történik meg velünk, a végén.*” – A torzító emlékek birtokában és a szeretet tudásának híján (aki szeret, annak nincs emléke, hiszen a szeretet a tökéletes jelenvalóság) nem marad más a férfinak, mint a fantáziába, víziókba és képekbe való menekülés, vágy a „*momí előttire*” – magánya a tájban. Erről a lehetőségről szól a regény talán legsikerültebb fejezete, amelyben a főhős magányának rajzával ismerkedhetünk meg: „*Az önfegyelem hozzátartozott a jellemhez: a táj marad... Ilyen vágy a táj vágya. Senki se képes bejárni.*” Az elbeszélő férfi fegyelmezett, belső tájélményével szemben Momi egyedül marad a külső valóságban (lásd magányos futását a tengerparton), vagy ha szeretőjét öleli, vágya akkor is másra irányul: „...*Nem én, a megszokott ébren lévőnt kívonta belőlem. A képzeletbelivel akart érintkezni, akinek viszont teste van.*”

A történetmondó férfi fentebb részletezett nehézkessége miatt Csaplár könyve talán kapcsolatba hozható Füst Milán FELESÉGEM TÖRTÉNETE című regényével, amelynek elbeszélője egy szelid észjárású, „mackós” viselkedésű tengerészkapitány. De ezen a döntő érintkezési ponton a MOMI LÁBA egyben el is válik Füst művétől. Füst Milán ugyanis egy igazi nagyregénytémát választott: az élet egyik végzetes kötöttségének (a házasságnak) a megírását, annak a sorsszerű emberi kapcsolatnak a masszív és fennkölt unalmát, amit a kapitány nyugtalan és bolondos felesége mégis minduntalan megbolygat. A FELESÉGEM TÖRTÉNETE kapitányhőse emlékezései és konfessziói során eljut az önmegértés, a maradandóan fájdalmas érettség, a tudatosan vállalt magány tájaira. Csaplár regénye témájaként egy igazán nagy kötöttség (például a házasság) helyett az együttélés számos kis kötöttségét szemelte ki, amelyek közül az egyik legfontosabb a szexus. A szex pedig egy szinten túl – úgy tűnik – már nem fokozható, a tapasztalás és egymás megismerésének a fo-

lyamata megreked, unalomba fullad. Amikor a főhős a meztelen Momit az ágyhoz szíjazza, az „*a naplóírás teljes csődje*”. A megélt tény és annak rögzítése ezen a ponton elválik egymástól. („*Fetrengetem, szóhiányban szenvedve.*”) A nemiség, bármily játékosan beszél is róla Csaplár, önző és magányos aktussá válik. („*Kúrjál szét, mint egy vizülő!*”) (Talán egy egész nemzedék – az úgynevezett szexuális forradalom nemzedékének – keserű tapasztalatai formálódnak meg a Csaplár-mű e rétegében.)

A félbemaradt, fiatalkori tapasztalás állapotában – amire a Füst-regénnyel való párhuzam és a MOMI LÁBA szexualitásának érintése igyekezett rávilágítani – a téma, a forma és a stílus megfelel egymásnak. A kisregényterjedelem és az öntetszelgő, játékos, momizó beszédmód nagyjából befogja a mű élményanyagát, ami nem a magány teljessége, hanem valami lényegesnek a hiánya vagy ehelyett másvalaminek (például a szexnek) a jelenléte. A regény pillanatfelvételek sorozata, amelyeknek fő témája a testiség változatos formája, a „*világszínvonal-érzés*”, a vég nélküli, sok esetben szinte infantilisnak ható *momizás*. Az euforikus tapasztalat variációi azonban könnyen pózzá és öniméltéssé válhatnak. Ennek a veszélynek a tudása és beismerése az őszinteség e könyvben elérhető legmagasabb foka, az önismeret csúcsa és a hiteles megszólalás egyetlen záloga, például: „...*Összeszódtunk bennem, míg kettesben az ágyon már nem, de ez a bennemlélt ijesztő nagy hallgatás volt a részéről. Vagy a részemről.*” Másfelől a naplóírónak megmarad a kívülálló viszszafogott áhítata, az ondótól feszülő férfitest passzív és gyermeki csodálkozása (vagy magányos kielégülése), a fergeteges és elbűvölő Momi, aki már csupán látvány, gyönyörű, leírható pillanatok sora. E két hangfekvés (a főhős keserű önfeltárása és játékos momí-víziói) egyidejű jelenléte teszi lehetővé, hogy Csaplár formába tudja önteni a naplóíró hős egyszerre önfeledt és kilátástalan helyzetét, létezésének és ifjúságának a célját és kudarcát, Momihoz fűződő szerelmét. Az elbeszélőből szinte teljesen hiányzik Füst kapitányának lomha és szeretetre méltó alázata (de miért is várnák ezt el egy húsz-egynéhány éves fiatalembertől?), ami a túlélés és befejezhetőség talán egyetlen járható útja. A MOMI LÁBA

– innen nézvést – keves és könnyed történetnek bizonyul, ami azon kívül, hogy mesél, nem vesz egyéb terhet magára. A mű esetleg ebben a *visszafogott gesztusban* megragadható; *témája* az öntetszelgő szerelem, *főszereplője* a „víziló”, *formája* pedig a pajkos önmagyarázat, a napló.

De vajon mennyire „helytálló” Csaplár regényének visszafogott gesztusa? Másképpen szólva, egy történet elmondásának nem az-e a célja, hogy felülemelkedjék a szavak és mondatok reflexiós hálóján és önző karakterén? Megint másképp szólva, a földi szerelem ugyan megélhető, de megírni vajon nem csak az égit érdemes-e? (Beszélhetjük-e még az angyalok nyelvét?) De mivel életünket és élményeinket nem tudjuk megoldott képletként szemlélni, Csaplár könyvét is inkább úgy olvashatjuk, mint egy játékosan vibráló, fanyar öniróniával átszőtt kísérletet, a napló-formává vált személyiség kitörési kísérletét.

Bazsányi Sándor

NINCS TÖRTÉNET

D. M. Thomas: A fehér hotel
Fordította Kunos László és Rakovszky Zsuzsa
Európa, 1990. 236 oldal, 75 Ft

„A színen semmi sincs. A cselekmény nem játszódik sehol. Egyébként nincs is cselekmény. Éppúgy, mint ahogy szereplők sincsenek. Értelhető módon nem beszélnek semmit. A függöny nem megy fel, mert még a szabónál van.

Nehéz eldönteni, hogy a nézőtér telt vagy üres: még nem épült meg. Egyelőre szó sincs megépítéséről. Felépül-e valaha is? Ki tudja? A szerző, aki eldöntötte, hogy megírja a darabot, ma délután elhunyt.”

(Jacques Sternberg)

De a történet ez esetben nem így nincs. És nem is úgy, mintha elvették volna, volt, de eltűnt. Nem, történet sosem volt, hiszen ha lett volna egy magában létező, létünkben elvonható történet, akkor arról lenne legalább egy érvényes leírás. Akkor, bár lehetne az adott történetről többféle olvasat, azok el-
lentmondának egymásnak, kioltanák egy-

mást, lenne közülük egy megközelítően igaz, s néhány, amelyre azt mondhatnánk, hamis, hazug vagy képtelen. Csakhogy Thomas regénye épp azt állítja, hogy minden olvasat egyaránt megítélhetetlen, mindegyiknek oka van, indok arra, hogy mért így olvasódik, lehetetlenség volna kiválasztanunk örökké gomolygó és más-más arcát felmutató történetünkben azt, amelyik igazságának birtokában a más-más olvasatokról kijelenthetnénk, interpretálóját megértjük bár, mondandóját elvetjük.

Pszichiáterek (ál)levelezésébe mint kordokumentumokba láthatunk ele, a pszichiátria húsz súlyos évéből, mikor már kivítva rangját, s mielőtt művéi nem kerültek még elégtetésre. Mindez azért, hogy az ezt követő, versben írt részt valahová kapcsolni tudjuk, majd a vers prózában magyarázódik, majd a vers és a próza analízis alá vétetik, majd az analízis egy újabb levélben kiigazítatik, majd a történet elsodorja a múlt egész nyűgét, hogy a történelem aztán végképp elsodorhasson mindent, s hogy végül minden megbocsáttathassék. Vagy. Pszichiáterek leveleznek, megtörténik egy versben írt cselekmény, részesei vagyunk egy prózának, esettörténetet olvasunk, bepillanthatunk egy hölgy élete regényébe, választásába, hogy történetünk főszereplőjévé a történelem válhassék, s hogy visszatérhessünk a korábbi, versben írt, paricsomi állapothoz, meggyőződve arról, hogy perverz(?) álmaink megvalósulása még a gyerekkor és a történelem poklához képest is üresen rúg, hazug és hamis. És lehet még számtalan vagy.

Hogy a regényben mi mit magyaráz, a múlt-e a jelent és jövőt vagy a jövő a jelent és a múltat; a jövő sejtése nyomorít-e meg valakit vagy az, amit átélt, lehetetlenség volna megválaszolni. Hiszen a történet végtelenül egyszerű, kezdődik, van és vége, az átélői pedig többnyire egészen áthatolhatatlan anyagból vannak, számukra sem világos, még ha tisztában vannak is azzal, hogy mi miatt szenvednek, hogy miért szenvedés ez. Megmagyarázhatatlanul nevetséges tönkremenni egy olyan gyermekkori látványtól, amelyben később az emberi semmi megbocsáthatatlant nem talál. Vádat emelhetünk-e szeretkezni szerető anyánk ellen, még ha nagynénénkkel és nagybátyánkkal teszi is? Senki semmit nem követett el, mégis valahol bűn történt,

ha máshol nem, ott, hogy valaki túl gyenge volt egy látványhoz. Ezért aztán mindenki kénytelen kiválasztani egy végtelenül egyszerű mondatot. Az anya, hogy ő nem tette tönkre a lányát, ezzel felmentve a múltat, a lány, hogy származásáért az apja a felelős, ezzel (hogy ezért van felelős) szeplőtelenítve a jövőt, az orvos, hogy kiállít egy jól körülírható diagnózist, amit majd páciensével elfogadtatva nyugodt boldogtalanságba hajóztatja őt át, ezzel betegét kinjaiból kimentve, s a jelennek adva egy sanszot, és az író, kitalálva, hogy a jövőt kellene analizálnunk, hiszen lelki és testi szenvedéseink fő oka épp ennek a sejtése, s ezzel az egyébként bravúros csavarral felmentve regényét az itt-ott felbukkanó bárgyú sutaságai alól. S bár ezeknek az egyszerű mondatoknak a tartalma általában egymás ellen játszik, mégsem oltják ki egymást; attól még lehet helyes egy diagnózis, hogy akiről kiállítottátuk, nem hiszi; ahogy a diagnózis lehet nagyszerű arról a töredéklényről, aki látni engedi magát egy másik ember számára; X.-ről, aki van is meg nincs is, valamit tudunk róla mondani, így létezik, de amit mondunk, nem biztos, hogy róla mondjuk, így állításunk biztonsága enyhén megkérdőjeleződik. A múlt és a származás éppúgy, ugyanott és ugyanakkor megtehető szenvedésalapnak, ha százszor is tiltakozunk ellene. Az író egyszerű mondata az egyetlen, ami nem feltétlen áll meg a lábán. Bár lehet, hogy mert előttünk egy bravúros szerkezet, egy lebilincselő cselekmény, el fogjuk fogadni a regény gyengébb részeit, de az is lehet, hogy nem.

Főhősünk, Lisa Erdman históriában szenved, fullad, mellében, petefészkeiben fájdalmak gyötrik. Freudot keresi fel panaszaival, és kérésére átad neki egy versben írt naplót(?), szexuális túlfűtöttségének foglalatát. Freud kéri, magyarázná meg prózában költeményét, mire magyarázat helyett egy ugyanolyan áradású, szeretkezésekben lubicoló mű születik. A „művek” születésének körülményeiről a rövid prologust (a levéldokumentumokat) nem számítva, a Freud által lejegyzett esettanulmányból értesülünk (természetesen ez is fikció). A naplók szeretkezései (a prózai részekéi kifejezetten gyönyörűen vannak leírva, számomra érthetetlen a pornográfia vádjá, ha egyáltalán ez vád) nem egyértelműen az élet ölelései. Ahol a szere-

lem, ott a halál, ahol Erősz, ott Thanatosz, ahol az élet kéje, ott a pusztulásé. Regénybeli Freudunk a naplók lejegyzete élményt összefüggésbe hozza halálöszön-elméletével, a schopenhaueri „a halál az élet eredménye” gondolatból fakad „a szexuális ösztön pedig az élni-akarás megtestesülése” ellengondolat. Mivel az élettelen volt előbb, ezért folyvást ebbe az állapotba vágyódnánk vissza. Ezzel magyarázható Lisa (illetve az esettanulmányban Frau Anna G.) szerelem- és halálvágya, mely egyszerre és egyaránt fontos – a halál okai (vízár, tűz, zuhanás, földcsuszamlás) pedig vagy a múlttal kapcsolódnak, Lisa anyjának és nagybátyjának halálával, vagy (ami csak a regény végén fog számunkra megvilágosodni) a főhős saját halála előre sejtésével. Lisa az analízis folyamán kimondja, amit ki képes mondani, elhallgatja, amit nem (ilyenkor a keresztyét babrálja). Freud segít, amin tud (a múlton), betege értelmezhetetlen, a jövője miatt érzett fájdalmát pedig saját kódjai szerint építi analízisvilágába. Lisa, amennyire ez lehetséges, kigyógyul múltjából. Előtte a jövő. Saját maga választhatja halálútját. Él, énekel, teszi a dolgát. Freudtól levelet kapva beleegeznek esettanulmányának közlésébe, de ekkor tisztázza az általa átélt teljes igazságot, legalábbis amit annak vél. Kimondva megbocsátást nyer, esély az életre s egyben a halálra is. Saját család, saját szülőföld, saját halál. Hogy végre otthonra talál, át kell élnie az igazi perverzitót, a történelem legperverzebb brutalításait, ahol „a kisgyermekeket úgy hajigálták át egy falon, ahogy a liszteszakszokták a kocsi feldobálni”, ahol végre kiderülhessen, mért fáj a melle, a petefészke, mért üldözte a magasról való leesés, a fölcuszamlás, az egy sírban fekvő halottak víziója. A regényt a Paradicsom zárja, a fehér hotel szürke és nevenséges párhuzama, ahol Lisa anyja tettét már csak érdekesnek és nem megbocsátani valónak tartja. A zárókép az a fenyőfaillat, amit Lisa akkor érzett, amikor saját családjával látta viszont a nyári lakot, traumatikus képek színterét, képes volt megbocsátani a képnek, s megérezte, a múltat és jövőt semmiféle fal nem választja el egymástól.

Lisa meggyógyul. Lisa felnő. Kétes állítások. Szakit ugyan a históriájával, s felnőttként választja halálútját, de kétséges, hogy felnőtté válhat-e valóban valaki, aki a felnőtt folyamatát sosem élte át, egyik pillanatról

a másira lett nagykorúvá, egy gyermekkori élmény által kizsákkasztott a gyerekkorból. Az ilyen ember mindig kitalál, egyszerűen gyerekek és öregek, mindig mindkettő, legfőképpen kincse és leggyűlöltebb java a riasztó és állandóan készenlétben álló érzékenysége (Lisa undorodik jövőbelátó képességétől). Mert sose nő fel, válhat érzéketlenné a nemek iránt, nem férfiakba és nőkbe lesz szerelmes, hanem anyákat és apákat keres (nagyénjével lakik, Madame R. karolja fel, Freudnak kínálja föl szeretetét, amit aztán iszonyúan szégyell, és keményen megszenvedti ostobaságát, végül a nála jóval idősebb Viktornál állapodik meg). Lisa, a látszólag a szexualitással folytatott, valójában inkább a maga ellen vívott játszmáját megnyeri. Apát talál, és megnyugszik. A két legkellemetlenebb ellenfél, az én és a halál közül az egyik legyőzve. Ráadásul úgy, hogy a másik többet nem lesz önként elnyerhető, Lisa felelős lesz egy gyerekért, többé nem választhatja az öngyilkosságot. (Ahogy egyik álma szerint megtette volna.) De ehhez még lesz a halálnak is némi hozzáfűznivalója.

Hogy a könyv pornográf volna, mint mondtam, nem hiszem. Érzéki, erotikus, ez igaz. A szóval magával bajok vannak, a VI-LÁGIRODALMI LEXIKON-ban például (bevallottan) keveredik az erotikus és a pornográf címszó. Ha összességében minden érzéki pornográf, negatív konnotáció nélkül, akkor regényünk bizonyos részei pornográfak, ahogy akkor ezzel a szóval illethető Apollinaire, Bataille könyve egyrészt, másrészt viszont nyugodtan visszakanyarodhatunk a BOVARYNÉ peréhez, elmarasztalva, illetve ha nem is elmarasztalva, de elismerve e vétséget. Vitakoznék a könyv egyetlen általam taált, egyébként igen korrekt ismertetésével is, Ungvári Tamáséval (*Nagyvilág*, 1983/1.), a hősök nem „basznak”, bocsánat, idéztem, a hősök szeretkeznek, méghozzá elég érzéken teszik ezt ahhoz, hogy ezt az egyébként nem bajos, de nem ideillő szót használjuk. Máskülönben szeretkezéseikben nincs perverzió, szabad lények adják át testüket más szabad lényeknek. A legtörvényesebb kapcsolatban is, ha bárki kényszerítve lesz bármire, perverzió, míg akárhány ember akármilyen jellegű testátadása, amennyiben az a saját választása, nem perverzió, hanem szabadság. Hogy a

könyv plágium volna, ez viszont teljességgel értelmetlen vád (a vádpontokat a hátsó borítóról gyűjtöm), ha egy könyvbe nem illik szervesen a lopott anyag, akkor az plágium, de nem a lopás ténye miatt, hanem mert rosszul lett megírva. Az irodalom tolvajok földje, már aki egy mitológémit feldolgoz, lopott anyagból dolgozik, számos regény újságcikken alapszik, írói levelezésekből ismert a könyörgés, ismertetnék pontosabban tolvajának az ellopandó megtörtént esetet, hogy majd magáévá alakíthassa; lopnak mottót, történetet, fél könyvet, egész könyvet, gesztusként, átalakítandó, kifordítandó, csak azért is. A posztmodern legfeljebb mindezt szemtelenebbül teszi. És igaza van. Amit valaki el *tud* lopni, azt el *lehet* lopni. A harmadik felmerülhető vádat a szerző jegyzete (védekezése) engedi sejteni: hogy a könyv pszichológiai-ellenes volna. Szerintem nem az. Egy pillanatra sem kétséges Freud diagnózisának helyessége. Az *is* megáll a lábán. Attól, hogy valaki mindkét nemhez vonzódik, még megteheti, hogy csak az aegyiket kóstolgatja, meg is nyugodhat ebben, ahogy attól, hogy valaki Freud, még táruhat elé olyan gyermekkori iszonyat, amit jobb szeretne nem elhinni, inkább hazugságnak véli, hiszen, mint minden ember, egy pszichiáter is védekezhet mások rettenete ellen. Ha egyetlen fitor mégis éri a pszichiátriát, az az „indulatáttétel” kifejezés miatt történik. Indulatáttétel természetesen csak a páciensben alakul ki, az orvos márványoszlopként figyelő betege helyes- és helytelenkedéseit, miközben talán észre sem véve, ő maga nevezi Lisát Anna G.-nek. A név ugyan egyrészt utal Breuer híres hisztériás betegére, Anna O.-ra, de másrészt mégis Freud kedvenc lányának a neve. (Sajnos az író ezt sem hagyja magunktól észrevenni, itt is túllir.) Ha valamit beolvas a pszichiátereknek-pszichiátriának Thomas, az a saját emberfelettségükbe vetett hitük, s ez nem megérdemelt vád.

Hogy a könyv maga mit érdemel meg, milyen sorsot, nem tudom. Hogy remekmű-e? Szerintem nem. Ahhoz túl sok a hibája, tele van túllírásokkal (amikor Lisa még egyszer megfogja a keresztjét kegyes hazugsága miatt, amikor visszakereshető nyelv-, illetve tollbotlása), és ugyan virtuóz a szerkezeti megoldása, mintha egyre nagyobb átmérőjű, egy

érintővel rendelkező körökbe lépnénk bele, de az egész mű az elvárásnak, hogy a jó könyv izület legyen és ne csak bőr (Musil), nem felel meg. Ez bőr. Még akkor is, ha nem felejtjük el, hogy nemcsak a jövőből való analízis szokatlan csavara hökkent meg, hanem az a fergeteges pofon is, ami a poétika „költői nyelv kontra prózanyelv” vitája arcán csattan. Mert lehet a prózanyelv a költői rendszer tagadása (Lotman), lehet a költészet eltérése az eltéréstől (Genette), természetesen mindkét megfogalmazás sugalmazza valamelyikőjük elsőbbségét. A költői nyelv sem nem sűrített próza, sem nem prózasegmentum, ebben a poétikák szívesen megegyeznek. No de ha ez így van, hogyan mondhatja el ugyanazt a főhős egyszer versben, s hogyan írhatja át versét prózává? Ráadásul Thomas elég szemtelen kimondatni Freuddal, hogy Lisa, mikor prózásítja versét, „nem értelmezést írt, hanem megmunkálta eredeti fantáziáját, színesebbé tette nyelvezetét”. Tehát lírai szegmentumait, sűrítéseit kibővítette. Azt hiszem, az ilyen játékok valóban előreviszik mind a poétikát, mind az irodalmat. Meglepő viszont, hogy a verset, amit a fikció gyengécskének vél, az író maga nem ítéli annak. Ungvári Tamás elemzésében olvashatjuk, hogy Thomas a regényei verseit felvette lírai kötetébe. Nem tudni, vajon a regénykezdő áradatot is, ha igen, mindenesetre furcsa, bár őszintén szólva, a többivel se járnánk jobban (talán a morbid képeslapokkal inkább). És itt válik kérdésessé a regény vége. Ha ugyan a regényben a gyöngécskének szándékolta versek el is nyerik a helyüket, de kiderül róluk, hogy írójuk pompásnak véli őket, akkor lehetünk-e olyan jóindulatúak továbbra az íróval, hogy a regényzáró nyájas és édelgő hangot figyelemzetésnek gondoljuk? Vajon valóban vágyaink ürességét szándékolta-e festeni itt Thomas? Félt, hogy nem. A verseskötetre nem hivatkoznék többet, mivelhogy sosem volt a kezemben. Így nem tudnám sem azt állítani, hogy Thomas ezt a két, izléstelenségében jócskán a könyvből kilógó részt felmutatásnak szánta (így költ, aki nem tud költeni, ilyen minden megvalósulás stílusa), sem azt, hogy nem. Ami viszont elég valószínű, az az, hogy a regény annyira izgalmas, hogy még ezt is hajlandók vagyunk elolvasni. Annyira lebilincselő, hogy a gyengeségei miatt se teszünk le. És ez magában nem kis teljesítmény.

De hangsúlyoznám, bőr, és nem izület. De ez nem csak. A maga egyszeri olvashatóságában (szerintem erre ez a legmegfelelőbb mennyiség) nagyszerű. Abban nagyszerű, hogy a cselekmény izgalma egy pillanatra sem feledteti azt a bölcs meglátást, hogy az egy történetből levonható számtalan történet bármilyen elentmondó is, nem érvényteleníti a másikat. Merthogy nincs történet.

„A színen minden van. A cselekmény egyszerre játszódik mindenhol. Egyébként a cselekmény szála végtelen. Éppúgy, ahogy a szereplők száma is végtelen. Eríthető módon állandóan és egyszerre beszélnek.

A függöny felmegy...”

Ambrus Judit

AZ EZREDES ÉS A TÁBORNOK

**García Márquez egy korai és egy kései
hőséről (A TÁBORNOK ÚTVESZTŐJE
és AZ EZREDESNEK NINCS AKI ÍRJON
című művek alapján)**

Mára az irodalom nagyrészt a „kiválasztott” kevesek, a szakértők és a hozzáértő olvasók ügye lett. A kivételek közé tartozik Gabriel García Márquez, aki bátran újra mesélni kezdett. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy az 1967-ben megjelent SZÁZ ÉV MAGÁNY-t nemcsak a kritikusok fogadták kedvően, hanem az olvasók rajongását is kiváltozta. E kitörő siker azóta is biztosítja az írónak mind a nagyközönség, mind a szakértők figyelmét. Nálunk is nagy érdeklődéssel fogadták az 1992 őszén megjelent két kötetét: a MACONDÓBAN HULL AZ ESŐ című válogatást (Európa Kiadó) és a A TÁBORNOK ÚTVESZTŐJE című, 1989-ben írt új regényét (Magvető). Talán nem túlzás, hogy a García Márquez-kultusz továbbra is élő és ható. Ez azonban megnehezíti az igazi találkozást az író többi művével, különösen a későbbiekkel. Vajon csak a SZÁZ ÉV MAGÁNY sikerének árja ragadta magával őket, vagy saját erejüknel fogva nyűgözik le az olvasókat?

A TÁBORNOK ÚTVESZTŐJE történelmi regény: Simón Bolívar, a Felszabadítót, a spanyolok elleni függetlenségi háború legnagyobb alakját örökíti meg. Amint az utószó-ból megtudjuk, megírását aprólékos történelmi kutatómunka előzte meg. García Márquez, akinek elbeszélő művészetében a „csodás elem” mindig a legvalóságosabb való, az emberi lélek és az emberi sors legelemibb motívumainak megjelenítésére szolgált, ezáltal nehéz korlátokat állított önmagának: a történetiség korlátait. Magától felforró fizekák és égből hulló virágok helyett itt egy szigorúan racionalista tábornokunk van, aki mindent kinevet, aminek köze van a babonához vagy a természetfelettihez. De felületes lenne mindössze abban keresni García Márquez nagyságát, ahogy a csodást, az irracionálisit lehozta a mindennapokba, s a legsokatmondóbb kifejezőeszközzé tette. A szinte minden történetében megjelenő, magánytól gyötört, reménytelenül hősiességű férfi ábrázolása önmagában is mítoszteremtő erejű. Bolívar is ehhez a típushoz tartozik. Ő a kontinens nagy álmódója, utóda José Arcadio Buendíanak, akit *„meggyötört a képzelőerő”*; AZ EZREDESNEK NINCS AKI ÍRJON ezredesének, aki a valósággal makacsul szembeszegülve hisz a nyugdíj érkezésében és a kakas győzelmében; sőt van benne valami a SZERLEM A KOLERA IDEJÉN Florentino Arizájából is, aki öregen, véznán valóra váltja ötven éven keresztül dédelgetett szerelmi álmát. Ez a félelmetes lelkerő, amely az embert szárnyalásra készíti, s újra meg újra tovaröpíti, akár megperzselt szárnyal is, ez a legtöbb és legszebb, amit García Márquez az emberről elmond. Azonban nem mindig ugyanazzal az erővel mondja el: a SZÁZ ÉV MAGÁNY után írt regények némelyikében a jellemábrázolás veszít plasztikusságából és intenzitásából. Az Európa Kiadó válogatásában megjelent SÖPREDÉK (1955) makacsul idealista ezredese életszerű, drámai személyiség, még inkább AZ EZREDESNEK NINCS AKI ÍRJON (1959) tisztelni és szánni való öreg hőse. Nem így Florentino Ariza, aki mindent elsöprő nagy szerelmével együtt is lapos és halovány figura benyomását kelti. Bolívar ugyan összetett jellemnek bizonyul, de kevés benne a spontaneitás, megformálásában inkább valami fásasztó rutinosságot érzünk.

Vitathatatlan, hogy igazi márquezi egyéniséggel van dolgunk: ellentmondásos, gyöttrődő lélekkel. Az író alkalmazza jól bevált technikáit: a valóság és az álom szembeállítását, a mítoszteremtést az emlékezés által, az utaztatást az időben és a térben. A TÁBORNOK ÚTVESZTŐJE tényleges cselekménye nem egészen egy év alatt játszódik. Bolívar elnök 1830 januárjában nyújtja be a Kongresszusnak lemondását, s májusban indul Bogotából utolsó útjára. A Magdalena-folyón hajózik le a tengerig, hogy Cartagena kikötőjéből hajóra szálljon Európa felé – legalábbis ez a hangoztatott cél. Útjának végén egyre inkább szembe kell néznie a hatalom, a dicsőség és a szabadság ellenmondásaival. Sorra látnia kell, hogy az általa felszabadított városok rosszabb állapotba kerülnek, mint azelőtt, *„nagy árat fizettek mocskos függetlenségükért”*. Lázadással akart szabadságot és egyiséget teremteni, s most ugyanúgy lázadással akarják megsemmisíteni az álmát. Dicsőségét csak önmaga elszigetelésével, kegyetlenség árán tudta fenntartani, rákényszerülve saját emberének kivégzésére. Mint Aureliano harcaiban, a szabadság káoszba, vérbe torkollik, s a hatalom öncélúvá válik. Hazát akart teremti, és vákuumot hozott létre: *„csatangolunk összevissza olyan országokban, amelyeknek a neve is, kormánya is folyton változik, úgyhogy már azt sem tudjuk, hová az ördögbe is tartozunk”*. Hajtincseit szent ereklyeként árulják, hamarosan *„mindene olcsó portékává válik”*. Személyének mítosza megüresedik, s már nincs akkora ereje, hogy megmentse az országot. Arra kényszerül hát, hogy az emlékezés szárnyán hátrafelé utazzon az időben, felidézze dicsőségét, így próbálja megőrizni a valóság számára a nagy Felszabadító mítoszt. Jelen és múlt, valóság és ábránd összemosódik: ennek az alaphelyzetnek számos variációjára épül a regény. A tábornok emlékeibe álmok vegyülnek: egyszer ébredése után úgy véli, már Santa Martában van (ahonnan állítólag Európába akar hajózni), közben Caracast látta álmában, ahová valójában menni akar (élére állni Venezuela viszályának) – vagyis ütközik a két „valóság”, s ő eltéved. Később egy emlék intenzív hatása alatt *„lázálmában eltéved az időben”*. A körülötte lévőket is kellőképpen belegabalyítja álmainak útvesztőjébe. Sokan meg vannak győződve róla, hogy Bolívar családi

öröksége, az aroai bányák (amelyeket pénzszerűen lévén el akar adni) csak a tábornok lázámaiban léteznek. Egyik tisztje hozzáteszi, hogy ő már azt is kétli, hogy Venezuela létezik. Mikor Mompoxba érkeznek, a tábornok először az „*ígéret földjének*” nevezi, majd később kijelenti: „*Mompox nem létezik. Néha álmodunk róla, de valójában nem létezik.*” Ezt a „köz-társasági zűrzavarban elkorcsosult” várost kétszer szabadította fel a Felszabadító. Venezuela, Mompox, a felszabadítás, az egész ország a nem létező egységgel együtt mintha Bolívar képzeletének szülőtte volna. A mi a jövőt megálmodó lázálom volt a múltban, lázálom maradt a jelenben: „*Félmeztelenül, láztól vacogva, kiabálva elősorolta, mit fog tenni a jövőben; nyomban beveszi Angosturát, átkel az Andokon, és felszabadítja Új-Granadát, majd utána Venezuelát, hogy megalapíthassa Kolumbiát, és végül meghódítja a hatalmas déli területeket, le egészen Peruig. »Akkor aztán megmászuk a Chimborazót, és kitűzzük a havas csúcsra az örökre egyesült, szabad Amerika lobogóját« – fejezte be a mondókáját. Akkori hallgatói is azt hitték, elment a józan esze, pedig a jóslat nem egészen öt év leforgása alatt, lépésről lépésre, szóról szóra beteljesedett.*” S mennyivel „valóságosabb”, ami történt, mint a fazék leesése az asztalról, ahogy Aureliano Buendia megjósolta? Most, hogy a beteljesedett álmok a visszájára fordulnak, kétkedni kezdünk, hogy léteztek-e valaha másutt, mint a tábornok fejében. S nemcsak a kivívott szabadság létezése kérdőjeleződik meg: a tábornok identitása is meginog. Személye annyira összefonódott a dicsőséggel és a hírnévvél, hogy a jelenben önmagának elvesztése fenyegeti: „*Már nem vagyok önmagam.*” „*Őn az igazi, tábornok úr*” – mondják neki színpadias hangszállal. „*Én már nem is létezem.*”

Utazás valójában bolyongás lét és nemlét határán, tévelygés a halál labirintusában. „*Évek óta a halálán van*” – olvassuk, sőt egyszer még egy küldöttség is érkezik a temetésére. A szüntelen jelen lévő halál furcsa zavart okoz időben és térben. A tábornok két különböző városban (Mompoxban, majd Santa Martában) hajszállra ugyanabban a szobában találja magát, ahol nyolcszögletű keretben egy római számlapos órán mindkét alkalommal egy óra hét perckor álltak meg a mutatók. Az első alkalommal José Palacios, Bolívar hűséges szolgálja felhúzza az órát, és

azt látja, hogy két zsebórája is ugyanannyit mutat. A második alkalommal a szoba az elfeledett otthon emlékeit idézi: „*Még sohasem éreztem magam ilyen közel az otthonomhoz*” – mondja. Végül kiderül, hogy a tábornok halálának időpontja december 17., egy óra hét perc. Vajon az utazás alatt mindvégig egy óra hét perc lett volna? S a szoba, amelyet kétszer is maga körül látott, talán elfeledett otthona, ahová a halállal visszatér? Vajon az egész elbeszélés a tábornok halálának perce, amikor az egész élete lepereg előtte? Összeszugorodik az idő, és körkörösén visszatér önmagába, ahogyan a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban? Csak-hogy feltámad bennünk a gyanú, hogy ezt a szobát azzal a mindig egy óra hét percet mutató nyolcszögletű órával az író szándékosan csempészte be kétszer is a történetbe, hogy ez nem több, mint ügyes, de nem eléggé indokolt trükk. Mennyivel szervezesebben illeszkedik a regény egészébe a tornácra varrogató Amaranta találkozása a halállal, aki kék ruhás nő alakjában jön el hozzá a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban.

Technikai szempontból végig érződik a könyvnek ez a „megcsináltsága”. Az ellentétek túl vannak élezve, ügyes, szinte rutinos játéknak tűnnek valósággal, álommal, jelenlét és múlttal. Ez akkor a legnyilvánvalóbb, amikor az író folytonosan szembeállítja a tábornok lelkierejét testi erőtlenségével. A fizikai nyomorúságnak leküzdésére irányuló hőstettek már-már csodának minősülnek: „*félórát úszott különösebb fáradság nélkül, de aki látta szánalmasan kiálló bordáit és gyufaszálvékony lábát, nem is értette, hogy élhet ilyen csontvázsavány testtel*”. Vég nélkül ismétlődnek az ugyanarra a kontrasztra épülő epizódok, olyanynira, hogy már sejti az ember, hogy fog befejeződni egy-egy mondat: „*Azon az utolsó hondai estén már olyan rossz bőrben volt, hogy a tánc szüneteiben kölnivízrel átitatott kendőt kellett a szájára szoritania, hogy magához térjen, de olyan lekesedéssel és fiatalos hévvel táncolt, hogy akaratlanul is szertefoszlatta a halálos betegségéről terjedő híreszteléseket.*” García Márquez nagyszerűen ábrázolja Bolívar belső világának ellentmondásait, de közel háromszáz oldalon keresztül nem tud mit kezdeni a megalkotott jellemmel, és ismétlésekre szorítkozik. A feszültség jobban érvényesült volna, s talán kevésbé aprózódott volna el egy kisregényben

vagy novellában. Az öregségben csakugyan van valami fárasztó monotonia, ismétlődés, de itt az ábrázolás terjedelme meghaladja az ábrázolás intenzitását. Inkább mennyiségében, mint minőségében ábrázolja a megvénülés nyűgét, s ez különösen igaz Bolívar testi nyavalyáinak aprólékos részletezésére, emésztési problémáitól kezdve egészen a pipacsfőzetig meg a gyógyvizet fürdőkig. Hősies és százalmas erőfeszítéseivel, megannyi felszárnyalásával és lezuhanásával ugyan megnyeri a rokonszenvünket, olykor mégis felsóhajtunk: utazna már el végre!

Égészen másfajta sóhajjal tesszük le a MACHONDÓBAN HULL AZ ESŐ című válogatást, amely García Márquez két korai kisregényét és többek között az 1972-es ERÉNDIRA novelláskötet néhány darabját tartalmazza. A késői novellák közül a legjobbak rövidiek, tömörek, szinte robbannak a feszültségtől. Ezekben már a valóságos történések is háttérbe szorulnak, némelyikük egyetlen szürrealista vízióból táplálkozik, mint A KÍSÉRTETHAJÓ UTOLSÓ ÚTJA, vagy egyetlen mítikus kép uralja az egész novellát. Ilyen például a VÉNSÉGES VÉN APÓKA HATALMAS SZÁRNYAKKAL. Pelayóék egy vergődő öregembert találnak a kert végében, akinek örökre beleszáradtak a sárba hatalmas szárnyai. Százalmas, koldusruhás, fogatlan dédapó: a tyúkketreche zárják, és látványosságként mutogatják. Különös, „*elmebeli fogyasztósságról árulkodó*” csodákat tulajdonítanak neki: egy leprásnak például napraforgók nőnek ki a sebeiből. A háziak meggazdagodnak rajta, mignem a falu figyelme egy érdekesebbnek ígérkező „csoda” felé fordul, s elfeledkeznek az angyalról. Ezután már csak a gyermek játszik vele, és mindenkinek nyűgére van: nem lát jól, összevissza botorkál, láza van, beteg, majdnem meghal. Tavasszal mégis újjászületik, erős, öregkori tollak nőnek a szárnyain, és hosszas, kétségbeesett próbálkozások után elrepül.

Különös, hogy a sokat emlegetett márquezi hős, az öregedő álmodzó leírására mennyire kínálkozik a hasonlat: felrepülés, lezuhanás, vergődés, felszárnyalás. S íme, itt van pár oldalban minden: a százalmas, halálba tartó tehetetlen *ember*, ez a tyúkólban lakó majdnem állat – angyal! Angyalszárnyai vannak, nem ragad bele örökre a sárba: felrepül! Túrhetetlenül lehetetlen mese, elviselhetet-

len igazság az embernek ez az angyal-állat kettőssége, rútsága és szépsége. Bolívar történetében az író ráérősen eljátszadzik azzal, amit itt egy tüneményes pillanatképben zúdít ránk. Ezt a reménységet – hogy a sárból ki kell mászni, hogy föl lehet és föl kell röpdülni – szóltatja meg valamivel hosszabb lélegzetű korai remekműve: AZ EZREDESNEK NINCSEN AKI ÍRJON. Az öreg ezredes története, amelyben nyoma sincs szürrealista elemeknek, szinte adja magát A TÁBOROK ÚTVESZTŐJÉVEL való összehasonlításra.

Az alig hetvenoldalas, balladai tömörséggel szerkesztett kisregény szintén ismétlődő kontrasztmotívumokra épül, tele szűkszavú, rövid tényközlésekkel, semmitmondónak tűnő párbeszédekkel és sokatmondó hallgatósokkal.

A hetvenöt éves ezredes és asztmabeteg felesége tizenöt éve várják a veteránoknak járó nyugdíj érkezését, az ezredes hosszú katonáskodásának, a köztársaság védelmében eltöltött ötven évnek jutalmát. Egyetlen fiúk, Agustín kilenc hónapja ugyanezen ügy áldozata lett: liberális röplapok terjesztéséért lelőtték a kakasviadalon. Az öreg házaspár az éhhalál küszöbére kerül, de reménykedve, hogy győzni fog a legközelebbi kakasviadalon, hősiesen eteti fiuk harci kakasát: a reménység jelképét, a halott fiú és az ügy továbbélésének szimbólumát.

A refrénszerűen visszatérő elemek egy feszültségtől vibráló népballada ívét rajzolják elénk. Az alapritmust a megálló, eleredő eső kopogása adja. A hangulat zuhan-emelkedik, követve az asszony egészségi állapotát, s ehhez a mozgáshoz igazodik az ezredes kedélye is. Apró, hiányos célzások fokozzák fel kíváncsiságunkat, hogy vajon mit vár az ezredes, aki „*mást se csinál, csak vár*”. Mire eljut az elbeszélés odáig, hogy ezt megtudjuk, már mi is övele várunk: a kikötőben szorongva kukucskálunk a válla fölött: vajon megérkezett-e már az a nyugdíj. Minden pénteken kísétál a postahajóhoz, és rendszeresen csalódik. Újra meg újra beázik a ház, meg kell foltozni, vissza-visszatér a rosszullet az ezredes zsigereibe. Igen, mint az öregeknek általában, neki is az emésztéssel van baja: de egy-két szűkszavú bekezdés, sejtetés, visszatérő mondat elég ahhoz, hogy teljes súlyával előttünk álljon az öregség nyűge: „*az ezredesnek olyan ér-*

zése támadt, hogy mérges gombák és liliumok sarjadnak a zsigereiben. Október volt”. A nyelvileg szinte puritán mondatok – A TÁBORNOK ÚT-VESZTŐJE hosszú oldalai fecsegésnek tűnnek ezekhez képest – csak úgy sisteregnek: „Az ábránd nem ennívaló – mondta az asszony. – Nem ennívaló, de táplál – vágott vissza az ezredes.” Bár a két lábbal inkább földön járó asszony szelíden perlekedve igyekszik urát is lerángatni a földre (a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban kibontakozó öskettősség), a közöttük lévő mélységes egyesség e félmondatnál, egy kicsiny ecsetvonással örökre szívünkbe vésődik: „... az asszony... mézszínű szemét az ezredes mézszínű szemébe szögezte.”

Az író hallgat bizonyos dolgokról, és ezzel mond a legtöbbet. Az például, hogy az ezredes és felesége időnként egyáltalán semmit sem eszik, ebből a jelentéktelen félmondatból derül ki: „az ezredes... a sarki boltban egy doboz kávéét vásárolt, meg egy fél font kukoricát a kakasnak”. Egyúttal erősödik megérzésünk a kakas fontosságáról, amit aztán megtetéz az a bekezdés, mely a két öreg siralmas egészségi állapotát festi le, majd egy elképesztő, rövid mondattal fejeződik be: „A hét folyamán megbolydult zsigereinek tenyészete. Jó néhány éjszakát álmatlanul töltött, gyötörte az asztmás asszony sípoló tüdeje. De péntek délután békét hagyott az október. Agustín barátai – szabósegédek, mint ő volt, a kakasviadal rajongói – kihasználták az alkalmat, hogy megszemléljék a kakast. Jó állapotban volt.” A polgárháborúról, az ezredes jelenlegi megalázó helyzetéről, fiuk haláláról s a kakas jelentőségéről aprócska utalásokból növekednek sejtéseink – megrendítő tudássá.

Az ezredesből visszanéz ránk ember voltunk ezer arca. Mint köveket forraló s a semmiből „örök csodát, új holmit” teremtő asszonya, makacsul reménykedik a reménytelenség közepette. Ügyvédet cserél, hogy meggyorsítsa ügyét, pedig az ügyvéd közönye, a hivatalnak packázásai rá kell, hogy ébresszék: hiába erőlködik. Ő mégis levelet ír. Mégis kimegy a hajóhoz. Gyermeke büszkeségből hazudik, hogy méltóságát megőrizze. Szégyenlős, mint egy kislány; „leírhatatlan szorongásában visszahőköl”, mint egy kamasz fiú. Ugyanúgy nem ismeri be testi nyavalyát, mint a tábornok, de ezt egy-két rövid kérdés-feleletből sejtjük meg, nem hosszasan hömpölygő leíró mondatokból.

Egyszerű történet: egy férfi és egy asszony, akiket megpróbált a bánat: éhezés, betegség, halál. „Mi a fiunk árvái vagyunk.” Ivan Karamazov szerint az emberlét alapja a földi kenyér: a csábító tudta, mivel kísértet Jézust. „De addig mit eszünk? Mondd csak, mit eszünk?” – esik kétségbe az asszony, s már csak egy lépés Bolívar kérdéséig: Hogy jutok ki ebből a labirintusból? – valóság és ábránd útvesztőjéből. S a szemérmes, a csúnya szavaktól irtózó ezredes száján kiszaladó káromkodás egyben a SZÁZ ÉV MAGÁNY Ursulájának keserű jajsza-va is, aki generációk kínja láttán felkiált: a kurva mindenit! A dacos kiáltás egyrészt a legmodernebb kétségbeesés szava: mert hiszen meghalnak, ha nincs mit enni; másrészt az emberen túlmutató reménység szava is: a földi kenyérrel szemben az ezredes hitéhez marad hű. García Márquez valamennyi művét áthatja az emberi léleknek ez a végső ambivalenciája. Bolívar egyedül marad álmával, ami „alighogy beteljesedett, máris foszladozni kezdett”. Hiába volt minden szárnyalás, a mulandóság zsákutcájába kerül, ahonnét nincsen kiút. A SZÁZ ÉV MAGÁNY hősei fölött végig ott lebeg a vérfertőzés átka, és sorsuk végül apokaliptikus katasztrófában végződik. Ezzel a háttérrel alkot feloldhatatlan kettőséget a Buendiák sosem szűnő életszeretete éppúgy, mint ezredesünk felejthetetlen mondata: „Az élet a legjobb dolog, amit valaha is kitaláltak.”

Tóth Sára

HORKHEIMER TÁRSADALOMKRITIKAI MODELLJEI

Max Horkheimer: *Traditionelle und kritische Theorie. Fünfk Aufsätze*
Fischer Taschenbuch Verlag, 1992

A német Fischer Kiadó a zsebkönyvsorozat elindításának 40. évfordulója alkalmából újra kiadta sorozatának legsikeresebb köteteit. E könyvek között egyetlen filozófiai mű szerepel: Horkheimer tanulmányainak válogatá-

sa. A kötet írásai – melyek 1933 és 1943 között születtek – Horkheimer gondolati útjának legfontosabb alkotásai. Horkheimer a Társadalomkutatási Intézet igazgatójaként ezekkel a tanulmányokkal általános kutatási programokat próbált fölvezetni. E programokra épültek a „Frankfurti Iskola” néven híressé vált szellemi csoportosulás legfontosabb alkotásai. Horkheimer kísérletei – közelebbről tekintve – a marxi kapitalizmuskritika aktualizálására törekedtek. Az aktualizálásnak Horkheimer szerint egy alapvető kritikai észrevételből kell kiindulnia: „*A történelem menete – írja – más irányt vett, mint ahogy Marx elképzelte.*” A dolgozóosztály nyomora nem fokozódott tovább, és ezért a várt forradalomra sem került sor. (MARX HEUTE [MARX MA]. In: GESSELLSCHAFT IM ÜBERGANG [A TÁRSADALOM A VÁLTOZÁSOK IDEJÉN]. Fischer Verlag, 1981. 152. o.) A marxi társadalomkoncepciót – Horkheimer szerint – a proletariátus forradalmi küldetésének feltételezése nélkül kell újrafogalmazni. Ez a kiindulópont – ha a korabeli szellemi szituációra pillantunk – mindenekelőtt Lukács György (a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban kifejtett) nagy hatású koncepciójával száll szembe. Lukács ugyanis (bár az elméleti kereteket némileg átalakította) érvényesnek tartotta a proletárforradalomra vonatkozó marxi elképzeléseket. Horkheimer – az elhatárolódás bázisán – szerette volna megmenteni a marxi-lukácsi koncepció kritikai töltését: ez azonban csak akkor sikerülhet, ha az elméletet a társadalmi életfolyamat mozzanatának tekintjük. A kritikai társadalomelmélet kidolgozása ugyanis – Horkheimer alapvető meggyőződése szerint – csak ilyen elméleti keretek között lehetséges.

Helmut Dubiel meghatározó jelentőségű elemzéseit követően (lásd WISSENSCHAFTSORGANISATION UND POLITISCHE ERFAHRUNG [TUDOMÁNSZERVEZÉS ÉS POLITIKAI TAPASZTALAT]. Suhrkamp Verlag, 1978) általánosan elfogadottá vált, hogy Horkheimer egymástól eltérő társadalomkritikai modelleket sorozatát dolgozta ki. Dubiel a modelleket (és a közöttük lévő ugrásokat) még empirikus-történelmi tapasztalatokkal próbálta alátámasztani. Ezzel szemben az alábbiakban a fiatal Horkheimer kísérleteit elméleti útkeresésként próbálom bemutatni. Az útkeresések

mögött pedig a lukácsi koncepcióval vívott szakadatlan küzdelem áll. Horkheimer társadalomkritikai modelljei a lukácsi koncepciót (annak egy-egy mozzanatát) aktualizálják. (Ez az összefüggés azért maradt mindeddig homályban, mert Horkheimer óvatosan kerül a Lukácsra történő közvetlen hivatkozásokat.)

A *legkorábbi* társadalomkritikai modellben Horkheimer (Marxhoz és Lukácshoz kapcsolódva) az elmélet feladatát még a dolgozóosztály szenvedéseinek megfogalmazásában látja. A szenvedés azonban – itt tér el Horkheimer saját elődeitől – már nem vezet társadalmi robbanáshoz. Ez a meggyőződés a Társadalomkutatási Intézet egyik (a harmincas évek elején végzett) empirikus vizsgálatából származhat. A vizsgálat ugyanis kimutatta, hogy a német munkások csak körülbelül tizenöt százalékánál vannak forradalmi ambícióik. (Lásd Helmut Dubiel: i. m. 40–41. o.) Az első társadalomkritikai modellt így az artikulációra képtelen szenvedés elméletének tekinthetjük. (Ez a beállítottság uralja Horkheimer és körének munkásságát a harmincas évek első felében.) E jelenség megragadásának közege Horkheimernél: a materializmus. A filozófia történetén végighúzódo materializmus szerinte mindig is a szenvedéshez kötődött. Az ókor materialista gondolkodói belső praktikákkal próbálták elérni a lelki nyugalmat. Az újkor kezdetén a materializmus a természettel vívott küzdelem szenvedéseit fogalmazta meg. A modern materializmus pedig a társadalmi egyenlőtlenségekből származó szenvedést fejezi ki. Ebből az áttekinthetőségből egyértelműen kitűnik, hogy Horkheimer a materializmust a társadalmi életfolyamat mozzanataként ragadja meg. A társadalmi beágyazottságból következően az elmélet maga is rendelkezik társadalomalakító funkciókkal. Ezzel az elméletfelfogással állítja szembe Horkheimer – Lukács nyomán – a kontemplációra épülő elméleti beállítottságot. Ezt a beállítottságot Horkheimer Lukácstól eltérően a metafizikai tradícióval azonosítja. A metafizikai kontempláció – Horkheimer szerint – a világ teljes és átfogó megismerésére törekszik; egy ilyen kísérlet azonban szükségképpen kudarcra van ítélve, hiszen „*a végtelenről szóló tudásnak magának is végtelennek kell lennie.*” Ezt a kudarcot csak

úgy lehet elkerülni, ha a metafizika egész tradíciójából kilépünk. A materialista elmélet a végtelen tudásigénnyel a társadalom átalakításának programját állítja szembe. Az átalakítás pedig csak a dolgozóosztály szenvedéseiből indulhat ki. „*A materialista dialektika* – írja Lukács – *csak a proletariátus osztály-álláspontjáról... nyerhető.*” (Lukács György: TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT. Magvető, 1971. 240. o.) A társadalom átalakítását Horkheimer elméleti-kritikai programnak, Lukács a proletariátus cselekvési programjának tekinti. Ebből következik a „materialista dialektika” értelmezésének különbsége. A dialektika Lukács szerint a materializmus forradalmi magva, Horkheimernél viszont a materializmus megjelenési formája. A dialektika koncepciójában kell megmutatkoznia annak, hogy a szenvedés miért nem artikulálódhat reális társadalmi cselekvésként. A dialektikát Horkheimer interdiszciplináris társadalomelméletként dolgozza ki. Ez az elképzelés (módszertanilag) Lukács tudománykritikájára támaszkodhat. A TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban Lukács a modern tudományos világgép bázisát a tények kontemplatív szemléletében látja. Ez a szemlélet a létet és a gondolkodást mereven elválasztja egymástól. A „*materialista dialektika*” viszont – Lukács szerint – a modern tudományos világgépet is átalakítja. „*Csak ha a filozófia és szaktudomány... dualitását leküzdjük... – írja Lukács – nyílnak meg az út a gondolkodás és a lét dualitásának felszámolásához.*” (I. m. 501. o.) „*A materializmus – így Horkheimer – a filozófia és a tudomány egyesítését követeli.*” (I. m. 31. o.) Az interdiszciplináris társadalomkonceptió Horkheimernél három szaktudományra épül: a politikai gazdaságtanra, a pszichológiára és a kultúraelméletre. (Lásd ehhez mindenekelőtt Horkheimer 1930-as székfoglaló előadását, mely magyarul megjelent a *Műhely* 1922/1. számában.) A szóban forgó szaktudományok belső összefüggéseit (és a szenvedés megnevelésének tézisét) a Társadalomkutatási Intézet kollektív alkotása, az AUTORITÄT UND FAMILIE című tanulmánykötet dolgozta ki. Ez a könyv az első társadalomkritikai modell leglényegesebb hozadéka. Horkheimer átfogó előszót írt a kötethez; s ebben programatikusan maga is fölvázolja a társadalomtudományok belső összefüggéseit. Az össze-

függések kidolgozásának vezérfonalát Horkheimernél a társadalmi autoritások kialakulásának magyarázata alkotja. Az autoritások alapját a gazdaságban a mamutvállalatok megjelenése és a kisvállalkozások eltűnése teremti meg. Ezek a hatások a kulturális intézmények (Horkheimer elsősorban a családról beszél) szerkezetének átalakulásához vezetnek. Ennek következtében a család többé nem tud korlátokat emelni a külsőleges (társadalmi) autoritások beáramlása elé. S így jön létre az az autoriter személyiség szerkezet, amely a tekintély tiszteletével megakadályozza a forradalmi ambíciók kialakulását. A gazdaságban tehát nem szűnt meg az elosztás egyenlőtlensége – szenvedés továbbra is létezik –, de a centralizáló eredményként megjelenő autoriter személyiségtípus a szenvedést már „édesnek” érzi. A dolgozóosztály – Horkheimer szerint – az eltömegesedés miatt különösen ki van téve az autoriter hatásoknak, és ezért társadalomátalakító cselekedeteket már nem lehet várni tőle. Ez a belátás paradoxszá teszi a „*materialista dialektika*” koncepcióját: a szenvedés, amely belső élményként édes, és ezért már nem is tudatosodhat, meglehetősen ingatag alapokra helyezi Horkheimer első társadalomkritikai modelljét. Ebből a felismerésből kiindulva próbálja Horkheimer újrafogalmazni a materializmus koncepcióját.

A második társadalomkritikai modell a lukácsi program keretei között próbálja elkerülni a proletariátus forradalmi küldetésére vonatkozó elképzeléseket. Horkheimer ezért saját feladatát már nem a munkásosztály cselekvésképtelenségének igazolásában, hanem a kritikai mozzanat újraértelmezésében látja. A tematikus horizont átalakulása miatt az interdiszciplináris társadalomkép talaját veszti. A tudományos világgép ennek következtében kiszakad a társadalomkritikából, és maga is a „metafizika” pólusa felé sodródik. A metafizika (a modern tudatfilozófia) Horkheimer szerint a tudományos világgépre épül, és annak sajátosságait fogalmazza meg általános formában. A metafizika és a modern tudományok által képviselt tudást Horkheimer a „*tradicionális elmélet*” terminusával köti össze. A tradicionális elmélet operacionalizálható tudást termel, és társadalmi hatása a technikai fejlődésben ölt testet. Ez a hatás – és en-

nek korlátai – azonban csak egy olyan koncepció keretei között láthatók át, amely önmagát a társadalom alakítójaként értelmezi. A materializmus helyébe lépő – és a tradicionális elmélettel szemben álló – koncepciót Horkheimer „kritikai elméletnek” nevezi. E koncepció az elméleti kontempláció általános meghaladására tör. A kritikai elméletet ezért Horkheimer a teoretikus beállítottság és a gyakorlati magatartás szintézisének tekinti. A kritika így cselekvéseméleti értelemben maga is a társadalmi gyakorlat mozzanatává válik. A tradicionális elmélet – Horkheimer értelmezése szerint – a polgári individuum tehetetlenségének kifejeződése. A kritikai elmélet viszont a világot az emberi nem történelmi termékének tekinti, és önmagát is ebben a folyamatban helyezi el. A magatartásként értelmezett elmélet a technikai fejlődésnél jóval átfogóbb társadalmi hatásokat tesz lehetővé. A proletariátust így módon Horkheimer egyfajta reális tudatalakzattal helyettesíti; s a szenvedés – mint a társadalomkritika centrális mozzanata – elveszti jelentőségét. A kritikai elmélet kidolgozásakor Horkheimer újra – valószínűleg – Lukács egyik megjegyzéséből indul ki: a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban egy speciális kontextusban Lukács arról ír, hogy a világ szemléletében meg kell különböztetnünk a kívülálló és a résztvevő perspektíváját (i. m. 340. o.). Horkheimer talán ezt a megkülönböztetést dolgozta ki a tradicionális és a kritikai elmélet koncepciójaként; miközben a cselekvésképtelen munkásosztályt a kritikai magatartással helyettesítette. Ez a transzformáció – mivel áttemeli a lukácsi program szerkezetét – Horkheimert konkrét ellenvetésekre készíti. Az ellenvetések természetesen a proletariátus küldetésére vonatkoznak: az a gondolkodó – írja Horkheimer, anélkül hogy megnevezné Lukácsot –, aki saját koncepcióját alárendeli a proletariátus küldetésének, maga is (az önmagára kiszabott passzivitás miatt) a tradicionális elmélet foglya marad. Ez az érv azonban túllendül önmagán: a kritikai elmélet semmilyen osztály képviselését sem vállalhatja, sőt az általa kidolgozott társadalomkoncepcióban osztályok nem is szerepelhetnek. Ennek következtében Horkheimer túllép a marxi-lukácsi szubsztancializmuson (mely a társadalmat osztályok konstellációjaként kép-

zelte el); és a forradalom minden lehetséges formáját is megkérdőjelezi. A forradalom elvetése Horkheimert – saját korábbi forradalomértelmezése miatt – még tovább vezeti. Az EGOISMUS UND FREIHEITSBEWEGUNG (EGOIZMUS ÉS SZABADSÁGMOZGALOM) című tanulmányában Horkheimer azzal a problémával vivódott, hogy hogyan lehetne átlépni a polgári forradalmak diktatúrába torkolló dinamikáját. A diktatúrák – Horkheimer szerint – arra épültek, hogy a forradalmak lényegükönél fogva az individuumok spontán egoizmusának felszámolására törekedtek. A TRADITIONELLE UND KRITISCHE THEORIE című tanulmányának ezért a proletariátus, majd az osztály kiiktatása után, az individuumok spontán egoizmusát is föl kell számolnia; csak ekkor igazolható ugyanis a marxi-lukácsi forradalomelemzés elhibázottsága. Az, hogy Horkheimer a forradalom gyökereit ilyen mély antropológiai síkon helyezte el, rendkívül súlyos következményekhez vezet: az individuum halála, melyet Horkheimer – némi következtetéssel – az interdiszciplináris materializmus érveinek felhasználásával támaszt alá, végső soron az autoriter személyiségről szóló koncepció újrafogalmazásaként jelenik meg. Horkheimer a lukácsi-marxi szubsztancialista társadalomelmélettel a második modellben egy cselekvéseméleti koncepciót próbált szembeállítani. (Ez a program – mely közvetlenül a harmincas évek második felének elején született meg – sajnos folytatás nélkül maradt. A cselekvéseméleti koncepció azonban aligha dolgozható ki, ha a cselekvő individuum halálának feltételezéséből indulunk ki.

Horkheimer útkeresései a negyvenes évek elejére – a legpregnansabban a VERNUNFT UND SELBSTBEHAUPTUNG (ÉSZ ÉS ÖNFENNTARTÁS) című tanulmányban – a civilizáció történet kritikai koncepciójába torkollottak. Ez a koncepció (Horkheimer *harmadik* társadalomkritikai modellje) a hatvanas évek végéig uralta a Frankfurti Iskola gondolatvilágát. Horkheimer ebben a modellben olyan elméleti keretek meghatározására törekszik, melyek között az individuum halála – mint a XX. század alapvető jelensége – megragadható. E kísérletet Horkheimer az ész történelmi hanyatlásának tematizálásával hajtja végre. Az ész valamikor felvilágosodást ígért,

ehelyett azonban a szellem instrumentalizálódása következett be. A tradicionális elmélet sajátosságait Horkheimer most az ész történelmi útjának végső állomásaként mutatja be. A második modell – így szólhatna Horkheimer önkritikája – lebecsülte a tradicionális elmélet történelmi konzekvenciáit. A társadalom kritikai elemzésének most már nem az a feladata, hogy szembeszegüljön a tradicionális elmélet beállítottóságával, hanem az, hogy megragadja annak történelmi hatásait. A harmadik modell ezért önmagát már nem új elméleti pozícióként értelmezi, hanem az ész történelmi folyamatának feltárására törekszik. A folyamat végén az instrumentalizálódás és az ész összehúzódása áll; Horkheimer ezért az ész általános hanyatlástendenciájáról beszél. Az instrumentalizálódás eredményeként az emberek maguk is pusztá eszközzé válnak; a társadalom és a történelem viéágában veszendőbe megy az individualitás mozzanata. A társadalomban és a történelemben az általánosság mozzanata válik uralkodóvá. Ez az uralom nem más, mint a manipuláció. A manipuláció elméletével Horkheimer valójában az autoritásról szóló koncepciót radikalizálja. „Minden ember érzi – írja –, hogy a maga munkájával végül is egy pokoli gépezet működését szolgálja.” (296. o.) (Ezt a motívumot részletesen az AUTORITÁRER STAAT [A TEKINTÉLYELVŰ ÁLLAM] című tanulmányban dolgozza ki. In: GESSELLSCHAFT IN ÜBERGANG. I. k. 13–35. o.) Az ész instrumentalizálódásának következtében az emberek életéből elvesznek a célok és az értékek; illetve ezek kijelölését a hatalom önmagának tartja fenn. Az emberi élet ily módon a pusztá öffenntartásra húzódik össze. Az ész történelmi útja saját maga porba döntéséhez vezetett. Ez a folyamat a nemzeti szocializmusban érte el csúcspontját. A hitleri uralom alatt létrejött berendezkedést – Horkheimer szerint – nem a speciális társadalmi körülményekből, és nem is a német történelem sajátosságaiból kell megértenünk, hanem az ész történelmi folyamatának végső állomásaként kell megragadnunk. Ez a kritikai modell, bár hangvételében élesen eltér a lukácsi koncepciótól, mégsem teljesen független tőle. Horkheimer az eddigi két modellben nem használta föl Lukács alap gondolatát: az eldologiasodás elméletét. Lukács koncepciójának eredetisége pedig éppen abban állt, hogy a marxi árufetizizmus-

elméletet Max Weber racionalitás-koncepciójával tudta közvetíteni. „Az áruformának az egész társadalom valódi uralkodó formájává való válása csak a modern kapitalizmusban megy végbe.” (323. o.) E folyamat másik oldala pedig a racionalizálás: „Ha követjük azt az utat – írja Lukács –, amelyet a munkafolyamat fejlődése a kézművességtől... a gépiparig maga mögött hagyott, feltárul előttünk az egyre növekvő racionalizálás...” (326. o.) Horkheimer a Lukács által jelzett folyamatot radikalizálja, és az ész általános tendenciájává szélesíti ki. (Lásd Jürgen Habermas: THEORIE DES KOMMUNIKATIVEN HANDELS [A KOMMUNIKATÍV CSELEKVÉS ELMÉLETE]. I. köt. Suhrkamp Verlag, 1988. 489. skk. o.) A harmadik modellben Horkheimer tehát az ész egytetemes hanyatlástendenciájánál kötött ki, mert a lukácsi szubsztanciálista elmélet elutasítását követően a társadalom átalakítását cselekvéseméleti koncepcióként sem tudta megalapozni. Ennek következtében azonban olyan társadalomelméleti koncepcióhoz jutott, amely most már nem a proletariátusnak, hanem a történelem általános hanyatlásának adja meg magát. Az akceptált tehetetlenség miatt azonban ez az elemzés nem tudja átlépni a tradicionális elmélet joggal bíralt előfeltevéseit.

Az ész kritikájának leg súlyosabb problémája mégis az, hogy nem tudja megalapozni saját kidolgozásának bázisát. A negyvenes évek elejétől a hatvanas évek végéig a harmadik társadalomkritikai modellből kiindulva valamennyi kísérletnek meg kellett küzdenie azzal a problémával, hogy hogyan lehet megragadni a totális integrált és manipulált világot. A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJA, melyet Adorno és Horkheimer közösen írt a negyvenes évek elején, és amely – egyik ágon legalábbis – Horkheimer harmadik társadalomkritikai modelljének közvetlen folytatásaként értelmezhető, ezt a problémát úgy próbálta megoldani, hogy a totális igényekkel fellépő instrumentális ész mellett mégiscsak fölvetett egy másik észfogalmat is: a művészi-esztétikai ész fogalmát. A művészi-esztétikai ész az instrumentalizmussal szemben nem a világ leigázására, hanem leképezésére törekszik. Ez a motívum viszont szemmel láthatóan átlépi a kijelölt társadalomelméleti kereteket. A civilizációkritikai modell másik jelentős műve, Marcuse AZ EGYDIMENZIÓS EMBER című könyve pedig már nem talál másik

megoldást, mint az ellentmondás vállalását. (Ezért ingadozik AZ EGYDIMENZIÓS EMBER a változás lehetőségének és lehetetlenségének hipotézisei között.) Horkheimer útkeresései végül is zsákutcába torkollottak: kísérlete mégis jelentősnek tekinthető: szerzője egy olyan társadalomkonceptió kidolgozására törekedett, amely megpróbált átlépni a lukácsi–marxi szubsztancializmuson, úgy, hogy közben megőrizze a társadalom kritikai tematizálásának lehetőségét. Ez a program azóta sem veszítette el aktualitását. S ezért indokolt lenne, hogy Horkheimer legfontosabb tanulmányai végre eljussanak a szélesebb magyar olvasóközönséghez is.

Weiss János

LELKEN INNEN, PSZICHOLÓGIÁN TÚL. HITELES ÉS HAMIS LÉLEKVESZTŐK

Hans-Peter Waldrich: Titkos tanok. Ezoterika
Fordította dr. Juhász Edit
Édesvíz, 1991. 145 oldal, 139 Ft

Thorwald Dethlefsen: A sors mint esély
Fordította Hajós Gabriella
Arkánium, 1992. 216 oldal, 242 Ft

Michèle Curcio: Parapszichológia A-tól Z-ig
Fordította Zala Szilárd
Arkánium, 1991. 330 oldal, 198 Ft

dr. Milan Ryzl: Telepátia és tisztánlátás
Fordította Nagy Tamásné és Neukum Lea
Édesvíz, 1992. 160 oldal, 179 Ft

J. van Rijckenborgh: Az eljövendő új ember
A fordító neve nincs feltüntetve
Lectorium Resicrucianum (Haarlem) –
Arany Rózsakereszt Közössége (Budapest),
1991. 307 oldal, 200 Ft

Rudolf Steiner: Egy út az önmegismeréshez
Biczó István fordítása és kiadása,
1991. 82 oldal, 200 Ft

Rudolf Steiner: Az új Izisz,
az isteni Sophia keresése
Biczó István fordítása és kiadása,
1991. 83 oldal, 200 Ft

L. Ron Hubbard: Dianetika
Fordította Csetneki Gábor
Interbright, 1990. 553 oldal, 260 Ft

L. Ron Hubbard: Önelemzés
Fordította Fülöp Márta és Kárpáti Péter
Minerva, 1990. 232 oldal, 235 Ft

Az okkultizmus vagy a misztika és a pszichológia nászából származó népszerű pszichoidalom tömegét és elsomorító színvonalát nézve felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szület-e komoly könyv ilyen szellemi egyesülésből. Az okkultizmus és a misztika – gazdag kultúrtörténeti tradícióját, emberismeretét tekintve – aligha szorul rá arra, hogy tudásanyagát a pszichológia aprópénzére váltva népszerűsítse. A lélektannak viszont érdeke, hogy saját mindenhatósági igényeit a Szent Tudomány területére is kiterjessze, vagy (a nagyközönség előtt igencsak hiányos) tudományos kompetenciáját azon bizonyítsa, hogy minden új jelenség megmagyarázására illetékesként jelentkezzen – erre azonban nem vállalkozna, ha a mai olvasó speciális igényei nem bátorítanák.

A magyar olvasó ugyanis filológiai, teológiai, latin és még ki tudja hány tudomány hiányát felölelő műveltségével nem tudja – mondjuk a CORPUS HERMETICUM-ot vagy a SZIBILLÁK KÖNYVÉ-t – nemhogy megérteni, de megközelíteni sem. Ehhez egy hozzáértő vezetőnek a közzeendő anyagot előbb ki kell hasítania az eredeti textúrából, azután szinte homeopátiás arányban kell az „információanyagot” felhígítania, végül modern fogalmakkal kell azt érthetővé tenni. Ilyen foglár munkára a lelkiismeretes filológus hatalmas lábjegyzeteivel nyilván nem alkalmas, az irányzatnak elkötelezett misztikus pedig nem lenne közérthető, ezért tűnik ideálisnak a funkcionális fogalmak sikos közegében la-virozó pszichológus. Az átalakításnak a piac egyértelmű irányt ad: a ma embere megváltást, életproblémái megoldását, kész, gyors öngyógyító recepteket vár, lehetőleg elérhető áron s anélkül, hogy a remélt önváltoztatás-

hoz bármifajta bizalmat másban vagy saját magában megelőlegezzen. Mivel a fogyasztó bizalmat csak olyan tekintélynek ad, akitől meggyőző tudást kap, viszont a tudás hitelességéhez előzetes bizalmat kellene befektetni, az így köröző circulus vitiosusban a „lélekvezető” arra kényszerül, hogy jobb vagy rosszabb színvonalon, de egy minőségileg kilátástalan feladatnak tegyen eleget. „Hiteles interpretáció” negáció kifejtése lenne: az egyik oldalon a ma embere áll, saját életösszefüggéseiben és egzisztenciáléliban lelélve, transzcendentálási kísérleteinek kudarcával, míg a másik oldalon a konvencionális vagy keleti vallás, a misztikus önfeladás vagy ezoterikus nagyozolás lehetőségeivel – a két oldal minden közvetítés nélkül. Egy ilyen ábrázolás persze klasszikusan életfilozófiai feladat lenne – panacea, szenzáció és könyvsiker nélkül –, s így nem tartozna jelen tárgyunkhoz. Kevés olyan hős volt, aki az okkultizmust és a nyugati pszichológiai antropológiát úgy tudta volna ötvözni, mint Jung. *Ő egy kulcsot adott vagy inkább kölcsönzött a kognitív struktúra mögötti élményvilág megközelítéséhez.* Freud és Jung óta azonban a Tudattalanról felhalmozott ismeretekben sajnos nem állt elő igazán korszerű fejlődés, s az olyan mai élményeket, mint az Ufo-tapasztalatok vagy Rosemary Brown Liszt-kommunikációi, még hozzávetőlegesen sem tudjuk értelmezni, hacsak nem akarunk logikán kívüli előfeltevésekhez folyamodni.

A recenzálásra kiválasztott könyvek vagy korrektül (Waldrich, Ryzl), vagy lapidárisan oldották meg a vázolt feladatot (Dethlefsen, Curcio), mások a hamis újdonság spanyolviszát tartják a kezükben (Hubbard), míg a rózsakeresztesek egy minden logikán, pszichológián és antropológián túli (de attól még embertani) előfeltevésekkel operáló bölcséletet bocsátanak a befogadásra kész, megváltásra áhító közönség rendelkezésére.

A „lélekvezetési” problémát egyszerűen és világosan oldja meg Waldrich, akinek könyvére nem kell sok vésztetegnünk. Jól differenciál az alapterületek között (okkultizmus, misztika, parapszichológia, asztrológia stb.), érthetően széljegyzeteli az ezoterikus fogalmakat, s bár a fontossági arányokat kissé eltorzítva, néhány modern irányzatnál hosszabban időz el, mégis több információt ad az olvasónak, mint a két következő szerző.

A reinkarnációs hipnózisokkal híressé vált Dethlefsen kötete (*A SORS MINT ESÉLY*) a magyar könyvkiadás egyik emlékezetes mélypontja marad. A szerző csokorba szedi az elkövethető szarvashibákat: az olvasó az okkultizmusról kevesebbet tudhat meg tőle, mint ami Tom Sawyerban a spiritizmusról megragadhatott a vasárnapi iskolában, s a könyv azt is elképesztően lapos színvonalon találja, mert jól alkalmazkodik a naiv gyermeknek tekintett olvasó tudatlanságához. A szerző mondatfűzésének visszatérő kísérletei az orvostudomány olcsó pocskondiázása és a mindennapi valóság könnyed, de annál állhataosabb negligálása. Sorsot, esélyt ne keressen senki Dethlefsen könyvében.

Meggyőződésünk, hogy Curcio könyvét publikálni szintén hiba volt az új, talán még gyakorlatlan kiadó részéről. Az alábbi, kissé terjedelmesebb ismertetésünket talán az indokolhatja, hogy ez a könyv a parapszichológia egyfajta indexeként kislexikon-funkciót volna hivatott betölteni. Pontos szakkifejezések tömör, érthető magyarázata helyett azonban a szótár egyfajta laza gondolat- és asszociációfüzér – szeretnénk hinni, hogy inkább a szerző rekreációs idejében született szóra-kozott újjgyakorlat, semmint Curcio főműve. A könnyed, franciás előadásmódot sikerült a tartalmi súlytalanságig légiesítenie, a megmaradt keveset pedig a kényszeres tanár mintájára eltérő címszavak alatt ismétli – mintha keveset követelne ugyan az olvasótól, de azt jól be szeretné sulykolni. Jószerével ez az egyetlen következetes vonás a könyvben azon kívül, hogy lényegtelen életrajzi részleteket (például hogy mikor lett egy parapszichológus zászlóskapitány) inkább megtudunk a szótárból, mint az illető gondolatait (e hiányosságot a tételek végére hevenyészett irodalomjegyzékek csak részben pótolják). Nagyobb probléma, hogy Curcio (vagy a fordító?) mondatfűzése sokszor az alogikus szintig értelmetlen, a skizofrén beteg előadásmódjára emlékeztet, vagy hipnotizőrre, aki konfúziót akar kiváltani: például: „*vannak létező látomások is, ezek test nélküli lények, a materialisták szemében halottak...*” stb. Lehet, hogy Curcio a hívők boldog átszellemültségével egyáltalán nem tartotta érdemesnek vagy könyve missziójának, hogy logikusan, rendszeresen összegyűjtse a tudományosan elfogadható érveket, magyarázatokat a parapszi-

chológiai jelenségek iránt érdeklődő, ámde hitetlen olvasónak, mindenesetre a kiadó gondolhatott volna erre egy ennél színvonalasabb munka lefordításával. Sok jelenségről egyáltalán nem tudjuk meg a szerző véleményét, mert úgy bánik a valósággal, mint a tréfálkozó nagybácsi az ajándékkal: hol előkapja, hol eltünteti. Kijelenti például: „*abszolút igaz*”, hogy egy mágus lovai bajor tájszólásban szólaltak meg a király előtt, majd az anekdota közepén ez úgy módosul, hogy a produkciót „*sokan igaznak tartották*”, végül az idomár csalóként lepleződik le, de addigra Curcio a jeles bűvészt már elhelyezte a parapszichológia nagy egyéniségeinek panoptikumában. A könyv színvonalát tovább rontja a bóbiskoló kontrollszerkesztő, így válik Calparède-ből Claparède, Ludwigból Ludvig, Viktor Fanklból Vidor Franki (!) – a kötet logikája alapján azonban Vidor törpe sem zárható ki biztonsággal. Mindezekről eltekintve a kötet fő hibája, hogy sem az okkult tradíciót nem tárgyalja, sem pedig a parapszichológia tudományos vonulatát. Homályos dolgokról szétfolyóan beszélni nem jelent a parapszichológia iránt nagyobb tárgyi hűséget, így a kiadvány tovább rontja az irányzat amúgy is gyenge lábakon álló tárgyi hitelét.

Milan Ryzl könyve viszont üdítően hat a parapszichológiai könyvpiacra, ahol szűkölködünk az érzékfeletti jelenségek tisztafejű, kritikusan józan, tudományos megközelítésében. Ez a mű alaposan áttekinti az egyes kutatási területeket, sok újdonságot is közöl. Bár láthatóan elfogult saját témája, az érzéken túl érzékelés (extraszenzoros percepció: ESP) iránt, az Ufo-élményekkel bezárólag lényegében minden jelenséggel igyekszik természettudományos magyarázatot adni.

A holland Lectorium Rosicrucianum és a magyar rózsakeresztes társaság Rudolf Steiner, Rijckenborgh és Scaligeri munkáinak publikálásával gyors ütemben töreszti a magyar könyvkiadatlak a rózsakeresztes eszmekörrel szemben eddigi adósságait. Rijckenborgh fent említett könyve a rózsakeresztes dogmatika barokkos építményének alapos, következetes és retorikailag jól felépített, szuggesztív, pátosztelített „kinyilatkoztatása”. Péter, Gnózis, Grál, számmisztika, apokrif nézetek, manicheus érvelés a kötet első felében még jól követhetők, jelesül ott, ahol a

vertikális logika még átlátható a szabadkőműves misztika sugárzásában. Minél közelebb kerül azonban a szerző az Új Emberrel szemben támasztott tökéletességi igények részletezéséhez, az archaikus és szándékosan archaizáló kvázi-orvosi-alkimista magyarázóelvek és a rózsakeresztes antropológia (éterkörök, szellemszakraatom, tükörszféra stb.) kavalkádjában, annál nehezebben követhető a szöveg tárgyi tartalma. Persze nem a gondolatvezetés komplikáltsága az egyetlen tényező, ami miatt kevesen fogják tudni a Rózsakereszt ajánlotta ösvényt végigjárni. A szabadkőműves önépítés mindig exkluzív, csak a kiválasztottak számára teljesíthető ön- és énmegtagadást követel meg, heves intoleranciával minden fáradtságosan felépített humanista vagy jámbor vallásos tudat iránt. A szerző sok érvet és buzdítást szentel a jelöltnek, hogy az ember legyűrhesse pszichés-antropológiai adottságait a sikeres transzfiguráció érdekében. A humán érzelmvilág fékező lidércnyomásaival való leszámolást azonban valószínűleg csak kevesen tudják tartósan teljesíteni. Ugyanebből az okból érthető a ki-tüntetett gyűlölet a református egyház iránt. A fordítás nehézkes, tele germános főnévsűrítvényekkel és halmozott birtokos szerkezetekkel, a magyar szöveg is olyan benyomást kelt, mintha a háború előtt fordították volna, de a könyv közlendője nem emiatt, hanem konceptuális okból olyan robusztus.

Rudolf Steiner pszichológiai szempontból talán legjobban méltányolható erényei a következőkben jelölhetők meg: finom érzék a Benső mozgásainak leírásában, s Nietzsche-hoz hasonló esszéirői lendület a mindennapi valóság érzékelési konvencióinak elutasításában – továbbá a szerző szociális érzéke. A recenziálásra kiválasztott két – talán kisebb jelentőségű – könyvét azért emelném ki, mert az egyikben misztikus fogalmait a meditáció útján érzékletesen képes közel hozni, a másikban a tradicionális témát (Karácsony) izzó retorikával, az olvasó füleinek szokatlan apokrif doxaelemekkel lelkesíti át. Azokban a könyveiben (például a RÓZSAKERESZTES SZELLEMTUDOMÁNY-ban) viszont, ahol ellentmondást nem tűrő hangon részletezi a Túlvilág birodalmának tartományait, s eszméinek elfogadását előfeltételként követeli meg ugyanezek érzékletes „megtapasztalásához”, épp-

oly dogmatikusként mutatkozik be, mint akármely jól ismert eretnek vagy éppen ortodox klerikus az egyháztörténetben.

Hubbard DIANETIKÁ-ja, amely gyaníthatóan a pszichoanalízis és a hipnózis „törvénytelen gyermekének” tekinthető, talán a legfantasztikusabb blöffje a modern pszichológia történetének. Elterjedtsége megfelel a két tudományág virágkorának Amerikában az ötvenes években. Hubbard elképesztően jó példát mutat arra, hogy következetes átkeresztelésekkel jelentős tudásanyagot lehet más szakterületekről elutalajdonítani, ezekhez, valamint a hozzájuk költött képtelenségekhez azután kitartóan és határtalan önbizalommal kell ragaszkodni, végül a szakszerűség látszatával nem árt aprólékosan kidolgozni a részleteket, s máris kész a világhír. A DIANETIKA elsősorban a pszichológiával való visszaélése és veszélyessége miatt érdemesül behatóbb vizsgálatra, nem állítólagos tartalmi értékesége, elterjedtsége, netán hatásossága miatt.

Hubbard rengeteg pszichoanalitikus fogalmat vesz át, és alapos számítástechnikus módjára átnevezi őket. Így lesz az Énből analízátor, az Ösztönéből reaktív elme, a személyiség kognitív funkciójából „stabil adatbank”, a Tudattalanból vagy elfojtott emléknymból „engram”, a regresszív tünetképzésből „szomatika”, az elhárítómechanizmusokból dianetikai dinamikai mechanizmusok, az identifikációkból „valencia”. Máskor kis változásokkal átír definíciókat, például: Freud, Leonard: „*a Tudattalan tartalmi hasonlóságokban gondolkodik*”, Hubbard: „*a reaktív elme azonosságokban gondolkodik*” stb. A Freud által az analitikus magatartására vonatkozóan lefektetett elvek szintén megtalálják ikertestvérüket a szerző „*Auditor kódexében*”. Ami előáll az egészből, az egyfajta laikus hipnoanalízis, ami a szülés előtti állítólagos magzati pszichés benyomások hatásában hisz, és ennek felszínrehozatalára összpontosítja figyelmét. A terapeuta („auditor”) a régi orosz hipnotizőrök direkt-parancsoló stílusát tártsítja a computerkezelő mechanikusságával. Az így előkeresett „rejtett memória” engramjait „törli”, vagy az affektív tartalmakat lereagáltatja. Empátia ebben az auditort nem zavarja, miként a számítógép sem érez gyengédséget. Hogy Hubbard a kívánt engramok kiásása érdekében – közvetlen vagy közvetett szuggesztióval – milyen információkat táplál be, erre a jeles szerző elefejt

kitérni. Hubbard áramvonalasított technikai fogalomtárát elképesztő elméleti csacskaságokra építi, a darwini fajfunkció (a túlélés), nála – talán a hidegháborús atomhisztéria hatására – egyéni (nem tudatos) életcélá alakul át. Azután: minél korábbi egy „engram”, annál könnyebb törölni (ellenkezőleg). Továbbá: az elmebetegségek és pszichoszomatikus zavarok akár csak mentális síkon is egyféle okra, valamifajta aberrált emléknymra lennének visszavezethetők. Valamint: a magzat már szedercsíra állapotban is tárolna tartalomspecifikus emlékeket stb.

Hubbard gondosan elkerüli, hogy elismerjen bármifajta kapcsolattartást az „anyatudományokkal”, mert akkor nemcsak a pszichoanalízis vagy a hipnózis embertanával és terápiás koncepcióival kellene vitatkoznia, hanem szertefoszlana mindaz, amit a DIANETIKA újdonságnak állít. Előállna az az emlékezetes eset, amikor a kábeltelevízióban a riporter negyedóránként megkérdezte a dianetikusokat, hogy „mi ebben az új”, s egyszer sem kapott meggyőző választ. Ki kell azonban mondani, hogy a király meztelen (sőt emellett veszélyes is), mert a Magyar Hipnózis Társaság elitelő állásfoglalása sajnos a szenzáció- és üzlethajhász mindennapokban nem hallatszik túlságosan messzire. A DIANETIKA annak köszönheti újdonságát, hogy pszichológiai és pszichoterápiás képzettséggel nem rendelkező, illetve elégtelen tájékozottságú, de ilyen érdeklődésű laikusokat feljogosít olyan „vadanalízis” művelésére, melyet Freud már fél évszázaddal ezelőtt joggal kárhoztatott. Addig persze nincsen nagyobb baj, amíg vállalkozó kedvű (s Hubbarddal ellentétben empátiás) értelmiségiek egyfajta kölcsönös gyóntatás keretében engramokra vadászva utazgatnak egymás múltjában. A valódi rombolás a pszichés függőségek kialakulása, az indulatáttételes érzelmek kontrollátlansága, az esetleges mélyhipnózis érzelmi örvényei, itt ugyanis Hubbard kalandos úrhajójának billentyűi (Find, Clear, Delete) felmondják a szolgálatot. A veszélyek mellett nem mellékes a pszichológia hitelének lejáratása sem. A műkedvelő magzattélmény-űzés „hibás adatkezeléséből” megmenekült hajótörötteket (akik túlnyomórészt neurotikus és pszichoszomatikus betegek) azok a pszichiáterek és hipnotizőrök fogják szakmai képességeikkel talpra állítani, akiket a dianetika

nagyon szeret professzionális nagyképűséggel vádolni.

ÖNELEMZÉS című könyvében Hubbard – a szakirodalom nála szokásos agyonhallgatása mellett – memóriatornát és érzékenységi tréninget mutat be, ezúttal végeláthatatlan tesztek sorozatával és egy mozgó korong játékos segítségével. Megpróbálja rendszeresen körüljárni a múlt felidézett emlékeinek minőségeit. Ez kétségtelenül hasznos lehet, noha a célnak egyébként egy impresszionisztikusan összeállított kérdőív is megfelel. Természetesen az eljárás nem tekinthető nagy horderejű ön- vagy személyiségtesztnek, s az önfejlesztésnek csak egy igen körülírt területére összpontosít. Ha eltekintünk a mindig új amerikai terminusok hókuszpókuszeitől (például „*standard processing*”), amelyek most is sok naiv embert fognak áhítatba kergetni, a kis korong a könyvben valóban a szerző újításának tűnik, s bizonyára hozzásegíti az érdeklődőt, hogy az önelemzés játékosabb legyen, mint egy szokványos keresztretjvény emlékeztetornája.

Csorba János

KÉT BÍRÁLAT EGY LEMEZRŐL

Bartók Béla: Öt dal Op. 15; Öt dal Ady Endre verseire Op. 16; Öt dal a „Nyolc magyar népdal”-ból; Öt dal Op. 15 Kodály Zoltán hangszerezésében; Öt magyar népdal énekhangra és zenekarra Hamari Júlia – ének, Prunyi Ilona – zongora, a Magyar Állami Hangversenyzenekar; vezényel Kovács János. Hungaroton, 1992
HCD 31 535

I

A KÉKSZAKÁLLÚ DALAI

Elegendő az első dal énekszólamának indítását összevetni A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA legelső énekbelépésével, hogy kiderüljön: feltűnő az azonosság az Op. 15 és az opera zenei világa, atmoszférája között. A további négy dal csak megerősíti az első benyomást.

Bartók az öt dal közül négyben szerelme, Gombossy Klára verseit komponálta meg, amelyek a jelek szerint a magány feloldhatatlanságának intonációs reflexét hívták elő benne. De a filológiai érvek is a lehetséges határán belül maradnak: ismeretes, hogy 1911-ben Bartók nem az opera végleges változatát fejezte be. Annak hét évvel későbbi bemutatójág többször is előveszi, és nemcsak a mű befejezésén módosít, hanem a prozódiait is csiszolja. Az Op. 15-ös és 16-os két dalciklus, melyek e hét év termései, már tökéletes illeszkedést mutatnak szöveg és zene lejtése-hangsúlyai között. A két ciklust komponálásuk szoros időbeli közelsége ellenére mégis elsősorban szövegük hozza közel egymáshoz. Persze ez a közelség legalább annyira tanúskodik Bartók kevésbé szerencsés kezéről az Ady-dalok válogatásakor, mint a tehetséges kamasz lány beleérző képességéről (főként a ciklus első és utolsó darabja tűnik egyértelmű Ady-reminiszcenciának). Az Ady-dalok megzenésítésében ugyanakkor jóval több az a könnyed chansonhang, amely Reinitz Béla Ady-feldolgozásaiból szívároghatott a Bartók-dalokba. (Bartók éppen Reinitznek ajánlotta a maga Ady-dalait.)

Ez a különbségtétel persze nem fedheti el Ady és Balázs szimbolizmusának rokonságát; A VÁR FEHÉR ASSZONYA egyenesen a KÉKSZAKÁLLÚ egy lehetséges diszletezési ötletét rejti magában. Különösebb mindezeknél, hogy a csaknem nyolcvanéves Kodály, majd fél évszázad elteltével, éppen Bartók kevésbé népszerű Gombossy-dalait válsztja ki meghangszerezésre. Vajon miért? Ismeretes, hogy a KÉKSZAKÁLLÚ szövege eredetileg a Balázs Béla által rajongásig tisztelt Eötvös-kollégiumbeli szobatárs, Kodály számára készült, s csak az ő vonakodása után került a darab felolvasásán részt vevő és azon fellelkesült Bartókhoz. Volna tehát valamiféle közvetett mélylélektani indíték Kodály alighanem ösztönös választásának, és a KÉKSZAKÁLLÚ-stílus francia forrásai is közel álltak Kodály ízléséhez és hangszerezés-iskolájához. Kodályt mindenesetre élete végén aligha kultúrpolitikai indítékok vezették választásakor, sokkal inkább az alighanem mélyről jövő személyes érintettség.

Hallható egy másik hangszerezés is a lemezen: ezt Bartók maga végezte el, HÚSZ MAGYAR NÉPDAL című zongorakíséretes köteté-

ből öt dalt válogatva ki. Bár a hangszerelés valóban a IV. VONÓSNÉGYES közvetlen szomszédságában készült, mégis aligha jogosult a kísérőfüzetben olvasható álláspont, mely szerint a dalok száma az említett (és más egyéb hasonló) hangszeres mű hídformájára utal. Az ötös számon túlmenően az egyes népdalok karakterének sorrendje nem mutat megfelelést a hídszerkezetekkel. Annyi bizonyos, hogy Bartók, a bemutatáshoz készült műismertetés tanúsága szerint, a sorozat önállóságot tartotta szükségesnek hangsúlyozni, és maga a hangszerelés ténye kétségkívül megszilárdítja és az önálló ciklikus műhöz közelíti az öt dalt, ha nem hídformában is – szemben a NYOLC MAGYAR NÉPDAL-ból elkülönített öt meghangszeretlen népdallal, amelyek száma és sorrendje Bartók előadásában is bizonyíthatóan ingadozott, s amelyek nem lépik át a népdalfeldolgozás műfajának határait. (Bartók figyelmeztetése a meghangszerelt öt népdalra vonatkozóan ugyanakkor alighanem az eredeti, ének-zongorás változatra is már érvényes.) Természetes, hogy Bartók, aki tisztában volt azzal, hogy a régi magyar népzene saját gondolkodásának az alapjáig hatolt, küzd az ellen, hogy merő népzeneadaptátornak tekintsék, s azt sejteti, hogy a dalok először saját mélyrégióiba szálltak le, majd onnan ismét felbukkanva, immár szuverén alkotói látomásként keltek újta életre a harmonizálás és a hangszerelés során – ami nyilván így is van. Persze érezni kell e feldolgozások vagy, ha tetszik, művek eredendő másodlagosságát, azt, hogy a népzene igazi rekreációja nem a tényleges népdalokra épülő darabokban, hanem éppenséggel a népzene-től legtávolabb eső nagy hangszeres Bartók-művek formai és hangrendszerbeli szerkezetében rejlik. E mélyrétegű kapcsolat hangsúlyozására Bartóknak sokkal nagyobb szüksége lett volna, mint a népdalfeldolgozások eredetiségének kiemelésére. Az öt hangszerelés – Bartóknak több más, a húszas-harmincas évek fordulóján és később írt művéhez hasonlóan – az ötvenes-hatvanas évek hazai szocreál stílusának gyökereit világítja meg: azt, hogyan korrumpálódott Bartók hangja a rákövetkező generáció kezén, és súlylyedte le a kultúra alsóbb régióiba filmzenévé, és hasonló funkciók szolgálatába állva és ezzel egy korszak egész atmoszféráját megadva.

A Kodály-hangszerelés ezzel szemben immár a létező szocreál fénykorában (1961), a százelőnek a népit Debussy PELLÉAS-ának szecessziójával vegyítő hangjára reflektál – alighanem rezignáltan.

A Bartók-dalok a mai hallgatót különösen nehéz próbának vetik alá. Nem ringatják a lírai szépség hullámain, s igazából drámai katarzishoz sem juttatják. Az énekszólám inkább deklamáció, mintsem összefüggő dal, és kísérete sem mutat olyan szerkezeti önállóságot vagy szervezést, ami a versek újjáteremtésére tenné alkalmassá – hacsak azt nem vesszük, hogy az Ady-dalok chansonhangja a költő irodalmi forrásaira utal. Hamari Júlia énekművészete mindenestre a legtöbbet hozza ki e dalokból. Szövegejtése ideális és példamutató – még ha példáját a magyar énekművészetben jószerivel senki nem követi is. A szöveg a zenekari dalokban semmivel sem kevésbé érthető, mint a többiben. A szöveg „zenéjének” minden, akár árnyalatnyi mozzanatára reflektál, az interpretáció egyenrangú részévé teszi azokat: versmondásnak is elsőrendű ez a teljesítmény. Amivel a dalok bizonyos fokú idegenszerűségét Hamari képes áthidalni, az a vérbő természetesség, amellyel még a dekadens hangulatokat is megközelíti, és amely a művészi érzélgősségtől és a népdaléneklés „természetességének” pózától egyaránt megóvja. A Bartók-hangszerelésben pedig remek – és mégsem túljátszott vagy gyermekded – humorról tesz tanúbizonyságot. Prunyi Ilona, kinek szólólemezeről (LA VALSE) csak a legnagyobb elismerés hangján lehet beszélni, itt nem bizonyul elég érzékenynek és impresszionistának (elsősorban az Op. 15-ben és 16-ban): a sejtelmes futamok inkább csak szárazon leperegnek, és a hangzás máshol is némileg kemény és kötelességszerű. Az a gyanúm, hogy a kitűnő művésznő – akit profizmus persze e felvételen sem hagy cserben – természetes és egészséges alapállásából következően nem tudott ráhangolódni a százelő dekadenciájára, a korai Bartók-dalok „különös hangulatára” (ahogyan maga Bartók jellemezte saját, a KÉKSZAKÁLLÚ környékén megélt lelkiállapotát). Mit tagadjam: nem csodálom.

Dolinszky Miklós

II

BARTÓK BÉLA: DALOK

A dal műfajának a bartóki életmű egészében betöltött szerepét különös kettősség, belső ellentmondás jellemzi. A népdal – Bartók megfogalmazásában: „*a parasztzene... a parasztlak zenei érzésének ösztönszerű kifejezője*” – 1905-től, a népzenevel való megismerkedés évétől, az első gyűjtőutaktól kezdve Bartók életének, alkotótevékenységének egyik legfontosabb ihletőjévé, inspiráló forrásává vált. A MAGYAR NÉPDAL című monográfiájával, szakcikkeivel, a Tudományos Akadémia keretében végzett népdalrendszerző tevékenységével, az úgynevezett Bartók-rend felállításával, a magyar és rokon, illetve szomszéd népi parasztzene összehasonlító vizsgálatával – Kodály Zoltán társaságában – a magyar népzene kutatás korai időszakának meghatározó alakja volt. Emellett – mint ez a szűkebb szakmai körön kívül is köztudott – 1910 után keletkezett kompozícióiban változó intenzitással; helyenként egészen egyértelműen, népdalfeldolgozás formájában, máskor a háttérben meghúzódó, latens, de búvópatakszerűen előbukkanó forrásként – szinte kivétel nélkül jelen van, sőt konkrét témákban, motívumokban is nyomon követhető a népdal, a parasztzene.

A műdal ezzel szemben nem tartozik Bartók oeuvre-jének centrális műfajai közé. Korai, opus-szám nélküli dalai inkább stílusgyakorlatnak, mint önálló kompozíciónak tekinthetők. Még zeneakadémiai tanulmányainak megkezdése előtt, illetve első akadémista éveiben számos dalt komponált német szövegekre; Heine, Rückert, Siebel, Lenau verseire, bizonyítva a romantika iránti vonzalmát, amelyet zenéjének Mahler vagy Richard Strauss késő romantikus stílusához való erőteljes kötődése is igazol. 1902/03-ban írt dalaiban a magyar költészet felé fordult, de nem az elmúlt századok klasszikusainak verseit, hanem a nála egy generációval idősebb költő és újságíró, Az *En Újságom* című képes gyermeklap szerkesztője, Pósa Lajos (akinek szövegeit népies műdalok szerzői, így Dankó Pista vagy Lányi Géza is megzenésítették) és a fiatal, akkoriban pénzügyi tanácsosként tevékenykedő, íróként még teljesen ismeretlen Harsányi Kálmán költeményeit

választotta. Bartók tehát a megzenésítendő verseket nem a magyar irodalom halhatatlan remekműveinek körében kereste.

Hasonló tendencia érvényesül az 1916-ban komponált Op. 15 jelzésű ÖT DAL esetében is. A ciklust – amely a Hungaroton nemrégiben kiadott lemezén is helyet kapott – Bartók kedves ismerőse, a kisgarami főerdész tizenöt éves lánya, Gombossy Klára (1., 2., 4., 5. dal) és Gombossy zongoratanárnőjének lánya, Gleiman Wanda (3. dal), két tehetséges amatőr magas színvonalúnak korántsem nevezhető költeményei ihlették. Ugyanakkor a közel egy időben keletkezett Op. 16 jelzésű ÖT DAL-ban Bartók a kortárs költőgeniusz, Ady Endre verseit zenésítette meg, bár az Ady-dalok szövege néhány ismétlés elhagyása miatt nem teljesen azonos az eredeti költeményekével.

A két szövegforrás összehasonlíthatatlan minőségi különbsége látszólag lehetetlenné teszi a két ciklus együttes vizsgálatát, de az Op. 15 és az Op. 16 egy töről fakadó, csaknem azonos mértékben elmélyült és kidolgozott zenéje, a két sorozatnak a tágabb környezettől, pontosabban Bartóknak a tízes évek közepén komponált egyéb alkotásaitól való elkülönülése mégis számos párhuzamot kínál. A két dalciklus a Bartók-kutatás megítélése szerint Bartók talán leghosszabb, egészen 1991/12-ig, A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA kedvezőtlen fogadtatásáig visszavezethető válságperiódusának lezárása, és egyben új alkotói korszak kezdete, ezért a felvételen egymás után hallható tíz dal szerves egységet alkot.

A kiadvány szerkesztői megítélésem szerint szerencsésen válogatták az album anyagának további részét is. A NYOLC MAGYAR NÉPDAL című sorozat első öt dala – amely 1911-ben ÖT RÉGI MAGYAR NÉPDAL CSÍK MEGYÉBŐL címmel önállóan is közönség elé került – 1906-ban és 1907-ben gyűjtött népdalok puritán, az eredeti változatot épen megőrző feldolgozása. Az ÖT MAGYAR NÉPDAL ÉNEKHANGRA ÉS ZENEKARRA – a HÚSZ MAGYAR NÉPDAL című 1929-es ciklus öt dalának átdolgozása – a fiatal Bartók által csodált késő romantika kedvelt műfajába, a Bartók-stílustól alapvetően idegen zenekari dal világába kalauzolja a hallgatót, emellett a ciklus külön érdekessége, hogy 1933-ban felkérésre, ün-

nepi alkalomra, a Filharmóniai Társaság fennállásának 80. évfordulójára íródott, s ezért a sorozatot egyfajta reprezentatív, az autentikus népdal hangzsvilágától óhatatlanul is eltávolodó hangvétel jellemzi. Mint maga Bartók a műről írott rövid ismertetőjében megfogalmazza: „*ezek nem feldolgozások, hanem eredeti szerzemények, bárha bennük régi népi dallamok kerültek felhasználásra*”.

A CD legfőbb érdekessége és egyben fénypontja kétségkívül az Op. 15 jelzésű ciklus Kodály Zoltán által 1961-ben énekhangra és zenekarra átírt változata, amely most első ízben került hanglezemzfelvételre. Kodály 1961-ig csak néhány Bach-művet és egy Haydn-tételt írt át az eredetitől eltérő előadói apparátusra, így különös, hogy élete vége felé éppen ezt a ciklust választotta ki zenekari átdolgozásra. Kodály átírataira az egyes dalok interpretációjának értékelésekor még visszatérünk.

A Hungaroton Bartók dalválogatásán két, az életmű egészében úgyszólván elszigetelten álló jelentékeny dalciklus (Op. 15, Op. 16), az egyik legelmélyültebb népdalfeldolgozás-sorozat, egy zenekari dalciklus és egy kurióznak számító átírt egyaránt megtalálható, az album így számos zenetörténetileg releváns szál – Bartók és a népzene, Bartók és Kodály kapcsolata, Bartók művészete a tizes évek elejének alkotói válsága után – különös metszéspontját jelenti, s ezért a hallgatóban és a recenzensben is minden szempontból felfokozott várakozásokat, igényeket ébreszt.

A Gombossy- és Gleiman-versekre komponált Op. 15 előadása mindenekelőtt azért meggyőző, mert természetesen sallangmentességét mindvégig megőrzi; egy pillanatra sem akar túllépni a költemények és a megzenésítés kínálta zsánerképkarakteren. A dallamvonalak gondos lekerékítése, az árnyalt, de csak bizonyos szigorú határok között mozgó dinamikai skála tudatos megfontolást sejtet. E tendencia talán kevésbé érvényesül az első és a harmadik dalban (AZ ÉN SZERELMEM, A VÁGYAK ÉJJELE), ahol a szövegben rejlő – bár Bartók által különösebben nem hangsúlyozott – szenvedély az előadásban is tükröződik. A másik három dal (NYÁR, SZÍNES ÁLOMBAN, ITT LENN A VÖLGYBEN) megszólaltatása visszafogott, elmélyült, méltóságteljes. Prunyi

Ilona zongorakíséretének legfőbb érdeme a ciklus egészében a maximális alkalmazkodóképesség: a rövid szólisztikus szakaszokban, a bevezetések és záróakkordok exponálásakor játéka szuggesztív, magával ragadó; ugyanakkor a dalok során képes az énekhanghoz tökéletesen igazodva háttérben maradni. Kisérete szinte észrevétlen, s éppen ezért figyelemre méltó.

Hasonlóan mélyen átél és ihletett az Ady-szövegekre írt dalciklus előadása is. Az első dalban (HÁROM ŐSZI KÖNNYCSÉPP) a zongora kitűnően találja meg a lassú keringőritmus-hoz igazodó ideális tempót és mozgásrendet, hatásos a bevezetés visszafojtott, erősen disszonáns akkordjainak kiemelt hangsúlyozása is. Hamari Júlia énekhangja plasztikusan érzékelteti a kromatikus dallamsorok fokozódó feszültségét, hiteles a dal végén a siratató-reminiscenciaszerű végső elsötétülés tolmácsolása is. A második dal (AZ ŐSZI LÁRMA) előadásának fő értéke a különös, baljós rímek (pl. „*kavarog a köd – valaki nyöszörög*”) hangsúlyozása, az ének- és a zongoraszólam összecsiszoltsága, a szerző által előírt arányok és dinamika pontos megvalósítása, a szöveget illusztráló, szinte hangfestő effektusok gondos kiemelése. A harmadik dal (AZ ÁGYAM HÍVOGAT) nagyszabású, szenvedélyes fokozása Hamari Júlia és Prunyi Ilona előadásában expresszív, magával ragadó; a dal végén hirtelen, ütősszerűen bekövetkező visszavonulás szinte a reveláció erejével hat. Nem ennyire meggyőző a negyedik dal (EGYEDÜL A TENGERREL) interpretációja. E dal a ciklus öt darabja közül talán legközelebb áll a chanson hangvételéhez, amelyet a szöveg is alátámaszt. Nem véletlen, hogy ezt az Ady-verset Reinitz Béla – akinek az Op. 16 ajánlása szól – is megzenésítette. A pontos, korrekt előadásból talán éppen ez a chansonszerűség, a „*tengerpart, alkony, kis hotel-szoba*”, a virág és parfüm, a daloló tenger sugallta sajátos, mélabús könnyedség hiányzik. Az utolsó, NEM MEHETEK HOZZÁD című dalban – amelynek fő jellemzője a ciklust szinte keretbe foglaló lassú keringőritmus – viszont már semmiféle hiányérzetünk nem lehet, az előadásban minden hang gondosan kialakított, ugyanakkor az interpretáció természetes, mesterkéletlen. Összegezve az Ady-dalok tolmácsolásáról ed-

dig leírtakat: a két művész az autonóm, egymáshoz csak lazán kötődő dalokat valódi ciklussá formálta, és ezzel egyidejűleg – talán a negyedik dal kivételével – az egyes dalok karakterét az ösztönös rátalálás és a tudatos átgondolás különös szimbiózisával pontosan megérezte és megértette.

A NYOLC MAGYAR NÉPDAL részletének előadását a méltóságteljesség és visszafogottság ezúttal megítélésem szerint negatívan befolyásolta. A túlzott mértéktartás – vagy talán távolságtartás – miatt nem jutnak, nem is juthatnak felszínre a népdalokban rejtőző elemi indulatok, érzelmek. A FEKETE FÖD, FEHÉR AZ ÉN ZSEBKENDŐM vagy az ANNYI BÁNAT A SZÜVEMEN mélyről feltörő, őszinte keserősége szinte egyáltalán nem érzékelhető; Hamari Júlia kulturált, makulátlan előadása itt mint ha korlátot, leküzdhetetlen falat jelentene, amely megszüri, lecsiszolja az ösztönyszerű mozzanatokot. Ez a távolságtartás érezhetően oldódik az utolsó dalban (HA KIMEGYEK ARRÁ A MAGOS TETŐRE), amelyben a két előadó visszatalál az Op. 15 és Op. 16. esetében megcsodált természetességhez és felszabadultsághoz.

AZ ÖT MAGYAR NÉPDAL című zenekari dalciklus interpretációjában világosan nyomon követhető a sorozat egységes, organikus, logikus felépítése. A Kovács János vezényelte Állami Hangversenyzenekar összefogottan, érzékenyen kíséri, szépek és gazdagon árnyaltak a vonósszínnek. A három lírai panaszdal (A TÖMLÖCBEN, RÉGI KESERVES, PANASZ) és a két tréfás-ironikus párosító éles kontrasztjának érzékeltetése elegáns, természetes, magától értetődő. Hamari Júlia nagy vivőerejű hangja a zenekari közegben talán az eddigieknél is meggyőzőbbnek tűnik, s ezúttal az említett túlzott mértéktartás sem érezhető.

Az Op. 15 jelzésű ÖT DAL Kodály által hangszerelt változata csak kismértékben tér el az eredetitől. Kodály pontosan megtartotta a bartóki kíséret hangjait, a hangszerelési ötletek változatosságával viszont még inkább kiemelte az egyes dalok karakterét. A VÁGYAK ÉJJELE című szenvedélyes dal kíséretében a teljes előadói apparátus (2 fuvola, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott, 3 kürt, vonósok, zongora) megszólal; az első két dalból kimaradt az oboa, a negyedik dalban viszont a fúvósok közül kizárólag az oboa szerepel. A ciklus zá-

ródarajában (ITT LENN A VÖLGYBEN) a komor hangvételnek megfelelően a mélyvonalosok jutnak kiemelt szerephez.

Mivel az Op. 15 dalait Hamari Júlia két változatban is lemezre énekelte, szinte önkéntelenül kínálkozik az összehasonlítás lehetősége. Az operaszínpadhoz és nagy koncerttermekhez szokott művésznő hihetetlen alázattal, szinte tökéletesen alkalmazkodik a zongorakíséretes dal intim, kamarazenei hangvételéhez is, de igazi területe mégis az ária, illetve jelen esetben a zenekari dal. Hangja ekkor nyílik ki igazán, a nagy létszámú kísérőegyüttes ellenére is tökéletesen uralja, betölti a hangteret.

Az új CD technikai szempontból kifogástalan. Az énekszólam diszkrétén, erőltettség nélkül emelkedik ki a hangkép egészéből; a zongora szép, meleg basszustónusa és arányos diszkantja, a zenekar világos, homogén hangzása a zenei rendező, Beck László, valamint a hangmérnök, Berényi István munkáját dicséri, és a mikrofonteknika korrekt alkalmazását is bizonyítja.

A Hungaroton felvétele a szerencsés műsorválasztás és a nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó művészi teljesítmények okán hozzájárulhat az objektív, túlzásoktól és torzításoktól mentes Bartók-kép kialakításához és a bartóki életmű egy mindeddig háttérbe szorult műfajának jobb megismeréséhez.

Rethes Attila

RÁNKI DEZSÓ BRAHMS-LEMEZE

Quintana. Qui 903 082

„A zongora poétájának”, Pourtalès romantikus életrajza óta, természetesen Chopint szoktuk tartani. Ha azonban van a zongorának még egy poétája (és miért ne lehetne?), az – a poéták századában, a tizenkilencedikben – aligha lehetne más, mint Brahms. Igen, az annyiszor konzervatívnak elkönyvelt – és erre való reakcióképpen Schönberg által

progresszívnek kikiáltott – Brahms, ez a nagy szakállú, pocakos, komor tekintetű, nyárs-polgári eseménytelenségben élő agglegény volt alighanem Beethoven és Chopin után a zongora legigazibb költője. Schumann vagy Liszt számára a zongora elsődleges önkifejezési eszköz volt, és zenei elgondolásai – legyen az ciklikus forma, motívumtranszformáció vagy éppen a játéktechnika forradalma – magától értetődő természetességgel kapcsolódtak a hangszerhez. Nem így Brahms, aki tudatosan választotta a zongorát, elhagyva és vissza-visszatérve hozzá. Mint Beethoven, Brahms is következetesen különbséget tett a zongoraműfajok és a szimfonikus, valamint a kamaraműfajok között. Mindháromban utolérhetetlen volt, és mindháromban – így a zongoramuzsika tetületén is – azt mondta el, amit csakis ő és csakis abban a médiumban mondhatott el.

Brahms, a zongora poétája húszévesen ott kezdte el, ahol az ötvenéves Beethoven harminc évvel korábban abbahagyta. Op. 1-es C-DŰR SZONÁTÁ-ja a beethoveni HAMMERKLAVIER (Op. 106) majdnem szó szerinti idézetével indul, és ezt éppúgy „minden számár” észreveheti, akár – Brahms szerint – az ELSŐ SZIMFÓNIA ÖRÖMÓDA-allúzióját. Elég egy futó pillantás az opusszámokra, hogy tájékozódjunk a zongoraművek helyéről Brahms életművében: az első 24 opusból nyolc jut a zongorára, majd 52 opusszámnyi szünet után következik az Op. 76 és 79 összesen tíz zongoradarabja. Végül pedig, az életút végén, ott van az egész zenetörténet egyik csodája, az Op. 116–119 alatt összefoglalt, összesen húsz kései gyöngyszem. Brahms tehát csak életének három, viszonylag körülhatárolt korszakában írt zongoraművet, akkor azonban, mint előtte Beethoven, legszemélyesebb hangján szólalt meg, hiszen – kitűnő zongorista lévén – e kompozíciókat saját magának szánta. A nyilvánosabb, mert mások részvételére számító művek után itt egy olyan Brahms-arcot fedezhetünk fel, amelyet sokszor eltakart a – képletesen is értett – nagy szakáll.

Ránki Dezső új Brahms-lemeze a korai korszakkal indul és fejeződik be; közben pedig a kései gyöngyszemek közül hallunk nyolcat. A lemezt végighallgatva elsőnek a gondos műsorszerkesztés tűnik fel. A kései darabok karaktere felváltva hol nyugodt és

gyöngéd, hol határozott és energikus. Természetesen, ez a karakterizálás nagyon is sommás, valójában minden egyes mű jellege más, és Ránki előadásában nagy súlyt fektet e különbségek kidomborítására. Ezt a kifejezést azonban részben negatív okok is iratták le velem: az előadásban vannak olyan súlyos elemek, melyek akadályozzák a művek sajátos poézisének teljes kibontakozását. Ránki mintha olykor túlságosan a vertikális dimenziót részesítené előnyben. A ritmus, a metrum lefelé húzó gravitációja a darabokat sok esetben nem engedi igazán szárnyalni. Ránki játéka – mint mindig – tökéletes, mindig minden maximálisan a helyén van. De a kései Brahms-intermezzók a zeneirodalomnak ahhoz a szűk rétegéhez tartoznak, amelyek – különleges előadás esetében – könnyekre fakasztanak. Jó néhány ilyen előadás emlékét őrzöm magamban, de ezt a felvételt egészében nem tudom a „csillagos órák” közé sorolni, és a lemez e tekintetben (érzésem szerint) elmarad Ránki régebbi, általam nagyon szeretett felvételei (Beethoven, Schumann, Chopin) mögött. Vannak persze kivételek, általában a markánsabb karakterű darabok között: ilyen az Op. 119, No. 3-as C-DŰR DARAB, vagy a kései művek sorát (a lemezen és Brahms életében egyaránt) záró ESZ-DŰR RAPSZÓDIA (Op. 119, No. 4).

A CD legemlékezetesebb darabja számomra az első, az Op. 4-es ESZ-MOLL SCHERZO. Ebben a csodálatosan érett zengében Brahms – vitathatatlan Schumann- és Chopin-hatások ellenére – kétségtelenül egyéni hangján szól. Ránki itt hajszálpontosan eltalálta a játékosságnak és drámaiságnak, a szenvedélynek és a humornak azt az arányát, amely e scherzót azzá teszi, ami. Ezt a darabot hallva arra gondoltam, hogy milyen jó volna a scherzóval egyidős és stílusosan rokon három korai Brahms-szonátát Ránkival meghallgatni.

A lemez kiállítása, a borítón szereplő korabeli festménnyel, tetszetős. Jean-Yves Bras irodalmi színvonalú, informatív kísérőszöveget azonban – a francia, angol és német mellett – érdemes lett volna magyar fordításban is közölni, ha már magyar művész Magyarországon forgalmazott felvételéről van szó.

LEVÉL EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ

EGY CSAKNEM KÉSZ LEVÉL CSAKNEM KÉSZ KÖLTŐNEK

Kedves fia(tal barátó)m.

Ha máskor véletlenül épp erre jársz, előtte néhány nappal mindenképp értesíts valahogy *azért*, azt nem mondom meg, hogyan.

Igen tisztelt U

Ha otthon vagyok, és alszom, beszélj hal-kan, ne sokat, de ne hagyd abba még véletlenül se.

Budapest, 1993. július 17.

Nincs is semmi véletlenül egyébként.

Ha nem vagyok otthon, menj csak el nyugodtan, ne ülj le, hogy, úgymond, akkor most leülök ide egy kicsit, és megvárom, a lépcsőházba se ülj le, valamelyik fordulóra, nem kell leülni sehova, először is le van vízelve a lépcsőház, meg aztán jól fölfázol, ha a kövön ücsörögsz.

Kijelöl nézni és kívülről várni feleletet.

különben is utálok, ha várnak rám.

Sehova se.

Azt is utálok, ha nem vagyok otthon.

Néhány nappal előtte valaminek. Nem otthon lenni, azt, nagyon. Ha a fürdőkádban ülök, Wagnert szoktam hallgatni. Előfordult egyszer, hogy a fürdőszobaajtón keresztül próbáltak valamit bekiabálni, azon a nyíláson át, amit a gázművek miatt kellett kivágni az ajtóból, de épp a *Götterdämmerung*-ot hallgattam.

És nem hallottam, hogy mit.

Az nem volt a legjobb. Nem volt valami kellemes. *Großes und liebes Vertrauen.*

Próbálkozások.

Nem a legjobb, ha bekiabálnak. *Alles, alles, alles weiß ich.* A telefon sem a legjobb.

A telefon se jó. Nem a legjobb az se.

A legjobb, ha nem mozdulok ki.

A legjobb lenne nem kimozdulni. Olyan azonban nincs.

Nincs olyan.

Van, de nincs hozzá jogom.

Nincs jog.

Ha beszántának.

És lenne rajtam már egy kevéske gyöp is. Teremne.

Vajon jó versek-e ezek.

Három vagy négy szonettet, biztos, ami biztos, azért legjobb, ha megírsz.

Mert a mi életünk elmúlik, az övék maradandó.

Ha influenza, akkor pedig reszelt almát enni, citrommal. És kristálycukor.

És néha be kell gyűjtani a fölösleges kéziratokkal, ha van otthon kályha.

Néha, jó, néha, az kis túlzás, mert csak télen kell begyűjtani. Addig gyűjtögetem. Egész nyáron gyűjtjük.

Ezek itt nem előírások, csak jó tanácsok. Nézni a tüzet. És hallgatni a ropogást.

Ha visszakapsz valahonnan egy kéziratot, biztos, hogy az rossz. (Mármost a kézirat.)

Mit aller Ergebenheit und Teilnahme.

De ha nem vagyok otthon, akkor az biztos, hogy nem is beszéltek meg, hogy otthon lesznek, tehát te tévedtél. Nem jegyezted meg. Rosszul irtad föl, elvesztetted a papírt, elnézted a naptáramat. Rosszul kérdezted meg. Nem jól értetted félre. *Többé-kevésbé szerencsés félreértések.* Hanyagságból.

Nem én tévedtem, hanem te.

Megfelelő kérdések rosszul föltéve.

Meine Seele. Mert általában semmilyen kérdés nem merül föl. Így, nyakig a kérdésben.

Én merülök föl benne, ha.

Mit írjak. Ez a kérdés szokott felmerülni. Mivel olyan nagyon el vagyunk foglalva a merülgetéssel. Lámtempózás. *Die Tiefen zu prüfen*, még az is. Kimerítő. És mindig újraindul, hogy néha már kezdem unni.

Onnantól, attól, hogy *Mit*.

Rendben van, csak el kell valahogy tempózni a közeléből. Nem belerúgni. Nem óvatosságból. Legalább *annyi* a mondanivalód. Mondanivaló, az teljesen egyformán lett elosztva az emberiségben, arányosan és igazságosan. Ki fogod bírni, nem hogy csak még villogjon még csak egyet, és rúgok, semmi ilyesmi, kibírod, nem rúgkapálsz. Valahogy megúszi, hogy a mondanivalód halálra ne szakáljon.

Úgysem úszod meg.

Még senkinek

se

si

A legtöbb mondanivalója a Kovács néni- nek volt.

Aztán közeledj a természethez.

Ne írj szerelmes verseket.

Ne küldözgesd.

Akkor is ott a gyermekkor, ez a drága, királyi gazdagság.

Déli tenger.

Die Gedichte noch nichts für sich.

Áss le szívedbe mélyről jövő feleletért.

Was soll ich dir noch sagen?

Egyébként általában nem vagyok otthon, ha pedig otthon vagyok, amikor nem vagyok otthon, akkor se vagyok otthon.

Egyébként általában, ilyen aztán végképp nincs is, ezt sürgősen elfelejteni.

Hanem konkrétan. Megragadni. Például konkrétan nem vagyok otthon, vagy igen, de általában nem.

Mert éppen kihúzó magam.

Kicsit kihúztam magam.

Többet aligha tehetek.

Kicsit jobban kihúzni magunkat innen, igen. És észrevenni, hogy honnan. *Az események olyan térben mennek végbe, ahová a szó még soha el nem ért.*

Na, hát innen.

Kukorelly Endre

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

RADNÓTI SÁNDORNAK

Kedves Sándor!

Egy napon olvastam Földényi Schwarzkgollerről szóló írását s a Te hozzászólásodat. Akcionizmusolvasatod meglepett. Szerintem nagy valószínűséggel nem célravezető a farkak és a fekália kapcsán olyan provokációt emlegetni, amely mintha még ma is aktuális (tehát „örök”) lenne, hiszen ezzel a művek keletkezésének időpontjában létezett fogadtatásmezőhöz hasonló közegbe ágyazod be olvasatodat. Olyan ez, mintha ma Hajas munkásságát a korabeli szemlélettel kezelnéd, ami nyilván képtelenség.

Én a hetvenes évek elején nem álltam kapcsolatban az akcionistákkal itt Bécsben, bár az egyetemi cirkuszról tudomást szereztem. E tekintetben azzal egészenem ki írá-

sodat, hogy a börtönbüntetést nem a testnedvek ürítéséért kapták a résztvevők, hanem azért, mert mindeközben az osztrák himnuszt énekelték. Képzeld csak el, micsoda iszonyú ötlet lenne például az „Isten, áldd meg a magyart” hangjaira nyilvánosan rejszolni vagy szarni. Na de – mondaná egyfajta érvkészlet – miért kell egy nemzeti himnuszt meggyalázni? Miért kell a himnuszt akció tárgyává tenni? – kérdezhetnének más beszédmódban. Rögtön kifejtendő válaszom tömör előrevetítéseként, ezt *akkoriban* azért csinálták így (azért „kellett” ilyenmód cselekedniük), mert a lefojtásnak, az elfojtásnak, a kisszerűségnek, a sunyiságnak, a nemzeti méretű hazugságnak olyan borzasztó trágyahalma alól kellett beszélni, hogy a beszéd lényegében csak ilyen vagy hasonló durva hangnemmű lehetett. Thomas Bernhard mindössze abban különbözött az akcionistáktól, hogy nagyobb, egyetemesebb művész volt legtöbbüknél, a lényeget illetően megegyeztek: az államideológia, a háború utáni osztrák mentalitás hazugságok és elfojtások irtózatosszövevénye volt (nyilván történeti gyökerekkel átszótt talajban). Az elfojtás olyan mélyen volt, hogy nyilvánosan soha senki nem beszélt róla, *de létezett egy kollektív tudás*, hogy ilyenek vagyunk. Ezt a bűntudatot takargatni kellett és illett, főleg adományozással, segítőkészséggel. Az 1956-os magyarok, a '68-as csehszlovákok, a '80-as lengyelek és a mai bosnyákok számára egyaránt jutott és jut nagy karéj kenyér. A két ikerhulla az osztrák pincében: a fasizmus és a klerikalizmus. *„Ausztria Hitler első áldozata”* – ezt a mondatot leírni is rossz, pedig nem egyszer tették, tesszik; az *„örökké tartó semlegesség”* elve mellett (amit éppen most búcsúztatunk) ez a tétel volt az 1955-ös államszerződés másik sarkköve. Az agresszíven maradi klerikalizmus, a katolikus egyház mint inkvizíció, mint rém, már a múlté. Megfiatalodott, derűs, emberközeli, szolgáló, a hívekkel pertuviszonyban álló egyház lett itt a katolikus, elsősorban a vatikáni zsinat után, elsősorban König bíboros erőfeszítéseinek következtében. Most már senkinek semmi baja az egyházzal, de akkor, '68 táján, bizony még volt. A fasizmus beivódott kísértetét pedig csak nemrég üldözte el (reméljük, végleg) háromszázezer gyertya fénye – azon a Heldenplatzen, amelyen egykor

Hitler ugatott. A '68-as eszmekör hatását (most volt huszonöt esztendeje) itt is és nálatok is óriási divat diffamálni. Á, nem volt az komoly dolog, semmi nem változott, vagy nem azért változott, különben is butikosok meg buddhisták lettek a főszereplők, és így tovább. Nem utolsósorban az egykori '68-asok fitymálják előszeretettel saját múltjukat. Én, aki nem vallom magam 68-asnak, mert akkoriban érettségiztem, és teljesen más dolgok érdekelték, nem tudom megmondani, hogy hol van ennek a áramlatnak a helye a XX. század szellemtörténetében. Egyvalami azonban biztos vagyok, mert átéltem, mert a saját szememmel láttam: hogy attól a kis lufitól, ami itt '68-ban elpukkant, igenis nagyon sok változott. Ausztria ma már messzemenőleg nem az, mint ami '68 táján volt. Világos, hogy nem az akcionisták változtatták meg, és nem is az a néhány trockista meg maoista, aki itt akkoriban ágált, hanem a szociáldemokraták, Kreisky alatt. De a '68-asok és az akcionisták nyomásgyakorló két kis csapata igen sok indítását tudta felszívni a nagypolitikával – és a modernizáló egyházzal. A katolikus egyház és az akcionisták csaknem feszültségmentes (!) viszonya egyébként egészen különös, egyedi konstelláció, és főleg a nagy műgyűjtő és jeles teoretikus, Monsignore Mauer munkásságának eredményeképpen jött létre. Erre a levelem végén még vizsaszatárok. Egyszóval a bécsi akcionizmus, az akcionista művészet megítélése kapcsán hangsúlyos szerepe van annak, hogy milyen világ volt akkor itt. Sötétebbre sem akarom festeni, mint amilyen volt, azt is tudom, hogy Magyarországról más – sokkal vonzóbb – színben tűnt fel Bécs és Ausztria, ám mindez nem változtat azon, hogy számunkra, akik Nyugat-Európa nagyvárosait (és néhányan Angliát, az USA-t) becsavarogva iratkoztunk be 1970 táján a bécsi egyetemre, a város érdektelen, szürke porfészeknek tűnt. Ne érts félre, itt nem baloldali nosztalgjáról van szó (a politika iránt egyébként az akcionisták is tökéletesen közömbösek voltak), hanem teljesen másról. Csakugyan arról, hogy világ-szemléletében a nagyságrenddel nagyobb bécsi művészeti élet és egyetem példának okáért akár a velencei Accademiához képest is maradi, tehát *provinciális* volt. És hát tudod, milyen kincsesbánya volt itt szellemiekben a

háború előtt; Bécsset Európá egyik legérdekesebb városából rohasztotta provinciává a hitleráj. A Bécsben közelebbi, a vasfüggönyön inneni városok közül szinte mindegyik hamarabb tért magához, mint Bécs – igaz, hogy itt 1955-ig megszállás volt. Münchenben 1968 és 1970 között mintha kicserélték volna a közszellemet. A város közepén, az Englischer Gartenben, ahol ma nyáron, ebédszünetben, anyaszülék pucér irodisták többezres tömege napozik és fürdik az Eisbachban, 1968 előtt egyenruhás, farkaskutyás parkőrök akadályozták meg nemhogy a lemeztelenedést, hanem azt, hogy a geypre lépjen az ember. A provincialitás, a világ-szemlélet maradisága tehát elsősorban az elszigeteltségben nyilvánult meg. Abban a pillanatban, ahogy a kisebb-nagyobb közösségek elszigeteltségének tojásheja megroppant, és elkezdődött a kommunikáció a világgal, megfrissült a levegő, nagyot lehetett lélegezni, mintha kisütött volna a nap. Ezt mi már Bécsbe kerülésünk előtt megéltük máshol, és tudtuk, hogy előbb-utóbb itt is bekövetkezik. Fefedeztük, hogy minden mindennel összefügg, vagyis rájöttünk a szellemi ember létét meghatározó infrastruktúra életfontosságú jelentőségére (akkor ezt a szót így persze nem ismertük). Éltek itt ugyanakkor kimagasló tudású szellemi emberek is, de elzártan, tudásuk nem volt közkinccs. Nemigen lehetett hozzájuk jutni. Rendszerszerűen működő, nemzetközileg kompatibilis szellemi hálózat itt akkor nem volt. Bécs és vele a mi mindenkori íróasztalunk éppen ezekben az években kapcsolódott bele a világfalu áramkörébe, természetesen igen fáradságos munkával. Kreisky hihetetlen nehézségek árán tudta csak keresztülvinni az ENSZ-város tervét ebben a lipicai lovas, sachertortás, zöld lódenkabátos falusi önelégültségben. Bizonyára ismered azokat a rettenetes légvédelmi tornyokat, amelyek Bécs legszebb parkjait elcsúfítják. Nos, a hetvenes évek elején született egy városközi elképzelés, hogy fessük be ezeket a tornyokat, ha már anyagi okokból nem lehet lebontani őket. Előbb azonban megkérdezték a lakosságot, és ez nagy többséggel nemmel válaszolt. A szín, a színesség akkor provokációnak hatott. Ez a magyarázata annak, hogy a bécsi „mágikus realisták” (Hundertwasser, Fuchs, Brauer és a többiek) színorgiája – ez

a mára zömmel jelentéktelenné váló vásári giccs – is „forradalmat” jelentett akkoriban. A polgárok tajtékoztak ellenük. Ma már tobzódik a szín, mindenki papagájrikító cicanadrágban és bronzvörös fejfel mászkál (én is), tehát ezt a nagy megszínesedést nem tartom olyan jajdenagy pozitívumnak, de akkor szürkék voltunk. Mármost az információs társadalom nagy színességébe és a világkultúra lüktetésébe való beolvadás kapcsán kiderült, hogy a tőlünk kiáramló információ számára érthető formában össze kell foglalni, kompatibilis jelekbe kell önteni ezt a „családi szégyent”, amelyről addig csak a tudomány elvont nyelvén lehetett beszélni. Az akcionizmus úgy hitte, hogy ezt a feladatot sikeresen oldotta meg, a mumifikált bécsi pince-Leninetek átadta a megváltó enyészetnek.

Szabad-e a művészetet felhasználni ilyen célokra, lehet-e a művészet pszichoanalízis vagy öngyógyító metanyelv? Talán megfogalmazódik a válasz, ha elmondom, hogyan látom ezt az irányzatot ma. Az én bécsi akcionizmusolvasatom két összetevőből áll. Az egyik a bevezetőben említett helyi sajátosság, a bécsi néplélek, amely magyarázza az irányzat jellegét, és magyarázza azt, hogy a korabeli Párizsban vagy New Yorkban miért csinált mást Yves Klein vagy Jackson Pollock, akiknek sem az egyházzal, sem a fasizmussal fertőzött kispolgárral nem volt semmi megbeszélnivalójuk. Másik akcionizmusfeldolgozó szempontom a művészet nemzetközi intézményrendszerének törvényeit érvényesíti. Előbb ezt mondom, mert ez rövidebb. Tehát a '89-es nagy akcionizmuskiállítások kapcsán a műkereskedelem félreérthetetlenül kijelentette, hogy az akcionizmus mint szellemi áramlat nem érdekli, mert nem közvetíthető, nem világnyelven beszél (és ez bizony a korabeli önszemlélet, önmeghatározás nagy kudarca!). A művek konvertibilisek, s a műveket megveszi. Meg is vette. Csakhogy viszonylag kevés mű maradt fenn, mert az akcionista művészek éppen az akciót tartották szubsztanciálisnak, s a műveket csak melléktermékeknek, kelléknek tekintették, amelyeket gyakran ott hagytak a helyszínen, történjen velük az, ami akar. Így állt elő az a paradox helyzet, hogy a hatalmas egyéni mitológián, bonyolult utalásrendszeren alapuló Nitsch-féle Orgien-Mysterien-Theater a kutyát sem

érdekli, csak az előadások kellékeit adja-veszi a műtőzsde. Néhány akcionista aránylag korán rájött erre, visszavonult, és – szerintem – kissé feldúsította az oeuvre-t. Mühl hulladék szobrai ma milliókat érnének, ha fennmaradtak volna. És így tovább. A megvásárolható művek elfogytak, kereslet viszont támadt, így számomra a napnál világosabb volt, hogy most az egyetlen félig-meddig nemzetközileg is megmagyarázható és aránylag esztétikus pasas: Schwarzkogler posztmodern ástilizálása következik („you know, he's little bit crazy, just like Franz Kafka”). Ha másért nem – hiszen Schwarzkogler nem hagyott hátra sok művet –, akkor azért, hogy ezzel a többi akcionista részvény árfolyamát felnyomják. Szóval abszolút biztos, hogy nudli, körítés, hulladék ma már az, hogy mit *akart* vagy mit *mondott* Nitsch vagy Mühl vagy Schwarzkogler, olyan kérdésfeltevést pedig, hogy mi volt az ideológiájuk, már magam is alig tudok leírni, mert a helyesírási ellenőrző program rögtön kijavítja hársfateára.

De mi, akiknek ez a feladatunk, persze csak foglalkozunk ezzel, vagyis vissza az első nézőponthoz. Nézd, az akcionizmust én sem úgy nem kezelem, mint mozgalmat (ezt a történeti magyar avantgárd irodalommal foglalkozó írásaimban is pedánsan kerültem), sem úgy, mint nekem szóló művészetet. Engem nem érintenek meg ezek a művek. Nem utálkozom, nem háborodom föl, semmi nem történik. Nyugtázom, hogy nem szólítanak meg (Francis Bacon persze megszólított, de gyönyörű is volt a nyári velencei turlata!). A másik korabeli bécsi művészeti irányt, amely az akcionizmussal ellentétben sajnos ma is tart még, a fentebb említett mágikus realizmust viszont szívből utáltam. A Hundertwasser-ház környékén lakom, sokáig keserűséggel elegy megvetést éreztem, amikor azt láttam, hogy nap mint nap buszok százain fuvarozzák oda a turistákat, s az emberek üdvözült arccal szopják be a humberget (ti. azt, hogy itt valóban bioháziól van szó, holott Hundertwasser egy teljesen normális „panelházat” díszített ki). Azután feldíszítette a spitte-lai szemétegetőt, majd egy autópálya-benzinkutat. Most valamelyik kórházban egy rákosztályt cifráz. Itt és ekkor, tegnapelőtt tudósított erről a tévé, a készülő rákosztályról, feladtam és megbékültem. Szívemben nin-

csen többé harag... Hundertwasser iránt. Pannelház, szemétegető, benzinkút, rákosztály – eltüntetni, megszüntetni ezeket a rondaságokat nem lehet, hát akkor legaább színezzük ki rendesen, és gömbölyítsünk le minden sarkot. Nézd, én természetesen nem szeretném, ha csontvázakat festenének a rákosztályok falára, vagy ha kiírnák a szemétegetőre egy nagy villanyábrán, hogy mennyi dioxint bocsátott ki aznap. De ez a Verharmlosung, ártatlanná hazudás, amit Fuchsek csinálnak, ez telitalálat volt. A vállalkozóknak is rendkívül ügyes mágiko-realisták a goldenes Wienerherz, a bécsi arany szív közepébe találtak. Hajszálpontosan erre a megszépítő-elkenő hazugságra volt szüksége, talán nem is hazugságra, csak könnyű kis színes párára, amit olyan jó nézni, és hát nem is igaz, hogy mögötte semmi sem változik, hiszen a művész urak köztudomásosan ökoházban laknak, és avarbélésű szobabudiba tojnak. Itt sikert, biztos sikert hoz minden olyan „művészi” alakítás, ami ezt az ősbécsi, nyúlós, mézesházas, szirupos álvalamit újra és újra feltupírozza, annak ellenére, hogy ragad. Hiszen éppen ez a nagy művészet, ezt csinálja utánuk valaki!

Az akcionistákkal nem az volt a baj, hogy ők nem hazudtak, mert hazudtak ők is rendesen, hanem az, hogy a bécsi arany szív ellen s nem mellette tették. Úgy látszik, törvényszerű, hogy a ragadós hülyeség megcsúfolóján, pellengérré állítóján (a „forradalmáron”) is megtapadjon valami kosz, idétlenség. Herr Mühl jelenleg börtönben ül – nem politikai és nem is művészettel összefüggő okokból –, és Nitsch sem járt sokkal jobban, őt állandóan vizikúrátztatják, hol jég hideg, hol meg forró zuhanyokkal öntözik. Hol elhalmozzák ki-tüntetésekkel, akár valami befutott mágiko-realistát, hol meg letiltják (professzori kinevezés, tárlat, egyéb), akár valami taknyos kezdőt. És a legfájdalmasabb a számára az, hogy ez a negáció most már nem a prudéria, hanem a lepöckölés nevében történik. Annak örülne, ha még ma is félelmet oszlatna/okozna, de sajnos, úgy látszik, hogy az ő művével kapcsolatban ki lehet mondani azt, hogy „te, öreg, nekem nem tetszik a malackodásod, és nem is érdekel” – anélkül, hogy felragaszthatná ezért az illetőre a Kunstbanause jelzőt, mint még teszem azt, akár tíz évvel ezelőtt is. Idemácsolok neked egy dramolettet Nitsch-

ről, Antonio Fian írta, a bécsi *Falter*-ben jelent meg, és nemsokára kötetbe is kijön, s grazi Droschl Kiadónál (Antonio Fian: WAS BISHER GESCHAH. Dramolette). Értelmezéséhez annyit, hogy Nitsch a prinzenendorfi kastélyban lakik, műveit kiállították a sevillai expo osztrák pavilonjában, melyet Klestil államelnök nyitott meg. Végigjárta a pavilont, de Nitsch munkáira nem volt kíváncsi. A művész megsértődött, és abszurd-hátborzongató érveléssel hozakodott elő, hogy miért *kell* őt örökön-örökké tisztelnünk. Hevenyészett fordításomban:

A SEVILLAI MEGGYALÁZOTT

Dramolett

Részlet Prinzenendorfi Szent Hermann emlékezéseiből

Remetelak Prinzenendorf mellett. Előtte, egy fapadon Szent Hermann ül tanítványai társaságában: bikák, bányások és más állatok veszik körül őket. Úgy tűnik, kifárasztották a sok éjszakája tartó beszélgetések. Hajnali négy óra van. Hermann patint az ujjával. Az erdőben dalra fakadnak a madarak. A tanítványok felől az ámulat moraja hallik

HERMANN (tanít) Az keservekkel teljes évek során oly sok kemény harcban volt részem, és oly számtalan gyalázkodást túrtam túrvén, hogy azt hittem, immár nem leszen számomra több meglepetés. Ámde minden valaha volt dolgon túltett az a szégyen, amely Sevillában ért. Történt vala, hogy az idő tájt nagy kiállítást rendezének itt, s elnevezék EXPO néven. Az állam az én műveimet választotta ki, odaküldendő.

TANÍTVÁNYOK (tisztelteljesen) Az állam! Az állam!

HERMANN (haragra gerjed) De az állam első férfiúja –

EGY TANÍTVÁNY (térdre hull) Te vagy!

HERMANN Ugyan már! (Int neki, hogy álljon fel, s újfent haragra gerjed) Az Államelnök, bizonyos Klestil nevű ember, mindenki szeme láttára meggyalázott! Nem jött el hozzám! (Egyre fokozódó dühvel) Ha eljött volna, és nyilvánosan meggyalázott volna, nem szóltam volna semmit, de hogy mindenki szeme láttára nem jött el, és úgy gyalázott meg, azzal döfött tört az én szívembe! (Rettenetes haragjában magához rántja a legközelebbi bárányt, és szétlépi. Majd ismét nyugodtabban) Csakhogy én ekkor

magamba szállottam, és interjút adtam vala, és ilyen szavakat szólék: „Ha engem az állam meghív – –”

EGY TANÍTVÁNY *(tiszteltetljesen)* Az állam! Az állam!

HERMANN Maradj csöndben, te balga, és halld szómat! „Ha engem az állam meghív”, imígyen szólék tehát, „akkor az államelnöknek ezt éppúgy vállalnia kell, akár az államosított ipart”. Amen. Ezek a tanítás szavai, terjesszék el őket a világban, és hintsétek el őket az emberek között, hogy hasonlatossá váljanak a mustármaghoz a partot ostromló hullámokban. És most menjetek! Egyedül akarok maradni.

(A tanítványok visszavonulnak. Szünet)

(Egyedül) Akárhányszor erre a Sevillára gondolkodok, olyan méreg fog el, hogy – – *(véres kezére pillant)* ja vagy úgy, a mait már...

Szünet

Függöny

Így válik minden magasztos eszme céda gúny tárgyává és léha irodalmárok nyelvköszörülő játékává. Csak a bécsi aranyshiv nem változik, de hát azt most kenegetni illik, nem gyötörni. Az akcionizmus ma már csak a szakembereket érdekli, s nem is érdekelhet mást, hiszen megszűnt az a közeg, amelyben adekvát módon értelmezni lehetett. Ma már ehhez segédanyagok kellene. Manfred Deix gyilkos karikatúrái az osztrák polgárról, Thomas Bernhard írásai, Helmut Qualtinger hangja. Ez a Qualtinger nagyszerű színész volt, egy zseni. Néhány éve halt meg, én még hallottam az egyetemen, a zsúfolásig megtelt auditorium maximumban, amikor felolvasott Hitler MEIN KAMPF-jából. Elripacszkodhatta volna, annak is művésze volt, de épp az a visszafogottság, az a természetesség, hogy ezt itt mind komolyan kell venni, jeles honfitársunk írta, épp ez volt dermesztő (meg üvöltő hatóhátra gerjesztő). El tudod ezt képzelni más-hol? Hogy nem gőzös skinheadek, hanem több száz rendes, értelmes fiatal elmegy meghallgatni a MEIN KAMPF-ot? Az új, az akcionizmus utáni, „megtisztult” osztrák lélek már kibírja, ha róluk, ha öveik egykori rémtetteiről szól a sztori. A régi társaság nem bírta vol-

na ki. Az volt az akcionizmus nagy tette, hogy megszabadította az osztrák polgárt a gonosztól, a ráhagyományozódott borzalmas, sötét, öröklődő büntől (olyannyira sikeresen, hogy ismét lehet kokettálni a nagynémet gondolat-tal). Az akcionizmus, a kezdeti akcionizmus lényege szerint tehát vezeklés mások bűneiért – a pusztában (lévén, hogy nem volt egyértelmű nyilvánosságigénye). Jól tudod, hány újjászületés-ritus mutatott be a történelem folyamán véres, mocskos áldozatot. Ezt tették az akcionisták is. Érthetetlen és felháborító volt számukra, hogy a szülők nemzedéke, beláthatatlan méretű szörnyűségek elkövetője vagy tettestársa, de legalábbis túlélője, nyugalmasan a sörhabba rőfög a lerágott csirkecsontok felett, mintha nem történt volna semmi. Ez a mentalitás egyébként általános emberi vonás: a szellemi ember minden nagy katalizma után megtisztulásra, a testi ember pedig megnyugvásra és felejtésre vágyik. Magam hajlok arra a felvetésre, hogy az akcionizmus nem '68 terméke (korábban is keletkezett), a '68-as politikai szél csak meglökte kissé. Mondjuk, '68-as tünete az egyetemi himnuszlepisálás. De magja és értelme a megtisztulás, az újjászületés volt, s miután ez megtörtént – mert kétségkívül megtörtént –, betöltötte a szerepét, és fölöslegessé vált. Akik tovább folytatták, mind önmagukat ismételték, egyre értelmetlenebbül és mérsékeltebben. Helyesen írod, hogy az általánosan ismert és értékelhető műalkotásokat létrehozó akcionisták köre nemigen terjed túl a Brus, Frohner, Mühl, Nitsch, Schilling és Swarzkogler nevével fémjelvezhető irányzatokon, és az is kitűnő megfigyelés, hogy „...*ritusaik, áldozataik közepette esetlenek, azt mondanám, polgáriak [...], az orgiasztikus ekstázis helyett [...] inkább valami elszánt munkavégzés, máskor meg paradox (bécsi) kedélyesség jellemzi őket*”. Valóban, sem orgiázni, sem élvezkedni nem akartak annyira, mint megtisztulni és tisztítani. Ez az igény egymaga perszer kevés volna ahhoz, hogy releváns műalkotás(oka)t hozzanak létre. Azonban semmi okunk kételkedni abban, hogy ezek az emberek akkor vérmérsékletük szerint szadista, mazochista vagy pszichologizáló módon mégiscsak releváns műveket hoztak létre – megengedem, hogy ennek az evidenciájellelge csak Bécsben nem szorul bizonyításra.

Hogy miért tették, ezt mi tudjuk vagy tudni véljük, de hát manapság, mint mondtam, már senkit sem érdekel az egykori indíték. Ami érdekes maradt, az a hogyan, a megcsinálás formája, s ez már az új meg új olvasatok, interpretációk körébe vezet. Szerintem Földényi Schwarzkogler-olvasata mint nem bécsi olvasat teljesen rendben van. Mondhatnánk azt, hogy ő nem az akcionista Schwarzkogler-t olvassa, hanem az eredeti posztmodern adaptációját, de hát ezzel nem monddunk sokat, ez olyan tény, mint az, hogy az értelemadó közegükből, az összefüggésükből kiszakított Nitsch-rekvizitumokat olvassák „egészként”.

Itt térnek vissza Monsignore Mauer szerepére. Ő tényleg egy csodabogár lehetett (én sajnos nem ismertem), egzaltált, magas hőfokon égő teológus és hitszónok – mindamellet a kortárs képzőművészet jeles értője és gyűjtője. Akik ismerték, csodálták. Az akcionistaikkal nem létesített párbeszédet, de hagyta, hogy Oberhuber és Arnulf Rainer uszályában beússzanak a képbe, nem tett és nem sürgetett ellenük lépéseket. Tudtommal nem állította ki őket házi termeiben, a *Galerie nächst St. Stefan*ban, de nem is átkozta ki őket. Ez itt akkor hatalmas tett volt. Művé-

zetfilozófiája sajátos látásmódon, elgondoláson alapul, de nyilván elfogadhatóan tűnt a kortársak számára, hiszen a számtalan blaszfémikus céllal akcióba komponált egyházi rítus és kellék ellenére sem indítottak ilyen okból pert az akcionista ellen. Msgr. Mauer elgondolásának, művészetfilozófiájának lényege az volt, hogy a kortárs (képző)művészeti alkotásban a kairosz nyilvánul meg, mintegy felvillanásszerűen a néző szemébe világító fényel, a hétköznapot és az ünnepet, az istenit és a mocskos emberit elválasztó döntő pillanat, amely akár a kegyelem pillanata is lehet. A műtárgyban mindkét szféra jelen van, a néző lelki diszponáltságától függ, hogy elkárhozik vagy üdvözülni-e általa (hogy történik e vele bármi is). Vagyis: megengedte Rainer önmagán, saját fényképein végzett kísérleteit, arcátfestéssel, testátfestéssel véghezvitt éndestrukciónak éppúgy, mint a schwarzkogleri jelképes önmegsemmisítést. Maga a dolog, az akció – úgy hitte –, se ilyen, se olyan, nem jó, és nem rossz, minden a befogadóra van bízva.

Remélem, nem untattalak, kedves Sándor, és továbbra is megtartasz jóindulatodban. Híved

Dereky Pál

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
a Soros-alapítvány, a Budapest Bank, a József Attila-alapítvány
és a Central & East European Publishing Project (Oxford)
támogatásával jelenik meg